T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

KAMU EKONOMİSİ YÖNÜNDEN TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA SÜRECİNDE KOOPERATİFÇİLİĞİN ROLÜ: TARİŞ ZEYTİN VE ZEYTİNYAĞI BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

Hakkı ÇETİN

Danışman

Prof. Dr. Zeynep ARIKAN

İZMİR - 2013

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

2007800196

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Adı ve Soyadı : Hakkı ÇETİN

Tez Başlığı : Kamu Ekonomisi Yönünden, Türkiye'de Kırsal Kalkınma Sürecinde Kooperatifçiliğin Rolü: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Örneği

Savunma Tarihi : 03.04.2013

Danışmanı : Prof.Dr.Zeynep ARIKAN

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Prof.Dr.Zeynep ARIKAN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Prof.Dr.Mehmet TOSUNER	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Prof.Dr.Yaşar UYSAL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Yrd.Doç.Dr.Özgür SARAÇ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Prof.Dr.Murat YERCAN	EGE ÜNİVERSİTESİ	.....

Oybirliği (X)
Oy Çokluğu ( )

Hakkı ÇETİN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Kamu Ekonomisi Yönünden, Türkiye'de Kırsal Kalkınma Sürecinde Kooperatifçiliğin Rolü: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Örneği**"başlıklı tezi kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "Kamu Ekonomisi Yönünden Türkiye'de Kırsal Kalkınma Sürecinde Kooperatifçiliğin Rolü: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Örneği" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28/01/2013

Hakkı ÇETİN

ÖZET

Doktora Tezi

Kamu Ekonomisi Yönünden Türkiye'de Kırsal Kalkınma Sürecinde Kooperatifçiliğin Rolü: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Örneği

Hakkı ÇETİN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Maliye Anabilim Dalı
Maliye Programı

Kooperatifçilik hareketi bir eylem olarak, insanlık tarihinin tüm dönemlerinde farklı isimler altında toplumsal tabanda belirerek gelişim gösteren, işbirliği ve dayanışma temeline dayalı ekonomik, kültürel ve siyasi harekettir. Tarım toplumunda kooperatifler arazi kullanma kooperatifleri şeklinde ortaya çıkmış, daha sonra sanayi toplumunda işsizliğe bir çözüm olması için kentsel alanlarda tüketim kooperatifleri olarak belirmiş, günümüz bilgi toplumunda ise tüm sektörlerden kullanılan önemli bir gelişim mekanizması şekline dönüşmüştür. Kooperatifçiliğin temelinde yer alan, dayanışma ve işbirliğinin meydana getirdiği büyük güç, ortaya çıktığı coğrafyada başta devletler olmak üzere egemen güçlerin dikkatini çekmiştir. Bazı dönemlerde kooperatifler, ulusal ekonomilerin kurulması için kullanılırken, bazı dönemlerde ise tek merkezden geniş halk yığınlarını yönetmek için kullanılmıştır.

Dünyada kooperatifçilik akımı, modern anlamda ilk ortaya çıktıkları 1844 yılından itibaren, sosyo-ekonomik ve siyasi değişimlerden etkilenerek gelişim göstermişlerdir. Kooperatifçiliğin ortaya çıkardığı önemli ekonomik ve siyasi güç nedeniyle, bu kurumlara bazı dönemlerde büyük önem verilmiş bazı dönemlerde ise kuşkuyla bakılmıştır. Dünya'da evrensel kooperatifçilik ilkelerinin belirlenmesi ve bu ilkelerin modern kooperatifler için bir referans olması, bu akımın verimini arttıran esas faktörlerden biri olmuştur. Günümüzde ülkeler özellikle kırsal alanların kalkınması konusunda tarımsal kooperatiflere büyük önem vermektedirler. Gelişmiş ülkelerin neredeyse tamamında tarımsal kooperatifler kırsal alanın kalkınması ve gıda güvenliğinin sağlanması boyutunda en önemli araçlar konumundadır. Birleşmiş Milletler bu çerçevede 2012 yılını

Dünya Kooperatifçilik Yılı olarak kabul etmiş ve dünyada kooperatiflerin önemli bir kalkınma aracı olarak desteklenmesini istemiştir.

Türkiye'de kooperatifçilik hareketinin birçok kaynakta Mithat Paşa'nın öncülüğünde 1863 yılında "Memleket Sandıkları" ile başladığı kabul edilmektedir. Buna karşın, Türklerde kooperatifçilik eyleminin tarihsel kökleri Selçuklu İmparatorluğuna kadar uzanmaktadır. Türkiye'de kırsal alanın kalkınması çerçevesinde kooperatifçilik eylemi, modern anlamda ilk olarak 1913 yılında, Batı Anadolu'da ortaya çıkmış, daha sonra Cumhuriyetin kurulmasını takiben, devletinde yönlendirmesi ile önemli bir gelişim göstermişlerdir. Planlı Kalkınma Dönemlerinde kooperatifler kırsal alanın kalkınmasında önemli bir araç olarak görülmüş ancak devlet vesayeti ve yetersiz kooperatifçilik eğitimi gibi nedenlerden bu süreçte kooperatiflerin verimi hep tartışılır olmuştur. Türkiye'de devlet ve kooperatifler arasında bu kadar yoğun ilişkiler olmasına rağmen akademik çalışmalarda kooperatifler genellikle mikro çerçevede ele alınmış kamu ekonomisi boyutunda kooperatiflerin etkileri yeterince irdelenememiştir. Bu tez kapsamında Türkiye'de kooperatiflerin kırsal kalkınma boyutundaki etkileri, kamu ekonomisi perspektifiyle, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Modeli üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Ekonomisi, Kooperatifler, Kırsal Kalkınma.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

In Point of the Public Economics the Role of Cooperatives in Rural Development Process in Turkey: Taris Olive and Olive Oil Union Example

Hakkı ÇETİN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Finance

Public Finance Programme

As an action, the cooperative movement is a community based economic, cultural and political movement with solidarity philosophy, which has appeared with different names in all the periods of human history. In the agricultural society, cooperatives appeared as agricultural production cooperatives, afterward in the industrial society the movement passed to the urban areas with the purpose of eliminating the unemployment problems. In today's knowledge society, cooperatives became as development mechanisms for all the sectors. With the great power which is created with the solidarity, in all the geographical areas, the cooperative movement takes attention of the ruling powers like states. In some periods, this movement used for building the national economies, or in some periods the movement has used for ruling the mass population.

After the first appear of the modern cooperatives in 1844, the evolution of the cooperative movement in the world, has been effected form the social economic and political changes. Because of the important economic and political power of the cooperatives, in some periods societies give these institutions high importance, on the contrary, in some periods societies saw them as suspicious. With the international cooperative principles had identified, these principles became references for the efficient modern cooperatives in the world. Today, in almost every developed country, agricultural cooperatives are the most important development mechanisms in rural areas. With this

framework, The United Nations General Assembly has declared 2012 as the International Year of Cooperatives, highlighting the contribution of cooperatives to socio-economic development, particularly their impact on poverty reduction, employment generation and social integration.

In many references, it's accepted that, the cooperative movement in Turkey has started at 1863 with the name of "Memleket Sandıkları" (Homeland Chests). Mithat Pasha, who's an intellectual statesman, was the leader of this movement. Despite that, the cooperative movement's historical roots about Turks, take place to the Seljuks Empire. About rural development in Turkey, the first modern cooperative movement took place in the rural areas of Aegean Region of Anatolia at 1913. After The Republic of Turkey has established, with the leading of the state, cooperatives showed important evolution progress. At the Planned Development Periods, state have seen agricultural cooperatives as development tools for rural areas, but because of the state tutelary and the inadequate cooperative education, in every period the performance of the cooperatives in Turkey have always been argumentative. Despite that, cooperatives and state have intensive relationship with each other in Turkey, usually the academic studies came up with the micro frame, and effects of the cooperatives have not been studied in the point of public economics. In this thesis, we examined the effects of cooperatives in the rural development of progress in Turkey, over the model of Taris Olive and Olive Oil Union, with the public economics point of view.

Keywords: Public Economics, Cooperatives, Rural Development.

KAMU EKONOMİSİ YÖNÜNDEN TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA SÜRECİNDE KOOPERATİFÇİLİĞİN ROLÜ: TARİŞ ZEYTİN VE ZEYTİNYAĞI BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii

YEMİN METNİ iii

ÖZET iv

ABSTRACT vi

İÇİNDEKİLER viii

KISALTMALAR xv

TABLOLAR LİSTESİ xvii

ŞEKİLLER LİSTESİ xix

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA LİTERATÜRÜNDE KIRSAL KALKINMANIN YERİ ve ÖNEMİ

I. KALKINMA KAVRAMI ve KALKINMA TEORİLERİ 5

A. Tanımı 6

B. Unsurları 7

1. İktisadi Büyüme (Niceliksel Çerçeve) 7

a. Sermaye Birikimi 8

b. Nüfus ve İşgücü Artışı 9

2. Yapısal Değişim (Niteliksel Çerçeve) 9

a. Teknolojik İlerleme 10

b. Beşeri Gelişim 11

C. Azgelişmişlik ve Kalkınma 12
D. Kalkınma Teorilerinin Ana Hatları 13
1. Ana Akım Kalkınma Teorileri 14
2. Alternatif Kalkınma Teorileri 18
3. Kalkınma Teorilerinde Yeni Açılımlar 19
E. Kalkınmanın Boyutları 21
1. Fiziki Boyut 22
a. Ulusal Kalkınma 22
b. Bölgesel Kalkınma 23
2. Sektörel Boyut 24
a. Tarımsal Kalkınma 24
b. Endüstriyel Kalkınma 25
3. Çevresel Boyut 26
4. Kentsel ve Kırsal Boyut 27
II. KIRSAL KALKINMA 27
A. Kırsal Kalkınmanın Temel Bileşenleri 28
1. Kırsal Alan ve Kırsal Kalkınma 28
a. Kırsal Alan ve Özellikleri 29
i. Kırsal Nüfus 29
ii. Kırsal Yerleşim 31
iii. Kırsal Mülkiyet 31
iv. Kırsal İşgücü 32
b. Kırsal Kalkınmanın Önemi 33
c. Kırsal Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi 33
2. Kırsal Kalkınma Politikaları 35
3. Kırsal Kalkınma Politikalarının Amaçları 36
a. Bölgesel Kalkınma 37
b. Kaynak Tahsisinde Etkinlik 37
c. Adil Bölüşüm 38

d. İstikrarlı Gelişim 38
e. İstihdam Yaratma 38
f. Alt Yapının Geliştirilmesi 38
B. Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme 39
1. Uluslararası Örgütlenme 41
2. Ulusal Örgütlenme 47
a. Merkezi Örgütlenme 47
b. Yerel Örgütlenme 48
c. Sivil Örgütlenme 50
i. Dernekler 51
ii. Odalar 52
iii. Vakıflar 52
iv. Sendikalar 53
v. Kooperatifler 53
III. KAMU EKONOMİSİ YÖNÜNDEN KIRSAL KALKINMA 55

İKİNCİ BÖLÜM

KOOPERATİFÇİLİĞİN TEORİK ÇERÇEVESİ ve KIRSAL KALKINMANIN YÖNETİMİNDE TARIMSAL KOOPERATİFÇİLİK

I. KOOPERATİFÇİLİĞİN EKONOMİ POLİTİĞİ 60
II. KOOPERATİFÇİLİĞİN KURAMSAL ve KURUMSAL BOYUTLARI 66
A. Kooperatifçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi 67
1. Sanayi Devrimi Dönemi 1750-1910 69
2. Dünya Savaşları Dönemi 1914-1945 73
3. Müdahaleci Devlet Anlayışı Dönemi 1950-1980 76
4. Neo-Liberal Dönem ve Küreselleşme: 1980'ler... 80
B. Kooperatifçilik İlkeleri 86

1. Gönüllü ve Açık Üyelik İlkesi 89
2. Demokratik Ortak Kontrolü İlkesi 89
3. Ortağın Ekonomik Katılımı İlkesi 90
4. Otonomi ve Bağımsızlık İlkesi 90
5. Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi 91
6. Kooperatifler Arası İşbirliği İlkesi 91
7. Toplumsal Sorumluluk İlkesi 92
C. Sermaye Birikiminde Kooperatiflerin Rolü 93
1. Doğal Sermayenin Korunması 94
2. Fiziki Sermayenin Güçlendirilmesi 96
3. Finansal Sermayenin Biriktirilmesi 97
4. Beşeri Sermayenin Geliştirilmesi 100
5. Sosyal Sermayenin Zenginleştirilmesi 102
D. Kamu Ekonomisi ve Kooperatifçilik İlişkisi 103
1. Serbest Sistem 105
2. Karşılıklı Yardım Sistemi 106
3. Vesayet Sistemi 106
4. Devletçilik Sistemi 107
E. Kooperatifçilik Alanları 108
1. Tarım Dışı Kooperatifçilik 110
2. Tarımsal Kooperatifçilik 110
III. KIRSAL KALKINMANIN YÖNETİMİNDE TARIMSAL KOOPERATİFÇİLİK 112
A. Tarımsal Kooperatifçilik Alanları 120
1. Tarım Kredi Kooperatifleri 120
2. Tarım İşletme Kooperatifleri 121
3. Tarımsal Üretim Kooperatifleri (Arazi Kullanma Kooperatifleri) 122
4. Tarım Alış Kooperatifleri 123
5. Tarım Sigorta Kooperatifleri 123
6. Tarım Hizmet Kooperatifleri 124

7. Tarım Satış Kooperatifleri 125
8. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri 128
B. Tarımsal Kooperatiflerin Üst Örgütlenmeleri: Birlikler 128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA ve KAMU EKONOMİSİ - KOOPERATİFÇİLİK ETKİLEŞİMİ

I. TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA SÜRECİNDE KOOPERATİFÇİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI ve EVRİMİ 131
A. Osmanlı Devletinde Kooperatifçilik 131
1. Sanayi Devrimi Öncesi Dönem 132
2. Sanayi Devrimi Sonrası Dönemi 133
a. Mithat Paşa ve Memleket Sandıkları 136
b. Batı Anadolu Kooperatifçilik Hareketi 138
B. Cumhuriyet Döneminde Kooperatifçilik 140
1. Planlı Dönem Öncesi: 1923-1960 141
2. Planlı Dönem Sonrası: 1960- ... 147
II. TÜRKİYE'DE KAMU EKONOMİSİ – KOOPERATİFÇİLİK ETKİLEŞİMİ 154
A. Katkılar Yönüyle Değerlendirme 154
1. Kamu Ekonomisinden Kooperatifçiliğe Olan Katkılar 154
a. Kooperatifçilik Fikrinin Gelişiminde Yasal Düzenlemelerin Rolü 154
b. Niceliksel Katkılar: Sermaye Birikimi 156
i. Finansal Katkılar: Kamu Mali Kaynaklarının Kullandırılması 157
ii. Vergisel Katkılar 158
iii. Mülkiyet İlişkilerine Yönelik Katkılar: Toprak Reformları 160
c. Niteliksel Katkılar: Eğitim Öğretim 161
2. Kooperatifçilikten Kamu Ekonomisine Olan Katkılar 163

a. Sermaye Birikimine Olan Katkılar 163
b. İstihdama Olan Katkılar 169
c. İhracata Olan Katkılar 172
B. Maliyetler Yönünden Değerlendirme 175
1. Kamu Ekonomisinden Kooperatifçiliğe Olan Maliyetler 176
a. Kamu Yönetiminden Oluşan Etkiler: Vesayet Sistemi 176
b. Gümrük Birliğinin Etkileri 181
c. Destekleme Politikaları Dönüşümünün Etkileri 183
2. Kooperatifçilikten Kamu Ekonomisine Olan Maliyetler 186
C. Uluslararası Gelişmelerin Türk Kooperatifçiliği Üzerinde Etkileri 187
III. KIRSAL KALKINMADA KOOPERATİFÇİLİĞİN ÖNEMİ: TARİŞ ZEYTİN ve ZEYTİNYAĞI BİRLİĞİ MODELİ 189
A. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Tarihçesi 190
1. Kuruluş Dönemi 191
2. Vesayet Dönemi: 1960 – 2000 193
3. Özerkleşme Sonrası Dönem: 2000 Sonrası 195
B. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Kurumsal Yapısı 196
C. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Modeli: Kırsal Kalkınmaya Olan Ekonomik, Sosyal ve Politik Katkılar 201
1. Üretim Boyutundaki Katkılar 201
2. Yurtiçi Zeytin ve Zeytinyağı Piyasasına Olan Katkılar 206
3. İhracat Boyutundaki Katkılar 206
4. Vergisel Katkılar 212
5. Teknoloji ve İnovasyon Boyutundaki Katkılar 216
6. Markalaşma Boyutundaki Katkılar 219
7. İstihdam Katkıları 223
8. Çevresel Katkılar (Organik Tarım) 224
9. Beşeri Sermaye Katkısı (Konferanslar, Eğitim Programları) 225
10. Gıda Güvenliği Boyutundaki Katkılar 228

11. Sivil Toplum ve Demokrasi Boyutundaki Katkılar 230

12. Ekonomi ve Tarım Politikaları Boyutundaki Katkılar 231

SONUÇ 233

KAYNAKÇA 239

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ARIP	Tarımsal Reform Uygulama projesi
ATO	Ankara Ticaret Odası
BM	Birleşmiş Milletler
COGECA	Avrupa Birliği Tarımsal Kooperatifler Genel Komitesi
COPA	Profesyonel Tarımsal Organizasyonlar Komitesi
COPAC	Kooperatiflerin Tanıtımı ve Gelişimi Komitesi
DFİF	Destekleme Fiyat İstikrar Fonu
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FAO	Gıda ve Tarım Örgütü
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GDO	Genetiği Değiştirilmiş Organizma
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
GTİP	Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu
IBRD	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
ICA	Uluslararası Kooperatifler Birliği
IDA	Uluslararası Kalkınma Birliği
IFAD	Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu
IFAP	Uluslararası Tarımsal Üreticiler Federasyonu
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
ISO	Uluslararası Kalite Standartları

KDV	Katma Değer Vergisi
KHGB	Köylere Hizmet Götürme Birlikleri
KIT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOOP	Kooperatif
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OEEC	Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü
OGT	Ortak Gümrük Tarifesi
s.	Sayfa No
ss.	Sayfa Sayısı
SEK	Süt Endüstrisi Kurumu
SÜRKAL	Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği
TARKO	Tarım Satış Kooperatifleri Merkez Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TKD	Tarımsal Kalkınma Derneği
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TSE	Türk Standartları Enstitüsü
TSK	Tarım Satış Kooperatifi
TSKB	Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı
UNIDO	Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü
UNRISD	Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırma Enstitüsü
UZK	Uluslararası Zeytin Konseyi
WOCCU	Birleşmiş Milletler ve Dünya Kredi Birlikleri Konseyi
YAYED	Yönetim Araştırma Yardım ve Eğitim Derneği

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Dünya Kırsal Nüfus ve Kentsel Nüfus Sayısı ve Oranları s. 30

Tablo 2: Seçilmiş Ülkelere Göre Tarihsel Kooperatif İstatistikleri s. 71

Tablo 3: ICA, 2008 Yılı Listesinde Yer Alan Kooperatiflerin Ülke Ekonomilerindeki Yeri s. 84

Tablo 4: ICA, 2007 Listesinde Yer Alan İlk Beş Kooperatif s. 84

Tablo 5: Avrupa Birliği'nde En Büyük 25 Tarımsal Kooperatif s.112

Tablo 6: Alman Kırsal Raiffeisen Kooperatiflerinin Son Altmış Yıldaki Gelişimi s.121

Tablo 7: Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Aşarın Payı s.143

Tablo 8: Türlerine Göre Kooperatifler ve Ortak Sayıları s.153

Tablo 9: En Büyük 500 Firma İçindeki Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri s.164

Tablo 10: Tarım Satış Kooperatif Birlikleri'nin Son On Yıllık Dönemde Yaptığı Alımların Toplam Üretim İçindeki Payları s.165

Tablo 11: Tarımsal Kredi Alanında Yer Alan Kuruluşlar ve Payları, 2006-2007 s.168

Tablo 12: Türkiye'de İşgücü ve İşsizlik Verilerinin Gelişimi, 2000-2011 s.169

Tablo 13: Türkiye'nin İhracatının Gelişimi, 2002-2009 s.173

Tablo 14: Tarım Satış Kooperatif Birlikleri'nin İhracat rakamları s.174

Tablo 15: Türkiye'de Kullanılan Destekleme Araçları s.184

Tablo 16: Kooperatifler İle İlgili Rakamsal Veriler s.198

Tablo 17: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Bağlı Ortaklıkları s.200

Tablo 18: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği İştirak Taahhütleri s.201

Tablo 19: Son Beş Yıllık Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Zeytinyağı Alım Tablosu s.204

Tablo 20: Son Beş Yıllık Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Zeytin Alım Tablosu s.205

Tablo 21: Ege Bölgesi Dane Zeytin Üretim Miktarındaki Birlik Payı s.205

Tablo 22: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatifleri Üretim Verileri s.205

Tablo 23: Son Beş Yıllık Tariş Zeytinyağı A.Ş. Rafinasyon ve Dolum Bilgileri s.206

Tablo 24: Birlik İç Satışları s.206

Tablo 25: Yıllara Göre Türkiye Zeytinyağı İhracat Rakamları s.207

Tablo 26: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2003-2007 Yılları Arası Zeytinyağı İhracat Rakamları s.208

Tablo 27: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, Kooperatifleri ve Bağlı Ortaklıklarının Kamu Finansmanına Katkısı s.214

Tablo 28: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2012 Yılı Personel Sayısı s.224

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kırsal Kalkınmanın Fikirsel Gelişimi s. 34

Şekil 2: Kooperatifçilik Gelişimini Etkileyen Faktörler s. 63

Şekil 3: Kooperatifler Birliği Örgüt Yapısı s.129

Şekil 4: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği İdari Organizasyon Şeması s.199

Şekil 5: Birliğin Üretim Süreç Döngüsü s.203

Grafik 1: Avrupa Kıtası'nda Kooperatiflerin Sektörlere Göre Yüzdesel Dağılımı s.109

Grafik 2: Tarım Satış Kooperatif Birlikleri'nin Toplam Personel Sayısı, 2000-2010 s.171

Grafik 3: Birliğin Kamu Finansmanına Katkısının Vergi Türlerine Göre Dağılımı s.215

Grafik 4: Kamu Finansmanına Aktarılan Kaynak Tutarının Birlik ve Kooperatif Dağılımı s.216

Resim 1: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliğine Bağlı Kooperatiflerin Harita Görüntüsü s.197

Resim 2: Tariş Üretici Mitingi Görüntüsü s.230

GİRİŞ

Dünya'da kırsal alanların genişliği ve bu alanlarda yaşayan insan sayısının fazlalığı, gelişmekte olan ve gelişmiş tüm ülkeleri ilgilendiren başlıca sosyo-ekonomik konulardan biridir. Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi ile birlikte makineye dayalı üretim artmış, buna bağlı olarak yeni pazar arayışları belirmiş, kırdan kente olan göç hızlanmış ve sonuç olarak gelir dağılımı dengesizlikleri daha yüksek oranda ortaya çıkmaya başlamıştır. Makineleşmenin sermaye sahipleri için getirdiği hareket kabiliyeti, sermayenin daha fazla kar elde etme güdüsünü zorlamış ve bu doğrultuda yatırımcılar hammadde, arazi, işgücü gibi üretim faktörlerine daha uygun maliyette ulaşabilmek için kırsal alanlara ilgi duymaya başlamışlardır. Kırsal alanda yaşayan insanlar ise bulundukları dar dünyadan çıkabilmek ve yeni iş imkânlarına ulaşabilmek amacıyla kente göç etmeye başlamış ve bu göç dalgası ise, artan işsizlik, düşük gelir ve sosyo-kültürel çatışmalar gibi sonuçlar doğurmuştur.

Sanayi Devrimi, teknolojik ilerlemeler ve hızlı üretim boyutunda önemli gelişmelere neden olurken, bu süreç bir taraftan işsizlik oranlarını arttırmıştır. Artan işsizlik oranları gelir dağılım dengelerini bozarak sınıf çatışmalarının artmasında neden olmuştur. Bunun yanında yine Sanayi Devrimi ile hızlanan, gelişmiş ülkelerin hammadde ve pazar arayışlarının, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere olumsuz etkileri olmuştur. Sanayi Devrimi ilk olarak, İngiltere'de icat edilen buhar makinesinin, buharlı dokuma tezgâhına dönüştürülmesi ile tekstil sektöründe başlamıştır. Bu süreçte, İngiliz sermaye sahiplerinin üretim için ihtiyaç duydukları, ipek, pamuk, tiftik gibi değerli tekstil hammaddelerine ulaşabilmesi için, Osmanlı Devleti ve Hindistan gibi ülkeler sömürgecilik akımlarının hedefi haline gelmiştir. Sanayi Devriminin hızlandırdığı bu sömürgecilik akımları açısından, bahsi geçen ülkeler ucuz hammadde temin yeri, aynı zamanda karlı birer pazar haline dönüştürülmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu doğrultuda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında 1838 yılında Balta Limanı Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti ucuz hammadde ve karlı bir pazar olarak önemli hareket alanına dönüştürülmüştür.

Sanayi Devrimi ile tüm bunlar yaşanırken, aynı dönemde bir başka önemli gelişme de yaşanmaktaydı. Dünyada modern anlamda ilk kooperatifçilik akımı Sanayi Devrimi'nin kalbi olan İngiltere'de 1844 yılında bir grup işsiz tekstil işçisi tarafından başlatılmıştır. Etkiye tepki niteliğinde başlayan bu hareketin en önemli özelliği, işsiz kalmış bireylerin kurdukları tüketim kooperatifinin belirlenmiş kurumsal

ilkeler çerçevesinde şekillenmiş olmasıdır. Bu kişilerin dayanışma ve işbirliği ile oluşturdukları tüketim kooperatifini evrensel nitelikteki ilkeler çerçevesinde organize etmeleri, Dünya'daki ilk kooperatif olarak kabul edilmelerinin esas nedeni olarak gözükmektedir. İngiltere'de başlayan kooperatifçilik akımı kısa zamanda Sanayi Devrimi'nin yaşandığı Fransa gibi diğer ülkelere de sıçramış, kooperatifler ve sendikalar, işçi sınıfının en önemli sosyo-ekonomik aracı haline dönüşmüştür.

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra, Osmanlı Devleti'nde önemli bir aydın olan Mithat Paşa, Avrupa'da yaşanmakta olan bu süreci yerinde takip etmiş ve vali olarak görev yaptığı Tuna'nın Periot kasabasında, Osmanlı Devleti'nin kırsal alandaki ilk tarım kredi kooperatifini kurmuştur. Ancak bu kooperatif İngiltere'nin Rochdale kasabasında kurulmuş olan ilkeli ve bağımsız kooperatiften farklılıklar göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin kırsalında yaşayan halkın esasında tabanda oluşan bir örgütlenme olan imece gibi bir kültüre sahip olmalarına karşın, Mithat Paşa'nın öncülük ettiği tarım kredi kooperatifi tabandan örgütlenme olarak gerçekleşmemiş, merkezden yönlendirmeli bir bakış açısı ile gelişim göstermiştir. Kooperatifler üzerinde uygulanan merkezden yönetim sisteminin etkisi ile bu kooperatifler kısa bir sonra kamulaştırılmış ve bugünkü Ziraat Bankası'na dönüştürülmüştür.

Türkiye'de İngiliz Rochdale kooperatif öncülerinin girişimine benzer kooperatif girişim esasında yine sömürgecilik akımlarına bir tepki olarak Batı Anadolu kırsalında başlamıştır. Batı Anadolu Kooperatifçilik Akımı olarak tanımladığımız akım, hem ortaya çıkış biçimi açısından hem de toplumsal tabandan başlaması açısından değerlendirildiğinde, kooperatif örgütlenme anlamında Türkiye'deki ilk örnektir.

Batı Anadolu coğrafyasında yetişen yüksek kalitede tarımsal ürünler, Osmanlı'nın içinde bulunduğu bağımlı ekonomik yapının da etkisi ile yoğun bir şekilde spekülatif ticari faaliyetlere konu olmuştur. Bölgede yaşayan nüfusun temel geçim kaynağının bu tarımsal ürünler olması, yerli nüfusun spekülasyon karşısında savunmasız kalmasına ve maddi zorluklar çekmelerine sebep olmuştur. Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nın ve kapitülasyonların etkisi ile kırsalda yaşayan halk, tröst yapılanmasındaki yabancı tüccarlara çok düşük fiyatlarda ürünlerini satmak zorunda kalmıştır. Aynı dönemde merkezi hükümetin etkisizliği sebebiyle kırsal alana hiçbir kaynak transferinin yapılmaması bu alanın kalkınmasını tamamen durdurmuştur. Bu süreçte dönemin birkaç aydınının öncülüğünde, Aydın ve İzmir kırsalındaki üreticiler, kooperatifleşerek, tek alıcı olan yabancı tüccarlar karşısında

örgütlü ekonomik bir kuvvet haline dönüşmüştür. Böylece kırsal alanda yaşamakta olan dar gelirli üreticiler, ölçek ekonomilerinden faydalanarak kapitülasyon tüccarları karşısında önemli bir pazarlık gücüne kavuşmuşlar, böylelikle gelirlerini arttırmışlardır. Bu kooperatifler aynı zamanda Türkiye'de ulusal ekonomi tarihindeki ilk önemli girişimler olarak kabul edilmektedir.

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte M. Kemal Atatürk'ün öncülüğünde özellikle tarımsal kooperatifçilik desteklenmiş, tarımsal kooperatifler o dönem Türkiye'nin çok büyük bir kısmını oluşturan kırsal alanın kalkınması için en önemli araçlar olarak görülmüştür. Hatta bu konu ile ilgili olarak Atatürk, kurtuluş savaşının devam ettiği sıralarda meclise kooperatiflerin kurulması ve yaygınlaştırılması ile ilgili bir kanun taslağı dahi sunmuştur. Fakat savaş koşulları bu taslağın kanunlaşmasına müsaade etmemiştir. Atatürk'ün bu girişimi yeni kurulan Türkiye Devleti'nin kalkınması için tarımsal kooperatiflere ne kadar önem verildiğinin önemli bir göstergesidir. İlerleyen yıllarda Atatürk'ün kooperatiflerin gelişmesi için hem yasal çerçevede, hem de uygulamada çok önemli girişimleri olmuştur. Atatürk'ün Bu girişimleri arasında 1936 yılında İçel'in Tekir köyünde, sahibi olduğu Tekir Çiftliği civarındaki üreticiler ile birlikte kurduğu bir tarım kredi kooperatifi de vardır.

Türkiye'de Cumhuriyetin kurulması ile kırsal alanın kalkınması konusunda başlayan devlet kooperatif ilişkisi, ilerleyen yıllarda da devam etmiş, kooperatifçilik anlayışı uluslararası gelişmelerden de etkilenerek bir dönüşüm sürecine girmiştir. Özellikle Dünya Savaşları dönemi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kooperatifçilik akımını derinden etkilemiştir. Bu dönem kooperatiflerin özerk yapılarını olumsuz etkilemiş, devlet tarımsal kooperatifleri gıda güvenliğinin sağlanması amacıyla birer araç olarak kullanmak istemiştir. Bu kooperatifler arasında Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ilk akla gelen kooperatif tipi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya savaşları dönemlerinde, ulus devletler, kooperatifleri ulusal ekonomilerin kurulmasında bir araç olarak kullanmışlardır. Bu dönemi takip eden yıllarda, Avrupa ülkelerinde tarımsal kooperatifler özellikle süt, et, sebze gibi temel gıda ürünlerinin üretiminin tamamına yakınını kapsamışlardır. Avrupa'da bunlar olurken, Türkiye kooperatiflerin niceliksel gelişimi konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiş ancak niteliksel gelişim çerçevesinde kooperatifçilik eylemi her dönem tartışılır olmuştur. Devlet Planlama Teşkilatının kurulması ile planlı döneme giren Türkiye'de tüm beş yıllık kalkınma planlarında, kırsal alanın kalkınması çerçevesinde kooperatiflere önemli fonksiyonlar yüklenmiştir. Bu dönemde belirli

tarımsal kooperatifler üzerindeki vesayet uygulanmasının, Türkiye'de kooperatifçilik kültürünün gelişmesi anlamında olumsuz etkileri olmuştur.

1980'li yıllarda ivme kazanan neo-liberal politikaların da etkisi ile kooperatifler toplum gözünde tartışmalı ve şüpheli kurumlar durumuna düşürülmüştür. Bu tartışmaların ekseninde kooperatiflerin anti demokratik yapılar olduğu ve kamunun kaynaklarını tüketen kurumlar olduğu iddiaları olmuştur. Bu noktada ilginç olan, ne-liberal politikaları, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere ihraç eden gelişmiş ülkelerin kendi ekonomik sistemlerinde kooperatiflere maddi manevi büyük önem verilmesidir. Türkiye'de kooperatifler hakkında oluşan kuşkular çoğunlukla örgütlü bir yerli ekonomik güç istemeyen kesimler tarafından beslenmiş, bunun yanında yapı kooperatifleri gibi bazı kooperatiflerdeki yönetsel aksaklıklar, toplumun kooperatiflere olan bakışını olumsuz etkilemiştir. Buna ek olarak akademik çevrede kooperatifler ile ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olması ve konunun genellikle dar bir çerçevede ele alınması, kooperatiflerin kalkınmaya olan etkilerinin, kamu ekonomisine olan katkılarının ve sosyal barışa olan faydaların net olarak tespit edilememesine neden olmuştur.

Bizim bu tezdeki amacımız, kooperatiflerin kırsal kalkınmaya olan katkılarını, kamu ekonomisi perspektifinden ve Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği modeli üzerinden irdeleyerek, Türkiye'deki özellikle tarımsal kooperatiflerin kamu ekonomisi oluşumundaki etkilerini objektif bir şekilde aydınlatabilmektir. Böylelikle, bilgi kirliliğinin neden olduğu, kooperatifler hakkında kamuoyundaki olumsuz algıların giderilmesi ve toplumun tüm katmanlarında kooperatifçilik hareketine olan ilginin desteklenmesi amaç edinilmiştir. Kuşkusuz böylesine geniş bir alana yayılmış olan konuyu irdelerken çeşitli güçlükler ile karşılaşılmıştır. Bu konuda karşılaşılan en büyük güçlük, Türkiye'de kooperatifler ile ilgili verilerin yeterince toplanmamış olduğudur. Hatta bu durum ile ilgili olarak, TC Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu Türkiye Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağında da, kooperatiflerin GSMH'ya, kamu gelirlerine, istihdama, ihracata olan katkılarının net olarak bilinemediğinden bahsedilmiştir.

Türkiye'de kooperatiflerin kırsal kalkınma sürecine olan etkileri bağlamında mevcut verilerin yetersiz olması, bizi ağırlıklı olarak Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği modeli üzerinden bir sonuca gitmemizi zorlamıştır. Bu noktada, bizi bu geniş ve bakir alanda tez yazmakta heyecanlandıran ve cesaretlendiren faktörler, günümüz küreselleşme sürecinde kamu ekonomisi alanında böyle bir çalışmaya ihtiyaç olduğu kanaati ve Tariş'in Türkiye'nin ulusal ekonomi tarihindeki yeri ve önemidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA LİTERATÜRÜNDE KIRSAL KALKINMANIN YERİ ve ÖNEMİ

Dünya nüfusunun dörtte üçlük bir kısmını oluşturan azgelişmiş ülkeler önemli bir kalkınma sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu soruna karşı, özellikle son elli yılda gösterilen ilgiye karşın bu ülkelerle sanayileşmiş ülkeler arasında büyük refah farklılıklarının bulunduğu, bu ülkelerde yaşayan milyonlarca insanın hala yeterli beslenme, sağlık, eğitim gibi olanaklardan yoksun olduğu, işsizlik ve yoksulluk gibi sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Zaman içinde evrim geçiren kalkınma kavramının bugün kendi kendine sürdürülebilen büyüme, üretim biçiminde yapısal değişim, teknolojik yenilik, sosyal, siyasal ve kurumsal yenileşme ve insanların yaşam koşullarında yaygın iyileşme gibi temel unsurlardan oluştuğu konusunda geniş bir görüş birliği bulunmaktadır[1].

Günümüz gelişmiş toplumlarında genel büyüme oranı ve ortalama gelir düzeyi artık kalkınmışlığın tek göstergesi olarak görülmemektedir. Bu gelirin nasıl bir yapıda, hangi kesimlerin katkısıyla üretildiği ve kesimler arasında ve mekânda nasıl dağıldığı da gelişmişlik göstergeleri arasında değerlendirilmektedir. Ayrıca, büyümenin ve gelişmenin sürdürülebilirliği bu hususları dikkate alan bir yönetim ve üretim yapısının varlığıyla doğru orantılı olarak görülmektedir[2]. Bu doğrultuda özellikle son yirmi yıldır "kırsal kalkınma" kavramı sıkça gündeme gelmektedir. Tüm dünya insanlarının refah içinde yaşadığı bir ortam dileği ve hedefiyle kırsal alanlarda yaşayanlara yönelik kalkınma arayışları hızlanmış, uluslararası ve ulusal örgütlenmeler de bu konuya daha fazla zaman, bilgi ve kaynak ayırma noktasına gelmişlerdir. Tarım, yoksulluk, çevre, kırdan kente göç hareketleri, su kaynaklarının sınırlılığı her toplumu ve bireyi doğrudan ilgilendirir hale gelmiştir[3].

Bu bölümün amacı, kalkınma kavram ve teorilerini ana hatlarıyla inceleyerek kalkınmanın sadece sanayileşme, ucuz işgücü, kişi başına düşen milli gelir hesaplamalarıyla değerlendirilemeyeceği gerçeği ile birlikte, aslında gelişmekte olan

---

[1] Fikret Şenses, "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", **Kalkınma ve Küreselleşme,** Der. Saniye Dedeoğlu ve Turan Subaşat, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s.13.

[2] Korel Göymen, **Türkiye'de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2010, s.164.

[3] Tuba İnal Çekiç, **Kırsal Kalkınma Açısından Sosyal Sermayenin Öğeleri: Şanlıurfa-Hilvan Örneği**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2009, s.18.

ülkelerin çağdaş ve dengeli bir kalkınma sürecine sahip olmasının refah içinde yaşayan bilinçli ve eğitimli nüfusa sahip bir kırsal alan gerektirdiğini ortaya koymaktır.

I. KALKINMA KAVRAMI ve KALKINMA TEORİLERİ

Kalkınma kavramının kuramsal temellerinin ele alınacağı bu bölümde öncelikle tanımlama sorunu ele alınacak ve ardından kalkınmanın niceliksel unsurları ile niteliksel unsurları ortaya konulacaktır. Ayrıca konu "az gelişmişlik" bağlamında ele alınacak ve kalkınma teorileri kapsamında genişletilecektir.

A. Tanım

Kalkınma kesin sınırları ve sonucu olmayan dinamik bir süreçtir. Günün koşullarına ve değişen koşullara göre farklılaşan ve bu şartların getirdiği sorunların çözümüne odaklanan değişken ve dinamik bir olgudur. Aydınlığa kavuşturulması gereken ilk konu, kalkınma kavramı ile büyüme veya gelişme adı verilen kavram arasındaki farklılıklardır. Genellikle kabul edilen bir görüşe göre, "kalkınma" sadece üretimin fert başına gelirin arttırılmasından ibaret olmayıp ekonomik ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi, yenileştirilmesi anlamına gelir. Büyüme ise, sadece üretimin ve fert başına gelirin arttırılmasıdır. Hiç şüphe yok ki, kalkınmanın başlangıç devrelerinde kalkınma ile büyüme birlikte meydana gelecektir. Böyle bir tarif tatbiki yönden fazla anlamlı olmasa bile, teorik model yapımında "kalkınma teorisinin" sadece ekonomik etkenlere değil, fakat sosyal, kültürel, siyasi ve psikolojik etkenlere de bağlı olduğunu göstermesi bakımından yararlıdır[4].

Olgu olarak kalkınma kavramının açıklanmasında "milli gelirin yıllık artış hızı" temel gösterge olarak ele alınmakla birlikte, diğer yapısal ve nitel özelliklere girilmiştir. Özellikle az gelişmiş ülkelerin, teknolojik, ekonomik ve sosyal açılardan ikili yapıları ön plana çıkarılmış, kıt olan sermayenin, yönlendirildiği alan ve yönlendirme biçimine göre farklı kalkınma modelleri ve stratejileri geliştirilmiştir. Örneğin kıt faktör olan sermayenin, ekonominin arz ve talep cephesinde, tüm sektörleri ve bölgeleri kapsayacak biçimde kullanımı; "dengeli" ve aksine belli sektörlerde ya da bölgelerde yoğunlaşacak biçimde kullanımı; "dengesiz" kalkınma model ve stratejilerin doğmasına yol açmıştır. Kalkınma sürecini devletin kendi akışına bırakması, yönlendirmesi ve zorlamasına bağlı olarak, kendi akışına

---

[4] Vural Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul,1984, s.5.

bırakılmış; yönlendirilmiş veya zorlanmış (daha çok Doğu Blok'unda olduğu gibi) kalkınma yaklaşımları ayrımı gündeme gelmiştir. Ayrıca yönlendirmenin; tepeden devlet yolu ile veya alttan; bireyleri eğiterek ve öğreterek gerçekleştirilmesine göre, kalkınmayı "üstten" veya "alttan" başlatan stratejiler geliştirilmiştir. Büyüme ve kalkınma teorileri; ekonominin zaman içinde değişimini inceleme konusu yaptığı için, "dinamik" ekonomi biliminin doğmasını sağlamış, böylece büyüme ve kalkınma, "bir zaman süreci" olarak ele alınmıştır[5].

Kalkınma sürecinin konusu, az gelişmiş ekonomiler olmuştur. Bunların gelişmiş bir ekonomik yapıya ulaşması için gerekli değişim ve dönüşümlerin dikkate alınması, bu kavrama daha kapsamlı bir içerik kazandırmıştır. Bu nedenle kalkınma "büyüme" yani niceliksel gelişme ve aynı zamanda "yapısal" yani niteliksel değişme olarak tanımlanmıştır[6].

B. Unsurları

Kalkınma kavramının ekonomik, sosyal ve beşeri çerçeveye sahip olması birden fazla unsurun varlığını göstermektedir. Kalkınmayı ortaya çıkaran bu unsurları niceliksel açıdan "sermaye birikimi" ile "nüfus ve işgücü artışı" ve niteliksel çerçevede "teknolojik ilerlemeler" ile "beşeri gelişim" bağlamında incelemek faydalı olacaktır.

1. İktisadi Büyüme (Niceliksel Çerçeve)

Genel olarak ekonomik büyümeden, reel sosyal hâsıladaki sürekli artışlar anlaşılmaktadır. Büyümenin ölçme ve değerlendirmesinde, sosyal hâsıla büyüklüğünün, bir yıldan diğerine gösterdiği reel artış hızı kullanılır. Ayrıca hayat standartlarındaki değişmelerin izlenebilmesi için nüfus artışlarının dikkate alınması da gerekir. Bu amaçla, büyüme hızı, "kişi başına reel sosyal hâsıladaki sürekli artış oranları" olarak tanımlanır[7]. Bu doğrultuda kalkınmanın niceliksel çerçevesi "sermaye birimi" ve "nüfus ve iş gücü artışı" olarak değerlendirilir.

---

[5] Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.15.

[6] Erkan, s.15.

[7] Hüsnü Erkan, **Ekonomi Politikasının Temelleri**, Kardeşler Ciltevi, İzmir, 1997, s.142.

a. Sermaye Birikimi

Sermaye birikimi mevcut gelirin bir kısmının tasarruf edilip gelecekteki üretim ve geliri arttırmak amacıyla yatırıma dönüştürülmesi olayıdır. Yeni fabrikalar, makineler, donanımlar, araç ve gereçler bir ulusun fiziksel sermaye stoğunu arttırır. Artan sermaye stoğu da üretim düzeyinin arttırılmasına olanak sağlar[8]. Bu ise, kalkınmanın bir nevi ön koşulu olan büyümenin sağlanması için olmazsa olmaz bir önem taşır. Teorik ve deneye dayalı düzeylerde yapılan birçok çalışma sermaye birikiminin ekonomik kalkınmada belirleyici etkisini vurgulamaktadır.

Sermaye birikiminin ekonomik kalkınmanın temelini oluşturduğu görüşü Smith'e kadar uzanmaktadır. Smith'e göre ekonomik büyüme ve verimlilik artışı sağlamada büyük önem taşıyan uzmanlaşma ve işbölümünün gelişmesi sermaye birikimini gerektirmektedir. Sermaye birikimi dolayısıyla ortaya çıkacak üretimin mekanizasyonu sürecinin etkileri Marx'ın analizlerinin odak noktasını oluşturmaktadır. Klasik iktisatçılar yanında Keynesyen ve Post-Keynesyen iktisat geleneğinde de yatırımlar ekonomik büyümenin ana unsuru olarak ele alınmaktadır. Post-Keynesyen yaklaşımda talepteki artış yatırımları uyarmakta, yatırımlar sonucu ortaya çıkacak içsel ve dışsal ekonomiler dolayısıyla verimlilik ve ekonomik büyüme ivmelenmektedir[9]. Az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelere nazaran daha az sermaye birikimine sahip olduklarından daha az sermaye yoğun üretim tekniklerini uygulamaktadır. Bu ise sermaye birikiminin yeterli olmadığı bir ortamda daha fazla işgücü ve daha fazla doğal kaynak kullanımını getirmektedir[10].

Kalkınma teorisinde sermaye birikiminin kalkınmanın temel koşulu olduğu kabul edilir. Ancak kalkınmayı sadece sermaye birikimine bağlamak aşırı bir basitleştirmedir. Teknolojik ilerlemeler başta olmak üzere müteşebbislerin ve işçilerin eğitimi, sosyal, siyasi, dini ve kültürel çevrenin ekonomik kalkınma üzerinde önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, bütün bu koşulların kalkınmaya elverişli bir yönde değiştirilebilmesi, sermaye birikimine dayalıdır[11].

---

[8] Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, Trabzon, 2006, s.28.

[9] Şeref Saygılı, Cengiz Cihan ve Hasan Yurtoğlu, **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972–2000**, Yayın No: DPT.2665, www.dpt.gov.tr (10.09.2009)

[10] W.Artur Lewis, **Development Planning**, Routledge Library Editions, George Allen and Unwin Pub. 1966, Reprinted 2003, s.55.

[11] Aytaç Eker, Asuman Altay ve Mustafa Sakal, **Maliye Politikası**, Anadolu Mataabası, İzmir, 2005, s.212.

b. Nüfus ve İşgücü Artışı

Nüfus artış hızı, işgücü artış hızını belirleyen temel değişkendir. İşgücü talebi veya istihdam, teknoloji düzeyi veri olarak alındığında gelir düzeyine bağlıdır. Bu bakımdan istihdamda beklenen artışlar, gelir artış hızına bağlı olarak belirlenir. Kalkınma sürecinde ülke geliri artarken teknoloji düzeyinin de ilerlediği genel olarak kabul edilir. Teknolojik gelişme sebebiyle işgücü talebi artış hızının gelir artış hızından daha küçük olması normaldir. Gelişmekte olan ülkelerde görülen nüfus artış hızı ve işgücü artış hızı yüzde 2,5 civarında ve yüksek sayılabilecek bir düzeydedir. Bu ülkelerde kalkınma için gerekli olan işgücü yönünden bir sorun genellikle görülmez. Ancak yüksek işgücü artışını emebilecek bir istihdam artışı sağlamak için gerekli olan gelir artış hızına ulaşmak kolay değildir. Bu bakımdan gelişmekte olan ülkeler, yüksek düzeyde seyreden ve zaman içinde artma eğilimi gösteren bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalırlar[12].

Yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması, istihdam durumunun düzelmesi için gerekli olan, ancak yeterli olmayan bir koşuldur. İstihdam yaratmak isteniyorsa, bu hedef ekonomik ve sosyal politikaların odak noktası olmak durumundadır. Örneğin, ABD'de istihdam eylem planının başlıca odak noktası ekonomik gelişme ve istihdamdır. Bu ülkede, istihdam artışı ekonomik performansın ön koşulu ve ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Sonuçta, doğrudan iş yaratmaya yönelik stratejik planlama ABD Ticaret Stratejisi Planı içinde yer almaktadır. Bu arada, her gelişmiş ülkenin aynı stratejiyi izlemediği gözden uzak tutulmamalıdır. Örneğin AB'de, istihdam stratejisi başlı başına oluşturulmakta, ekonomik büyüme olmasa bile istihdam hedefinden vazgeçilmemektedir[13].

2. Yapısal Değişim (Niteliksel Çerçeve)

Ülkelerin kalkınmışlık seviyelerinin belirlenmesi büyüme ölçümleri kadar net değildir. Bunun temel sebebi kalkınma kavramının niteliksel çerçevesi yani toplumun hayat standartlarıyla ilgilidir. Teknolojik ilerleme ve beşeri gelişim bir ülkenin kalkınma sürecinin niteliksel yönleridir.

---

[12] DPT, "Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu", **8. Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2001-2005**, Ankara, 2000, s.7.

[13] Şeyma İpek Köstekli, **İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005, s.12.

a. Teknolojik İlerleme

Teknolojik ilerlemeler, sadece ulusal refahın yükseltilmesinin bir yolu olarak değil, insanların daha önce hiç yapılmamış şeyleri yapabilmeleri için olanak sağlayan niteliği ile önem taşır. İktisadi literatürde ekonomik sistemler başta olmak üzere sosyal ve siyasal sistemlerde yaşanan dönüşüme kaynaklık eden temel değişimin teknolojik ilerlemeler olduğu savunulur[14]. Bu bağlamda, toplumsal hayatın gelişimi yönünden teknolojik ilerlemelerin hayati bir önem taşıdığı söylenebilir.

Günümüzde yaygın olan eğilim, kalkınmanın teknolojik ilerlemelerle yakın ilişkisi olduğu yönündedir[15]. Esasen toplumsal süreçleri sadece teknolojiye indirgemek aşırı bir basitleştirme olsa da, teknolojik determinizme yönelik eleştirileri saklı tutmak koşuluyla, teknolojinin kalkınma üzerindeki etkisini inkar etmek de mümkün değildir. 1980'li yıllardan bu yana enformasyon teknolojilerinin yaygınlık kazanması, mekansal uzaklıktan kaynaklanan farklılıkların ortadan kalktığı bir dünya düzeninin oluşumuna da katkıda bulunmaktadır.

Teknolojik ilerleme, aynı miktarda girdi kullanılarak, girdilerin kombinasyonun değiştirilmeden daha yüksek seviyede çıktı elde edilmesini sağlar. Bilgisayarlar, robotik sistemler, gelişmiş tarım makineleri, v.b. işgücü tasarrufu sağlar. Teknolojik ilerlemenin sermaye tasarrufu sağlaması çok olağan değildir. Böyle olmasının nedeni dünyadaki bilimsel ve teknolojik araştırmaların tamamının neredeyse gelişmiş ülkeler tarafından yapılması ve bunların işgücünden tasarruf edici gelişmeler üzerinde yoğunlaşmış olmasıdır. Üçüncü dünya ülkelerinde ise sermayeden tasarruf eden teknolojik gelişmelere daha fazla ihtiyaç duyulur. Bunun nedeni ise emek yoğun üretim yöntemlerinin daha etkin kullanılmasıyla üretim maliyetlerinin düşürülebileceğidir. Ayrıca emek yoğun teknoloji kullanımı, az gelişmiş ülkeler için uzun dönemde istihdam sorunlarını da dikkate alan gelişme stratejilerinin uygulanması bakımından bir zorunluluktur[16].

Teknolojik ilerlemeler, kalkınma sürecinde tek başına yeterli koşul değil ise de, sürecin ortaya çıkışında belirleyici bir özelliğe sahiptir. Günümüzde giderek

---

[14] Chris Freeman ve Luc Soete, **Yenilik İktisadı**, çev. Ergun Türkcan, TUBİTAK Yayınları-Akademik Dizi 2, Birinci Basım, Ankara, 2003, s.2.

[15] Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, çev. Murat Yıldırımoğlu ve Harun Öztürkler, Elif Yayınevi, Ankara, 2010, s.221.

[16] Berber, s.31.

ucuzlayan üretim teknolojileri, ülkelerin kalkınma sürecinde önemli bir dönüşüm oluşturmakta ve özellikle ekonomik faaliyetlerin yaygınlaşmasını sağlamaktadır.

b. Beşeri Gelişim

Klasik teoride sermaye kavramı; makine, teçhizat ve diğer donanımlardan oluşan fiziki sermaye ile açıklanmaktadır. Ancak kişisel ve toplumsal özelliklerin üretime olan etkilerinin giderek önem kazanması, pozitif değerlerin de sermaye olarak kabul edilmesine ve dolayısıyla beşeri sermaye kavramının doğmasına neden olmuştur. Burada sözü geçen pozitif değerler, işgücündeki bilgi, beceri ve tecrübelerdir[17]. Beşeri sermaye, kalkınmada özel bir rol üstlenmektedir. Buna göre beşeri sermaye, sektörlerin gelişmesi, yeni ürünlerin ve fikirlerin oluşması için kilit bir girdidir. Dünya genelindeki tecrübeler, yüksek beşeri sermaye birikimine sahip ülkelerin daha hızlı ve etkin kalkınma yaşadıklarını göstermektedir[18].

A.Comte'a göre, tarihin egemen unsuru bilgi ve onun şekilleridir. Toplumsal örgütlenmeyle bilgi durumu arasında zorunlu bir uyum ve tutarlılık vardır. Bundan dolayıdır ki, iktisatçılar da tasarruf ve sermaye birikiminin yanı sıra, bilgi birikimini kalkınmanın dinamikleri arasında sayarlar. Bir toplumun ekonomik gelişmesi, onun fiziki çevre, canlı doğa, insan ve toplum hakkında sahip olduğu teknolojik bilgilere bağlıdır[19].

Kalkınma da insan unsuru, girişimcilik, uzmanlaşmış işgücü, teknikerlik, yöneticilik, eğitimcilik, örgütsel ve teknik gelişme için araştırma, geliştirme, planlama ve ekonomi politikası alanındaki uğraşları ve fonksiyonları kapsamaktadır[20]. Bir ekonomide insan faktörünün niteliğini arttırmaya yönelik eğitim, sağlık, beslenme ve konut yatırımlarının artması, üretim sürecinin gereksinimlerine uygun işgücünün yani nitelikli insan faktörünün oluşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla verimlilik düzeyi de artmaktadır. Nitelikli insan gücü, maddi sermayenin de rasyonel kullanımını sağlayan bir faktör olması nedeniyle, toplam faktör verimliliğini arttırmaktadır. Verimlilik düzeyinin artması ise kalkınmayı sağlamaktadır.

---

[17] Umut Taş ve Füsun Yenilmez, "Türkiye'de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 9, Yıl: 2008, s.159.

[18] Robert J. Barro, "Economic Growth in a cross Section of Countries", **The Quarterly Journal of Economics**, Cilt: 106, Sayı: 2, 1991, s.407.

[19] Cihan Dura ve Hayriye Atik, **Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002, s.126.

[20] Erkan, Bilgi Toplumu, s.27.

C. Azgelişmişlik ve Kalkınma

Azgelişmişlik bir sorundur ve sorun özellikle 1950'lerden sonra gerek teorisyenlerin gerekse politikacıların ilgilendiği çetrefilli bir konu olmuştur. Azgelişmişlik sorunu ile önce ekonomistler ilgilenmişken, bu ilgi daha sonraları diğer sosyal bilim dallarına da sıçramıştır. Sorunun disiplinler arası bir kimlik kazanmasının nedeni azgelişmişliğin sadece ekonomik bir sorun olmadığının anlaşılmasıdır. Bugün ekonomi ve sosyoloji başta olmak üzere antropoloji, sosyal antropoloji, etnoloji, sosyal psikoloji, demografi gibi bilim dalları konunun kendilerini ilgilendiren kısımları ile ilgilenmektedir[21].

Genel kabul gören bir azgelişmiş ülke tanımı yapmak oldukça zordur. Çünkü her ülke bir diğerine göre sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal farklılıklar gösterir. Bu farklılığa rağmen azgelişmiş ülkeler, aralarında bulunan temel ortak noktalar ile tanımlanabilir. Buna göre; gizli işsizliğin yaygınlığı, kişi başına düşen sabit sermaye ve tasarrufların düşük olması, düşük verimlilik, ihracatın tarım ve doğal kaynaklara ithalatınsa sanayi ürünlerine bağlı olması, yüksek kayıtdışılık, çok düşük kişi başına düşen gelir gibi ana çizgiler azgelişmiş ülkelerin ortak noktalarını oluşturmaktadır[22].

Azgelişmiş ekonomiler "iki yapılı" ekonomilerdir. Yani bu ülkelerde bir yandan sanayi ülkelerinin piyasa yapısına, ileri teknolojisine, bankacılık düzenine ve modern organizasyonuna rastlanacağı gibi, diğer yandan aile ekonomisi, geri teknoloji ve geleneksel organizasyona da rastlanmaktadır. Büyük şehirlerde irili ufaklı sanayi işletmeleri kuruluşmuş, ulaşım, sağlık hizmetleri, yemek eğlence ve kültürel kurumlar ile donatılmıştır. Ülke nüfusunun iyi eğitim görmüşleri ağırlıklı olarak büyük şehirlerde toplanmıştır.

Kırsal bölgeler ise geri ve içe kapalı toplulukları barındırmaktadır. Alt yapı yatırımlarının eksikliği ile beraber elektrik, su okul hastane gibi temel hizmetlerin yetersizliği dikkat çekmektedir. Üretim büyük ölçekte ailenin tüketimi için yapılmakta olup, pek az ürün pazarlanabilir niteliktedir. Bu bölgelerde nüfusun büyük bir kısmı hiçbir öğrenim görmediği gibi, görenlerin öğrenim seviyesi de çoğu defa orta öğretimi aşamamaktadır[23].

Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başta gelen sorunlarından biri kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceğidir. Bu tip ülkelerde insanların çoğunluğu kırsal

---

[21] Berber, s.241.

[22] Ahmet Tolunay ve Ayhan Akyol, "Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar", **Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, 2006, s.117.

[23] Savaş, s.21.

alanda yaşadığından ve ülkenin ekonomisi içinde tarım sektörü ağırlık taşıdığından kalkınma ile kırsal kalkınma neredeyse aynı anlamda kullanılmaktadır. Çünkü bu ülkelerin kalkınmasının büyük ölçüde kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmelerine bağlı olması, kırsal kalkınmanın sağlanmasının neredeyse ülke kalkınması ile özdeş olması sonucunu doğurmaktadır[24].

Gerek azgelişmiş ülkeler ve gerekse gelişmekte olan ülkeler iktisadi kalkınmanın finansmanını sağlamakta zorlanmaktadır. Azgelişmiş ülkeler kalkınmanın ilk aşamasında oldukça yetersiz bir piyasa ve üretim yapısına sahip oldukları için kişi başına düşen gelirin düşüklüğü ve "düşük gelir-az tasarruf-az yatırım-düşük gelir" kısır döngüsü içerisinde olmaları, kalkınmanın en önemli ayağını oluşturan sermaye birikimi sürecini zorlaştırmakta ve önemli bir finansman sorunu oluşturmaktadır.

Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin önemli sorunlarından biri kaynak yetersizliği olarak ortaya çıkarken, en az bunun kadar önemli diğer bir sorunu da kaynakların etkin dağılmamasıdır. Farklı düzeylerde olmakla birlikte bütün ülkelerde kaynakların bir bölümü devlet tarafından kullanılmaktadır ve kamu maliyesine ilişkin kararların kalkınma sürecinde küçümsenmeyecek etkisi vardır. Devlet, vergi ve kamusal harcamalarla piyasa başarısızlıklarını düzelterek kalkınma sürecine katkıda bulunabilmektedir[25].

D. Kalkınma Teorilerinin Ana Hatları

Kalkınmanın anlamı, bir hedef ve performans ölçütü olarak milli gelirin büyümesiyle eşdeğer olmaktan, büyüme ve istihdama, temel ihtiyaçların giderilmesine ve en son olarak insan refahının geliştirilmesine ve yoksullar yanlısı büyüme yoluyla ulaşılan çok boyutlu yoksulluğun azaltılmasına doğru genişletilmiştir. Böylelikle kalkınma, temelde sayısal kavramdan birçok hedefin eş zamanlı olarak ulaşılmasını gerektiren çok boyutlu bir kavrama doğru bir evrim geçirmiştir[26].

---

[24] Ahmet Turan, "Kalkınmada Kooperatiflerin Rolü ve Önemi", **Karınca Dergisi**, Sayı: 767, Kasım 2000, s.12.

[25] Ayşe Kaya, **Türkiye'de Bölgesel Net Mali Yansıma**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2009/395, Ankara, 2009, s.40.

[26] Erik Thorbecke, "Kalkınma Doktrinin Evrimi, 1950-2005", Çev: Haki Pamuk, **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar,** (Ed. Fikret Şenses), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.170.

Kalkınma iktisadının teorik kökenlerinin genelde kendisiyle başlatılan Smith'e göre, "görünmez el" ve "serbest piyasa" koşullarının geçerli olduğu bir ortamda büyümenin en önemli belirleyicisi, kapitalist tasarruf miktarı ve sermaye birikimidir. Ricardo'ya göre ise, iktisadi büyümenin kaynağı, sermaye birikimine ek olarak teknik yenilikler ve uluslararası ticarettir. Marx'a göre, toplumları yönlendiren temel unsur, sosyal sınıflardır. Marx'a göre, kapitalistlerin tek hedefi birikim, birikim ve birikimdir. Kapitalistlerin kar elde edebilmeleri için işçilere ürettikleri değerden daha azını ödeyerek onları sömürmeleri gerekmektedir. Sermaye birikimine Marx'tan daha az önem veren ve teknik ilerlemeyi daha fazla vurgulayan Schumpeter'e göre kalkınma, ancak yeni üretim tekniklerinin, yeni ürünlerin ya da üretim organizasyonuyla ilgili yeni araçların geliştirilmesiyle ortaya çıkan bir olgudur. Schumpeter, klasiklerin büyümenin en önemli kaynağı olan kapitalist tasarruf ve birikim şeklindeki bu sıralamasını kırarak, büyümenin itici gücünün teknik yenilikler olduğunu, bunun da girişimcilerin tasarruflarıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir[27].

Kalkınma sürecinin kuramsal çerçevesini çizen teorisyenler arasında var olan ve yukarıda örneklendirilen düşünsel farklılıklar, zamanla kalkınma teorilerinin çeşitlenmesini sağlamıştır. Bu teorilerin kapsamlı olarak ele alınması pek tabii ki mümkündür. Ancak muradımız kırsal kalkınmayı ön plana çıkarmak olduğundan çalışmanın bu kısmında kalkınma teorileri hakkında genel bilgilerle yetinilmiştir.

1. Ana Akım Kalkınma Teorileri

Kalkınma iktisadının bugün anlaşıldığı şekliyle temellerinin 1939'da Fischer'in "Üretim, Birincil, İkincil ve Üçüncül" adlı makalesi ve özellikle 1940 yılında Colin Clark'ın "Ekonomik Büyümenin Koşulları" adlı çalışması ile atıldığı söylenebilir. Bu bağlamda kalkınma teorisinin temeli olarak bilinen ilk teori bu yazarların sektör analizine dayalı olarak başlattıkları basit aşama teorisidir. Bu teori kalkınma sürecinde ülkelerin belli aşamalardan geçerek kalkındıklarını tespit etmiş olmaktadır[28].

Colin Clark'ın analizlerinde uluslar hammadde üreticisi olarak önce tarım ve balıkçılık yaparlar, sonradan mamul mallar üretimine geçerler. En sonunda da,

---

[27] Muhteşem Kaynak, "Kalkınma İktisadının Kilometre Taşları ve Teknoloji", **Yeni Dünya Düzeni ve Kalkınma Kongresi**, Gazi Üniversitesi, Ankara, Mayıs 2003, s.18.

[28] Şevket Tüylüoğlu ve Hamza Çeştepe, "Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi", **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular,** (Ed. Sami Taban ve Muhsin Kar), Ekin Kitabevi, Bursa, 2004, s.36.

maddi birikimle, mal üretiminden hizmet üretimine doğru yoğunlaşma olmaktadır. Özellikle üçüncü aşamanın daha erken başladığı öne sürülmüştür[29].

II. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında içinde bulunulan konjonktüre paralel olarak Batı Avrupa ülkelerinin yeniden inşası ile Doğu Avrupa ekonomilerinin sanayileşmesi en çok işlenen konular olmuştur. Bu konularda Rosenstein ve Rodan, 1943 yılında yayınladıkları "Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın Sanayileşme Sorunları" adlı eserde, geri kalmış ya da çöküntü bölgesi durumunda olan sorunlu bölgelerin sadece Avrupa'da değil dünyanın her tarafında olduğunu belirtmiştir. Bu eser mekânsal boyutta ilk defa Avrupa'nın dışında bir coğrafyayı dikkate alan ve azgelişmiş ülkelere atıfta bulunan bir eser olduğundan ve 1943 yılı kalkınma iktisadının doğuşu olarak kabul edilir[30]. Rodan'a göre azgelişmiş ülkelerin kalkınabilmesinin iki yolu vardır. Birinci yol, ülkenin emek fazlası bulunan geri kalmış bölgelerden sermaye fazlası bulunan gelişmiş bölgelerine emeğin kaydırılmasıdır. İkincisi yol ise sermayenin geri kalmış bölgelere kaydırılmasıdır. İkinci yolun kullanılmasını daha uygun bulan Rodan, başarı için asgari bir yatırım miktarının gerekli ancak yeterli olmadığını söyleyerek bu sürecin kısaca "büyük itiş" olarak adlandırılabileceğini belirtmiştir[31].

1950'lerden sonra iktisatçıların azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına ilgileri daha çok neo-klasik iktisat kuramı çerçevesinde yapılan çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalarda özellikle yoksul ülkelerdeki üretim kaynaklarının kıtlığı üzerinde durulmuştur. Doğal kaynaklar, özellikle tarımsal üretimde daha akıllıca kullanılabilir, uluslararası uzlaşmanın avantajlarından daha iyi yararlanılabilir olduğu vurgulanmıştır. Ancak sanayileşme için engel olan önemli darboğazların nitelikli insan ve yatırım kaynakları yetersizliğinden kaynaklandığı belirtilmiş ve beşeri kaynakların kısa vadede iyileştirme olanağı sınırlı olduğundan sermaye birikiminin arttırılmasının en önemli politika aracı olduğu pekiştirilmiştir[32]. Daha sonraları kalkınma iktisadının öncülerinden kabul edilen Nurkse 1952 yılında American Economic Review'da yayınlanan fakirlik kısırdöngüsü makalesinde, azgelişmiş ülkelerde sermaye birikimini güçleştiren temel nedenler üzerinde durmuştur. Nurkse,

---

[29] Erhan Ada, **Ekonomi Sözlüğü,** Alfa Yayınları, Bursa, 2002, s.468.

[30] Berber, s.198.

[31] Erol Solmaz, "İktisadi Kalkınma Kuramlarının Yoksulluk Konusuna Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış", **Mevzuat Dergisi**, Sayı: 132, 2008, http://www.mevzuatdergisi.com/2008/12a/01.htm, (22.12.2010).

[32] Oktay Yenal, **Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı: Eğitim Boyutu**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999, s.26.

geri kalmış ülkelerde arz ve talep yönündeki sorunların esasta yetersiz sermaye birikiminden kaynaklandığını ileri sürmüştür[33]. Yatırımların arttırılmasını ve dış yardım desteğini vurgulayan bu yaklaşım uzun yıllar azgelişmiş ülkelerin kalkınma çaba ve ilişkilerinin odağını oluşturmuştur. Nurkse, "dengeli büyüme" adını verdiği bir kalkınma stratejisi öne sürmüş ve buna göre "dışsal ekonomilerden" yararlanmak amacıyla ulusal ekonominin bütün sektörlerinin aynı anda geliştirilmesi üzerinde durmuştur. Hirschman ise böyle bir görüşe karşı çıkmış ve "dengesiz büyüme" adını verdiği yeni bir strateji önermiştir. Hirschman'a göre azgelişmiş ülkelerin kaynakları, dengeli büyüme stratejisini izlemeye yetmeyecek kadar azdır. Bu nedenle eldeki kıt kaynaklar en verimli olacakları bir sektöre kaydırılmalı ve kalkınma bu sektörden başlatılmalıdır[34].

Kuznets ise kalkınma sürecinde büyüme ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kalkınmanın başlangıç aşamasında gelir eşitsizliğinin arttığı sonucuna ulaşmıştır. Kuznets'e göre bu gelir eşitsizliği artışı iki sebeple oluşmaktadır. Bunlardan birincisi tasarrufların dağılımındaki dengesizliktir ve bu dengesizlik gelir ve servet dağılımındaki dengesizlikten daha büyüktür. İkincisi ise, gelir eşitsizliğinin düşük olduğu kırsal kesim ve kırsal kesimi tanımlayan sektörlerden, eşitsizliğin büyük olduğu kent ve kentteki sektörlere yönelik nüfusun yapısal dönüşümü, diğer şartların değişmediği varsayımıyla, gelir dağılımındaki dengesizliği arttırmaktadır. Kuznets, tarım sektöründe gelirin gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler için daha dengeli bir dağılım gösterdiğini, tarım dışı sektörde gelir dağılımının gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla daha dengesiz olduğunu ve gelişmiş ülkelerde gelir dağılımındaki eşitsizliğin üst gelir gruplarının gelir payındaki azalma ve düşük gelir grubunun gelir payının artması nedeniyle ekonomik kalkınma ile birlikte daralmakta olduğunu saptamıştır[35]. Kuznets ayrıca teknoloji kullanımının ve yenilikçiliğin ülkeler arasında kalkınma farklılıklarında belirleyici olduğunu bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde kurumsal ve düşünsel gelişiminin teknolojik gelişim ile desteklenmesinin gerektiğini böylelikle ülkeler arası gelişmişlik farklarının azalacağını ileri sürmüştür[36].

---

[33] Esin Candan, **Türkiye'de Kalkınmanın Finansmanında Tarımın Rolü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2009, s.32.

[34] Vural Savaş, **İktisadın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s.838.

[35] Özcan Dağdemir, "Ekonomik Kalkınma Sürecinde Gelir Eşitsizliği Sorunu ve Makroekonomik Göstergeler", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 9, Sayı: 30, 1998, s.42.

[36] Simon Kuznets, "Modern Economic Growth: Findings and Reflections", **The American Economic Review**, Cilt: 63, Sayı: 3, 1973, s.247.

Kalkınma kuramının modern destekleyicilerinden biri de, Rostow'dur. Rostow, 1960'da yayınladığı ekonomik büyümenin aşamalarıyla ilgili çalışmasıyla tüm teorisyenlerin ilgisini çekmiştir. Rostow'a göre, geleneksel bir toplumdan oluşan ülkeler, birikim ve sanayileşmeyi gerçekleştirerek son aşama olan, kitlesel tüketime ulaşabilirler. Bu da kalkınmanın ta kendisidir. Doğal bir çevrenin bu süreçte hiçbir önemi yoktur; ilerleme ve mutluluğa yürürken doğa, tüketilen bir diğer hammaddedir[37]. Rostow kalkınmada beş aşama bulunduğu görüşündedir. Bunlar; (i) geleneksel aşama, (ii) kalkışın ön şartlarının gerçekleşmesi, (iii) kalkış, (iv) olgunlaşmaya gidiş ve (v) kitle tüketim aşamasıdır.

Bir başka kalkınma teorisi de Lewis'in "iki sektör modeli" diye bilinen modeldir. Bu madelde Lewis, Boake ve diğerleri tarafından öne sürülen ve azgelişmiş ülkelerdeki "ikili yapı" yani dualizmin varlığından hareket etmiştir. Dualizm tezine göre azgelişmiş ülkelerden biri gelişmiş diğeri de gelişmemiş iki sektör vardır. Gelişmiş sektörde modern teknoloji kullanılır ve piyasa mekanizması düzgün çalışırken, geri kalmış sektörde emek yoğun ilkel teknikler kullanılmakta ve piyasa mekanizması çalışmamaktadır. Lewis, geri kalmış sektördeki sınırsız emek arzının, kurumsal yöntemlerle sabit tutulacak düşük ücret ile çalıştırılmasını ve bu sektörden elde edilecek "artık değer"in modern sektöre aktarılmasını ve bu yoldan kalkınmanın hızlandırılmasını önermiştir[38].

1950'li ve 1960'lı yılların başında kalkınma teorisi ile ilgili literatür sermaye birikimi, planlama ve sanayileşme konularında yoğunlaşmış, 1960'lı yıllardan sonra kalkınma teorisi ile ilgili çalışmalar başlangıçtaki hızını kaybetmiştir. 1980'li yıllardan itibaren Peter Bauer, Ian Little, Julian Simon, Jagdish Bhagwati, Anne Krueger gibi teorisyenler neo-liberal kalkınma teorisini geliştirmişlerdir. Bu teoriye göre, devlet müdahalesi kalkınmayı engelleyen bir olgudur ve devletin ekonomideki rolünü terk ederek piyasayı kendi iç dinamiklerinin işleyişine bırakması, kalkınmayı da beraberinde getirecektir. Bu teorinin diğer bir özelliği de küreselleşmeye olumlu gözle bakmasıdır. Bu teoriye göre eğer gelişmekte olan ülkeler dünya ekonomisine daha fazla entegre olursa kalkınma süreci daha kolay gerçekleşecektir[39].

---

[37] Oswaldo de River, **Kalkınma Efsanesi**, çev. Ömer Karakurt, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2003, s.90.

[38] Savaş, s.838.

[39] Leyla Dolun ve A. Hakan Atik, **Kalkınma Teorileri ve Modern Kalkınma Bankacılığı Uygulamaları**, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara, 2006, s.11.

2. Alternatif Kalkınma Teorileri

Liberal tez etrafında oluşan ana akım kalkınma teorilerinin dışında kalan ve alternatif olma özelliği taşıyan kalkınma teorilerinin genel özelliği marksist içeriktir. Bu teorilerin başında Bağımlılık Yaklaşımı gelmektedir. Paul Baran, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein ve Samir Amin 1960'ların sonundan itibaren kendini gösteren bu yaklaşımın öncülerindendir. Günümüzde neo marksist teorilerden sayılan bağımlılık yaklaşımı, kapitalist ülkelerin sosyo-ekonomik ve siyasal üstünlüklerinin kaynağını üçüncü dünya ülkelerinin bu ülkelerce sömürülmesi olarak görmektedir[40].

Bağımlılık modellerinde az gelişmişliğin mevcudiyeti ve devamlılığı, uluslararası kapitalist sistemin tarihsel evriminin bir sonucu olarak görülür. Kapitalizmin nihai safhası olarak yorumlanan emperyalizm nedeniyle ülkelerarası ilişkilerde dünya "merkez ülkeler" ve "çevre ülkeler" olarak iki gruba ayrılmıştır. Merkezi oluşturan zengin ülkelerle çevreyi oluşturan fakir ülkeler arasında adil ve eşit olmayan bir güç ilişkisi vardır. Daima merkezin lehine olan bu ilişki, fakir ülkelerin özgür iradeleri ile kendi kaynaklarına dayalı kalkınma sürecine girmeleri engellenmektedir. Bağımlılık ilişkisi özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde yaptıkları yatırımlarla gerçekleştirilen faaliyetlerle dikkat çekmeye başlamıştır. Bu bağımlılık aynı zamanda teknolojik, endüstriyel, siyasal ve kültürel yönden bağımlılık anlamına da gelmektedir[41]. Bağımlılık teorilerine göre gelişmekte olan ülkelerin ve bu ülkelerdeki toplulukların küresel ekonomiye katılmış olmaları yerel ekonomilerin bozulmasına neden olmuştur. Bu bozulmalar toplumsal ve siyasal alanlara da yayılmıştır. Çevre ülkelerdeki elitler merkez ülkelerle çıkar birliği yaparlar. Ülke içerisinde de ekonomiye katılma sömürü ilişkilerinin aynı şekilde sürdürülmesinden başka bir şey değildir[42].

Alternatif olma özelliği gösteren diğer bir kalkınma teorisi de Yapısalcı Yaklaşım kapsamında geliştirilmiştir. Bu yaklaşımın öncüsü, Raul Prebish'tir. Yapısalcılara göre ekonomik kalkınmada en temel unsur sermaye birikimidir. Azgelişmiş ülkeler sermaye birikimi yetersiz ülkelerdir. Bu ülkelerde sermaye

---

[40] Ünver Günay, "Kuramsal Yaklaşım ve Türk Sosyolojisi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 21, 2006, s.519.

[41] Berber, s.341.

[42] Şevket Tüylüoğlu, "Sosyal Sermaye, İktisadi Performans ve Kalkınma: Bir Yazın Taraması", **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi** Sayı:12, 2006, s.15.

birikiminin yetersiz olmasının nedeni, iç piyasa çaplarının küçük olması dolayısıyla sermaye sahiplerinin yatırım için gerekli teşvik ve uyarılara sahip olmamasıdır. Azgelişmiş ülkelerde dar piyasalar bu ülkelerin sanayileşme süreçlerine yeterli desteği sağlayamamaktadır. İç piyasanın küçüklüğü sorunu uluslararası piyasalara açılarak giderilebilir. Ancak, azgelişmiş ülkelerin girişimcileri gelişmiş ülkelerin güçlü girişimcileriyle rekabette zayıf kalmaktadır. Bu zayıflık, azgelişmiş ülkelerin birincil mallardan oluşan ihracatlarını sermaye yoğun mallara doğru kaydırmaya çalıştıklarında daha da artmaktadır. Bu nedenle yapısalcılara göre, azgelişmiş ülkelerin sanayileşmelerini uluslararası talep ve ihracata dayandırmaları mümkün değildir. Yapısalcı yaklaşımın temsilcilerinden Singer, uluslararası ticaretin ve yabancı sermaye yatırımlarının azgelişmiş ülkelere fazla bir yarar sağlamadığı, dahası bu ülkelerin sanayileşmelerinin önünde bir engel oluşturduğu görüşündedir[43].

3. Kalkınma Teorilerinde Yeni Açılımlar

Kalkınma yaklaşımları sanayi devrimini doğuran mekanik düşünce anlayışı kalkınma olgusunun evrim teorisindeki gibi evreler şeklinde formüle edilmesini sağlamıştır. Mekanik düşüncenin bir ayağında kesin ve değişmez doğa yasaları diğer ayağında ise mekanik akıl ve mantık yani rasyonalizm yer alır. Böylece doğa olaylarındaki nedensellik ilişkisi, aklın şekli kategorileri olan mekanik mantık içinde ele alınmaktadır[44].

Özellikle 1980'li yıllardan itibaren son kullanıcıya kadar inen bilgisayar teknolojilerinin ve ağ etkileşim sistemlerinin de etkisi ile kuantum düşünce anlayışı toplumların geneline yayılmaya başlamıştır. Kuantum düşüncesiyle, görünür doğa yerine görünmez doğaya inilmiş ve oradaki atom altı ve çekirdek içi parçacıklar arasındaki, dinamik ve çoklu etkileşimin bir ağ oluşturduğu keşfedilmiştir. Burada çok sayıdaki parçacık arasındaki ilinti ve etkileşimlerin sürekli birbirini karşılıklı olarak etkileyip, dinamik ve çoklu bir ağ sistemine dayandığı kanıtlanmıştır[45]. Bu düşünce anlayışı ile kalkınma yaklaşımları da değişime uğramıştır.

Yeni kalkınma yaklaşımlarında artık sanayileşme ve ucuz işgücü amacıyla kırdan kente göçü teşvik eden, otoriter yönetimler dâhil "ne pahasına olursa olsun

---

[43] Adem Doğan ve Nazım Öztürk, "Yeni Kalkınma Kuramları", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Sayı: 33, 2010, s.38.

[44] Hüsnü Erkan ve Canan Erkan, "Bilgi Ekonomisinde Paradigmal Arayışlar: Ekonomide Bilişsel, Connectionist ve Computionalist Yaklaşımlar", **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi,** Cilt I-I, 2006, s.16.

[45] Erkan ve Erkan, s.16.

ekonomik büyüme" anlayışı yerine toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümü dengeli ve adil bir şekilde sağlamayı hedefleyen, yoksulluğu ortadan kaldırmayı, savunmasız toplum kesimlerinin durumunu iyileştirmeyi, doğaya saygıyı ve doğal kaynakları akılcı kullanmayı amaçlayan ve bu amaçları elde etmek için katılımcı demokratik yapıları güçlendiren, örgütlü davranışları teşvik eden, büyük ve yurttaşlarca denetimi olanaksız örgütler yerine, yerelliği, yönetimde saydamlığı yani yönetişimi savunan bir kalkınma yaklaşımı benimsenmiştir[46]. Bu yeni yaklaşımdaki temel kavramlar: sürdürülebilir kalkınma, örgütlenme, katılımcılık, sivil toplum kuruluşları, kurumsallık ve sosyal sermayedir.

1990'lı yıllardan itibaren sosyal sermaye dünya genelinde ekonomik kalkınmanın temel bir unsuru olarak görülmeye başlamıştır. Sosyal sermaye günümüzde fiziki ve beşeri sermaye ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Çıkış noktası olarak her ne kadar sosyoloji disiplini ile bağlantılı olsa da "sosyal sermaye" artık birçok disiplinin ilgi odağı haline gelmiştir. Özellikle ekonomi biliminin büyüme ve kalkınma disiplinlerinde fiziki ve beşeri sermayenin tamamlayıcı unsuru olarak görülmekte, hatta bir adım daha giderek fiziki ve insani sermaye unsurlarını harekete geçirmede ve miktarlarının arttırılmasında temel belirleyici olduğu düşünülmektedir[47]. Fiziki sermaye somut, dokunulabilir maddelerde kendini göstermekte, beşeri sermaye daha az somut, insanların bilgi ve yeteneklerinde kendini göstermekte sosyal sermaye ise bu iki sermayeden daha az somut, bunun yanında insanlar arasındaki etkileşimden ortaya çıkan sermaye tipidir. Aynı fiziki ve beşeri sermaye gibi sosyal sermaye de verimliliği ve üretkenliği arttırmaktadır[48].

Kalkınma sürecinde sosyal sermaye, işbirliğini ve koordinasyonu kolaylaştıran bir yapı olarak görülmektedir. Sosyal sermaye, güven, karşılıklı ilişkiler ağı, itibar ve işbirliği gibi unsurları içinde barındırmaktadır. İşbirliği ve güven, sözleşme maliyetlerini azaltarak ekonomik faaliyetleri kolaylaştırmaktadır. İktisat biliminde yoğunlaşılan temel noktalardan biri de işlem maliyetlerinin azaltılmasıdır. Bu görüşe göre, güvene dayalı ilişkilerde artış, ortalama işlem maliyetlerini azaltarak ekonomik başarıyı ve kalkınma sürecini pozitif etkileyebilmektedir. Diğer yandan etnik ayrışma, kutuplaşma ve parçalanmanın olduğu negatif sosyal sermaye durumunda ekonomik

---

[46] Oya Açıkalın ve Ahmet Saltık, "Kalkınmada Yeni Kavram ve Stratejiler", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı:10, 2007 s.9.

[47] Asuman Altay, "Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi", **Ege Akademik Bakış** Cilt: 7, Sayı: 1, 2007, s.338.

[48] James S. Coleman,"Social Capital in The Creation of Human Capital", **The American Journal of Sociology**, Cilt: 94, 1988, s.98.

kalkınma yavaşlamaktadır. Gelişmiş ülkeler, etnik ve sınıf kutuplaşmalarını iyi işleyen kurumlar ile çözmektedir. Kurumlar, toplumu oluşturan bireylerin ilişkilerini düzenlemekte ve ekonomik olarak faktör birikimini, teknolojik gelişmeyi ve kaynakları etkin tahsisini teşvik etmekte ve kolaylaştırmaktadır[49].

Kurum sadece belli amaçla oluşturulmuş bir kuruluş değil, bir düşünce alışkanlığı ve organize olmuş bir kültürün belli bir parçası olarak benimsenmiş bir grupsal davranış biçimidir. Yani kurum, gelenekleri, sosyal alışkanlıkları, kanunları, düşünce ve yaşam biçimlerini de kapsamaktadır. Douglass North'a göre kurallar, "insan aklı tarafından kurulan ve siyasal, ekonomik ve sosyal etkileşimi yapılandıran sınırlamalar" olarak tanımlanmaktadır. Bu sınırlamalar anayasa, kanun, mülkiyet hakları gibi yazılı kurallar olabileceği gibi, müeyyideler, gelenekler, saikler vb. de olabilir. İnsan davranışlarını sınırlayan bu kurallara "kurumlar" adı verilmektedir. Kurumlar, belirli amaçları olan birey ve örgütlerin tercihlerine önemli derecede etkide bulunur. Diğer bir ifadeyle oyunun aktörleri; yazılı ve yazılı olmayan kurallarca belirlenen bir yapı (kurumsal yapı ya da çevre) içinde, amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadır[50].

Kalkınma literatüründe özellikle gelişmiş ülkeler için, kurumsal yapının ekonomik büyümeyi de içeren ekonomik gelişmenin lokomotif gücü olduğu ve kurumların kalitesindeki artışın kişi başına gelirlerde büyük artışlar yaratabileceği kabul edilmektedir. Bu kapsamda kurumlar ve kurumsal yapı; kaynak israfını önleyerek, piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırarak, pozitif dışsallıklar yaratarak, belirsizliği azaltıp işlem maliyeti üzerinde etkili olarak, finansal kaynakları bir araya getirerek, teknolojik bilgi akımlarını kolaylaştırarak ve girişimcileri teşvik ederek uzun dönemli ekonomik büyümeyi etkilemektedir[51].

E. Kalkınmanın Boyutları

Kalkınmanın sahip olduğu geniş içerik ve dinamik yapısı, konunun çeşitli çerçevelerde ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda kalkınmayı

---

[49] A. Ali Koç, Murat Belke ve Süreyya Kovancı, "İktisadi Kalkınmaya Yeni Yaklaşımlar: Sosyal Sermayenin ve Kurumların Artan Rolü", http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma8.pdf, (12.09.2009).

[50] Douglass C. North, "Institutions", **Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 5, Sayı: 1, Kış 1991, s.97.

[51] Sevda Yapraklı, "Kurumsal Yapının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Üst Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Üzerine Bir Uygulama", **Ege Akademik Bakış**, Sayı: 8, 2008, s.302.

daha kapsamlı açıklayabilmek için sırasıyla; fiziki, sektörsel, çevresel, kentsel ve kırsal boyutlarından bahsedilmelidir.

1. Fiziki Boyut

Kalkınma, öncelikle belirli coğrafi sınırlar içinde yaşayan insan topluluğunun refahı ile ilgilidir. Kalkınmanın fiziki boyutunu oluşturan bu coğrafi sınırlar ulusal ve bölgesel olarak iki ana grupta incelenebilir.

a. Ulusal Kalkınma

Ulus kelimesi genel olarak "belirli coğrafik sınırlar içinde yaşayan aynı kültürel özellikleri olan, ortak dil ve değerlerle sahip siyasal toplum" olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik kalkınmada ulus kavramı son derece önemlidir. Çünkü ulus bilinci, kitlelerin çok kolaylıkla beliren amaçlara yönlendirilmesine katkı yapmaktadır. Oysa birçok gelişmekte olan ülkede ulus kavramının eksik olması büyük bir eksikliktir[52].

Ulusal kalkınma, ulus tanımı içinde belirtilen sınırlar içinde ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve beşeri anlamda tüm iyileşmeleri içinde barındıran bir kavramdır. Özellikle 1980'li yıllarından itibaren etkisini ağırlaştıran küreselleşme kavramı ulus devletin ekonomideki yerinin yeniden belirlenmesi tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Neo-liberal paradigmanın şekillendirdiği küreselleşme ile birlikte devletin ekonomide mal ve hizmet üretiminden çekilmesi ve sosyal devlet işlevlerini sınırlanması talep edilmekte ve ulus devletler kendi ülkeleri içinde günün koşullarına uyum sağlamaya yönelik olarak bazı ekonomik reformalar yapma ihtiyacı duymaktadır. Sachs'a göre bu reformlar; uluslararası ticaretin serbestleşmesi, döviz kurunun çevrilgen hale gelmesi, ekonomik büyümenin özel girişim temeline dayandırılması, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliğine gidilmesi gibi konularda yapılmaktadır[53].

Buna karşın Chang'a göre, ulusal kalkınma bugünün gelişmiş kapitalist ülkeleri 18. Yüzyıl sonlarında yaşadıkları süreci anlatmaktadır. Chang, neo-liberal kalkınma yaklaşımlarının iddia ettiği gibi gelişmiş ülkelerin serbest ticaret politikaları ile kalkınmadıklarını bunun yerine tarife korumaları ve teşvikler ile sanayileştiklerini

---

[52] İlker Parasız, **Kalkınma Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, 2005, s.149.

[53] Özgür Saraç, **Küresel Vergi Rekabeti ve Ulusal Vergi Politikaları: Türkiye Değerlendirmesi**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2006, s.21.

ve bu doğrultuda kalkındıklarını savunmaktadır[54]. Chang gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkelere kendilerini kalkındıran politikalar yerine neo-liberal politikaları önerdikleri ve böylece bir anlamda "merdiveni ittikleri" iddiasına bulunmaktadır.

b. Bölgesel Kalkınma

Bölgesel kalkınma konusu son yıllarda iktisat literatüründe ve politikasında artan bir ilgi çekmektedir. Bölgesel kalkınma, bölgenin kendine ait kaynaklarının harekete geçirilmesi, girişimciliğin teşvik edilmesiyle, bölgenin gelir ve istihdam düzeyinin arttırılması ve hayat kalitesinin iyileştirilmesi olarak tanımlanabilir. Bir başka tanıma göre bölgesel kalkınma, bir bölgedeki gelir artışlarına ilaveten sosyo-ekonomik yapının da değiştirilmesidir. Bu yönden bakıldığında, bölgesel ekonomik kalkınma, bölgenin ekonomik ve sosyal refahını iyileştirmeye yönelik faaliyetleri gösterir. Bölgesel kalkınma, hedeflenen yörelerde ve sektörlerde yatırım düzeyinin yükseltilmesini, böylece bu yörelerde kalkınmanın sağlanmasını öngörmektedir. Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için yatırım kararlarının çeşitli araçlar ve kurumlar kullanılarak etkilenmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle bölgenin ekonomik potansiyelinin ortaya çıkarılması ve her ilin kendine has üstün özelliklerinin ortak kullanımı ile daha hızlı kalkınma sürecinin başlatılması sağlanabilecektir[55].

Günümüzde bölgesel dengesizliklerin artması, dengesizliklerin nedenlerinin araştırılmasına olan ilgiyi arttırmıştır. Bu ise, özellikle ekonomistlerin ekonomik coğrafyayı yeniden keşfetmeleri sonucunu doğurmuştur. Özellikle son yıllarda, pek çok ekonomik olayın arkasında dünya kaynaklarının mekansal dağılımının ve buna ek olarak faktör hareketlerinin rolünün olduğu bilinmektedir. Belli coğrafi özelliklere sahip bölgelerin daha fazla geliştiği izlenen bir durumdur[56]. Kalkınma sürecinin sağlıklı işleyebilmesi, bölgeler arası dengesizliklerin mümkün olduğunca giderilebilmesi ile doğru orantılıdır. Geçmişte kalkınma stratejileri örneğin "tepeden yatırımları yüzde yirmi düzenlerseniz gelişme kendiliğinden" olur yaklaşımı söz konusuyken son yıllarda ise bu düşüncede değişiklikler olmuştur. Buna göre

---

[54] Ha-JoonChang, **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**, çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2007, s.25.

[55] Ayşe Kaya, **Türkiye'de Bölgesel Net Mali Yansıma**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2009/395, Ankara, 2009, s.23.

[56] Kahraman Arslan, "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Araçları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Sayı: 7, 2005, s.276.

kalkınmanın artık daha çok yerel potansiyellerin harekete geçirilmesi ile tabandan başlayan bir süreç olduğu değerlendirmektedir[57].

Kalkınma dinamiklerinin giderek karmaşık hale gelmesi sürecinde bölgesel ve yerel ekonomiler daha önemli bir rol üstlenmeye başlamıştır. Bölgesel kalkınma yaklaşımları zaman içinde farklılaşmıştır. Günümüzde, rekabetçi üstünlüğü yerelleşen bilgi, kurumsal diyalogların inşası ile sosyal sermayeye dayandıran yeni bölgesel politika anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Bir önceki nesil bölgesel politikalar, altyapı yatırımları, teşvikler, organize sanayi bölgeleri gibi araçlarla hayata geçirilmişlerdir. Ürünlerde yaşanan hızlı değişim, geleneksel bölgesel teşvik yöntemleri ile takip etmek güçleşmiştir. Bu nedenle yeni bölgesel politika araçları, sadece firmalar arasında değil, aynı zamanda firmalar ile yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, kooperatifler ve diğer bölgesel kuruluşlar arasındaki ilişki-ağyapı-inovasyon üçgenindeki işbirliği ile şekillenmektedir[58].

2. Sektörel Boyut

Kalkınmanın boyutlarının incelenmesinde sektörlere göre ayrımlama yapmak da mümkündür. "Tarımsal Kalkınma" ve Endüstriyel Kalkınma" şeklinde yapılabilen bu ayrımlama çalışma konumuzu oluşturan kırsal kalkınmanın teorik yönden temellendirilmesinde önemli bir katkı sağlamaktadır.

a. Tarımsal Kalkınma

Tarımın ilk ve en önemli işlevi, kuşkusuz insanoğlunun karnını doyurmasını ve dolayısıyla yaşamını sürdürmesini sağlayan besinlerin üretimidir. Yeterli ve dengeli beslenemeyen bir toplumun sağlıklı olmadığı ve kalkınmayı yavaşlattığı bilinen bir gerçektir[59]. Bu nedenle tarım, kalkınma sürecinde oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. Tarım sektörü diğer sektörler ile uyumlu çalıştığında daha hızlı büyümeyi, fakirliğin azaltılmasını, çevrenin korunmasını ve dengeli gelişimi sağlamaktadır. Tarım ulusal kalkınmanın kaynağı olmak ile birlikte, özel ve kamusal yatırım fırsatları oluşturarak tarıma dayalı sanayinin gelişmesini de ilerletmektedir. Dünyanın tarımsal kıymetlerinin üçte ikisi gelişmekte olan ülkeler tarafından

---

[57] Hüsnü Erkan, ***Kişisel Sunum***, (ss.54-57), "Zeytin ve Zeytinyağında Evrensel Kooperatifçilik Sempozyumu", İzmir, 06-05 Haziran 2009.

[58] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Kalkınma Planı, **"Bölgesel Gelişme"** Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2008, s.16.

[59] Ali Rıza Karacan, **Tarımsal Pazarlama**, Meta Basım, İzmir, 2009, s.14.

üretilmektedir. Tarımsal üretim dünya gıda güvenliği için çok önemlidir. Çünkü tarımsal faaliyetler kırsal kesimde yaşayan dar gelirli bireyler için temel geçim kaynağı durumundadır.

Tarım sektörü pek çok durumda sermaye birikimi için gerekli olan dövizin temin edilmesine katkı sağlar. Bu katkı nüfus artışı karşısında daha fazla üretim yapan ülkelerin ihracatını arttırması şeklinde olmaktadır. Bununla beraber tarım sektörü kendi gelir fazlasının önemli bir kısmını diğer sektörlerin ve altyapının gelişimi için finansman olarak kullanılmasına olanak sağlar. Örneğin 19. Yüzyılda Japonya, Rusya ve daha birçok ülkede gerçekleştirilen tarım ve toprak reformlarının temel gerekçesi altyapı ve diğer sektörlerin gelişimi için gerekli olan sermaye ihtiyacının karşılanması olmuştur[60]. Tarımsal kalkınma gelişmekte olan ülkelerde ulusal kalkınmanın sağlanması açısından belirleyicidir. Eğitim ve tarımsal gelişmeye yatırım yapan, toprak reformu ile mülkiyet ilişkilerini düzenleyen ve ulaştırma sistemini iyileştiren ülkeler, kalkınma sürecinde önemli ilerlemeler sağlamıştır[61].

b. Endüstriyel Kalkınma

Endüstri, işsizliğin giderilmesi, fakirliğin azaltılması, kadın erkek eşitliği, işgücü standartlarını sağlama, eğitim ve sağlık hizmetlerini sunma gibi birçok sosyal amaca ulaşımda yüksek potansiyele sahiptir. Fakat aynı zamanda endüstriyel faaliyetlerin çevresel temelde olumsuz etkileri de mevcuttur. İklim değişiklikleri, hava ve su kirliliği, bitki ve hayvan türlerinde azalma gibi neden olunan sorunlar, küresel kamu mallarını, ekonomik ve sosyal refahı tehdit etmektedir. Gelişmiş ülkelerde katı çevre kuralları ve yeni teknolojiler üretimde birim başına olumsuz çevre etkisini azaltmaktadır. Fakat giderek artan talep bununla beraber artan faaliyetler çevre ve doğal kaynaklar üzerinde baskıyı arttırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise endüstrinin çoğunlukla niceliksel gelişimi bu baskıyı ikiye katlamaktadır. Eski teknolojik donanımlarının ve zayıf çevre kanunlarının neden olduğu kimyasal atıklar su, hava ve toprak kirliliklerine neden olmakta, insan sağlığını ve geleceğini tehdit etmektedir[62].

---

60 Berber, s.306.

61 Murat Ali Dulupçu, "Kalkınma İktisadı Üzerine Bazı Düşünceler", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 1/2002, s.43.

62 European Commission, "Environment Fact Sheet: Industrial Development" Mart, 2006, http://ec.europa.eu/environment/pubs/factsheets.htm, (21.11.2010).

Sürdürülebilir endüstriyel kalkınma yaklaşımı, endüstrinin olumsuz etkilerini en aza indirgeyerek endüstrinin kalkınmaya olan etkisini en yüksek seviyeye çıkararak bunun devamlılığını sağlamayı amaç edinmiştir. Özellikle kullanılan enerjinin niteliksel çerçevesi endüstriyel faaliyetlerin dışsallığının olumlu ya da olumsuz olması konusunda belirleyicidir. Artan enerji verimliliği ve arz çeşitliliği yenilenebilir enerji fırsatlarıyla birlikte endüstriyel kalkınma için önemli faktörler olarak kabul edilmektedir.

3. Çevresel Boyut

Günümüzde, kabul gören alternatif bir kalkınma modeli de sürdürülebilir kalkınmadır. 1990'larda sürdürülebilir kalkınma "ekolojik sınırlandırmalar ve gelecek nesillere korunmuş bir çevre bırakma ihtiyacının bilinciyle, ekonomik büyüme ve sosyal adalet endişesinin demokrasi, katılım ve sivil toplum üstünlüğünün vurgulandığı bir çerçeve içinde" kavramlaştırılmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma yeni bir fikir değil, ancak önemli bir vurgudur. Klasik iktisatçılardan Malthus, insan nüfusundaki artışın zamanla büyümeye doğal sınırlar koyamayacağını savunurken, Ricardo da benzer biçimde bu sınırların arazi arzının sabit olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Sürdürülebilirlik fikrini gelir bağlamında ele alan Hicks ise, geliri, sonraki yıllarda da aynı miktarlarda üretilip tüketilebilmesi için gerekli olan kapasitenin, bir bireyin önceki yılda tüketebileceği maksimum miktar ile sınırlı olduğunu savunarak tanımlamıştır. Eğer elde edilen gelirden daha fazla bir tüketim söz konusu ise, tanımlama gereği bu, sermayeden harcanan bir parça olacaktır[63].

Sürdürülebilirlik yaklaşımı, doğal üretim kaynaklarının korunup geliştirilerek verimli kılınmasını, kalkınma ile de doğal kaynak dengesinin gözetilmesini, kalkınma süreçlerinde doğal ve çevresel değerlerin korunmasını, kalkınmanın ve doğal kaynakların yararlarının gelecek kuşaklara aktarılmasını ve insanın istikrarlı gelir ve yaşam güvencesinin sağlanmasını öngören bir yaklaşım olarak her kesim tarafından paylaşılmaya başlanmıştır. Sürdürülebilirlik yanı sıra, kalkınmaya yönelik bir diğer vurgulayıcı terim katılımcılıktır. Katılım artık kalkınmayla doğrudan bağlantılı tüm program ve projelerin temel bileşenleri arasında yer almaktadır[64].

---

[63] Mehmet C. Marin, "Ekolojik- Ekonomik bir Perspektiften Sürdürülebilir Kalkınma Çabaları", **Kalkınma ve Küreselleşme**, (Ed. Saniye Dedeoğlu ve Turan Subaşat), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s.141.

[64] Muzaffer Bakırcı, **Türkiye'de Kırsal Kalkınma; Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar**, Nobel Yayın, Ankara, 2007 s.38.

4. Kentsel ve Kırsal Boyut

Kentleşme modern toplumun temel karakterlerinden biri olarak kabul edilmekte ve modernleşme sürecinin en önemli süreci olarak anlamlandırılmaktadır. Modernist söylemde kırsal hayatın tasfiyesi, uygarlığın ilerlemesinin ve modern toplumun inşasının temeli olarak görülmektedir. Kırsal nüfusun hızlı ve plansız bir şekilde erimesiyle, kırsaldan akan nüfusun kentlerde sanayi ve hizmet sektörlerinde iş bulmasını, bu şekilde topluma uyumunun hızla sağlanacağını ummak fazla iyimserlik olacaktır. Kırsalın tasfiyesi ile gerçekleşen göç ve hızlı kentleşme süreci, yeni kentliler ve yurttaşlar değil geniş bir dışlananlar kitlesi üretmektedir[65].

Schumacher'e göre, çağdaş dünyayı her yanından saran hastalık, kentle taşra arasındaki zenginlik, güç, kültür, çekicilik ve umut dengesizliğidir. Birincisi aşırı gelişirken ikincisi felce uğramıştır. Kent evrensel bir mıknatıs haline gelirken, kırsal yaşam tadını yitirmiştir. Schumacher, kentlerin sağlığının kırsal bölgelerin sağlıklı olmasına dayalı olduğu da dikkat çekmektedir. Kentler tüm zenginliklerine karşın, ancak ikinci derecede üreticidirler; oysa tüm ekonomik yaşamın ön koşulu olan birincil üretim kırsal alanlarda yer alır. Köylünün ve hammadde üreticisinin çağlar boyu sömürülmesinden kök alan bugünkü dengesizlik dünyadaki tüm ülkeleri, giderek zenginlerini daha fazla tehdit etmektedir. Buna göre kent ile köy arasındaki dengeyi yeniden kurmak çağdaş insanı bekleyen en büyük işlerden biridir. Schumacher, kırsal yaşamın düzeyi bütün olarak yükseltilmediği zaman kentlere yönelen kitlesel göçlerin ve kitlesel işsizliğin önüne geçmeye olanak olmadığını, bunun ise sanayiye dayalı tarım kültürünün geliştirilmesi gerektiğini; sonuçta her bölge, her topluluk, içinde yaşayanlara çeşitli işler sağlanabileceğini vurgulamıştır[66].

II. KIRSAL KALKINMA

Kalkınma olgusunun mekansal boyutu irdelendiğinde kırsal kalkınmanın önemi kaçınılmazdır. Çünkü kalkınma genellikle geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin ulaşmaya çalıştığı bir amaçtır ve bu tür ülkeler de toplumsal hayat içinde "kırsal" önemli bir paya sahiptir. Dolayısıyla kırsal alanda var olan sorunlar aşılmadan kalkınmanın gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Öyle ki, bu tür ülkelerde kırsal alan hem ekonomik hem de sosyal ve kültürel açıdan belirleyici olabilir.

---

[65] Cenk Yiğiter, "Tarım Politikasının Dönüşümü ile Kırsal, Kentsel ve Siyasal Yaşama Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Kırsal Kalkınma El Kitabı**, (Ed. Aylin Örnek), Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, 2007, s.59.

[66] Ernst Friedrich Schumacher, **Küçük Güzeldir**, çev. Osman Deniztekin, Cep Kitapları, 2002, s.153.

Nitekim bazı ülkelerde ekonomik hayatın büyük bir bölümü kırsal üretim ve onun türevlerinden oluşmakta, ülke bazı tarımsal ürünler satışı haricinde dış âlemle ticari ilişkiler kuramamaktadır. Yine ataerkil ve tarımsal işgücünün gerektirdiği geniş ölçekli aile yapısı kalkınmanın toplumsal değişim boyutunda eğitim ve sağlık alanında aşılması gereken ciddi sosyal sorunlara neden olabilmektedir.

Kırsal kalkınmanın önemi üzerinde duran çalışmamızın bu kısmında muradımız, kırsal kalkınmanın temel bileşenlerini ortaya koymak ve kırsal kalkınma amacında nasıl bir örgütlenme yapısının olabilirliğini tartışmaktır. Bu kapsamda öncelikle kırsal alan tanımlanacak, kırsal alanın özellikleri; nüfus, yerleşim, mülkiyet ve işgücü üzerinden incelenecek ve ardından kırsal kalkınmanın önemi üzerinde durularak kırsal kalkınmanın tarihsel gelişimi ortaya konulacaktır. Daha sonra ise, kırsal kalkınma politikalarının amaçları; bölgesel kalkınma, kaynak tahsisi, bölüşümde adalet, istikrar, istihdam yaratma ve fiziki altyapının iyileştirilmesi kapsamında ele alınacaktır. Kısal kalkınmanın örgütlenmesi üzerinde durulacak başlıkta ise uluslararası örgütlenmeden başlanarak ulusal ve bölgesel örgütlenme incelenecek ve ayrıca sivil örgütlenme ayrımına gidilerek dernekler, odalar, vakıflar, sendikalar ve en önemlisi çalışma konumuz olan kooperatiflerin kırsal örgütlenmedeki rolleri tartışılacaktır.

A. Kırsal Kalkınmanın Temel Bileşenleri

Kırsal kalkınmanın temelinde hiç kuşkusuz kırsal alan bulunur. Kırsal alan, dinamik bir süreç olan kalkınma olgusunun mekânsal boyutudur. Kırsal alan başta nüfus olmak üzere yerleşim, mülkiyet ilişkileri ve işgücü yönünden belirleyicidir.

1. Kırsal Alan ve Kırsal Kalkınma

Nüfus yoğunluğu düşük, ekonomik hayatın daha çok tarıma dayandığı, doğal koşulların ve geleneksel değerlerin hayatın şekillendirilmesinde etkin olduğu, eğitim, sağlık, haberleşme ve sosyal güvenlik gibi sosyal ve kültürel olanakların yeterince gelişmemiş olduğu yerleşimler "kırsal alan" olarak tanımlanabilir[67]. Fiziki coğrafyanın kırsal ve kentsel olarak tasnif edilmesinde esas alınan kıstaslar yayımlanan istatistik türlerine göre değişen bir husustur. Bu nedenle ülkeden ülkeye kırsal alan tanımları farklılık gösterebilir. Ülkeleri bir arada ve aynı kıstasa göre karşılaştırabilmek

---

[67] Tuba İnal Çekiç ve Ayşe Nur Ökten, "Sosyal Sermaye Perspektifinden Kırsal Kalkınma Sorunsalına Yeniden Bakış", **Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2009, s.204.

amacıyla uluslararası kuruluşlarca standart tanımlar geliştirilmiştir. Bu tür tanımlardan, OECD tarafından geliştirilen ve AB tarafından da kullanılan kırsal alan tanımı en yaygın kullanılan tanımdır. Bu tanıma göre idari sınırlar itibariyle nüfus yoğunluğu km^2 başına 150 kişiden az olan yerler kırsal alan olarak kabul edilmektedir[68].

Kırsal kalkınma ise; kırsal alan veya kırsal yerleşme olarak tanımlanan alanlardaki sosyal, kültürel ve ekonomik tüm şartların, çevre koruma ve sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde bu bölgelerde yaşayan insanların refah ve yaşam düzeylerinin yükseltilmesine yönelik plan, politika ve uygulamaların bütünü olarak tanımlanır[69]. Kırsal kalkınma, kalkınma çabalarını mekânsal boyutta ele alan bir yaklaşımdır. Bu anlamda kırsal kalkınma; kentsel alanların dışında bulunan dezavantajlı yaşam ve çalışma ortamlarında, mevcut doğal kaynakların istismarına neden olmadan, uygulanabilirlik ve sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmek yoluyla, hayat standartlarının ve gelir düzeylerinin yükseltilmesi, bu bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılığının kaldırılması, tarımsal yapının iyileştirilmesi, tarımsal üretim ile sanayi bütünleşmesinin sağlanması, işsizliğin azaltılması, eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel ihtiyaçların giderilmesi ve iyileştirilmesi için planlanan tüm geliştirici faaliyetleri ifade eder[70].

a. Kırsal Alan ve Özellikleri

Kırsal alan tanımının ülkelere göre değişiklik göstermesi sebebiyle kırsal alanın hangi unsurları içerdiği ve bu unsurlar ile ilgili bilgi, kırsal kalkınmayı daha anlamlı kılacaktır. Kırsal alan ve özelliklerinin daha anlaşılır olması, kalkınma yaklaşımlarının pratikte daha etkin kullanılabilir ve sonuç alınabilir bir noktaya getirecektir.

i. Kırsal Nüfus

Kırsal yerleşmelerin ayırımında kullanılan kriterlerine bakıldığında, yeryüzünde bu yerleşmelerin özelliklerinin ortaya konulmasında başta nüfus özellikleri olmak üzere, idari fonksiyon ve iktisadi fonksiyonların sıkça kullanılan kriterler olduğu görülmektedir. Kırsal yerleşmelerin ayırımında "nüfus miktarı" gerek

---

[68] T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, **2010-2013 Kırsal Kalkınma Planı**, Ankara, 2010, s.14.

[69] Bakırcı, s.33.

[70] Mehmet Serdar Turhan, **Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Tedbirleri Uygulama Süreci**, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara, 2005, s.1.

dünyada gerekse ülkemizde sıkça kullanılan tanımlama ölçütlerinin başında gelmektedir[71].

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü nüfus görünümüne göre dünyada kırsal nüfus 2010 yılı itibariyle 3.450.000.000 kişidir. Dünyada kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı 2008 yılı itibariyle yüzde 50'dir[72]. Tablo 1'de dünya genelinde kent ve kır ayrımı yapılarak on yıllara göre bir dağılım yapılmıştır. Tabloya göre kırsal nüfusta kent nüfusuna göre bir azalma ya da kente göre bir kayma gözükmektedir.

Tablo 1: Dünya Kırsal Nüfus ve Kentsel Nüfus Sayısı ve Oranları

Yıl	Kent Nüfusu (Bin Kişi)	Kent Nüfus Oranı (%)	Kır Nüfus (Bin Kişi)	Kır Nüfus Oranı (%)
1960	996.298	32.9	2.035.634	67.1
1970	1.331.783	36.0	2.366.892	64.0
1980	1.740.551	39.1	2.710.919	60.9
1990	2.274.554	43.0	3.020.325	57.0
2000	2.853.909	46.6	3.270.214	53.4
2010	3.494.607	50.6	3.411.951	49.4

Kaynak: UN, **Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat**, 2007, http://esa.un.org/unup (10.04.2008).

Kırsal alanlar doğal özelliklerine, ekonomik aktivitelerine, nüfuslarına ve yönetim biçimlerine göre farklılık ve çeşitlilik gösterirler. Gelişmiş ülkelere örnek bağlamında, OECD'nin nüfus yoğunluğunu esas alan tanımına göre kırsal bölgeler Avrupa Birliği toplam alanının yüzde 92'sini oluşturur. Nüfusun yüzde 50'sinden fazlası kırsal alanlarda yaşar ve ayrıca bu bölgeler Avrupa Birliği içinde istihdamın yüzde 53'ünü sağlar[73].

Dünya genelinde özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kırsal alanlarda yaşayan nüfus çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunların başlıcaları geleneksel üretim biçimlerinin geçirdiği değişim, pazarlara ulaşım zorlukları, kişi başına düşen gelirin düşüklüğü, kadınlara yönelik aktivitelerin azlığı, hizmet sektörünün az gelişmişliği, eğitim düzeyinin düşüklüğü, enerji kaynaklarına yönelik sorunlar, iklim değişikliği, gıda güvenliği, çevre sorunları ve kentsel alanlarla ilişkilerle birlikte düşünülmüş bütüncül kırsal kalkınma yaklaşımlarının olmayışıdır[74].

---

[71] Bakırcı, s.8.

[72] UN, **Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat**, 2007, http://esa.un.org/unup (10.04.2008),

[73] Aylin Örnek, **Kırsal Kalkınma El Kitabı**, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayını, İstanbul, 2007, s.19.

[74] Örnek, s.19.

ii. Kırsal Yerleşim

Kırsal alanlar, sosyal, ekonomik, kültürel, coğrafya gibi farklı alanlarda, farklı değişkenler ve girdilerle belirlendiği için kıra ilişkin tanımlar ve kavramlarda çeşitlilik göstermektedir. Örneğin antropolojideki kırsal alan araştırmalarında bu yerleşmeler, kom, çiftlik, mahalle, divan, köy, kasaba veya belirli işlerle uğraşan küçük topluluklar olarak ifade edilmektedir. Beşeri coğrafyada kırsal yerleşmeler; geçici yerleşmeler, köy yerleşmeleri, köyden büyük fakat kent olmamış yerleşmeler şeklinde sınıflanmakta ve tanımlanmaktadır[75].

iii. Kırsal Mülkiyet

Mülkiyet, ekonomik gelişim, sosyal ve siyasi hakların kullanılması konularında önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bireyler ekonomik özgürlükleri vasıtası ile sosyal ve kültürel gelişimlerini sağlayabilmekte böylelikle içinde bulundukları topluma katkı sunabilmektedir. Kırsal alanın genişliği ve tarımın da bu geniş çerçevede ana ekonomik faaliyet olduğunu göz önüne aldığımızda kırsal alanlarda özellikle tarım ile ilgili üretim faktörleri "kırsal mülkiyet" in asıl ilgi alanıdır.

Kırsal kalkınmanın gerçekleşmesi ve kentsel alanlarla arasındaki farklılığın azaltılmasının odak noktası tarımsal işletmeler olmaktadır. Modern işletme ekonomisi esaslarına göre kırsal mülkiyetin düzenlenmesi ile verimliliğinin arttırılması ve kırsal alanın kalkındırılması birbirlerine bağlı önlemlerin alınması ile olasıdır[76]. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kırsal nüfusunda kırsal mülkiyet konusunda önemli dengesizlikler görülmektedir. Eğitim seviyesinin düşüklüğü, örgütlenme konusundaki eksiklikler ve dış dünyaya kapalı aile yapıları kırsal alanlarda halen feodal toplum yapısının sürmesine neden olmaktadır. Mülkiyetin sadece belirli kişilerde yoğunlaşması kırsal dolayısıyla bölgenin kalkınmasını olumsuz etkilemekte, köyden kente olan göçü tetiklemekle beraber, terör gibi olumsuz sonuçları da beslemektedir. Türkiye'de özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerinde kendini gösteren bu sorunu aşabilmek adına Cumhuriyetin kurulmasından bugüne çeşitli dönemlerde toprak reformu çalışmaları yapılmış

---

[75] Zehra Eminağaoğlu ve Sonay Çevik, "Kırsal Yerleşmelere İlişkin Tasarım ve Planlama Politikalarının Bölgesel Ölçek İçinde Değerlendirilmesi", **Planlama**, Sayı: 2, 2005, s.72.

[76] Sema Gün, "Türkiye'de Tarım Topraklarının Mülkiyet Durumu ve Uygulanan Politikalar", **Cumhuriyetin Yüzüncü Yılına Türk Tarımının Hedefleri Sempozyumu**, 30 Nisan-1 Mayıs 2001, Ankara, s.325.

olmasına rağmen halen arzu edilen çözümler getirilememiştir. Özellikle kırsalda mülkiyetin dengeli dağımı, toplumun örgütlenme bilinci ile doğrudan ilişkilidir.

iv. Kırsal İşgücü

Kırsal alan tanımında da anlaşılacağı üzere kırsal alanlarda temel istihdam alanı tarım olarak kabul edilmektedir. Dünyadaki nüfus artışı baz alındığında gelişmekte olan ülkelerde 2005 ile 2015 yılları arasında kırsal işgücüne yaklaşık 106 milyon kişi daha ekleneceği hesap edilmiş ve Uluslararası Çalışma Organizasyonu kırsal alanlarda çalışanların yaşam şartlarını uygun koşullarda devam edebilmeleri için maaş ve rahat çalışma koşullarının sağlanması konusunda dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir.

Son yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal alanlarda tarım dışı faaliyetler de kendini göstermektedir. Bu faaliyetler çoğunlukla mal üretimi, ticaret, zanaatkârlık olarak şekillenmektedir. Kırsal alanlarda çalışanlar çoğunlukla kendi adına ve kendilerine ait araziler ya da küçük işletmelerinde çalışmaktadırlar.

Türkiye'de ise kırsal istihdamın üçte ikisini oluşturan tarım sektörü çalışanlarının yüzde 93'ünü kapsayan "kendi hesabına çalışanlar" ile "ücretsiz aile işçileri"nden kaynaklanan geleneksel istihdam yapısı, kırsal kesimde açık işsizliğin ortaya çıkışını engellemektedir. Kırsal kesimde işgücüne katılım oranlarının kentlere kıyasla daha yüksek tespit edilmesi, kentlerden farklı olarak; kadınların çoğunlukla ücretsiz aile işçisi şeklinde tarımda istihdam edilmesi ve öğrencilerin örgün eğitim sürecinden erken ayrılmalarından kaynaklanmaktadır[77]. Türkiye'de kırsal alanda mevcut ücretsiz aile işçilerinin çoğunluğu kadın ve 12-24 yaş grubundaki gençlerdir. Küçük ölçekli, aile işgücü ile çalışan işletmelerin işletme sayılarındaki egemenliği bu büyük kitleyi barındıran temel toplumsal dokudur. Gizli işsizler, tarım dışında hızla istihdam yaratamayan ekonomide, bu küçük aile işletmelerinde barınmaktadır[78].

Türkiye'de 2001–2007 döneminde, tarım sektöründe yüzde 25 kadar önemli bir istihdam kaybı meydana gelmiştir. Tarımsal faaliyetlerden sanayi ve hizmetler sektörlerine önemli bir işgücü geçişi yaşanmıştır. Tarımda istihdamın azalması aynı zamanda 2000'lerin başlarında gıda fiyatlarındaki genel bir düşüş ile tarımsal

---

[77] DPT, **Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi**, Ankara, 2006, s.8.

[78] Gülten Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.367.

desteklerin 2000-2005 yılları arasında önemli ölçüde azaltılması ve hızlı makineleşme ile açıklanabilir[79].

b. Kırsal Kalkınmanın Önemi

Tüm dünyada kırsal alanın genişliği ve nüfus yoğunluğunu göz önüne aldığımızda, kırsal kalkınmanın ne derece önemli olduğu akıllarda yer bulacaktır. II. Dünya savaşından sonra gelişim gösteren geleneksel kalkınma teorilerinin ana ekseni, kalkınmanın yukarıdan yönlendirmeli stratejiler çerçevesinden şekillenen bir süreç olduğu şeklindedir. Fakat artık günümüzde yenilenme, gelişim ve ilerleme gibi kalkınma kavramının içinde yer alan kavramlar daha çok örgütlü yapıların kendi içerisinden başlayan bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda kırsal alanda yaşayan insan topluluklarının ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimleri bulundukları mekânlardan başlayarak üretilen projeler ile olmaktadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta, yerel, bölgesel ya da kırsal kalkınma politikalarının ulusal kalkınma politikaları ile koordineli ve paralel olması gerektiğidir. Çünkü kırsal bölgelerin kalkınması diğer bölgelerin de kalkınması ile doğrudan ilişkilidir. Bir bölge kalkınırken diğer bölgenin bu gelişim hızına ayak uyduramama olasılığı ulusal sınırlar içerisinde diğer bütün bölgelerin kalkınma hızlarını da doğal olarak etkileyecektir.

c. Kırsal Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi

Başlangıç tarihi 1950'lere dayanan "kırsal kalkınma yaklaşımları", zaman içinde teknolojik ve sosyo-ekonomik faktörler ile ortaya çıkan değişikliklerin etkisi ile farklılaşmıştır. 1960'larda "modernizasyon", 1970'lerde "devlet müdahaleleri", 1980'lerde "serbest pazar", ve 1990'larda "katılım ve yetkilendirme" ile karakterize edilebilecek bu farklılaşma sırasında öne çıkan popüler fikirler ve terminolojiler de dikkat çekici olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde ise kırsal kalkınma yaklaşımlarında, yoksulluğun giderilmesi ve sürdürülebilirlik öne çıkan faktörler olmuştur[80]. Şekil 1'de Ellis ve Biggs kırsal kalkınmanın tarihsel süreçte 1950'lerden 2000'ne fikirsel anlamda ne şekilde değişim gösterdiğini ortaya koymuştur.

---

[79] DPT, **Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi**, No: 48508, Anakara, 2009, s.17.

[80] Fatma Handan Giray, Ayşegül Alkın ve Sema Gün, "Kırsal Kalkınmada Yeni Perspektifler", **Türkiye Altıncı Tarım Ekonomisi Kongresi**, Tokat, 2004, s.162.

Şekil 1: Kırsal Kalkınmanın Fikirsel Gelişimi

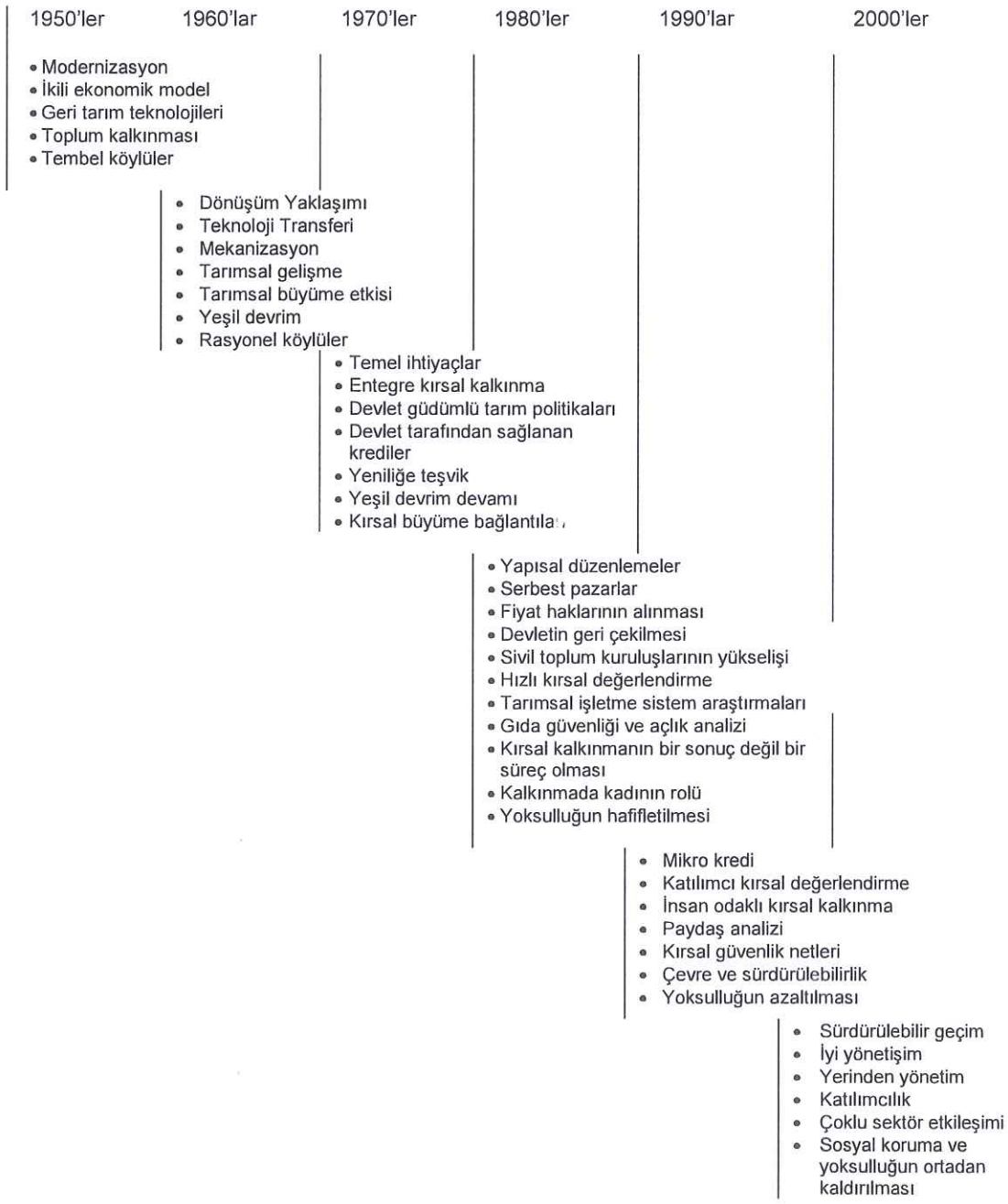

Kaynak: Frank Ellis ve Stephen Biggs, "Evolving Themes in Rural Development 1950's-2000s", **Development Policy Review**, Sayı: 19/4, 2001, s.439.

İkinci dünya savaşı sonrası sömürge statüsünden kurtulan ülkeler ile diğer geri kalmış ülkeler geri kalmışlıklarından kurtulabilmek için çeşitli çabalar içine girmişlerdir. 1950'li yıllarda geri kalmış ülkelerde "toplum kalkınması" kavramı doğmuştur. Birleşmiş Milletlerin geliştirdiği toplum kalkınması tanımı "küçük toplulukların içinde bulundukları ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulları

iyileştirmek amacıyla giriştikleri çabaların devletin bu konudaki çabalarıyla birleştirilmesi, bu toplulukların ulusun bütünüyle kaynaşması, ulusal kalkınma çabalarına tam olarak katkıda bulunmalarının sağlanması süreci" şeklinde ifade etmektedir. Toplum kalkınmasının örgütsel yönü toplulukların birlik, dernek, kooperatif gibi gönüllü kuruluşlar oluşturmalarını desteklemektedir.

1980'ler ve 1990'lardan itibaren katılımcı kırsal stratejik planlamalar ile kırsal kalkınmada dışarıdan etkilenen teknolojiler ve ulusal politikalarla kendini gösteren, "tavandan tabana" ve "masa başı" yaklaşımlardan "tabandan tavana" ve "süreç" yaklaşımına dönüşmüştür. Bu yaklaşım, kırsal toplumun kırsal kalkınma sürecine kendi öncelikleri doğrultusunda katılmaları ile ortaya çıkan değişimin bir yansımasıdır[81].

Ülkemizde 1960'lı yıllarda Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasıyla beraber beş yıllık kalkınma planları dönemleri başlamıştır. Birinci ve ikinci beş yıllık kalkınma planlarında toplum kalkınması yöntemi benimsenmiş, üçüncü beş yıllık planda merkez köy yaklaşımları, dördüncü planda kooperatifler kırsal kalkınmanın araçları olarak benimsenmiştir. 1980'lerden sonra küreselleşmenin de etkisiyle kırsal kalkınma projeleri ulusal ve uluslararası ölçekte daha entegre hale gelmiştir. Sekizinci beş yıllık kalkınma planında sivil toplum kuruluşlarının kalkınma süreçlerine katılımlarını arttırıcı düzenlemeler yapılması ile beraber, kamunun, özel kurumların, sivil toplumun işbirliğiyle uluslararası kuruluşlarında desteğini alarak katılımcı kırsal kalkınma yaklaşımları oluşturulmuştur. Günümüzde kırsal kalkınmada, katılımcılık, sürdürülebilirlik, yerinden yönetim, yönetişim gibi yaklaşımlar kırsal kalkınma politikalarına dayanak oluşturmaktadır.

2. Kırsal Kalkınma Politikaları

Politikanın yönetim bilimi çerçevesindeki tanımı; yol gösterme ve belirlenmiş amaçlara ulaşmak için izlenen yol veya genel plandır. Bu bakımdan uygulamalarla ilgili ilkeler dizisini ve kurallar toplamını meydana getirir. Politika karar vermede bir düşünme rehberidir[82].

Politika kavramı tanımı uygulayana göre farklılık gösterebilmektedir. Buna göre dünyada ülkelerin ve uluslararası organizasyonların kalkınma politikaları farklılıklar içermektedir. Gelişmiş bir ülke olan ABD'nin gelişmiş eyaletlerinde kırsal

---

[81] Giray ve diğerleri, s.163.

[82] Nezahat Güçlü, "Stratejik Yönetim", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 2, 2003, s.68.

kalkınma ve tarımsal yayım hizmetlerini sivil toplum örgütlerinin yanı sıra üniversitelere bağlı kırsal kalkınma ve tarımsal yayım grupları üstlenmiştir. Az gelişmiş eyaletlerde ise devlet, programları denetlemekte ve teşvik edici görevler üstlenmektedir. Bu nedenle ABD'de kırsal kalkınma çalışmaları yarı özerk olarak nitelenebilir. Avrupa Birliği'nde ise kırsal kalkınma politikalarının esasını iki temel politikanın sonucu oluşturmaktadır: Bunlardan biri Roma Antlaşması, diğeri ise 1970'lerin ortalarında Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ile oluşturulan AB'nin bölgesel politikasıdır. Bu iki temel politika, kırsal alanları belirli bir ekonomik düzeye getirmek için stratejiler içermektedir. AB'de her alanda olduğu gibi kırsal kesime uygulanacak politikalar belirli kurallar çerçevesinde yeniden düzenlenmekte ve modernize edilmektedir. AB'nin çeşitli tarım politikacıları, yaşam kalitesinin ve çevrenin korunmasında, dengeli ve dinamik kalkınmanın sağlanmasında kırsal kalkınmanın esas olduğu görüşünde birleşmektedirler[83].

Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasından sonra, modernleşme ve çağdaşlaşma hamleleriyle kırsal alanların kalkınmasına yönelik ilk hamle 1924 yılında yürürlüğe giren köy kanunu olmuştur. 1930'ların sonlarında gelişen köy enstitüleri deneyimi ile kırsal alanın beşeri sermayesinin geliştirilmesi üzerine ilk çalışmalar başlamış bu süreç 1954 yılına kadar devam etmiştir. 1950'ler ve 1970'ler arasında köyün kendine yeterli bir yerleşim yeri olabilmesi ve köy ile kent ayrımının azaltılması amacıyla köykent projeleri gerçekleştirilmiştir. Öte yandan 1970'lerden itibaren önemli bölümü dış kaynaklarla finanse edilen "bütüncül kırsal kalkınma" projeleri uygulanmıştır. Türkiye'de bugünkü kırsal kalkınma projeleri dış kaynaklıdır. Bu projelerin en kapsamlısı, içinde kırsal kalkınma bileşeni de olan Güneydoğu Anadolu Projesidir[84]. Türkiye AB'ne üyelik sürecinde kırsal kalkınma politikalarını AB politikaları ile eşleştirmek durumundadır.

3. Kırsal Kalkınma Politikalarının Amaçları

Kırsal kalkınma strateji ve politikalarının ana amacı, dünyada geri kalmış toplum veya toplulukların tarımsal, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda kendi kendilerine yardım ve dışarıdan destek yöntemi ile kalkınmalarını sağlamaktır. Kırsal kalkınma girişimlerinin gündemde olduğu tüm ülkelerde, köylü veya kırsal nüfusa

---

[83] Serkan Gürlük, "Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma", **Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 4, 2001. homepage.uludag.edu.tr/serkan/rural.pdf, (12.03.2010).

[84] Örnek, s.37.

kalkınma açısından birinci planda yer verilmiştir. Daha doğrusu kırsal kalkınma girişimleri genellikle yalnızca köylünün kalkınmasına yönelik olmuştur. Oysa kırsal kalkınmanın özünde belirli bir kırsal alan içinde yaşayan tüm insanların bir bütün olarak ekonomik ve sosyal alanlarda kalkınmalarına yardımcı olacak tüm öğelerin harekete geçirilmesi ve tabandan tavana doğru bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi vardır[85].

a. Bölgesel Kalkınma

Bölgesel kalkınma farklılıklarının azaltılması, ulusal sınırlar içerisinde tüm bölgelerin eşit ölçüde ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda gelişme göstermesi, kırsal kalkınma politikalarının en başta gelen amaçlarındandır. Bölgesel gelişmişlik farklarının azalması köyden kente olan göçün azalmasıyla beraber, kırsal bölgede beşeri sermayenin korunması ve gelişmesi kırsal bölgenin sürdürülebilirliğini sağlamakta aynı zamanda kentlerde oluşan çarpık yapılaşma ve işsizlik gibi olumsuz sonuçların da azaltılması amaçlanmaktadır.

b. Kaynak Tahsisinde Etkinlik

Ekonomi biliminin esas uğraş alanı kıt olan kaynakların etkin kullanımı olarak düşündüğümüzde bir bölgenin ya da ülkenin kalkınmasında önemli noktalardan biri kaynak kullanımda etkinliktir. Bu temel sebepten yola çıkarak kırsal kalkınma politikalarının uygulanmasında önemli amaçlardan biri kaynak tahsisinde etkinliktir. Günümüzde özellikle kamu mali yönetiminde şeffaflık, etkinlik ve stratejik planlama gibi kavramlar kaynak tahsisinin etkin sonuçlar vermesine odaklıdır. Kırsal kalkınma projelerinin fayda maliyet ilişkisinin fayda açısından pozitif etki göstermesi, kaynakların verimli kullanılması ile ilişkilidir. Bu doğrultuda yüksek kaynak kullanarak az verim alınması kırsal kalkınmanın dolayısıyla ulusal kalkınmanın başarı şansını azaltacaktır. Kırsalın kaynakların optimal kullanımı konusunda taşıdığı potansiyelin kırsal kalkınma politikalarıyla hayata geçirilmesi ulusal kalkınma açısından hayati derecede önemli ve onun ayrılmaz bir parçasıdır.

---

[85] Bülent Gülbuçuk, Nurettin Yıldırak, Nuray Kızılaslan, Dilek Özer, Mustafa Kan ve Arzu Kepeoğlu, "Kırsal Kalkınma Yaklaşımları ve Politika Değişimleri", **Türkiye Ziraat Mühendisliği, VII. Teknik Kongresi**, Ankara, Ocak 2010, s.3.

c. Adil Bölüşüm

Son yıllarda bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi, yoksulluk, çarpık kentleşme, toplumda yüksek gelir farklılıklarından oluşan sosyal sorunlar, kırsal kalkınma politikalarının, kalkınması hedeflenen alanlarda yaşayan fertlerin gelir dağılımında daha dengeli bir yapıya kavuşması amaçlanmaktadır. Gelir eşitsizliği ve bu eşitsizliğin giderek artması gelişim dinamiklerini engelleyebileceği gibi bununla beraber sosyal ve siyasi huzursuzluklara da neden olabilecektir. Bu yüzden kırsal kalkınma politikaları bölge insanlarının refah seviyelerini mümkün olduğunca birbirlerine yakınlaştırmayı amaç edinmektedir.

d. İstikrarlı Gelişim

Kırsal alanlarda bölge insanının eğitim olanaklarının arttırılması teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması ile oluşacak nitelikli insan kaynakları kırsal kalkınmanın devamlılığını koruyacaktır. Kırsal kalkınma politikalarının etkinliği bu bölgelerdeki uygulanan projelerin kırsal kalkınma eğilimini devam ettirecek projeler olması önemlidir. Ülkeler kalkınma planları için ayırdıkları kaynakların verimli kullanılması ve fiziki sermaye, beşeri sermaye ve teknolojik ilerleme gibi kalkınma unsurlarının dinamikliği kalkınma sürecinin devamlılığını sağlayacak ülke kaynakları israf edilmeyecektir.

e. İstihdam Yaratma

Kırsal alanın istihdam olanaklarının kentlere göre azlığı, istihdamın genel olarak tarım sektöründe ücretsiz aile işçiliği şeklinde olması kırsal kalkınma politikalarının istihdam yaratma amacını ortaya çıkarmaktadır. Nüfus bakımından kente başat olan kırsalın istihdam yaratma potansiyeli geliştirildiğinde başta göç sorunu olmak üzere bir çok sorun aşılabilecek ve özellikle gelir dağılımı açısından iyileşmeler sağlanacaktır.

f. Alt Yapının Geliştirilmesi

Altyapı, işbölümünün olduğu bir toplumda, ekonomik birimlerin hizmetinde olan, amaca uygun kaynak dağılımını ve ekonomide mümkün olan en yüksek gelir düzeyine ulaşmayı sağlayan ekonominin tüm maddi, kurumsal ve personel donatım ve teçhizat toplamı olarak tanımlanmaktadır. Maddi altyapı bir ekonominin enerji, yol, ulaşım, haberleşme alanlarındaki tüm donanımı ayrıca kamu yönetimi, eğitim,

sağlık ve sosyal hizmetler için gerekli bina ve donatım anlaşılmaktadır. Kurumsal altyapı ekonomik birimlerin faaliyet planlarının hazırlanması, karara bağlanması, kontrolü için geliştirilmiş olan norm, örgütlenme biçimleri ve yöntemleri kapsar. Personel altyapı ise işbölümüne dayanan bir ekonomide, sayı ve özellikleri açısından kişilerin ekonomik faaliyetin seviyesi ve bütünleşme derecesine katkıları yönündeki yetenekleri anlaşılmaktadır[86].

Maddi, kurumsal ve personel altyapının iyileşmesi kırsal kalkınmanın başarısını etkileyen ana faktörlerdendir. Altyapının iyileştirilmesi ile kırsal alan yaşam kalitesini yükselterek dengesiz göç hareketlerini engelleyeceği gibi gelişim dinamiklerini de tetikleyerek kırsal nüfusun sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimi sağlanacaktır.

B. Kırsal Kalkınma ve Örgütlenme

Toplum halinde yaşamanın bir sonucu olarak, her birey her şeyi kendisi yapamaz ve başkalarının yardımına gereksinim duyar. Örgütlenme bu noktada toplum halinde yaşamanın bir gereğidir. Günümüz bilgi toplumunda ise örgütlenme ayrı bir önem taşımaktadır. Gelişen teknoloji ve bilgi ağlarının vasıtasıyla insanlar uzak mesafelerde diğer kimseler ile ortak amaçlar dahilinde örgütlenebilmekte sosyal ve ekonomik sonuçlar ortaya koyabilmektedirler. Ayrıca bireyler gibi kurumlarda kendi aralarında işbirliği yaparak yine ortak amaçlarını gerçekleştirmek için faaliyetler sergilemektedirler.

Örgütlenme geniş anlamda; kişilerin fiziksel araç ve çeşitli olanaklarının bir amacı gerçekleştirecek biçimde düzenlenip hizmete geçirilmesidir. Bir grup insanın belirli bir amaç yönünde işbirliği yapması, örgütlenmenin özünü oluşturur. Bu birliğe gerektiğinde fiziksel araçlar da katılır ve belirli bir yönetim temeline dayalı sistem yapısı meydana getirilir. Örgütlenmenin bu tanımına göre; uzmanlık, düzenleştirme, yetki ve sorumluluk ile denetim ve değerlendirme gibi amaçlarının olduğunu belirtmek gerekir[87].

Modernleşmenin temel sonuçlarından birisi insan ihtiyaçlarının artmasıdır. Yeryüzündeki kaynakların kısıtlı olması, artan bu ihtiyaçların rasyonel bir biçimde giderilmesini zorunlu kılar. Bu rasyonellik ise örgütler aracılığıyla sağlanabilir. Bu nedenle modern dünyaya örgütler dünyası da demek mümkündür. Örgütler

---

[86] Hüsnü Erkan, **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme – Teori ve Uygulamalı Bir Yaklaşım**, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Yayını, İzmir, 1987, s.42.

[87] Hakan Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, Nobel Yayın, Ankara, 2001, s. 95.

toplumların işleyiş biçimini belirleyen temel araçlardır. Endüstride, savunmada, sağlık hizmetlerinde ve eğitimde örgütler bir toplumun yaşam standardında etkili gelişmeler sağlayacağı gibi, o toplumun diğer toplumlar üzerindeki görünümünü de etkiler[88].

Dünyada sosyo-ekonomik ve ekonomi-politik alanda ortaya çıkan olumlu ve olumsuz gelişmeler karşısında, ülkeler ulusal ve uluslararası politika belirlemelerinde ve uygulamalarında değişiklikler yapmaktadır. Bunların bir uzantısı olarak, "yerelleşme, yerel toplulukları güçlendirme, kalkınma süreçlerine tüm paydaşların katılımı, sivil toplumun rolünün örgütlenme yoluyla güçlenmesi" arayışları artmış ve tüm bu gelişmeler kırsal kalkınma yaklaşımlarına, politikalarına dolaylı ve doğrudan etki etmiştir. Bunlardan dolayı kırsal kalkınma artık sadece kamusal bir hizmet alanı olmaktan çıkmış, tüm toplum ve ekonomi kesimlerinin ortak uğraşısı haline gelmiştir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki sorunların çözümünde kırsal kalkınma anahtar strateji haline gelmiştir[89]. Örgütlenmenin gerek insan yaşamındaki kapsadığı alan gerekse kırsal kalkınma yaklaşımlarındaki rolünü anlatılanlar çerçevesinde ele aldığımızda, kırsal kalkınmanın başarısında, dolayısıyla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında, örgütlenmenin kritik bir önemi vardır.

Günümüzde, küreselleşme olgusunun da etkisi ile dünyanın herhangi bir noktasındaki kalkınma sorunu sadece sorunu yaşayanların karşı karşıya kalma durumunda olduğu bir sorun olmaktan çıkmıştır. Gıda güvenliği, yoksulluk, çevre, küresel ısınma ve kirlenme, göç hareketleri, su kirlenmeleri, sürdürülebilir enerji dünyada tüm toplumları ilgilendirir hale gelmiştir[90]. Bu gelişmeler ulusal ve uluslararası ölçekte örgütlü, planlı ve etkin kalkınma politikalarını gerekli hale getirmiştir. Bu politikaların belirlenmesi, politikaların uygulanması için ülkelerin ihtiyaç duyacağı desteklerin verilmesi gibi sebepler uluslararası çerçevede ülkelerin daha işbirlikçi ve örgütlü yaklaşımlarını da gerekli kılmaktadır. Bu nedenle kırsal kalkınma ve örgütlenme ilişkisi hem uluslararası boyutta ve hem de ulusal boyutta ele alınmalıdır.

---

88 Halil Can, "Yönetim Bilimi ve Tarihçesi", **Yönetim ve Organizasyon**, (Ed. Salih Güney) Nobel Yayın, Ankara, 2001, s.2.

89 Gülbuçuk ve diğerleri, s.3.

90 Hasan Yılmaz ve Ahmet Tolunay, "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yönelimler ve Türkiye", **Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, 2007, s.108.

1. Uluslararası Örgütlenme

Bireylerin örgütlenme nedenlerinin bir benzeri olarak devletler de küreselleşme sürecinde tek başlarına yapamayacakları ya da yapmakta zorlanacakları konularda örgütlenme yoluna gidebilmektedirler. Bu örgütlenmenin amacı askeri, siyasi veya ekonomik olabilmektedir. Uluslararası örgütler ortak ilkeler, davranış kuralları, süreçler, işlevler ile bir rejim oluşturmayı hedeflerler. Bu rejim ile ülkeler tek başlarına yapamayacakları konularda oluşturdukları uluslararası örgütün desteğini alarak başarı elde etmeyi amaçlarlar. Kalkınma konusuyla ilgili olarak, devletler tarafından oluşturulmuş uluslararası örgütlerin önde gelenleri şu şekilde sıralanabilir:

Avrupa Birliği: İkinci Dünya Savaşında büyük acılar, sıkıntılar yaşamış Avrupa ülkeleri, bir daha benzeri sorunlar yaşamamak ve ekonomik durumlarını iyileştirmek için ekonomik ve siyasi birliktelik oluşturmanın yollarını araştırmaya başlamışlardır. 9 Mayıs 1950 tarihinde açıklanan "Schuman Planı" ile Avrupa Birliği'nin ilk adımı atılmıştır[91]. İlk olarak altı ülke arasında yapılan anlaşmalar ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve 25 Mart 1957 tarihli Roma Antlaşmaları ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kurulmuştur. Daha sonra bu topluluklar diğer ülkelerin katılımıyla genişlemiş ve 10 Aralık 1991 tarihinde Maastrciht'de kabul edilip 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Birlik Anlaşması'ndan sonra, topluluk Avrupa Birliği adıyla anılmaya başlamıştır. Kuruluş yıllarında sadece 6 üyeden oluşan Avrupa Toplulukları, değişik tarihlerde yeni üyelerin katılımı sonucu 27 üyeden oluşan bir Birlik halini almıştır. Hâlihazırda Türkiye Avrupa Birliği katılım müzakerelerini sürdürmektedir.

Avrupa Birliği, üye ülkelerin ve aday ülkelerin bölgeler arası kalkınma farklarının en aza indirgenmesi konusunda önemle durmaktadır. Bu bağlamda AB ülkelerin bölgesel kalkınma politikalarını desteklemekte ve projelerin finansmanı için kaynak ayırmaktadır. AB, bölgesel kalkınma stratejisi için Yapısal Fonları, Yapısal Uyum Fonları ve Avrupa Yatırım Bankası'nı kullanmaktadır[92].

Avrupa Birliği kırsal kalkınma konusunda üye ülkelere ve üyeliğe aday ülkelere çeşitli hibe destekleri vermektedir. Bununla ilgili olarak aralarında

---

[91] Nurettin Bilici, **Avrupa Birliği- Türkiye İlişkileri**, Seçkin, Ankara, 2007, s.40.

[92] İsa Altınışık ve Hasan Sencer Peker, "Bölgesel Kalkınma Ajansları, Ekonomik Önemi, Avrupa Birliği ve Türkiye'deki Durumları", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Sayı: 34, 2010, s.149.

Türkiye'nin de olduğu aday ülkeler için "Kırsal Kalkınma İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPARD)" 2010 yılında işleme konulmuştur.

AB ülkelerinin çoğunda çiftçiler uzun yıllardan beri güçlü tarımsal çıkar örgütlerine sahiptirler. Bu örgütler üç boyutlu olarak nitelenebilen kooperatifler, ziraat odalar ve üretici birliklerinden oluşan demokratik örgütlerdir. Bu yapı içersinde; kooperatifler; çiftçinin ekonomik kolunu, üretici birlikleri; politika yönlendirme ve lobi oluşturma kolunu, ziraat odaları ise hükümet ile çiftçi arasında köprü görevi yapan mesleki kolunu oluşturmaktadır. Birlik seviyesinde çiftçileri temsil eden en önemli örgütlenme COPA/COGECA'dır. COPA (Committe of Professional Agricultural Organisations) "Mesleki Tarım Örgütleri Komitesi", hem örgütlenme imkânları hem de temsil gücü itibariyle zirve örgüt olma özelliğine sahiptir. Bütün AB üye ülkelerindeki çiftçi birlikleri, (COPA)'a katılarak, daha üst bir örgütte de temsil edilmektedirler. Her ülke ve her ülkenin bölgelerinin sorunları ve talepleri, hatta bazı ülkelerde çıkarları bile farklı olmakla beraber, COPA, çiftçiler için ortak çıkar anlamına gelen tarım konularındaki kararlara temel oluşturan Komisyon tekliflerinin hazırlanmasına bir lobi kuruluşu olarak etkide bulunur[93].

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı: Birleşmiş Milletler Örgütü'ne bağlı sürekli kuruluşlardan birisidir. Kuruluşa, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 188 ülke üyedir. BM Genel Kurulu'nun 30 Aralık 1964 tarihli kararı ile kurulmuş olan kuruluşun amaçları şunlardır[94]:

- Ekonomik kalkınmayı geliştirmek amacıyla uluslararası ticareti desteklemek,
- Uluslararası ticaret ilişkin politikalar saptamak,
- BM'ye bağlı diğer kuruluşlar arasında koordinasyonu gerçekleştirmek,
- Uluslararası ticarete ilişkin çok taraflı anlaşmalar yapılmasını sağlamak,
- Uluslararası ticaret ve kalkınma konusunda üye ülke hükümetleri ve bölgesel ekonomik gruplar arasında ekonomik politikaların uyumunu sağlayacak bir merkez olmaktır.

---

[93] Hasan Yılmaz, "Türkiye'de Tarım Politikalarının Demokratikleşmesi ve Alternatif Tarım Politikları Oluşturulması Sürecinde Baskı Grupları Olarak Üretici Örgütleri", **2. Ulusal İktisat Kongresi**, 20-22 Şubat 2008, DEU İİBF İktisat Bölümü, İzmir, 2008, s.8.

[94] Ada, s.104.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı (UNDP): Dünyanın en geniş teknik işbirliği programı niteliğini taşıyan ve BM sistemi içinde gelişmekte olan ülkelere yapılan teknik yardımların çok büyük bir kısmını karşılayan ve bu yardımları koordine eden bir kuruluş olan UNDP, BM Genel Kurulu tarafından 22 Kasım 1965 tarihinde kurulmuştur. Birleşmiş Milletler üyesi her ülke UNDP'ye üye olabilmektedir. UNDP'nin temel amacı kısaca, "gelişmekte olan ülkelerin kalkınma güçlüklerini giderebilmek için, bu ülkelerin fiziki ve beşeri sermayelerini geliştirmeleri ve daha etkin biçimde kullanmalarını sağlamaya yönelik olarak yardımda bulunmak" biçiminde belirtilebilir[95].

Birleşmiş Milletler, IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar ile işbirliği yaparak Milenyum Kalkınma Hedefleri belirlemiştir. Bu hedefler, Eylül 2000'de "Milenyum Deklarasyonu" ile açıklanmış olup, 18 hedef ve 40 göstergeyi kapsayan 8 genel amaç çerçevesinde, gelişmekte olan ülkeler tarafından 2015 yılına kadar ulaşılması planlanan hedefleri kapsamaktadır. Milenyum Kalkınma Hedefleri; yoksulluğun azaltılması, sağlık, eğitim, cinsiyet eşitliği, çevre ve insan refahını etkileyen diğer birçok konuda kantitatif hedefleri kapsamaktadır. Bu hedeflere ulaşılması için ilgili ülkelerin kurum politikalarını gerektiği şekilde düzenlemeleri koşulu ile 1990 yılından 2015 yılına kadar yıllık 40-60 Milyar Dolar yardım yapılması öngörülmüştür[96].

Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO): Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme çabalarına katkıda bulunmaya yönelik bir kuruluş olan UNIDO BM Genel Kurulu'nun 17 Kasım 1966 tarihli kararıyla kurulmuş ve BM Genel Sekreterliği içinde otonom bir kuruluş olarak faaliyete başlamıştır. UNIDO'nun temel amacı, gelişmekte olan ülkelerde sınai kalkınmayı teşvik etmektir. UNIDO bu temel amaca yönelik olarak küresel, bölgesel, ulusal ve sektörel düzeylerde uluslararası işbirliğini teşvik etmeye ve BM sistemi içinde sınai kalkınma ile ilgili tüm faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamaya çalışmaktadır[97].

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO): Dünyada açlığı ortadan kaldırmak ve beslenme şartlarını iyileştirme amacıyla 1943'te kurulan ve 1946'da Birleşmiş Milletlerin uzmanlık kuruluşu haline gelen örgüttür. Hükümetlerin ve teknik kuruluşların tarım, ormancılık ve balıkçılık alanlarında projelerine danışmanlık ve

---

95 Güran ve Aktürk, s.175.

96 Ergül Halisçelik, **Dünya Bankası'nın Yapısı, Faaliyetleri ve Türkiye'de Finansmanı Dünya Bankasınca Sağlanan Kredilerin ve Etkilerinin Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Adana, 2008, s.29.

97 Güran ve Aktürk, s.179.

teknik destek hizmeti veren bir kuruluştur. Örgütün temel odağı, tüm dünyada mevcut fakir ve aç insanların yüzde yetmişinin yaşadığı gelişmekte olan kırsal alanlardır[98].

Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD): Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu, BM Dünya Gıda Konferansı'nın önerisi üzerine BM Genel Kurulu'nun 15 Aralık 1975 tarihinde aldığı karar ile kurulmuştur. Fon Aralık 1977'de çalışmalara başlamıştır. Kuruluş Birleşmiş Milletler sistemine bağlı özel bir ihtisas kuruluşudur. Fonun amacı, gelişmekte olan ülkelerdeki tarımsal ve kırsal kalkınmayı hızlandırmak amacıyla ek kaynakları harekete geçirmektir. Fon özellikle gıda üretim sistemleri geliştirmek ve yaygınlaştırmak üzere geliştirilmiş olan projeleri finanse etmektedir[99].

İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD): 14 Aralık 1960 tarihinde imzalanan Paris Sözleşmesi'ne dayanılarak kurulan Teşkilat, savaş yıkıntıları içindeki Avrupa'nın Marshall Planı çerçevesinde yeniden yapılandırılması amacıyla 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (OEEC) yerini almıştır. Önceleri Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü (OEEC) adı altında, Marshall Planı'nın uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla kurulan bu örgütün adı 30 Eylül 1961' de Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü şeklinde değişmiştir.

Örgütün amaçları şunlardır:

- Finansal istikrarın eşzamanlı olarak korunduğu üye ülkelerde ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde halkın yaşam standartlarının iyileştirilmesi sürekli ve dengeli ekonomik gelişim sağlayan politikaya destek ve yardım sağlamak, işsizliğin ortadan kaldırılması,
- Ekonomik genişleme politikasının uyandırılması ve kalkınmanın eşgüdümlü desteklenmesi,
- Uluslararası yükümlülüklere uygun olarak çok taraflı ve ülkeler arasında ayrım gözetmeden dünya ticaretinin geliştirilmesine destek verilmesi.

OECD'ye üye veya bu örgüte üyelik talebinde bulunan ülkeler, sosyo-politik ve ekonomik yaşamda, demokrasi, İnsan haklarına ve yurttaş özgürlüğüne bağlılık ile

---

98 United Nations, **Food and Agriculture Organization of The United Nations**, www.fao.org, (15.04.2011).

99 United Nations, **The International Fund for Agricultural Development**, http://www.ifad.org, (15.04.2011).

açık pazar ekonomisi çerçevesinde istikrarlı gelişimi vazgeçilmez değerler olarak benimsemişlerdir.

Bu ilkeler, aynı zamanda, yukarıda belirtilen amaçların gerçekleştirilmesine de hizmet ederler. OECD, bir taraftan bu ilkelerin üye ülkelerde güçlendirilmesine katkı sağlarken, diğer taraftan da örgüte üye olmayan ülkelerde ilkelerinin tanıtımını yapmaktadır.

OECD ülkeleri yönlendirmek için çeşitli etkileme araçları kullanır. OECD, üye ülkelerle irtibatı sağlamak ve sürekli etkileşim halinde olmak için üye ülkelerde temsilcilikler açmaktadır. Temsilcilikler, ya merkezi yönetimde yer alan üst düzey kamu kurumlarında açılmış ya da üst düzey kamu kurumlarıyla ilişkilendirilmiştir. OECD, sadece kendisine üye olan 30 ülkeyle ilişki yürütmekte, üye olmayan birçok ülkeyle de ilişkileri bulunmaktadır[100].

Dünya Bankası Grubu: 1-22 Temmuz 1944 tarihlerinde toplanan Bretton – Woods Konferansında kurulması kararlaştırılan uluslararası mali kuruluşlardan biri Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD)'dir. IMF ve IBRD "Bretton-Woods ikizleri" olarak adlandırılmaktadır. IBRD'nin faaliyetlerini çeşitli yönlerden tamamlamak üzere daha sonraki yıllarda Uluslararası Kalkınma Birliği, Uluslararası Finansman Kurumu ve Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı adlı kuruluşlar kurulmuş ve bunların hepsi "Dünya Bankası Grubu" adıyla anılan bir kuruluşlar topluluğu oluşturmuşlardır. Faaliyet alanları ve hukuki yapıları arasındaki yakınlık nedeniyle IBRD ve Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) "Dünya Bankası" olarak nitelenebilir. Dünya Bankası Grubu kuruluşlarının ortak amacı, "mali kaynakların gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kanalize edilmesiyle, gelişmekte olan ülkelerin hayat standartlarının yükselmesine yardımcı olmak" şeklinde ifade edilebilir[101].

IBRD ve IDA müştereken, ülkelerin gelişmişlik düzeyini dikkate alarak, gelişmekte olan ülkelere kredi ve hibeler sağlamaktadırlar. Dünya Bankası tarafından verilen kredilerin geri ödemeleri genellikle uzun dönemlidir[102]. Dünya Bankasının sermaye yapısı farklı oranlarda 187 üye ülke arasında bölünmüştür. Ülkelerin sahip oldukları sermaye oranlarına göre oy hakları mevcuttur. En yüksek sermaye oranı yüzde 16.06 ile Amerika Birleşik Devletlerine aittir. Türkiye'nin sermaye oranı ise yüzde 0.52'dir[103].

---

[100] OECD, www.oecd.org, (24.02.2011).

[101] Güran ve Aktürk, s.83.

[102] Halisçelik, s.10.

[103] World Bank, www.worldbank.org, (11.02.2011).

Dünya Bankası politikaları son yıllarda, aralarında kurumun eski baş ekonomisti Joseph Stiglitz'in de olduğu geniş bir kesimden önemli eleştiriler almaktadır. Bu eleştirilerin ortak noktası, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kurumların Ortodoks kalkınma reçetelerinin ülkelerin kalkınma sorunlarını gidermediğini aksine bazı bölgelerde mevcut durumun daha da kötüleşmesine neden olduğudur.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ): İkinci Dünya Savaşı sonrasında, "Bretton Woods" kurumları IMF, Dünya Bankası uluslararası mali alanda işbirliğini sağlamasıyla beraber, aynı dönemde uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönünde de benzer bir işbirliğine ihtiyaç duyulmuş ve "Uluslararası Ticaret Örgütü" kurulması amaçlanmıştır. 23 ülke Ekim 1947'de Cenevre'de belirli mallar üzerinde tarife indirimlerinde bulunmak ve bu indirimleri uygulamaya koymak amacıyla Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasını (GATT) imzalamışlardır. GATT, tarife dışı engellerin bazı istisnalar dışında tümüyle yasaklanmasını, tarifelerin de giderek azaltılmasını öngörmüştür. 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü GATT'ın yerini almıştır. DTÖ'nün bugünkü yapısı ve işlevi 1986-1994 yılları arasında gerçekleştirilen ve son GATT Müzakere Turu olan Uruguay Müzakere Turu'nda belirlenmiştir.

Dünya Ticaret Örgütünün amaçları şunlardır[104]:

- Hayat standardının yükseltilmesi, tam istihdam ve istikrarlı bir şekilde artan gelir dağılımı ve talep hacmini sağlamak, üretim ve ticareti geliştirirken dünya kaynaklarını sürdürülebilir kalkınma hedefine uygun olarak kullanımını sağlamak, çevreyi korumak ve farklı ekonomik düzeylerdeki ülkelerin ihtiyaçlarına cevap vermek,
- Gelişmekte olan ülkeler ve özellikle en az gelişmiş olanlarının artan dünya ticaretinden ihtiyaçları ile orantılı olarak pay almalarını sağlamak,
- Bu hedeflere ulaşılmasına yardımcı olmak üzere uluslararası ticari ilişkilerde ayrımcılığı ve ticaretin önündeki engelleri ortadan kaldıran karşılıklı anlaşmalar yapmak,
- Gümrük tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ve Uruguay Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakerelerinin sonuçlarına uygun bütünleşmiş, uygulanabilir ve kalıcı birçok taraflı ticaret sistemini geliştirmek,

---

[104] Nil Karaca, "GATT'tan Dünya Ticaret Örgütüne", **Maliye Dergisi**, Sayı: 144, Eylül-Aralık 2003, s.87.

- Çok Taraflı Ticaret Sisteminin temel ilkelerini korumak.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO): Uluslararası Çalışma Örgütü, sosyal adalet ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacına yönelik olarak hükümetler, işverenler ve işçilerin birlikte hareket edecekleri çerçevesinde, 1919 yılında Versay Anlaşması uyarınca Milletler Cemiyetiyle bağlantılı özerk bir hükümetler arası örgüt olarak kurulmuştur. ILO'nun Uluslararası Çalışma Konferansı, Yönetim Kurulu ve Uluslararası Çalışma Ofisi olmak üzere üç temel organı vardır. ILO "Sosyal adaletin sağlanması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi" temel amacı doğrultusunda çok çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bunlar çalışma koşullarıyla ilgili uluslar arası standartların oluşturulup uygulanmasını sağlamaya yönelik faaliyetler, teknik işbirliği ve araştırma-yayın faaliyetleri, olmak üzere üç ana grupta toplanır[105].

Uluslararası örgütlenmeler bağlamında ele alındığında ve bunların kuruluş amaçları ve desteklediği programlar incelendiğinde doğrudan ve daha çok da dolaylı olarak kırsal kalkınma ile ilgili içeriğe sahip oldukları söylenebilir. Ülkelerin kırsal kalkınma hedefleri açısından bu kuruluşlarca sağlanan çeşitli yardım ve destekler de uluslararası örgütlenmelerin konuyla ilgili somut katkılar sunabildiğini göstermektedir. Çünkü kırsal kalkınma günümüzde lokal bir konu olmaktan çıkmış insanlığın ortak paydası olan ve yönetişim kapsamında ele alınan bir konu haline gelmiştir.

2. Ulusal Örgütlenme

Kalkınmayla ve özellikle kırsal kalkınmayla ilgili ulusal örgütlenmeler, ülkelerin ulusal sınırları içinde yer alan, merkezden başlayarak yerele kadar uzanan kamusal ve sivil anlamda örgütlenmeleri kapsamaktadır.

a. Merkezi Örgütlenme

Gelişmiş bir ülke olan ABD'de Tarım Bakanlığına bağlı Kırsal Kalkınma Birimi eyaletlerin kırsal alanlarının kalkınması ile ilgili özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve kooperatifleri teşvik eden çeşitli proje destekleri veren bir yapılanma vardır. Kırsal Kalkınma Biriminin verdiği destekler mali destekler olması ile birlikte çeşitli teknik

[105] Güran ve Aktürk, s.193.

asistanlık hizmetleri, üreticileri daha etkin ve verimli kılacak faaliyet destekleri ve örgütlenme bilincini arttırmaya yönelik çalışmalardır[106].

Avrupa Birliği üye ülkelerinden biri olan İsveç'te Ulusal Kırsal Kalkınma Ajansı çeşitli sektörler arasında koordinasyonu sağlamak kırsal alanların yaşam kalitesini arttıracak tedbirler almak ve kırsal nüfusun kalkınma ile ilgili fırsatları değerlendirebilmesi için çalışmalar yapmak ile görevlendirilmiştir. Bir başka AB üyesi ülke olan İrlanda'da ise Tarım ve Gıda Bakanlığı kırsal alanların kalkınması ile ilgili strateji belgesi hazırlayarak kalkınma faaliyetlerini detaylandırılmış bir program dahilinde gerçekleştirmektedir[107].

Türkiye'de kırsal alanın kalkınmasıyla ilgili kamu hizmetlerinin yönetiminde görev ve yetkiler, çeşitli kurullar, bakanlıklar, müsteşarlıklar arasında dağıtılmış durumdadır. Kırsal kalkınma ile ilgili birinci dereceden sorumlu merkezi örgütlenmeler; Tarım Bakanlığı, Tarım Bakanlığına bağlı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, kırsal kalkınma stratejileri ve politikalarının oluşturulmasında etkin bir rol oynayan Devlet Planlama Teşkilatı olarak sıralanabilir. Bunun yanında Çevre ve Orman Bakanlığı, Devlet Bakanlığı, Bilim ve Sanayi Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı gibi bakanlıklar, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Merkez Bankası, T.C. Ziraat Bankası gibi kurumlar kırsal kalkınma konusunda destek faaliyetler yürütmektedirler.

b. Yerel Örgütlenme

Kırsal kalkınma konusunda, ulusal örgütlenmenin açılımında yer alan, yerel örgütlenme olarak yapılan ayrım, kamuya bağlı yerel örgütler ve kuruluşları merkezi yönetimin kararına bağlı örgütleri kapsamaktadır. Bu örgütlere örnek olarak, yerel idarelere bağlı kuruluşlar olan "Yerel İdare Birlikleri" ve yerel halkı teşvik eden, kurum ve kuruluşlar arası işbirliğini geliştirerek kaynakları etkin kullanılmasını amaçlayan Bölgesel Kalkınma Ajanslarını sayabiliriz.

Yerel İdare Birlikleri, yerel yönetimlerin hizmet uygulamalarında ortaya çıkan pratik bir örgütlenme ve çözüm üretme mekanizmasıdır. Kırsal alandaki önemli örgütlenme ve işbirliği biçimlerinden olan yerel yönetim birlikleri aracılığıyla, hizmetin

---

[106] United States Department of Agriculture, Rural Development, http://www.rurdev.usda.gov/AboutRD.html, (11.10.2011).

[107] Handbook On Rural Households' Livelihood And Well-Being, http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/pages/rural/files/1.8_Chapter_II_National_and_International_Rural_Development_Policies.pdf, (12.10.2011).

gerektirdiği uygun ölçekte hizmet birimleri oluşturularak ortak ihtiyaçların karşılanmasında güç birliğine gidilmektedir. Bu birliklerin çoğunluğunu uygulamada köylere hizmet götürme birlikleri (KHGB) ve sulama birlikleri oluşturmaktadır. KHGB kırsal alanda altyapı hizmetleri ve gelir getirici hizmetlerin geliştirilip yaygınlaştırılmasında yerel kaynakları harekete geçirmeyi amaçlayan, kamunun geliştirdiği bir kalkınma modeli olarak kırsal alanın büyük bir bölümünde uygulanmaktadır. Başarılı kalkınma projeleri uygulayan birlikler bulunmasına karşın bu birliklerin çoğu kıt kamu kaynaklarından azami ölçüde istifade etmeye çalışmakta, mülki idare amirleri ve teşkilatları birlik hizmetlerinde görev almaktadır. Bu birliklerde üretici ve halk doğrudan yönetime katılamamaktadır. Üreticinin, ürünlerin işlenmesi, pazarlanması, depolanması ve kırsal altyapı hizmetlerinin projelendirilmesi konusundaki kararlara katılımı sınırlı kalmakta, kamu yetkilileri alınan kararlarda daha etkili olmaktadırlar[108].

Kalkınma Ajansları, bölgesel düzeyde ya da il bazında kurulmuş yerel halkı sahip oldukları potansiyeli kullanmaları yönünde teşvik eden, kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyon sağlayarak kaynakların verimli kullanımını sağlayan, bulundukları bölgede proje hazırlama kapasitesini arttıran, paydaşlara değer yaratacak üstün nitelikli hizmet ve iş çözümleri sunan kuruluşlardır[109].

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının bilinen ilk uygulaması ABD'de 1930 yılında gerçekleşmiş, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bölgesel kalkınma konusunun önem kazanması ile birlikte, Avrupa'da da kalkınma ajansları kurulmuş, Avrupa Birliği bölgesel politikalarının da etkisiyle sayıları giderek artmıştır.

AB katılım süreci, bölgesel kalkınma ajanslarının Türkiye'de uygulanmaya başlanmasında belirleyici olmuştur. 25 Ocak 2006 tarihinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun kabul edilerek 08 Şubat 2006 tarihinde resmi gazete de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürebilirliğini sağlamak, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere

---

[108] Mustafa Kara ve Hamit Palabıyık, "5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ve Köy Birlikleri-Toplum Kalkınması İlişkisi", **Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar: 2**, (Ed. H.Özgür ve M.Kösecik), Nobel Yayınları, Ankara, 2007, s.26.

[109] Ergüder Can, **Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü: İzmir Kalkınma Ajansı Örneği**", Altın Nokta, İzmir, 2011, s.34.

oluşturulacak kalkınma ajanslarının kuruluş, görev ve yetkileri ile koordinasyonuna ilişkin esas ve usulleri düzenlemektedir[110]. Ajanslar, bölgeler esas alınarak Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığının bağlı olduğu Bakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile kurulur.

Kalkınma ajanslarının belli başlı görevleri aşağıdaki gibi listelenebilir[111]:

- Bölgesel stratejilerin belirlenmesine ve hazırlanmasına destek sağlamak,
- Girişimciliğin desteklenmesi ve geliştirilmesini sağlamak,
- Bölgeye yatırım çekmek için yatırım tanıtımı yapmak, izin ve ruhsat işlemlerini tek elden takip etmek ve sonuçlandırmak,
- Bölgedeki kamu kurumları, özel kesim ve STK'ların uyumlu bir şekilde çalışmasına yardımcı olmak,
- Kırsal kalkınma faaliyetlerine destek vermek,
- Proje üretme geliştirme kapasitesini arttırmak,
- Bölge hakkında araştırmalar yapmak/yaptırmak ve veri tabanı oluşturmak,

Yukarıda listelenen görevlere bakıldığında kalkınma ajanslarının uygulamadan çok destekleme ve koordinasyon rolü üstlendiği görülmektedir.

c. Sivil Örgütlenme

Dernekler, sendikalar, odalar, kooperatifler ve benzeri organizasyonlar modern çoğulcu toplumun vazgeçilmez unsurları olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü modern toplumun çoğulcu nitelik kazanması bu organizasyonların varlığı sayesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu organizasyonlar, insanlar arası ilişkilerin kurumlaşmış biçimleridir. Başka bir deyimle bunlar, "sosyolojik" içerikli bir olgu olarak karşımıza çıkarlar. Bu nedenle sosyolojik açıdan bu organizasyonlar, "sosyal organizasyonlar" olarak da adlandırılırlar. Ancak bu organizasyonların modern toplumdaki asıl işlevlerinin, politik ve ekonomik alanda yoğunlaştığını görürüz[112].

Bilgi toplumu aynı zamanda örgütlenme bilinci olan bir toplumdur. İnsan tüm ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacağı için örgütlenme yoluna gitmiştir. Bu tarihin tüm süreçlerinde geçerlidir. Endüstri devrimi ile birlikte toplumsal örgütlenmeler gelişim göstermiş, sendikalar, dernekler ve kooperatifler dünyanın her

---

[110] Nazlı Amaç, **Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye**, Konya Ticaret Odası Etüd Araştırma Servisi, http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/kalkinmaajans.pdf, (21.05.2011).

[111] Can, s.51.

[112] Hüsnü Erkan, **Demokrasi ve Piyasa Ekonomisinde Birlikler: Odalar, Sendikalar, Dernekler**, Dokuz Eylül İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İzmir, 1992, s.10.

bölgesinde sayıları gittikçe artmıştır. Tüm bu örgütlenme modelleri sivil toplum kuruluşu olarak nitelenmektedir. Endüstri çağının bittiği bilişim çağının yaşandığı günümüzde ise sivil toplum kuruluşlarının önemi daha da artmıştır.

Demokrasi bir toplumun ilerlemesi ve gelişmesi için çok önemli bir konudur. Demokrasinin işlemesi yani halkın kendi kendini yönetebilmesi halkın örgütlenme kapasitesi ile de yakından ilişkilidir. Siyasi partiler, dernekler, sendikalar, odalar, kooperatifler belirli ulusal sınırlar içinde yaşayan halkın demokratik bir şekilde kendi kendini yönetebilmesine olanak sağlar. Yönetebilme yetkinliğine sahip bir toplum daha fazla katma değer üreterek yerel ölçekte ve ulusla ölçekte sermaye birikimini sağlar.

Son yıllarda devletle beraber Sivil Toplum Kuruluşları da kamu ekonomisi aktörü olarak işlev görmektedirler. Zaman zaman devletle işbirliği içerisinde kamusal roller de üstlenmektedirler. Dolayısıyla günümüzde STK'ların bir kamu ekonomisi aktörü olduğunu ifade edebiliriz[113]. Bununla birlikte kırsal kalkınmanın dolayısıyla kalkınmanın gerçekleştirilmesi, toplumsal dinamiklerin yerelden başlayarak harekete geçirilmesi ve sermaye birikimi sağlanarak yatırımların ve gelişimin sağlanması toplumun geniş ölçekte örgütlenebilme yeteneği ile doğrudan ilişkilidir.

Gelişmekte olan ülkelerin kırsalındaki yapısal bozuklukların giderilmesinde, üreticilerin eğitilmesi ve bilgilendirilmesinde örgütlenmiş çabalar giderek önem kazanmaktadır. Üretici örgütleri kırsal toplumun yaşam düzeylerin iyileştirmede, kıt kaynaklara sahip olan üreticilerin gelirlerini arttırmada ve kırsal kalkınmayı sağlamada önemli araçlar olup bütün dünya etkin bir şekilde kullanmaktadır. Çiftçilerin kırsal kesimde dağınık yaşamaları, alıcı ve satıcılar karşısında güçsüz olmaları, ekonomik ve mesleki çıkarlarını korumak amacıyla, üreticileri meslek odaları, kooperatifler, sendikalar, dernekler gibi farklı amaçlı örgütler kurmaya itmiştir[114].

i. Dernekler

Dernekler, kazanç paylaşma amacı gütmeyen kişi toplulukları olarak, daha çok sanayileşmenin ve kentleşmenin yabancılaştırdığı ve yalnızlaştırdığı halkın oluşturduğu örgütlerdir. Dernekler ayrıca, benzer görüşleri paylaşan insanlarla bir

---

[113] Mehmet Şahin, **Kamu Ekonomisi ve Sivil Toplum Kuruluşları**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007, s.15.

[114] Hakkı İnan, Mithat Direk, Burçin Başaran, Serkan Birinci, Erhan Erkmen, "Tarımda Örgütlenme", s.2, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/97399278d24e6bb_ek.pdf?tipi=14&sube, (22.05.2011).

araya gelerek kendi varlığını sürdürmek ve ortak amacı gerçekleştirmek için oluşturulan örgütlenme biçimleridir. 22.11.2001 tarihinde kabul edilen 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu 56. maddesinde derneğin tanımını, "Dernekler, gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır" şeklinde yapmıştır[115].

Türkiye'de kırsal kalkınma ile ilişkili önde gelen dernekler; Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği (SÜRKAL), Tarımsal Kalkınma Derneği (TKD), Yerel Yönetim Araştırma Yardım ve Eğitim Derneği (YAYED) Türkiye Ziraatçılar Derneği, örnekleri verilebilir.

ii. Odalar

Meslek örgütleri; aynı mesleğe sahip bireylerin, mesleki hak ve görevleriyle ilgili her türlü faaliyetlerini yürüten, gerektiğinde bir baskı grubu olarak, toplumu ilgilendiren olaylarda hükümetlerin politika ve uygulamalarına hem meslek örgütü hem de toplumsal çıkarları koruyarak müdahalede bulunan örgütlerdir. Meslek odalarına örnek olarak ziraat odaları, ticaret odaları, sanayi odalarını sayabiliriz. Kırsal kalkınma çerçevesinde öne çıkan odalar ziraat odalarıdır. Türkiye'de ziraat odaları ilk kez 1881 yılında çıkarılan bir tüzükle kurulmuştur. 6964 Sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu 1957 yılında yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre, her ilin merkez ilçe ve bağlı ilçelerinde ziraat odasının kurulması gerekmektedir. Ülkemizde halen 727 ziraat odasında 4,5 milyona yakın çiftçi kayıtlıdır[116].

iii. Vakıflar

Vakıflar, kamu yararı genel amacıyla kendi parasal kaynağı ve kendi karar organlarıyla projeler ve faaliyetler gerçekleştiren hükümetten bağımsız örgütlerdir. Vakıflar tamamen gönüllülük esasına dayanan bir hizmet anlayışını benimsemiş bir özel hukuk kurumudur. Bu kuruluşlara katılım için herhangi bir zorlama olmadığı gibi

---

[115] Ali Özalp, "Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal ve Siyasal Bakımdan Önemi", T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2008, s.19. http://www.icisleri.gov.tr/ortak_icerik/www.icisleri/tez9.pdf, (22.05.2011).

[116] Türkiye Ziraat Odaları Birliği, http://www.tzob.org.tr/, (22.06.2011).

aidiyet bakımından kamu kurumlarıyla ilgileri yoktur. Kamusal yönetimin vakıflar üzerinde sadece kontrol yetkisi vardır[117].

Türkiye'de kırsal alan ve tarımla ilgili faaliyet gösteren çeşitli vakıflar vardır. Bu vakıflar içinde en tanınmış olanları; Tarımsal Kalkınma Vakfı ile Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma (TEMA) vakfıdır. Bu vakıflar Türkiye'nin özellikle az gelişmiş bölgelerinde kırsal kalkınma projelerini gerçekleştirmektedirler.

iv. Sendikalar

Tek başlarına çalışanlar ve işçiler yeterli güce sahip değillerdir. İşçiler kendi aralarında organize olarak örgütlenmesi sendikalar vasıtasıyla olmaktadır. Sendikalar işçilerin çalışma ve hayat standartlarının iyileşmesi için kullanabilecekleri bir araçtır. Bu yönüyle sendikalar kalkınma süreçlerine etkileri olan yapılardır. Bireysel anlamda ekonomik ve sosyal gücü sınırlı olan işçiler sendikalar vasıtasıyla sosyal adaletin sağlanması ve fakirliğin azaltılması konularında daha etkin rol oynayabilmektedirler[118].

Dünyada sendikal hareket kooperatiflere benzer bir şekilde sanayi devriminin etkisi ile ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin yıkıcı etkilerinden korunmak için işçiler örgütlenerek bir güç odağı oluşturmuşlar böylece sosyal adalet sağlanması konusunda mesafe kaydetmişlerdir. Kooperatif örgütlenme arasındaki temel fark bu örgütlerin emek faktörü çevresinde şekillenmiş olmasıdır. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan kooperatif örgütlerde hisse mülkiyeti söz konusudur.

Türkiye'de kırsal alan ve tarım sektörü ile ilişkili sendikalara örnek olarak; Üzüm Üreticileri Sendikası, Tütün Üreticileri Sendikası, Fındık Üreticileri Sendikası, Ayçiçeği Üreticileri Sendikası, Hububat Üreticileri Sendikası, Çay Üreticileri Sendikası, Zeytin Üreticileri Sendikası, Tek Gıda İş Sendikası, Tarım Orman Birliği Çalışanları Sendikasını sayabiliriz.

v. Kooperatifler

Kooperatiflerin dünyada bir ekonomik organizasyon olarak ortaya çıkışı, 19. yüzyılın ortalarını bulmuştur. Sanayi Devriminin yaratmış olduğu hızlı değişim ve dönüşüm, işsizlik, iç göç, kentleşme, gelir dağılımının bozulması gibi ekonomik ve

---

[117] Özalp, s.24.

[118] ILO, "The Role Of Trade Unions In THe Global Economy And The Fight Against Poverty", **International Workers' Backround Paper, Symposium**, Geneva, 17-21, 2005, s.23.

sosyal problemler, kooperatiflerin doğuşuna büyük oranda katkı sağlamış ve kooperatifçilik, sanayi devriminin kalbinde yer alan İngiltere'de, işsiz kalmış bir grup tekstil işçisi tarafından başlatılan tüketim kooperatifçiliği akımı ile kendini göstermiştir. Sonraki yıllarda da, Fransa üretim kooperatifçiliği ile Almanya ise esnaf ve tarım kredi kooperatifçiliği ile İngiltere'yi takip etmiştir.

Kooperatifi en geniş şekilde, üretim, tüketim, kredi, konut sağlama gibi başlıca ekonomik ihtiyaçları karşılamak amacıyla kendi istek ve arzularıyla bir araya gelen ve bu ihtiyaçları karşılamak için kendi ekonomik çabalarıyla bir işyeri ve işletme meydana getiren insanların birleşmeleridir, şeklinde tanımlamak mümkündür[119].

Türkiye'de kooperatif hareketinin başlangıcı 1867 tarihli Memleket Sandıkları olarak kabul edilmiş olmasıyla beraber esasen ülkemizde kooperatif hareketinin geçmişi 1300 yıllara kadar uzanmaktadır. Bu tarihlerde ortak toprak kullanma olarak başlayan davranış, köylerde imece ismiyle hayat bulmuş bu yöntem ile kırsal alanda halkın ihtiyaç duyduğu birçok hizmet yine halkın kendi dayanışması ve katılımı ile yerine getirilmiştir. Kırsal alanda, kooperatiflerin kurumsal anlamda ilk örnekleri 19. yüzyılın ilk yıllarında batı Anadolu da tarım satış kooperatifleri olarak kendini göstermiş, asıl gelişme ise Cumhuriyetimizin kurucu M. Kemal Atatürk'ün büyük gayretleriyle Cumhuriyetten sonra gerçekleşmiştir. Günümüzde Türkiye'de yaklaşık 12.000 tarımsal amaçlı kooperatif ve bu kooperatiflerin yaklaşık 4.000.000 ortağı bulunmaktadır.

Kooperatif hareketleri dünyada 800 milyondan fazla insanı bir araya getirmektedir. 1994'te, Birleşmiş Milletlerin belirlediğine göre yaklaşık 3 milyar insanın veya dünya nüfusunun yarısının geçimini sağlaması kooperatif girişimleriyle sağlanmaktadır. Bu girişimler kendi toplumlarında önemli ekonomik ve sosyal roller oynamaya devam etmektedirler. Dünya genelinde kooperatiflerin ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarındaki rolleri hakkında genel bir fikir verecek özet bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz[120];

- Almanya'da her dört kişiden biri kooperatif üyesidir, Amerika Birleşik Devletlerinde ise her on kişiden dördü bir kooperatif üyesidir,
- Fransa'da on çiftçiden dokuzu tarımsal kooperatif ortağıdır. Kooperatif bankaları toplam mevduatın yüzde almışını ellerinde bulundurmaktadır,
- Japonya'da çiftçilerin yüzde doksanı kooperatif ortağıdır,

[119] Ali Yılmaz Gündüz, **Bölgesel Kalkınma Politikası**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006, s.139.

[120] International Cooperative Alliance, http://www.ica.coop/coop/statistics.html, (12.01.2011).

- Norveç'te mandıra kooperatifleri, süt üretiminin yüzde 99'unu gerçekleştirmektedirler. Tüketici kooperatifleri pazarın yüzde 25'ine hâkimdir,
- Kooperatifler dünya çapında 100 milyon, çokuluslu şirketlerden yüzde 20 daha fazla, iş imkânı sağlamaktadırlar,

Günümüzde tarımsal kooperatifler dünyada kırsal kalkınmanın sağlanması, fakirliğin azaltılması, gıda krizlerinin önlenmesi, demokrasi kültürünün yaygınlaşması gibi konularda en önemli araç olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler 2012 yılını Dünya Kooperatifçilik Yılı olarak ilan ederek kooperatifleşmenin önemine dikkat çekmiş ve hükümetlerin kooperatifleri destekleyici politikalar üretmesi tavsiyesinde bulunmuştur[121].

III. KAMU EKONOMİSİ YÖNÜNDEN KIRSAL KALKINMA

Kamu ekonomisinin görevi, ihtiyaçların karşılanmasında piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini gidermektir. Piyasa ekonomisinde mallar hizmetler bedelini ödeyene satıldığı halde, kamu ekonomisinde ihtiyaçların karşılanması ile bedelinin ödenmesi arasında bir alışveriş bağı yoktur. İki işlem ayrı aşamalarda, ayrı ilkelere göre yapılır. Kamu ekonomisinde hizmetlerin yurt çapında üreticisi merkezi hükümet örgütüdür. Ancak bunun dışında bölgesel kamu hizmetleri için, daha aşağı düzeylerde örgütlenmiş belediyeler gibi kamu hizmeti üretim birimleri de vardır. Vakıflar ve dernekler de, siyasal boyuttan yoksun olmakla beraber, piyasa dışından üretim yapan birimlerdir. Kamu hizmetlerinin talebi siyasal karar organlarınca kabul edilen bir bütçe belgesi ile belirlenir[122]. Bütçe belgesi günümüzde gelişmiş ülkelerde, mali disiplin ve şeffaflığı sağlamak amacıyla çok yıllı yapılmaktadır.

Kalkınma sürecinde kamu kesiminin rolü önemlidir. Kalkınmada kullanılan maliye politikası araçları bilindiği gibi kamu harcamaları ve kamu gelirlerinden oluşmaktadır. Para şeklinde ödemesi yapılan kamu harcamaları kamu ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Dar anlamda kamu harcamaları; merkezi idare tarafından gerçekleştirilen hizmetler dolayısıyla yapılan giderleri ifade etmektedir. Geniş anlamda kamu harcamaları ise; merkezi idare harcamalarını, yerel yönetim

---

[121] Uluslararası Kooperatifler Yılı İnternet Sitesi, http://social.un.org/coopsyear/, (07.06.2011).

[122] Kenan Bulutoğlu, **Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2008, s.1.

harcamalarını, devletin ve yerel yönetim kuruluşlarının iktisadi girişimleri ve sosyal güvenlik gibi hizmetleri dolayısıyla katlanan harcamaları kapsamaktadır[123].

Az gelişmiş ülkelerde nüfus artışı ile birlikte konut, kanalizasyon, su, enerji, yol, eğitim, sağlık v.b. gibi birçok hizmete karşı talep artmaktadır. Hızlı nüfus artışı köyden kente olan göç ve kentleşme sorunları kamu harcamalarını arttırmaktadır. Yerel idarelerin harcamalarının artışı merkezi idare harcamalarına göre daha yüksektir. Kırsal kalkınma süreci, alt yapı tesislerine olan ihtiyacın artmasına neden olur. Altyapı tesisleri geniş anlamda eğitim, halk sağlığı, ulaştırma, haberleşme, enerji ve su temini bu kavramın içine girmektedir. Altyapı hizmetlerinin küçük ölçekli üretim birimleri tarafından üretilebilmeleri bazen mümkün olmaz. Büyük ölçüde yatırım harcaması niteliği taşıyan bu tür harcamalar kalkınma aşamasında devlet tarafından yapılabilmektedir[124].

Maliye ilminin konusunu oluşturan kamusal hizmetlerin gerçekleştirilmesi için belirli harcamaların yapılması, harcamaların yapılması için de hizmet birimlerinin gelir elde etmesi zorunludur. Söz konusu sürecin belli bir zamanda ve belli bir mekânda işleyişini düzenleyen kurallar bütününe mali hukuk denir. Mali hukukun gelir yönünü ifade etmek için kullanılan vergi hukuku kapsamında vergi olarak kamu gelirinden başka, devlet egemenliğine dayalı olarak alınan resim, harç ve benzeri kamu gelirleri de girer[125]. Vergi kalkınmanın finansmanında devletin en önemli finansman kaynağı konumundadır.

Küreselleşme ile birlikte vergiye konu olan işlem ve gelirler daha mobil hale geldiğinden, ulus devletlerin vergi tabanını erozyona uğratmıştır. Oysa; devletlerin artan kamu giderlerini karşılamak için daha fazla vergi gelirine ihtiyaçları vardır[126]. Devletler vergi tabanlarını geniş tutmaya yarayacak ve küreselleşmenin olumsuz etkilerinden koruyacak yerel mekanizmalara ihtiyacı vardır. Kurumsallaşma ve örgütlenme kamu kesiminin ihtiyaç duyacağı en önemli finansman girdisi vergi gelirlerini korumak ve arttırmak konusunda önemli araçlar konumuna gelmiştir. Özellikle yerel ekonomik örgütlenme modeli olan kooperatiflerin günümüzde küresel ekonomik krizlerin etkilerini en aza indirgeyecek kurumlar olduğu ifade edilmektedir.

Kamu harcamaları bilimsel ve ekonomik yönden; reel-transfer harcamaları, sağladıkları faydalara göre, verimli-verimsiz, cari-yatırım harcamaları şeklinde

---

[123] Abdurrahman Akdoğan, **Kamu Maliyesi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006, s.62.

[124] Eker ve diğerleri, s.239.

[125] Mehmet Tosuner ve Zeynep Arıkan, **Vergi Usul Hukuku**, İlkem Ofset, İzmir, 2008, s.1.

[126] Şahin, s.85.

sınıflandırılmaktadır. Kırsal kalkınmanın gerçekleşmesinde sermaye birikiminin sağlanması ve dengeli gelir dağılımı olmalıdır. Bu nedenle gelişmişlik düzeyi farklı tüm ülkelerde tarımsal desteklemeler mevcuttur. Bu desteklemelerin oranı ülkelere göre ve zamanla değişim göstermekte ancak önemini korumaktadır. Tarımsal destekler devlet bütçesinde transfer harcamaları kapsamında ele alınmaktadır.

Tarım sektörünün desteklenmesi ve korunması, toplumun besinsel ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemli olmakla beraber diğer sektörlere hammadde temini ve tarımsal sanayinin gelişmesi kırsal kalkınmanın gerçekleşmesi konusunda öncelikli bir konumdadır. Tarımın diğer sektörlere hammadde temin etmesi ve gıda güvenliğini sağlaması kalkınmanın gerçekleşmesi için ilk önce tarımın gelişmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bütçelerinde tarımsal desteklemelere ve kırsal kalkınmaya yönelik fonlar ayrılmaktadır. Örneğin Avrupa Birliği 2009 yılı toplam bütçesinin yüzde 42'sini tarıma ve kırsal kalkınmaya ayırmıştır[127]. Bu noktada belirtmek gerekir ki ayrılan bu fonlar doğrudan üretici desteklemeleri olarak değil kırsal kalkınmayı sağlayıcı proje bazlı desteklemelerdir. Türkiye de ise tarımsal destekleme politikalarında kullanılan araçlar; piyasa fiyat destekleri, girdi kredi destekleri, prim ödeme sistemleri ve doğrudan gelir destekleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Türkiye de geçmişte özellikle popülist amaçla kullanılan destekler piyasa fiyatlama destekleridir. Piyasa fiyat desteğinde Bakanlar Kurulu, her hangi bir ürünün hangi fiyattan alınacağını tespit etmekte ve alım yapacak kurumu belirlemektedir. Buna benzer ürün fiyat desteklemeleri özellikle 1960'lardan 2000 yılına kadarki süreçte Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri üzerinden yapılmıştır. Destekleme alımlarında görevlendirilen Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri gibi kurumların kurumsal yapılarının zedelenmesine yol açmıştır. Ortaya çıkan görev zararları ise sanki bu kurumların zararları olarak algılanmıştır.

Kalkınmanın finansmanı için kamu belirli maliye politikaları uygulamaktadır. Kalkınmanın iç ve dış kaynaklar yoluyla iki ana ayrımda finansmanı söz konusudur. İç kaynaklar; halkın gönüllü tasarrufları, vergiler, iç borçlanmalar, sermaye piyasası ve finansman aracı olarak kullanılan enflasyondur. Dış finansman kaynakları ise; yabancı sermaye, dış borçlar, hibe ve yardımlar boyutunda değerlendirilmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin karşı karşıya kaldıkları kalkınamama sorunu, özellikle kalkınma için ihtiyaç duyulan sermaye birikiminin yeterli olamaması, gelir dağılımının bozukluğu ve gelirin büyük kısmının tüketime gitmesi ile ilişkilidir. Dar gelirli kesimin

---

[127] European Commission, http://eurpa.eu/pol/financ/index_en.htm, (11.06.2011).

sadece temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek gelir yapısına sahip olması, gelir seviyesi nispeten daha iyi durumda olan kitlenin çoğunlukla bilinçsiz ve gösterişe yönelik tüketim eğilimi kalkınmanın finansmanında kullanılacak gönüllü tasarrufların oluşmamasına neden olmaktadır. Ayrıca böyle bir yapıda kamunun ihtiyaç duyduğu hizmetlerin yapılabilmesi için devlet zorunlu tasarruf olan vergi oranlarını arttırmaya gidebilir ya da yeni vergiler koyabilmektedir. Ancak bu politikalar da mevcut sistemde kayıt dışılığı arttırabilir. Kalkınmanın finansmanın için dolaylı vergilerden ziyade dolaysız vergiler, gelir ve kurumlar vergilerinden faydalanılır. Bu nedenle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kurumsallaşmanın gelişimi gönüllü ve zorunlu tasarrufların artışı açısından çok önemlidir.

İKİNCİ BÖLÜM

KOOPERATİFÇİLİĞİN TEORİK ÇERÇEVESİ ve KIRSAL KALKINMANIN YÖNETİMİNDE TARIMSAL KOOPERATİFÇİLİK

İşbirliği ve işbirliğine dayalı her hangi bir faaliyet gerçekleştirmek insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İnsanlar, ilkel çağlarda güvenliklerini sağlamak için dayanışma ve işbirliği yaparak büyük hayvanları avlamış, zorlu doğal koşullarda yaşamışlardır. İnsanlar arasındaki dayanışma ile yerleşim birimleri kurulmuş, tarım ve hayvancılık geliştirilmiş, barınma olanakları oluşturulmuş, ortak yaşamda ihtiyaç duyulan sağlık, eğitim, güvenlik gibi hizmetler sağlanmıştır. İşbirliği ve dayanışma eylemleri bu insan topluluklarının sosyal ve kültürel bağlar kurmasını sağlamıştır. Kısacası işbirliği ile toplumlar, ilerleyen dönemde ise devletler oluşmuştur. Kooperatifler ise bu süreçte önemli fonksiyonlar üstlenmiştir.

Kooperatifçilik ve özellikle tarımsal kooperatifçilik, toplumların gelişme ve ilerleme dönemlerinin tamamında yer almış ve almaktadır. Geçmişte tarım toplumunda, sanayi toplumunda ve günümüz bilgi toplumunda da tarımsal kooperatifçilik halen önemini korumaktadır. Tarımın insan varlığı için en önemli ihtiyacı olan gıdayı üretmesi, insanlık için tarımın tüm dönemlerde önemini korumasının esas nedenidir. Tarımsal kooperatiflerin, gıdanın büyük nüfus kitlelerine dengeli bir şekilde ulaştırılması ve kırsal alanların kalkınması konusundaki rolleri büyüktür. Kısaca tarım sektörü, kooperatifçilikle, toplumlar ise tarım sektörü ile varlıklarını sürdürebilecektir. Ancak özellikle 1980'lerden sonraki dönemlerde kooperatifler belirli kesimlerce, toplumların kaynaklarını tüketen, köhne ve demode yapılar olarak gösterilmek istenmiş ve imajları önemli derece bozulmuştur. Son yıllarda ise dünya genelinde bu kurumların önemi tekrar fark edilerek, kooperatiflere olan ilgi tekrar canlanmış ve 2012 yılı Birleşmiş Milletlerce Dünya Kooperatifler Yılı olarak kabul edilmiştir.

Bizim bu bölümde yapmak istediğimiz, ilk olarak kooperatifçiliğin ekonomi politiğini yapmak, daha sonra bahsi geçen kurumların tarihsel süreç içerisindeki kuramsal ve kurumsal gelişimini ortaya koymak ve bu doğrultuda özellikle tarımsal kooperatifçiliğin kırsal alanların kalkınmasındaki rollerini irdelemektir.

I. KOOPERATİFÇİLİĞİN EKONOMİ POLİTİĞİ

İnsanlık tarihinde ekonomik faaliyetlerin ortaklık, işbirliği düşüncesi ile yönetilmesi çok eski dönemlere kadar uzamaktadır. Alman iktisatçılardan Giercke "Kooperatif Hukuku" adlı eserinde doğal örgütlenme ve işbirliği duygusunun her kavimde varlığını kabul etmektedir. Giercke, ilkel toplumlarda balıkçılık, gemicilik, tarla açma, köy ortaklığının malı olan tarım alanlarında çalışma ve ortak kullanma ilişkin yol, çeşme, ibadethane gibi yerlerin birlikte yapılmasını hep ortak çalışma ruhuna bağlamıştır[128]. İlkel toplumdan bu yana, insanların tek başlarına yenemedikleri kimi güçlükleri yenmek için işbirliği yapma yoluna gittikleri, böylece ekonomik açıdan yarar sağladıkları bilinmektedir. İşbirliği ve bireylerin örgütlenişi toplumun bulunduğu çeşitli aşamalara göre farklı biçim almaktadır. İşbölümü ve uzmanlaşma arttıkça ortaklaşa çalışmanın daha belirgin dayanışma ve yardımlaşma boyutları kazanmış, çağdaş kooperatifçilik anlayışına elverişli düşünsel, toplumsal, ekonomik koşullar ortaya çıkmıştır. Çağdaş anlamda kooperatif örgütlenmeler, tıpkı sendikacılık gibi, sanayi devriminden sonra işçi sınıfının geçim ve çalışma koşullarının ağırlığından doğan sorunların yoğunluk kazanması üzerine, çalışanların karşılaştıkları ortak sorunların birlikte çözmek amacıyla dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma arayışlarına yönelmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır[129].

Tarihsel kayıtlar kooperatiflerin binlerce yıl öncesine dayandığını ortaya koymaktadır. Antik Mısır medeniyetinde gemi yapımında kooperatifler faaliyet göstermişler, bir başka antik medeniyet olan Babil'de tarımsal kooperatifler kurulmuş ve işlemiştir. İnsanlar kooperatifçiliğin birçok değişik formunu, Asya'da Avrupa'da Orta Doğu'da çeşitli örneklerle denemişlerdir. Türklerde işbirliğinin en güzel örneklerinden biri olan imece, Türk devletlerinin hepsinde görülmüş ve günümüze kadar ulaşmış toplumsal dayanışma örnekleridir. Bunun yanında Anadolu Selçuklu döneminde kurumsallaşan Ahilik Örgütü bir kooperatif örneği olarak kabul edilebilir.

Kooperatif kelime yapısı itibari ile yabancı dilden Türkçeye geçmiş bir sözcüktür. Günümüzde kooperatif kelimesini söyleniş ve anlam birlikteliği çerçevesinde ele aldığımızda evrensel bir kelime olarak nitelemek mümkündür. Kooperatif; Fransızcada "co-operer", İspanyolcada "co-operar", İtalyancada "co-operare", ve Latince "co-operer" şeklinde yer almakta olup, "co" ve "operari"

---

[128] Zeynep Sına ve Serap Soyer, "Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 3, Eylül 1998, s.110.

[129] Cevat Geray, "Kooperatifçiliğin Dünya'da ve Türkiye'deki Nicel Gelişimi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 1, s.427.

kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Bu birleşimde "co" kolektifin kökü olarak "birlikteliği" ifade etmekte, operari ya da İngilizcedeki karşılığı "operation" yani "faaliyet yapmak" birleşimini Türkçeye "birlikte faaliyet yapmak" veya işbirliği/dayanışma şeklinde çevirmek mümkündür[130]. Ancak bu geniş anlamlı sözcüğü ekonomik bir örgütlenme olarak ifade edilmek istendiğinde dilimizde "kooperatif" olarak tanımlanmıştır.

İngilizcedeki "co-operation" yani kooperatif kelimesinin sözlük anlamı Webster's Sözlüğünde; "ortak fayda amacına ulaşmak isteyen insanların bir araya gelerek bir birlik oluşturması" şeklinde açıklanmıştır. Kooperatif aynı zamanda İngilizcede en kuvvetli kelime olarak tanımlayan yazarlar vardır. Buna göre, bu kelimenin hiçbir şeyin imkânsız olmadığını insanların zihnine yerleştirdiğini ve bu sayede insanların emeklerini ve kaynaklarını en yüksek verimde kullanmalarını sağladıklarını düşünülmektedir[131]. Buna karşın Büyük Türkçe Sözlükte "kooperatif"; "Ortaklarının gereksinimlerini uygun şartlarda elde etmelerini sağlamak amacıyla kurulan ortaklık" şeklinde açıklanmış olup, İngilizcede ortaya konan anlam daha çok Türkçedeki "dayanışma" ve "işbirliği"nin anlamsal birleşimine denk gelmektedir.

Ekonomik örgütlenme biçimi olarak kooperatifin çeşitli tanımları vardır. Birçok kooperatif yazarı kendi tanımlarını geliştirmiş, bu tanımlar bir cümleden bir paragrafa kadar uzanmaktadır. Bu tanımlar çoğunlukla temel kooperatif özelliklerini belirten ve genel olarak kooperatifçilik ilkelerini de kapsayan tanımlardır. Marvin A. Schaars'a göre kooperatif üyeleri tarafından gönüllü olarak sahip olunup kontrol edilen ve yine üyeleri tarafından üyeleri için kar amaçsız çalıştırılan birimlerdir. Dünyaca ünlü Fransız ekonomist Charles Gide kooperatiflere farklı bir açıdan bakmış ve şu şekilde tanımlamıştır; Kooperatifler bir topluluğun ortak ekonomik, sosyal ve eğitimsel amaçlara ulaşmak için yürüttükleri iş faaliyetleridir[132]. Türkiye'de kooperatifçilik konusunda öncü bilim insanlarından biri olan Ziya Gökalp Mülayim'e göre ise kooperatif; bireylerin tek başlarına yapamayacakları veya birlikte yapmalarında yarar bulunan işleri en iyi biçimde ve maliyet fiyatına yapmak üzere dayanışma suretiyle ekonomik güçlerini bir araya getirmeleridir[133].

---

130 Erkan Rehber, **Kooperatifçilik**, Ekin Yayınları, Bursa, 2011, s.60.

131 Frank Groves, "What is Cooperation?, The Philosophy of Cooperation and It's Relationship to Cooperative Structure and Operations", University of Wisconsin Center for Cooperatives, **Occasional Paper**, Sayı: 6, 1985, http://www.uwcc.wisc.edu/info/ocpap/groves.html, (06.06.2012).

132 Groves, s.2.

133 Mülayim, Kooperatifçilik, s.69.

Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) 1995 yılında İngiltere'nin Manchester şehrinde yapılan kongresindeki kooperatif kimliği ile ilgili bildirisinde kooperatif tanımı; "bireylerin gönüllü bir şekilde oluşturdukları ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına ve arzularına ulaşmalarını sağlayan ortak mülkiyet yapısına sahip ve demokratik olarak yönetilen özerk kuruluşlar", şeklinde yapılmıştır. Tanımlarda genellikle yazarlar, kooperatiflerin ya işletme özelliklerini ön plana çıkarılmakta ya da sosyal ve beşeri etkiler ön plana çıkarılmaktadır. Ancak her tanımda ortak amaç için bir araya gelmiş insanlar topluluğu vurgusu yapılmakta ve bu örgütlerin bir sermaye birleşmesinden ziyade insanların birleşmesi ve dayanışmasına vurgu yapılmaktadır.

İşbirliği ve dayanışmanın kooperatif hareketinin temel denge noktası olmakla beraber kooperatifçilik hareketi gelişim gösterdiği her coğrafyada çeşitli unsurlardan etkilenir. Şekil 2'de kooperatifçilik hareketinin gelişimini etkileyen faktörler gösterilmiştir. Buna göre kooperatifçilik hareketinin niteliği ve niceliği bahsi geçen faktörler ile etkileşimi sonucunda şekillenmektedir. Bu faktörler ile etkileşim kooperatifleri kurulduğu ülkelerin sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik özelliklerine göre şekillenmesine yol açmıştır.

Kooperatiflerin ilk ortaya çıktığı olarak kabul edilen ülkeler olan İngiltere, Fransa, Almanya ve Danimarka'da kooperatiflerin özellikleri ve kurumsal yapıları ülkelerin sosyo ekonomik, politik ve kültürel yapıları nedeniyle farklılıklar göstermiştir. Örneğin Sanayi Devriminin kalbi olarak kabul edilen İngiltere'de tüketim kooperatifçiliği, Fransa'da üretim kooperatifçiliği Almanya'da ise tarım kredi kooperatifleri ilk kooperatif hareketler olmuştur. Sanayi Devriminin İngiltere ve Fransa merkezli olarak yayılması bu ülkelerde daha çok kentsel bölgelerde çok düşük maaşlarda çalışmak zorunda olan işçilerin kısıtlı kaynaklarını birleştirmesi ile kooperatifler şekillenmiştir. Almanya'daki gelişim ise daha çok kırsal alanda kooperatifler tarımsal kredi teminin sağlanmasına yönelik oluşum göstermişlerdir.

Sanayi Devrimi'nin dönemsel şartları, kooperatifçilik hareketinin hayat bulmasına neden olmuştur. Kooperatifler, ekonomik örgütlenmenin geliştiği sıralarda, bireysel birikimlerin ve sermayenin yerini birleşmiş büyük sermayenin alması üzerine, büyük sermaye lehine bozulan rekabet koşullarına karşı, küçük sermaye sahiplerinin ya da hiç sermayesi olmayanların başvurduğu bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmıştır[134]. Kooperatifçilik hareketi sanayi devriminin yarattığı sosyal sorunlara tepki olarak otuz yıldan kısa bir süre içinde Almanya'da 30.000,

[134] Hakan Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, Nobel Yayınları, 2001, Ankara, s.20.

İngiltere'de 60.000, Fransa'da 65.000 kooperatif kuruluşu olarak gelişim göstermesi açıklanması zor bir olgu olarak kabul edilmektedir. Kısa bir sürede gelişim gösteren ve bir o kadar etkili olan bu olgu dönemin önemli ekonomistlerinin ilgisini çekmeyi başarmıştır.

Şekil 2: Kooperatifçilik Gelişimini Etkileyen Faktörler

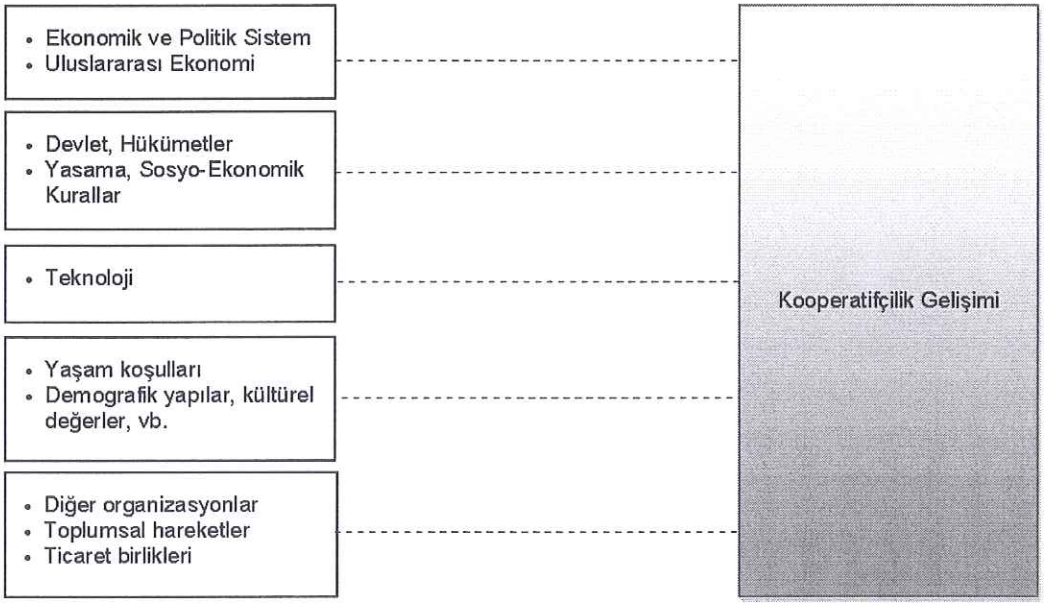

Kaynak: Jarka Chloupkova, "European Cooperative Movement Background and Common Denominators", The Royal Veterinary and Agricultural University, **Unit of Economics Working Papers** Sayı: 4, 2002, s.4.

Kooperatifçilik hareketi modern anlamda tarih sahnesine ilk çıktığı dönemlerden itibaren birçok ideolojik akımın ilgisini çekmiş, bu farklı akımlar ve temsilcileri kooperatifler ile ilgili kendi iddialarını destekleyen yönlerini ön plana çıkararak kooperatiflerin etkilerinden bahsetmişlerdir. İnsanların işbirliği ve dayanışmasının bir anlamda kurumsallaşması anlamına gelen bu hareket ilk ortaya çıktığı tarihten buyana belirli bir kesim tarafından sahiplenirken, bazı kesimlerce de kötülenmiştir. Bu farklı değerlendirmelerin en başta gelen nedeni kooperatifleri her akımın kendi bakış açısına göre yorumlamış olması, çoğunlukla da işbirliği yapmış kitlelerin organizasyonlarının yönetimlerine dışarıdan müdahale olması ile ilgilidir. Örneğin Sovyet ve Çin deneyimleri kooperatifleri birer komünizm araçları zannedilmesine neden olmuştur. Uzunca bir süre liberal düşünce sahipleri kooperatiflere bu imajı nedeniyle soğuk bakmışlardır. Hâlbuki liberalizmin kökü olan neo-klasik düşüncenin önde gelen isimlerinden İngiliz iktisatçı Alfred Marshall 1889 yılında İngiltere'de Kooperatifler Kongresi açılış gününde başkanlık etmiş ve bu

akımı övgü dolu sözler ile yüceltmiştir. Marshall'a göre ölçek ekonomilerin gerçekleştirilmesi, kooperatif organizasyonlarının en önemli fonksiyonudur. Marshall aynı zamanda içsel ve dışsal ölçek ekonomilerini bir birinden ayırt etmiş buna göre içsel ölçek ekonomilerinden kooperatif ortaklarının faydalandığı, dışsal ölçek ekonomilerinden ise toplumun genelinin fayda sağladığı tespitini yapmıştır. Özellikle kırsal kalkınma ve tarımsal üretimin arttırılması boyutunda Marshall kooperatiflere önemli görevler yüklemiştir[135].

Kooperatif teorisine ciddi katkıları olan dönemin önemli klasik ekonomistler arasında J.S. Mill (1897,1929), Walras (1865), Schulze-Delitzsch (1855), A.Marshall (1925), Pareto (1896, 1926), Cairnes (1873,1874) ve Pigou (1923) saymak mümkündür. Liberal düşünürlerin amacı kooperatiflerin faydacı teoriler olan, fiyat teorisi, refah ekonomisi, işçi piyasası ve piyasanın başarısızlığı teorilerine katkıları çerçevesinde değerlendirmek olmuştur. Liberal düşünürlerin bu yaklaşımı aslında kooperatiflerin sosyal sorunlara tepki olarak çıkan, Fransız Lasalle, Fourier ve Blanc gibi sosyalist düşünürler tarafından savunulan kooperatiflerin ortaya çıkış mantığı ile çelişkili görünmekteydi. Bu geniş yelpazedeki düşünürlerin her biri kooperatiflerin sosyo ekonomik etkileri konusunda farklı bakış açıları geliştirmelerine rağmen birleştikleri esas nokta kooperatiflerin belirlenmiş ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak konusunda etkin araçlar olarak kabul etmeleriydi[136].

Sovyet ideolojisinin ilham kaynağı olan Marx ise, en önemli çalışması olan "Kapital"de, kapitalist ilişkilerini incelerken kooperatifçilik olgusuna ayrı bir bölüm ayırarak, emeklerin birleşmesini ekonomik gelişimin temeli olarak tanımlamaktadır. Ancak, Marx, kapitalizmin gerektirdiği emek birleşimini olumsuz olarak tanımlayarak, kapitalist üretim ilişkilerinin de insan bireyselliğinin ve öznelliğinin yok edilmesine yol açan yabancılaşma sürecinin başladığı konusunda uyarıda bulunmaktadır. *"Birer bağımsız bireyler olan işçiler birbirleriyle değil, ama aynı sermaye ile ilişki içine girmektedir. Onların ortak çalışması ancak emek sürecinde başlıyor ki, bu sürece girdiklerinde onlar artık birey olmaktan çıkarlar"*. Dolayısıyla Marx, kooperatif ilişkilerini belirlerken, gerçek işbirliğinin ancak özgür bireylerin kendi iradeleriyle oluşturabileceğini söylemektedir. Sovyetlerin kolektivizasyon programı ise, tarımda çalışanların bireyselliğini bastırarak, Devletin (proletarya) çıkarları doğrultusunda emeklerin birleşimiyle tarımda üretim verimini arttırmak hedefini güdüyordu. Daha

---

135 Markus Hanisch, "A Governnance Perspective on The Role of Cooperatives in The EU-25", Humboldt University Berlin, 2005, s.8, http://www.indiana.edu/~workshop/papers/hanisch_berlin.pdf, (11.02.2011).

136 Hanisch, s.8.

önce kapitalist veya toprak sahibinin üretim araçlarını kullanarak başkasına gelir elde etmesini sağlayan çalışanlar, artık Devlete ait toprak ve üretim araçlarında çalışarak onun hedeflerini gerçekleştiriyordu[137]. Bu anlamda Sovyetlerin kolektivizasyon programının araçları olan kolhoz uygulamalarının aslında Sovyet ideolojisinin ilham kaynağı olan Marx'ın emek sınıfının işbirliği yaklaşımları ile uyuşmadığını söylemek mümkündür.

Sosyo-ekonomik bir eylem olan kooperatifçilik hareketi ile bir ekonomik sistem olan korporatizm çoğunlukla bir birlerine karıştırılmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'daki işçi sınıfı sosyalizm ve sendikacılık konusunda ilgi duymaya başlamış, bu sırada bir kısım Katolik aydın ise sosyalizme alternatif olarak, sosyal adaleti gözeten ve aynı zamanda özel mülkiyeti koruyan, korporatizm adlı radikal bir çözüm geliştirmişlerdir. Korporatizm temel düşüncesi, bir ülkedeki toplumsal yapının ve ekonomik sistemin temel çıkar gruplarına göre organize olması ve bu çıkar gruplarının (korporasyonların) temsilcilerinin birbirleri arasında pazarlık ve işbirliği anlaşmaları ile entegre olması şeklindedir. Rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisinin işleyişinin aksine korporatizmde sınıflar arasında karşılıklı pazarlık söz konusudur[138]. Korporasyonlar belirli bir işlev temelinde (örneğin ticaret, endüstri) örgütlenirler. Ancak ticaret birlikleri, işveren örgütleri gibi kurumlardan farklı olarak bir faaliyet kolundaki tüm işlevsel grupları dikey olarak bir araya getirirler. Korporasyon kuramcılarına göre korporasyonlar genel olarak devletin otoritesine tabi olmakla birlikte, "kabul edilebilir bir dereceye kadar" özerk olmalıdırlar. Devletin rolü, sınırlı bir müdahale yoluyla korporasyonların ekonomik ve sosyal faaliyetlerinde genel refahı ve adalet gibi değerleri gözetmesini denetlemektir. Kooperatiflerde ise evrensel ilklerinde var olan "ortağın demokratik yönetimi ilkesi" ve "özerklik ve bağımsızlık ilkesi" devletin kooperatiflere vesayete neden olacak her hangi bir müdahalesini reddetmektedir. Korporatizmde sosyal ve ekonomik birlikler (korporasyonlar) devlet otoritesinin emirlerine uymayı kabul etmek zorundadırlar, aksi halde ekonomik ve sosyal ortak fayda hiçbir sağlanamaz. Korporasyonlar ile kooperatiflerin temel olarak ayrıştığı nokta esasen burasıdır. Belki de bu sebeple korporatizmin hâkim olduğu Mussolini İtalya'sında ve Hitler Almanya'sında

---

137 Svitlana Nesterova, "Kooperatifçilik İlkelerine Uygunluğu Bakımından SSCB'deki Kolhozlar ve Kollektivizasyon Politikası", **20. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.85.

138 Thayer Watkins, "The Economic System of Corporatizm", http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/corporatism.htm, (25.06.2012).

kooperatifçilik hareketine karşı düşmanca tutum sergilenmiştir. Özellikle Almanya'da kooperatif hareket oldukça sınırlandırılmıştır.

Korporasyonların kurulmasındaki amaç, modern toplumlarda kapitalizmin ve sanayileşmenin getirdiği sınıf çatışmasını ortadan kaldırmak ve böylelikle eski sınıfsal bağları modern bağlamda yeniden oluşturmaktır. Bu nedenle korporasyonlara, ortaçağ toplum düzenindeki loncalara denk sayılabilecek bir konum atfedilir, toplumda birlik ve dayanışmayı yeniden tesis etmeye yönelik yapılar olarak görülürler. Genel olarak tanımlamak gerekirse korporasyonlar, sermaye ve emeğin bir arada temsil edildikleri birliklerdir. Ancak zayıf ve güçlünün aynı organizasyon yapısı içinde birleşme ihtimali aynı zamanda ortak ideallere ulaşmak için üst bir otoriteye bağlanma (bağımlılık) gerekliliği, birleşme eyleminin içinde yer alan "dayanışma" kavramının temsil ettiği eşitlik ve demokrasi değerlerinin zarar görme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla kooperatif olgusunun doğru tanımlanmasının, bunun yanında evrensel kooperatifçilik değerlerine ve ilkelerine uyumluluğun, birleşme eylemindeki kuvvetin ve faydasının kooperatif üyelerine ve topluma en dengeli ve verimli bir şekilde dağılmasını sağlayacak esas unsurlar olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda belki de kooperatifler ile ilgili en doğru tanımlamayı kanımızca Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, 1 Şubat 1931'de İzmir Ticaret Odasında yapılan bir toplantıdaki konuşmasında yapmıştır. Bu konuşmada Atatürk şöyle demiştir; *"Kanaatim odur ki, muhakkak surette birleşmede kuvvet vardır. Kooperatif yapmak, maddi ve manevi kuvvetleri, zekâ ve maharetleri birleştirmektir. Yoksa bir zayıf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyorum. Birleşmenin böylesi zayıf olanın kuvvetliye esir olması demektir."* Atatürk'ün 1931'de kooperatifler ile ilgili özgürlük ve bağımsızlık çerçevesinde yapmış olduğu bu tanım, 1995 yılında İngiltere'nin Manchester kentinde düzenlenen ICA kongresinde belirlenmiş olan ve kooperatifçilik ilkelerine referans teşkil eden; kendi kendine yardım, kendine ve çevresine karşı sorumluluk, demokrasi, eşitlik, adalet ve dayanışma gibi temel kooperatif değerlerini içermektedir.

II. KOOPERATİFÇİLİĞİN KURAMSAL ve KURUMSAL BOYUTLARI

Kooperatifçilik akımı her ne kadar Sanayi Devrimi ile başladığı kabul edilen bir olgu olsa da kooperatifçiliğin insanlık tarihi ile kadar eski kökleri olduğu bilinmektedir. Böyle büyük bir etki alanına ve geçmişe sahip bu dinamik hareketin temelinde tutarlı ve sistematik bir işleyişin varlığından şüphe yoktur. Bu nedenle özellikle son yüzyılda kooperatifçilik teorisi ile ilgilenen birçok bilim adamı olmuştur.

İtalyan akademisyenler, özellikle M. Pantaleoni ve onun takipçileri olan, G. Valenti, M.Mariani, Liefman ve Fuchs kooperatifçilik teorisine önemli katkıları olmuştur. Örneğin Valenti, mevcut mübadele ekonomisinin bir parçası olduğuna ve kaynak dağıtım sisteminde ortaya çıkan aksaklıkların doğal bir düzenleyicisi olduğuna işaret etmiştir. Liefman kooperatiflerin bir firma olmadığını, fakat bilinen yapılardan farklı özellikler taşıyan ekonomik birimler olduklarını ortaya atmıştır[139]. Diğer yandan, Helmberger ve Hoos tarımsal kooperatiflerin ilk matematiksel modelini ortaya koymuşlardır.

Geniş bir çerçevede ele alındığında kooperatifçilik teorisini, yaşamın her alanında geçerli kılınan "işbirliği ilkesi"ne dayandırmak mümkündür. Kooperatif bu anlamda ele alındığında, sadece özel nitelikli bir örgüt biçimi olmayıp, aynı zamanda sosyal faaliyetin düzenleyicisi olarak kabul edilir. Bu doğrultuda bireylere yatay yapının gelişmesine yönelik eşit haklar, eşit görevler ve eşit sorumluluklar verilmiştir. Hiyerarşik yapılanma yerine birbirine paralel sosyal pozisyonlar yaratarak veya en azından yönetime katılımı gerçekleştirilerek eşitleyici güç dengesi sağlar[140].

Kooperatifçilik teorisi esasen, kooperatifçilik hareketinin doğduğu 18. yüzyıl sonlarında 19. yüzyıl başlarında Avrupa'da yüzyıl boyunca görülen ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler ile başlamaktadır. O nedenle kooperatifçilik teorisini bu tarihlerden başlayarak günümüze kadarki gelişmeler ile değerlendirmek anlamlı olacaktır.

A. Kooperatifçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Dünya'da modern anlamdaki ilk kooperatifçilik hareketi, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında Avrupa'da ki ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Özellikle Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan gelişmeler toplumsal sorunlara da neden olmuştur. Toplumsal ve sınıfsal çatışmalar özellikle düşük ücretle çalışmak zorunda kalan işçi sınıfı ile sermaye sahipleri arasında ortaya çıkmıştır. Sanayi Devriminin bu etkileri sosyolojik ve ekonomik anlamda dar gelirli bireyler üzerinde birbirleri ile işbirliği yapmaları konusunda baskılayıcı bir işlev görmüş ve modern anlamda ilk kooperatifler doğmaya başlamıştır.

On dokuzuncu yüzyılın erken dönemlerinde ise kooperatifçilik hareketi kooperatifler arası işbirliği prensibinin etkisi ile ulusal sınırları aşarak uluslararası bir

---

139 Rehber, s.146.

140 Sına ve Soyer, s.109.

harekete dönüşmüştür. Bu hareket belirli bir seviyede Avrupa kıtasında başlamakla beraber eş zamanlı olarak Kuzey Amerika, Japonya ve Avusturalya'da kendini göstermiştir. Kooperatifçilik hareketi Latin Amerika'da İspanyol göçmenleri tarafından kökleştirilmiştir. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Avrupalı üreticiler ve yerleşimciler modern kooperatifçiliği kendi işletmelerine adapte etmişlerdir. Ancak kısa bir süre sonra kolonici devlet birimleri, kooperatifleri yerel topluluklara özgü kurumlar olarak tanıtmaya ve pazarlamaya başladılar. Bu konuda ilk girişim İngilizlerce Hindistan'ın bir bölgesine uygulanmıştır.

İngiliz, Fransız, Belçikalı, Hollandalı ve Japon sömürgeci birimleri, en iyi ifade ile "kooperatif hamiliğini" temel strateji olarak benimsemişlerdi. Bu yaklaşım temel karakteristik özellikleri şu şekilde özetlenebilir[141]; Kooperatifler, geleneksel toplulukları özellikle kırsal toplulukları asimile etmek ve kendi kültürlerine göre eğiterek daha modern bir seviyeye çıkarmak konusunda önemli araçlar olarak görülmekteydi. Ancak yerel topluluklar kooperatif yapıların faydalarını kendilerinden çok sömürgeci devletlere fayda sağladığını tam olarak anlayamamışlardı. Ortaklık sistemi çoğunlukla serbest değil zorlayıcıydı. Sömürgeci memurları, zorlama ile sömürge bölgelerinin her köşesinde yüzlerce kooperatif kurdurmuşlardı. Birçok sömürgede büyük yönetsel ve tektik merkezler kooperatifleri düzenlemek ve yönetmek amacıyla kurulmuştu. Doğuda, kooperatifçilik hareketi, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında genel olarak sömürgeci devletleri memnun edecek şekilde tasarlanıp uygulamaya konulmuştu.

Sömürgeci devletlerin etkisi ile birçok doğu ülkelerinde kooperatif kültürünün zorlayıcı bir şekilde gelişmesine karşın, bu tarihlerden çok önceleri Türklerde farklı isimler altında özgür ve etkin kooperatif örgütler görülebilmekteydi. Anadolu'da küçük yerleşim birimlerinde imece ismi altında kısıtlı kaynaklar ile en fazla faydayı elde edebilmek için toplum üyelerinin yardımlaşma suretiyle ihtiyaç duydukları hizmetleri karşılama yoluna gitmeleri, kooperatifçiliğin birer örneği olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında on üçüncü yüzyılda Anadolu'da kurumsallaşmaya başlayan Ahilik örgütü kooperatifçilik ile büyük benzerliklere sahiptir. O dönemde var olan esnaf ve sanatkârların örgütlü hareket etmesi, kaynakların etkin ve verimli kullanılması, sınıf farklılıklarının azaltılarak barış ve huzurun sağlanması, dengeli kalkınmanın sağlanması amacıyla oluşturulmuş Ahilik örgütünü kooperatifçilik hareketiyle özdeştirirsek dünyada kooperatifçiliğin geçmişini on üçüncü yüzyıl

---

[141] Ignace Pollet ve Patrick Develtere, **Development Co-operation: How Co-operatives Cope, A Survey of Major Co-operative Development Agencies**, CERA, Leuven, Belçika, 2004, s.14.

Anadolu topraklarına taşıyabilmemiz mümkündür. Bu konuyla ilgili olarak, modern kooperatifçiliğin ilk örneği olarak kabul edilen Rochdale Tüketim Kooperatifinin kurucularından Michael Sandown, 1828'den itibaren 3 yıla yakın bir süre Anadolu'yu gezerek Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir ve Niğde'de incelemelerde bulunmuştur. Sandown, o dönemki Türk sanayiini ve el sanatlarını incelemiş, esnafı başarıya götüren Ahilik örgütü ile ilgili yazılarını 1828-1831 yılları arasında İngiltere'de yayınlamıştır[142]. Bu nedenle dünyanın ilk modern kooperatifini kuran Rochdale Öncülerinin Anadolu kooperatifçilik hareketinden feyz aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu tespiti rağmen dünya genelinde kabul görmüş düşünce, kooperatifçilik hareketinin esasen Sanayi Devrimi sonrası İngiltere ve Fransa'da vahşi kapitalizme karşı bir tepki olarak doğan örgütlü sosyal ve ekonomik bir hareket olduğudur.

1. Sanayi Devrimi Dönemi 1750–1910

18.yy sonlarına doğru İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi dünya soyo-ekonomik ve siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu devrimle beraber geçmişte tarım toplumunun etkisi ile bireyin fiziki gücü ağırlıklı olarak kullanılmasıyla yapılan üretim artık buharlı makineler ile yapılmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm sermayeyi bireyden daha öncelikli bir pozisyona getirmiş, üretim sürecinde sermaye sahibi ve bunun emrinde çalışan işçi sınıfı şeklinde iki sınıf ortaya çıkarmıştır. Makineleşmenin getirdiği hızlı üretim sistemi ve sermaye sahiplerinin yüksek kazanç baskısı özellikle düşük ücretler ile çalışmak zorunda bırakılan işçilerin zor koşullarda yaşamlarını sürdürmelerine neden olmuştur. Sermaye sahiplerinin yüksek kazanç beklentileri ve işçi sınıfının olumsuz koşulları, işçilerin çeşitli sendikal hareketler ile birlikte kooperatifçilik hareketler oluşturmalarına etkide bulunmuştur.

Bu dönemde kooperatifçilik konusunda önemli düşünürler ortaya çıkmış, sanayi devriminin özellikle çalışan sınıf üzerinde yarattığı yıkımı ancak kooperatifçilik hareketi ile giderilebileceği üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Genel olarak çağdaş kooperatifçiliğin başlangıcı İngiltere'deki Rochdale hareketi olmakla birlikte, birçok tarihçi, sosyalist hayalcilerden olan Saint Simon (1760-1825), Charles Foruier (1772-1837) ve İngiliz hayalci Robert Owen'u (1771-1858) bu hareketin öncüleri arasında gösterirler. Zamanın reformistleri olarak kabul edilen bu kişiler,

---

142 Koç, s.36.

günlük hayatlarında eşitlik ve adalet değerlerini uygulayan kişilerin oluşturduğu ortak kooperatif yerleşimlerini savunmuşlardır[143]. Robert Owen 1824 yılından sonra konuşma ve yazılarında kooperatif mülkiyeti ileri sürmeye başlamıştır. Bütün İngiltere'de kooperatif köyler kurmak önerisiyle Parlamento üyelerine başvurur fakat sonuç alamamıştır. Robert Owen İngiltere'de bu girişimleri yaparken başka bir ütopyacı olan Foruier Fransa'da kooperatif konusunda çalışmalar gerçekleştirmekteydi. Fourier'de Owen gibi ahenk içinde çalışan, işini kendi seçen kimselerden oluşan bir kooperatif toplum düşünüyordu. Bu toplum 'Phalange' adlı topluluklardan oluşacaktı. Bir mil karelik bir alana 100-400 ailenin, yani 1600-1800 insanın yerleştiği bir topluluk olan Phalange'da üretim ve tüketim kooperatif esaslara dayanacak, tarım ve endüstri birleştirilecekti. Phalange mensupları 'phalenstere' adındaki bir binada yaşayacaklar, bu binada insanlar sosyal ve kültürel gereksinimlerini sağlayacak tesisler olacaktı. Fourier'e göre bu yapılanma bütün dünyaya yayılacak ve bir dünya devleti haline gelecekti[144].

Ütopistlerin devleti ele geçirme ve onu kooperatif bir esas üzerine oturtma ile ilgili kuramları Fransız düşünür Charles Gide tarafından sistemleştirilir ve bir strateji haline getirilir. Devletin üreticiler ve tüketiciler birliğinden oluşması ile ilgili önermesi Fransız kongresinde kabul edilmez. Charles Gide'nin önerileri çeşitli toplumlarda çeşitli biçimler altında uygulama olanağı bulmuştur. Fakat üreticiler ve tüketicilerin birliğine dayanan devlet önerisi gerçekleşmemiştir[145]. Ütopist kooperatif düşünürlerinin genel olarak birleştiği noktalardan biri ve esas dikkat çekeni, kooperatif örgütlenmelerin aslında devleti şekillendiren ana örgütlenme biçimi olduğu düşüncesidir. Bu düşünürler, devleti üretim ve tüketim kooperatifleri temelinde şekillendirmenin yollarını araştırmışlardır.

Kooperatifçilik ile ilgili dönemin düşünürlerinin ortaya koyduğu çalışmaları takiben on sekizinci yüzyıl sonları ve on dokuzuncu yüzyıl dünya ülkelerinin genelinde kooperatifçilik hareketinin temellerinin atıldığı ve hükümetlerce de çıkarılan kanunlar ile desteklendiği yıllardır. Tablo 2'de çeşitli ülkelerde kooperatiflerin doğuşunun bir birine yakın zaman aralıklarında olduğu gözlenebilir.

---

143 Rehber, s.12.

144 Nabi Dinçer, "Kooperatif Devlet İlişkileri", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 3, 1975, s.116.

145 Dinçer, s.116.

Tablo 2: Seçilmiş Ülkelere Göre Tarihsel Kooperatif İstatistikleri

Ülke	İlk Kuruluş Tarihi	İlk Kanun Tarihi	Ortak Sayısı (Toplam Nüfus Oranı)
ABD	1752	1865	56,7
Almanya	1845	1867	27,9
Belçika	1848	1873	35,4
Danimarka	1851	-	34,2
Fransa	1750	1887	30,1
Hollanda	1860	1855	41,1
İtalya	1806	1886	13,3
İngiltere	1750	1852	16,6
İsveç	1850	1895	53,7
Norveç	1851	1935	36,4
Portekiz	1871	1867	21,9
Rusya	1825	1907	9,5
Türkiye	1863	1867	12,9

Kaynak: Kimberly A.Zeuli ve Robert Cropp, **Cooperatives: Principles and Practices in The 21st Century**, http://learningstore.uwex.edu/Assets/pdfs/A1457.pdf s.12.

Dünya genelinde kooperatiflerin ilk kuruluş tarihleri aşağı yukarı bir birlerine yakın dönemlerde gerçekleşmiştir. Tablo 2'de çeşitli ülke örneklerinde ilk kooperatif kuruluşlarının kurulduğu yıllar, ilk kooperatif kanunlarının yayınlandığı yıllar ve kooperatif ortaklarının toplam nüfusa oranı belirtilmektedir. Genel olarak kooperatiflerin kurulduğu yıllar ile ilk kanunun ilan edildiği tarih arasındaki zaman farkı dikkat çekicidir. Devletlerin ilk dönemlerde bu kuruluşlara yasal olarak desteklerinin zamanlaması değişkenlik göstermiştir.

1844 yılı ekonomi tarihi açısından önemli olayların ortaya çıktığı bir yıldır. Bunlardan ilki İngiliz Parlamentosunda kabul edilen Şirketler Kanunudur. Şirketlerin kurulmasının yolunu açan bu kanun ile modern kapitalizm doğmuştur. İkinci olay aynı tarihte Karl Marx "Alman ideolojisi" kitabını yayınlayarak, komünist düşüncenin temelini atmasıdır. Daha sonra Friedrich Engels "İngiltere'de Çalışan Sınıfın Durumu" kitabını yayınlamıştır. Bu yayın Karl Marx'ın dikkatini çekmiş ve Engels'le birlikte komünist manifestoyu hazırlamışlardır. 1844'de ortaya çıkan önemli bir olayda modern anlamda ilk kooperatif hareketi olarak kabul edilen 28 tekstil işçisinin ortak bir mağaza açmalarıdır[146]. İngiltere'nin Machester kentinin yakınında ufak bir dokuma kasabası olan Rochdale'de 28 tekstil işçisi temel ihtiyaçların karşılayabilmek için kurdukları tüketim kooperatifi kısa zamanda birçok insanın dikkatini çekmiş ve 1844–1849 yılları arasında İngiltere'nin çeşitli kentlerinde Rochdale'leri örnek alan yüze yakın tüketim kooperatifi açılmıştır.

---

[146] Rehber, s.22.

Bunun yanında, ütopistlerin kooperatifçilik denemelerindeki başarısızlık nedeni tartışma konusudur. Ütopistler, özellikle Owen'ın denemelerinde fakir işçinin refaha erişmesini amaç edinilmiş, fakat bu refah, ancak hayırsever zenginlerin özverileri onucunda gerçekleşebilecektir. Bu olmazsa işçi için refah da olmayacaktır. Yani işçilerin hakları bu iyiliksever zenginlerce korunmaktadır. Nitekim ütopistler denemelerinde, kendileri kurdukları kooperatifin müşterisi değildirler. Oysa Rochdalae öncüleri kendi kendine yaşayabilen bir ortaklığı oluşturmuşlardır. Bu ortaklıkta, işçiler kendi haklarını kendileri korumakta ve kurdukları kooperatifin hem sahibi, hem müşterisi olmaktadırlar[147]. Rochdale öncüleri kurmuş oldukları sistemin yaşaması ve devamlığının sağlanması için evrensel nitelikte ilkeler belirlemiş ve bu ilkeler kooperatifin hem sosyal hem de ekonomik bir örgüt olarak kurumsal alt yapısını oluşturmuştur. Esasen Rochdale öncülerinin kurdukları bu organizasyonun ilk kooperatif olarak kabul edilmesi bu ilkeler ile ilgilidir.

Kooperatifçilik hareketi, düşünce tarihinin önemli filozoflarından olarak kabul edilen John Stuart Mill tarafından da benimsenmiştir. Mill'e göre kooperatifler yüksek rekabet ve kazanma hırsının olduğu bir sistemde bireylerin menfaatlerine zarar vermeden servetin adil dağılmasına ve yüksek kazanma hırsının sosyal açıdan olumsuz etkilerini giderilmesinde önemli bir araçtır[148]. J.S.Mill, kadınların özgürleşmesi ve kooperatif üretiminin, toplumu yeniden şekillendirilmesi ve geliştirilmesi boyutunda büyük önem vermekteydi. Mill, ayrıca tüketim kooperatiflerine eğitim konusunda önemli bir rol yüklemekteydi. Bu yaklaşımda, kooperatifler işçileri eğitmekte, kaliteyi tahsis etmek anlamında işçiler arasında rekabeti geliştirmekte, faydasız ve fazla istihdamı önlemek konusunda faydaları öne çıkarılmaktaydı.

Kooperatifçilik tarihinde Frederich Wilhelm Raiffeisen önemli bir yer tutmaktadır. Raiffeisen Almanya'da 1818-1888 yılları arasında yaşamış bir politikacı olarak özellikle tarım kredi kooperatifçiliğinin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Raiffeisen, köylünün ağır borçlar altında ezilmesini engellemek ve kırsal kalkınmanın sağlanması amacıyla 1848 yılında başlattığı kredi kooperatifçilik hareketini 1866 yılında olgunluğa ulaştırarak kurumsallaştırmış, daha sonra bu hareketi takiben 1872'de ilk bağımsız kooperatif bankasını kurmuştur[149].

---

147 Mülayim, s.36.

148 Gregory Claeys, "Justice, Independence, and Industrial Democracy: The Development Of John Stuart Mill's Views on Socialism", **The Journal Of Politics**, Cilt: 49, Sayı: 1,1987 s.125.

149 Mülayim, s.44.

2. Dünya Savaşları Dönemi 1914–1945

Kooperatifçilik hareketinin önemli kırılmalarının yaşandığı bu dönemde insanlık önemli sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel değişimler yaşamıştır. Genel olarak otuz senelik bu süreç felaketler yılları olarak kabul edilmektedir. Bu dönem, iki dünya savaşına, bunun yanında Büyük Dünya Ekonomik Buhranına sahne olmuştur. Birbiriyle bağlantılı olan bu gelişmeler dünya uluslarının tamamını etkilemiş ve büyük yıkımlar ile birlikte yeni devletlerin ve ittifakların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde yeni teknolojilerin yayılması ya da yenilerinin geliştirilmesi hiç durmamıştır. Hatta savaşlar yeni teknolojik buluşların yeni teknolojik buluşların ve yeni icatların yapılmasında ve yayılmasında etken olmuştur. Dikkat çeken nokta bu süreçte hiçbir ülkeden serbest piyasa ekonomisine geçiş isteği gelmemiştir. Aksine büyük depresyon ile birlikte güdümlü ekonomi, sosyal devlet, işçi haklarının gelişmesi gibi kurumsal dönüşümler, kapitalizmin öncüsü ülkelerde olağan sayılmıştır. Dönem aynı zamanda faşist ya da komünist kanatta otoriter devlet biçimlerinin yayılmasına tanık olmuştur[150]. Böyle bir dönemde kooperatifçilik hareketi savaşların ve ekonomik krizlerin olumsuz etkilerini giderebilmek adına birçok ülkede kendini göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşının sonuçlanmasından sonra dünya savaşının yıkıcı etkilerine maruz kalmış olan ülkelerde kooperatifçilik hareketleri görülmeye başlanmış bu hareketler ise devletlerce de desteklenmiştir. Örneğin dört yıl süren savaşın ilk yıllarında başta batı Anadolu olmak üzere Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli bölgelerinde tarım, sanayi ve finans sektörlerinde kooperatifler kurulmaya başlanmıştır. Bu hareketlere devlet desteği cılız kalırken kooperatifler ağırlıklı olarak yerli halkın dayanışması sonucu yaşam bulmuştur. Birinci dünya savaşının sonuçları ile ilişkili olan Türk Kurtuluş Savaşı döneminde ise kooperatifçilik temel felsefesi olan dayanışma ve işbirliği, savaşın telafisinde ve kazanılmasında büyük rol oynamış, Mustafa Kemal Atatürk savaşın devam ettiği dönemde dahi, kooperatiflerin yaygınlaşması için büyük çaba sarf etmiştir.

Birinci dünya savaşı uluslararası kooperatifçilik hareketini birçok açıdan etkilemiştir. Savaş, kooperatifçilik hareketini ülkeler için fırsatlar ve değerler yaratmasını sağlamıştır. Örneğin İngiltere ve Fransa'da savaş sonrası oluşan enflasyon yaşam şartlarını dramatik bir ölçüde etkilemiş, bunun üzerine hükümetler

---

150 Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.10.

kooperatifleri temel tüketim maddelerinin makul fiyatta ve dengeli dağılımını sağlaması için teşvik etmiştir. Savaş sonrası özellikle tarımsal üretim daha da büyük önem taşımış üretici örgütlenmeleri ülkeler için stratejik bir önem taşıyan tarım sektörünü canlandırmış ve sağlam temellere oturmasını sağlamıştır[151].

Birinci Dünya Savaşı döneminin sonucunda dikkat çeken noktalardan biri işgalci devletlerin işgal ettikleri ülkelerdeki sempatizanlarına çeşitli konularda kooperatifler kurmaya özendirmiş olmalarıdır. Ulusların bu davranışları akıllara, kooperatif örgütlenmelerin yeni bir coğrafyada siyasi, ekonomik ve kültürel üst örgüt olan devletlerin kurulmasını kolaylaştırdığını ve kurulan devletlerin o bölgede sağlam bir temele sahip olmasını sağlayabileceği düşüncesini getirmektedir. İsrail'in kurulmasında önemli rolleri olan ve bir kooperatif örgütlenme örneği teşkil eden Kibbutz'lar ve Moshav'lar devletlerin kuruluş aşamalarında kooperatiflerin önemli fonksiyonlarının olduğunu destekleyen örnektir[152]. Bu sebeple ortak, dil, kültür, ahlak ve amaç birlikteliğine sahip insan toplulukları her hangi bir coğrafyada yeni bir devlet kurmak istediklerinde yoğunlukla kooperatif örgütlenmelerden yararlanmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'de devletin etkin bir dağıtım sistemi oluşturması için kooperatif örgütlerin devletin emrine verilmesi önerilmiştir. Ancak bu öneri iyi karşılanmamıştır. Bunun üzerine kooperatiflerin birçok alanda üst düzeyde temsil edilmesinin önemi belirgin hale gelmiştir. Bu görüş baskı grubu oluşturmak ve kooperatif parti kurmak şeklinde uygulanmaya çalışılmıştır[153].

1929 Büyük Buhran kooperatifçilik hareketinin önemli kırılma tarihlerinden biridir. Krizin Amerika Birleşik devletlerinde patlak vermesi ve ekonominin çöküntüye uğraması kendi kendine yardım felsefesine sahip kooperatifçilik hareketini hızlı bir şekilde geniş kitlelere yayılmasını sağlamış, özellikle işsizler ve zor koşullarda çalışmak zorunda kalanlarca benimsenmiştir. Bu kooperatifler temel tüketim maddelerinin üretimini ve ticaretini yapmaktaydı. Kooperatifler ülkenin birçok bölgesinde kurularak günlük hayatın önemli bir parçası haline gelmişlerdi. 1932 yılının sonunda bu kuruluşlar 37 eyalete yayılmış ve 300.000 ortağa sahip olmuşlar ortak sayısı 1934 yılında yarım milyonu geçmiştir[154].

---

151 Ian Mac Pherson, "The Co-operative Movement and The Social Economy Traditions: Reflections on The Mingling of Broad Visions" **Annuals of Public and Cooperative Economics,** Cilt: 79, Sayı: 3/4, 2008, s.631.

152 Zvi Galor, **The Moshav**, The International Institute, Histadrut, Israel, 1981, s.2.

153 Rehber, s.25.

154 John Curl, "The Cooperative Movement in Century 21" **Affinities. A Journal of Radical Theory, Culture, and Action**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2010, s.20.

Aynı dönemde Sovyetler Birliğinde geniş bir coğrafyada kollektivizasyon programı uygulamaya konulmuştur. Kollektivizasyon, eski Sovyetler Birliğinde 1928-1933 yılları arasında sürdürülen devlet programı olarak gerçekleştirilmiştir. Kollektivizasyon, ilk önce, yoğun sanayileşme döneminde şehir nüfusunun gıda ihtiyaçlarını karşılamak ve tarımsal dağıtım krizinin önüne geçecek bir çözüm yolu olarak düşünülmüştür. Bu programın önemli bir ürünü ise Kolhozlar olmuştur. Kolhozlar kooperatifçilik fikrini ve çalışma prensiplerini esas alan ortaklıklar olarak dünyaya ilan edilmişlerdir. Ancak fiilen kolhozların kuruluş, organizasyon ve işleme süreçleri kooperatifçilik anlayışından çok uzak kalmıştır[155].

1930'lu yılların Dünya Ekonomik Krizi Avrupa kıtasındaki ülkelerin sektörlerini özellikle tarım sektörlerini derinden etkilemiştir. Bu yılları takiben kıtadaki birçok ülkede yine kooperatifçilik hareketi ile kırsal kalkınma tetiklenmiş ve bu konuda başarıya ulaşılmıştır. Örneğin İspanya kooperatif hareketi 1931-1936 yılları arasındaki siyasi sistem ve Katolik Kilisesi'nin sosyal içerikli faaliyetleri ile tarım sektöründe kooperatifçilik hareketinde olumlu gelişmeler olmuştur. İskandinav ülkesi olan İsveç'te 1930'lu yıllarda krizin etkisi ile tarım ürünlerinin fiyatları çok düşmüş, mevcut hükümetler kooperatif kurulmasını özendirerek tarım sektörünü dar boğazdan çıkmasını sağlamıştır[156].

İkinci Dünya Savaşı özellikle Faşizmin etkisi kooperatiflere büyük zarar vermiştir. Musolini ve Hitler ülkelerinde kendi politikaları dışındaki hareketlere karşı muhalif davranmışlardır. Faşist hareket daha çok tüketim ve işçi kooperatiflerine düşmanca yaklaşmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, İtalya başta olmak üzere kooperatif hareket yeniden canlanmıştır[157].

Dünya Savaşlarının etkisi ile ulus devletlerin doğması ve güçlenmesi, kooperatiflere hükümetlerce ulusal kimliklerin yerleşmesi ve ulusal ekonomilerin oluşturularak ekonomik stratejilerin belirlenmesi konularında anahtar roller yüklenmiştir. Bu dönemlerde genellikle hükümetlerin kooperatifler üzerindeki kontrolü yoğundu. Çünkü kooperatiflerin yüksek ideallere, ulusal kalkınmayı sağlamadaki etkinliği hükümetlerin bu kuruluşların yönetimlerine karışmasında esas gerekçe idi. Kooperatifler alternatif kalkınma stratejileri arasında en etkili araç olarak görülmekte, bu düşünce hem batı bloku hem de doğu bloğu ülke rejimlerinde de

---

155 Nesterova, s.81.

156 Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, **Avrupa Birliği'nde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yaşamda Kooperatiflerin Rolü**, Türkiye Koop Yayınları, Ankara, Mart 2003, s.48.

157 Rehber, s.124.

kabul görmekteydi. Kooperatiflerin yaygınlaşma sürecinin hızlanması ve insanların kooperatifler kurması için birçok hükümet zorlayıcı tedbirlere başvurmaktaydı. Ancak bu hükümetlerin zorlayıcı yaklaşımları çok olumsuz sonuçlar doğurmuş, bir anlamda" kooperatifsiz bir kooperatif sektör" doğurmuştur. Bu kooperatifler tamamen devletin kontrolünde birer kimliksiz anti demokratik yapılara dönüşmüşlerdir[158].

İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk dünya savaşının sonuçlarına benzer bir şekilde bağımsızlıklarını yeni kazanmış pek çok üçüncü dünya ülkelerinde kooperatifler mevcut iktidarların öncülüğünde ortaya çıkmışlardır. Bu ülkelere örnek olarak Dominik, Malta, Yeni Gine, Arnavutluk, Somali saymak mümkündür. 1945'den sonra, İngiliz ve Fransız sömürgelerinin dağılması ve birçok bağımsız ülkenin ortaya çıkmasıyla kooperatifçilik hareketi Afrika ve Asya'nın hemen her tarafına yayılmış ve kooperatiflerin sayısı hızla artmıştır[159].

3. Müdahaleci Devlet Anlayışı Dönemi 1950–1980

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, Keynesyen ekonomi politikasının uygulandığı bir dönemdir. Bu politikaya göre devletin talep yaratmak üzere ekonomide önemli bir rol oynaması istenmektedir. Keynes, klasik görüşün aksine, piyasanın kendiliğinden dengeye geleceği görüşünü de, doğal olarak oluşacak tam istihdamı da reddetmektedir; aksine dengeye ulaşmak için devletin maliye politikalarına ihtiyaç vardır. Yeni yatırımlar talebi de, istihdamı da kışkırtacak ve böylece tam istihdama ulaşılabilecektir. Bunun yanı sıra, pazarda yüksek bir talep için ücretlilerin alım gücünün de yüksek olması gerekmektedir; bu nedenle tam istihdam gibi, yüksek ücretler de talebin canlı kalması için gereklidir. Kısaca Keynes, hem mikro politikaları yukarıya taşımakta ve iktisada makro bir hedef kazandırmaktadır hem de istenmeyen devleti başaktör olarak politikaların merkezine oturtmaktadır. Bu yaklaşımın benimsendiği gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tümünde de, bu dönemde hem devletin yatırımlardaki payı yükselmiş hem de kamu harcamalarının oranı artmıştır[160].

---

158 Pollet ve Develtere, s.15.

159 T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Kooperatifler Kontrolörleri Başkanlığı Mesleki Çalışma Raporu, **Dünya'da Kooperatifleşmenin Tarihi**, http://tgm.sanayi.gov.tr/DocumentList.aspx?catID=1080&lng=tr, (26.01.2012).

160 Meryem Koray, **Sosyal Politika**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s.83.

Keynesyen anlayışın etkisi bahsi geçen bu dönemde Refah devleti kavramını tekrar ön plana çıkarmıştır. Refah devleti şöyle tanımlanmaktadır: Bireylere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi veren, onları toplumsal tehlikelere karşı koruyan, onlara sosyal güvenlik olanakları sağlayan, toplumsal konumları ne olursa olsun tüm vatandaşlara eğitim, sağlık, konut gibi sosyal hizmetler alanında belirli bir standart getiren devlettir. Refah devleti kavramı ilk kez Almanya'da 19. yüzyılın sonunda sosyal güvenlik alanında alınan önlemler nedeniyle kullanılmaya başlanmıştır. Ancak kavramın gerek gelişimi, gerek yaygın anlamda kullanımı İkinci Dünya Savaşı sonrasındadır. Kapitalist ekonomilerde endüstrileşme ile ortaya çıkan sorunlar, artan eşitsizlik ve güvensizlik karşısında siyasal hakların da gelişmesiyle devletin seyirci kalmayacağı düşüncesinden hareketle gelişen bir kavramdır. Gerisinde devletin toplumsal güçler arasında dayanışmayı güçlendirmek üzere oynaması gereken bir rolü olduğu düşüncesi yer alır. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Batı Avrupa toplumları açısından ortak özellikler taşıyan bu dönem, uygulanan ekonomi politikası nedeniyle "Keynesyen refah devleti" veya Keynesyen uzlaşma" terimiyle de adlandırılmaktadır[161].

Bu dönemde dünyada "planlama" olgusu ülkelerin kalkınma süreçlerinde kullandıkları esas araç konumuna gelmiştir. Planlama yönetimin temel fonksiyonlarından birisi belki de en önemlisi olarak kabul edilmektedir. Her hangi bir organizasyonun planlama yapmadan geleceğe taşınması ve yönetimin diğer fonksiyonları olan örgütleme, koordinasyon, yetkilendirme ve kontrolün gerçekleşmesi mümkün değildir. Planlama 20. yüzyıl'daki etkisini İkinci Dünya Savaşının sonundan itibaren daha şiddetli bir biçimde göstermiştir. Bir yandan savaş sonucunda yıkılan yapıların hızla imar edilmesi zorunluluğu, diğer yandan geri kalmış ülkelerin ve bölgelerin kalkındırılması sorunu, tüm bunlar için ekonomik planlama bir umut kaynağı olmuştur. İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda hem kapitalist toplumlarda hem de sosyalist toplumlarda planlama önemli roller üstlenmiştir[162]. Planlamanın müdahaleci devlet anlayışının hâkim olduğu dönemde özellikle merkezden planlama yaklaşımı başta Sovyetler Birliği olmak üzere birçok ülkede kalkınmayı sağlayıcı etkisi olmakla beraber yerel organizasyonların kalkınma sürecine verimli bir şekilde katılımı konusunda tartışmalara neden olmuştur. Bunun yanında kapitalist planlama örneği ise İkinci Dünya Savaşı ertesinde Avrupa'ya

---

161 Koray, s.97.

162 Doğan Nadi Leblebici ve Erdem Erkul, "Planlı Kalkınma Deneyiminden Stratejik Planlamaya Geçiş: Türkiye Örneği", **Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 1, 2008, s.272.

yapılan Marshall yardımları çerçevesinde görülmüştür. Gelişmiş kapitalist ülkelerin, kredi, borç yahut hibe halinde ihraç ettikleri sermayeyi kullandırdıkları ülkeler üzerindeki denetimlerinin aracı olarak planlama yaygın bir işlev yüklenmiştir[163].

Keynesyen politikaların etkisi bu dönemde devletlerin ekonomiye müdahale yaklaşımlarını arttırmış bu yaklaşımlardan kooperatifçilik hareketi de etkilenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ile genel olarak kooperatiflere karşı halk yardakçısı yaklaşımlar izlenmiştir. Kooperatiflerin halk tabanında örgütler olması ve geniş kitlelere bu örgütler vasıtası ile ulaşabilmesi siyasi iktidarların bu organizasyonları yönetme eğilimini arttırmıştır. Kalkınmanın bir aracı olarak görülen kooperatiflerin yönetimini doğrudan etkilemek hükümetlerin ilgisini çekmiş dolayısıyla devlet kontrolü bu kuruluşlar üzerinde ağırlığını giderek arttırmıştır. Kooperatifler bu dönemde devletin bir nevi müdahale aracı konumuna düşürülmüştür.

Büyük bunalım ve İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri özellikle Asya ve Doğu Avrupa'da Komünizm akımının yükselmesini tetiklemiştir. Kalkınma çabaları içinde Komünizm yolunu benimsendiği ülkelerde tarımsal kooperatifler, herkesin üretimden ihtiyacına göre pay alacağı komünist düzene kestirmeden varmak adına kullanılmışlardır. Ancak kooperatiflerin bu şekilde kullanılması 19. Yüzyılda ortaya çıkan modern kooperatifçilik akımının temsil ettiği ilkeleri zedelemiş ve bu kooperatiflerin birer devlet organı haline dönüşmesine neden olmuştur. Bunlara örnek olarak eski Çin Halk Cumhuriyeti Komün denilen yapılanmalardır. 1958'de Çin'in Honan eyaletinde, ilk komün ilçe ve bucak arası idari bölge çevresinde bütün tarım kooperatiflerinin birleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Kooperatifte mülkiyet üyelere ait iken, birleşme ile mülkiyet komüne geçmiştir. Komün hem ekonomik hem de idari bir biçimdir. Ekonomik planda tarım, ticaret ve sanayii birleştirmektedir; ama komün aynı zamanda siyasi iktidarın temelindeki örgüttür[164].

Bu dönemde kooperatifleri bir araç olarak kullanıp kalkınmayı hızlandırmak anlamında Bulgaristan önemli bir örnektir. 1947-1958 yılları arasında fakir ve orta halli köylüler arazilerini üretim kooperatiflerinde birleştirmişler ve ortak işletmeye koyulmuşlardır. Böylece tarım büyük işletme yapısı kazanmıştır. 1952-1962

---

163 Cengiz Ekiz ve Ali Somel, "Türkiye'de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişmesi", Ankara Üniversitesi, SBF, **GETA Tartışma Metinleri**, Sayı: 81, 2005, s.8.

164 Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.442.

arasında tarım, sanayi ve hizmet sektörüne 1 milyon işçi vermiş, bunun yanında kişi başına verim bu dönemde yüzde 113 artmıştır[165].

Dünya'da ortaya çıkan bu devlet güdümlü kooperatifçilik hareketini birçok Batı'lı yardım kurumu desteklemiş ve 1964 yılında Uluslararası Kooperatifler Birliği devletin kooperatifler üzerinde geçici vasiliğini onaylamıştır. 1966 yılına kadar süren bu hareket daha sonra farklı şekilde yönlendirilmeye çalışılmıştır. 1966 yılında Uluslararası İşçi Örgütü (ILO) gelişmekte olan ülkelerin kooperatifçiliğinin geliştirilmesi için planlı bir yaklaşım izlenmesi yönünde hükümetleri uyaran bir karar paketini onaylamıştır[166]. Bunun yanında içlerinde, Dünya Bankası, Amerikan, Kanadalı, Japon, Rus, Fransız, Alman, ve İskandinavyalı resmi kalkınma ajanslarının olduğu birçok organizasyon az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kooperatif sektörlerinin planlı kalkınması konusunda teknik destek vermeye başlamışlardır.

Kooperatif gelişimine duyulan büyük güven, uluslararası boyutta birçok organizasyonun Kooperatiflerin Tanıtımı ve Gelişimi Komitesi (COPAC) adı altında bir araya gelmesi ile daha koordineli yaklaşıma sahip olmuştur. Bu çatı altında; Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Uluslararası Kooperatifler Alyansı (ICA), Uluslararası Tarımsal Üreticiler Federasyonu (IFAP), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler ve Dünya Kredi Birlikleri Konseyi (WOCCU) bir araya gelmiştir.

1969'dan 1971'e kadarki süreçte Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırma Enstitüsü (UNRISD) gelişmekte olan 12 ülkede kırsal kalkınma ve sosyal değişim konusunda bir araştırma yürütmüştür. Enstitü, kooperatiflerin gelişimini ilgilendiren iki genel sorun alanında çalışma yapmıştır. Sorunlardan ilki, gelişmekte olan ülkelerde öncelikli olarak kırsal nüfus üzerinde yabancı kooperatif modellerinin yaygınlaşması ve adaptasyonu konularında yoğunlaşmıştır. İkinci olarak Enstitü araştırmacıları bu ülkelerde kooperatiflerin performansları konusunda tam olarak tatmin olmamışlardır. Kooperatiflerin performansları ülkelerin genel sosyo-ekonomik kalkınma perspektifinde ilgisiz bir gelişim göstermiştir. Bu ülkelerde tarımsal kooperatif politikaları, tarımsal inovasyon, verimlilik, gelir dağılımının dengelenmesi, yapısal değişim konularında somut hedefler belirlemesine rağmen, Enstitü kooperatiflerin bu hedefleri gerçekleştirme konusunda çok az yol aldığını tespit

---

165 Avcıoğlu, s.454.

166 Rehber, s.127.

etmiştir. Bu tartışma esas iddia aslında kooperatif gelişim politikalarını tamamen reddedilmemekte, ancak kooperatiflere olan yaklaşımların değiştiğidir[167].

Bu yılları takiben, gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerinden ziyade, aralarında ILO, FAO ve ICA'nın bulunduğu uluslararası kuruluşlar ve hükümet dışı kalkınma kuruluşları, kooperatifleri artık ulusal kalkınmanın esas aracı olarak görmemeye başlamışlardır. Bunun yerine kooperatifleri bu ülkelerdeki fakir insan topluluklarına ulaşma ve organize etmek konusunda temel araç olarak tanımlamışlardır.

Özellikle kalkınma ekonomisinin zirve yaptığı bu dönemlerde kooperatifler ülkelerin kalkınmalarını hızlandıracak en önemli araç konumunda kullanılmıştır. Ancak bu dönemdeki uygulamalar her ne kadar kooperatiflerin faydasını ortaya koysa da, birtakım kooperatifçilikten uzak uygulamalar, kooperatiflerin ilerleyen yıllarda imajını oldukça zedeleyecek, ekonomik özgürlük kurumları kimlikleri yerine devlet vesayetinin birer aracı olan esaret kurumları olarak anılmalarına neden olacaktır.

4. Neo-Liberal Dönem ve Küreselleşme: 1980'ler...

1970'li yılların başında devletlerin uyguladıkları harcama yönlü politikalar kontrol edilemeyen bütçe açıkları, yüksek enflasyon ile beraber gelen işsizlik sorununun doğmasına neden olmuştu. Stagflasyon diye açıklanan bu durum sonucunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğu Keynesyen politikaları terk etmiş, ve uluslararası kuruluşlarında yönlendirmesi ile neo-liberal politikaların uygulamaya geçilişi hız kazanmıştır. 1970'li yılların sonunda, özellikle IMF ve Dünya Bankasının katkılarıyla az gelişmiş ülkelerin büyük bir kısmına yayıldı. Bu politikalar, mal ve faktör piyasalarında fiyat müdahalelerinin kaldırılması, dış ticaret ve finans piyasalarının serbestleştirilmesi, kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesi, doğrudan yabancı yatırımların ve dış finansal akımların serbestleştirilmesi, eğitim ve sağlık başta olmak üzere sosyal hizmet alanlarında özelleşme eğilimlerinin yaygınlaşması ve işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi gibi amaçları ön planda tutarak bu ülkeleri dışa açık serbest piyasa ekonomisi doğrultusunda dönüştürme yolunda etkili oldu. Bu politikalar ile hız kazanan küreselleşme süreci, dış ticaret,

---

[167] Pollet ve Develtere, s.16.

yabancı sermaye ve özellikle finansal akımların hızla artmasında ve çok uluslu şirketlerin etkinlik alanının genişlemesinde önemli bir rol oynamıştır[168].

Özellikle 1980'lerden sonra iletişim ve bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, dünya genelinde toplumların birbirleri ile sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi boyuttaki hızla artan etkileşimleri, çok uluslu şirketlerin dünyanın her bölgesinde gösterdiği etkinlikler ve uluslararası kuruluşların artan etkisi, küreselleşme diye tanımlanan sürecin temel kolonları olarak kabul görmektedir. Küreselleşme ülkeler arasında engeller olmayan bir dünya yaratmayı amaçlamaktadır. Ülkeler arasında, sermaye, emek, teknoloji ve fikirlerin ulusal sınırlar olmadan serbestçe dolaşabileceği bir dünya düşünülmektedir. Ekonomik sistemler yeniden şekillenirken roller ve işlemler de değişmektedir. Bu eğilim, gelişmekte olan ülkelerdeki üreticileri gelişmiş ülke tüketicileri ile buluşturacak şekilde, mal ve hizmet piyasaları bütünleşmesi giderek artmaktadır. Bu yolda gelişmeler, bazen tarife dışı engeller olarak, bazen de ulusal bağımsızlığı ortadan kaldıran GATT (Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması) ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) şemsiyesi altında pazarları daha açık ve liberal hale getirme gayretleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sekiz yıl süren son "Uruguay Round" tartışmaları sonucunda dünya ticaretinin liderleri, 15 Nisan 1994'de yeni bir GATT yaratmışlar ve tarımı GATT şemsiyesi altına almışlardır[169]. GATT ve DTÖ çatısı altında ticaretin liberalleştirilmesi çalışmaları tarımda küçük aile işletmelerinin aleyhine, büyük ticari ve tarım işletmeleri ile uluslararası büyük firmaların lehine sonuçlar vermiştir.

1980'lerden sonra Neo-liberal politikaların, tüm dünyaya Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kuruluşlarında etkisi ile yayılması, kooperatifler üzerinde de yoğun bir değişim baskısı yaratmaya başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kooperatifçilik konusunda en önemli değişim bu ülkelere bir anlamda dayatılan Yapısal Değişim Programlarıdır. Bu ülkelerden biri de Türkiye'dir. Yapısal değişim programları kooperatifler için bir fırsat olduğu kadar aynı zamanda bir tehdit unsuru olarak görülmekteydi. Birçok gelişmekte olan ülkede kooperatifler daha çok devlet güdümünde, devlet kalkınma politikasının bir parçası olarak, korunan ve desteklenen bir durumdaydı. Yapısal değişim programları, bu politikaları tamamen ve kısmen değiştirmiş, garanti fiyatlar,

---

168 Fikret Şenses, "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar**, (Ed. Fikret Şenses), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.241.

169 Erkan Rehber, "Tarımda Endüstrileşme ve Küreselleşme", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, **İktisat Dergisi**, Sayı: 477, Eylül 2006, s.3.

vergi muafiyetleri, destekler uygulamalardan kaldırılmıştır. Bu durum karşısında, satılma, birleşme veya iflas yoluyla birçok kooperatif ortadan kalkarken, bazı kooperatifler de devlet ile bağı kesilerek ortak kontrolüne geçmiş ve rekabetçi piyasa içinde zorlu dönüşüm sürecini başarı ile atlatabilmiştir. Aralarında Türkiye'nin de olduğu birçok ülke kooperatif kanunlarını değiştirerek kooperatifleri devletten bağımsız özel girişimler olduklarını kabul eden düzenlemeler yapmışlardır[170].

Bu dönemi takiben, uluslararası kuruluşların ülkelere tavsiye ettiği politikaların amacı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kişileri kendi kendine yardıma yöneltmektir. Bu konu özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu hizmetlerinin yeterli olmaması nedeniyle daha fazla önem taşımaya başlamıştır. Son yıllarda sanayileşmiş ülkelerde "sosyal refah devleti krizi" tartışması gündeme gelmiştir. Bu ülkelerde söz konusu kriz, sadece kamu hizmetlerinin yetersizliğinden veya açığından kaynaklanmamakta, aynı zamanda devletin merkezi ağırlığından ve kanunlardaki geniş devlet baskısından kaynaklanmaktadır. Bu görüşü paylaşanların temel mantığı, devletin bu hizmetleri sağlamada başarısızlığı endişesinden değil, devletin belirli hizmetleri bundan böyle yerine getirmesinin istenmemesindendir. Bu hizmetlerin özel girişim yoluyla yapılması tercih edilmektedir[171]. Bunun yanında, küreselleşme akımı ile birlikte dünyada ekonomik krizlerin daha sık ve daha geniş etkide ortaya çıkması, işsizliğin artması, toplumsal dışlanma ve yoksulluğun yaygınlaşması gibi problemler, toplum yararına yeni çözüm arayışlarını ön plana çıkarmıştır. Küreselleşme sürecindeki gelişmeler, özelleştirmeler ile kamu sektörünün küçülmesi ve kamu sektörünün mevcut yapısıyla artan sosyal sorunlara çözüm getirememesi, özel sektörün doğası gereği sosyal sorunlara sadece kar amacıyla yaklaşması, "sosyal ekonomi" ya da "üçüncü sistem" ya da "üçüncü sektör" olarak adlandırılan yeni bir ekonomik, toplumsal ve siyasal yaklaşımı gündeme getirmiştir[172].

Bu çerçevede kooperatifler genellikle üçüncü sektör olarak adlandırılmakta veya en azından devlet ve özel sektörün aksayan yönlerini düzenlemeyi üstlenmektedir. Devlet ve özel sektörün eksik ve hatalı yönlerini düzeltmek amacıyla yeni bir sentez oluşturan kooperatif hareket tekrar önemli hale gelmekte, böylelikle

---

170 Rehber, Kooperatifçilik, s.129.

171 Sına ve Soyer, s.115.

172 Şeyma İpek Köstekli, **İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi**, İstanbul Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005, s.97.

kendi kendine yardım, yönetime ve sorumluluğa eşit bir biçimde katılma niteliklerini yapısında toplayan kooperatifler güncelleşmektedir.

Küreselleşme akımının etkisi ile küçülen ama etkin bir devlet ve küçülen devletin fonksiyonlarının önemli bir bölümünü üstlenen üçüncü sektör, özel sektörün zorunlu ve vazgeçilmez ortakları olarak giderek önem ve güç kazanmaktadır. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde de rekabet ile kamu yararı arasında bir denge kurulması gerektiği belirtilmekte ve başta kooperatifler olmak üzere üçüncü sektör bu dengenin temel araçları olarak görülmektedir.

Neo-liberalizmin ve küreselleşme akımının bu etkileri kooperatiflerin davranışlarını da etkilemiştir. Kooperatiflerin kar amacından ziyade maliyetleri düşürme amacı, spekülasyondan uzak kalarak eşitlikçi ve sosyal fayda amaçlı yaklaşımları, devletin küçüldüğü ve devlet desteklerinin azalmış olduğu bu dönemde kooperatifleri finansal olarak zorlanmalarına neden olmuştur. Bu durum karşısında kooperatifleri bir anlamda evrimleşmeye zorlamış ve "yeni nesil kooperatifler" diye tanımlanan kooperatifler doğmaya başlamıştır.

Özellikle ABD, Kanada ve Avustralya'da yaşanan değişimlere kooperatifler yeni nesil kooperatifler olarak adlandırılmaktadır. Değişik yayın ve araştırmalarda bu kooperatifler için "yeni dalga kooperatifler", "katma değer yaratan pazarlama kooperatifleri", veya "kapalı kooperatifler" gibi isimler de verilmektedir. Tarımsal ürünleri işlemeden hammadde olarak pazarlamaya dönük kooperatifler geleneksel kooperatifler olarak adlandırılırken, yeni nesil kooperatifler daha fazla değer üretme odaklı, yenilikçi, defansif bir üretici birlikteliği yerine daha ofansif ve küreselleşmeden pay almak isteyen üretici birliklerini ifade etmektedir[173].

1985 yılında kurulan ve dünyadaki kooperatifleri birleştiren, temsil eden ve onlara hizmet sunan bağımsız bir sivil toplum örgütü olan Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA), kooperatiflerin önemini vurgulamak ve ülke ekonomilerine ve sosyal gelişmelerine yaptıkları katkıları göstermek amacıyla, kooperatiflerin iş hacimlerine göre değerlendirmesini içeren "Global-300" başlıklı bir proje geliştirmiştir.

ICA 2008 Raporunda 67 Amerikan kooperatifi 150,057 milyar Dolarlık ciro toplamları ile ilk sırada yer almaktadır. Fransa ise, listede yer alan 48 kooperatifinin toplam 197,583 milyar Dolarlık cirosu ile kooperatiflerin en etkin faaliyet gösterdiği ülkedir. Japonya listede yer alan 13 kooperatifinin toplam cirosunun 142,752 milyar Dolar olması dikkat çekmektedir.

---

[173] Erkan Rehber, "Tarımda Yeni Nesi Kooperatifler", Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, **Türktarım Dergisi**, Sayı: 171, 2006, s.42.

Tablo 3: ICA, 2008 Yılı Listesinde Yer Alan Kooperatiflerin Ülke Ekonomilerindeki Yeri

Ülke	Kooperatif Sayısı	Kooperatiflerin 2006 Yılı Ciro Toplamları (Milyar Dolar)	2006 GSYH (Milyar Dolar)	Oran (%)
ABD	67	150,057	13.336,200	1,125
Fransa	48	197,583	2.266,136	8,718
İtalya	29	50,950	1.863,380	2,734
Almanya	27	139,426	2.918,555	4,777
İngiltere	22	55,302	2.439,423	2,267
Hollanda	17	81,089	677,691	11,965
Japonya	13	142,752	4.362,589	3,272
Finlandiya	9	33,663	207,796	16,200
Kanada	9	23,906	1.278,610	1,869
İsviçre	7	38,162	391,233	9,754
Toplam	248	912,89	29.741,613	3,069

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016, s.9, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121017M1-1.htm, (05.11.2012).

Tablo 3'de görüldüğü üzere yarattıkları ekonomik hacim bakımından kooperatifler özellikle Fransız, Amerikan, Japon ve Alman ekonomilerinde önemli bir rol oynamaktadırlar. GSYH'daki payları dikkate alındığında ise Finlandiya, Hollanda ve Fransa'daki kooperatif işletmeler ön plana çıkmaktadır. Tabloda belirtilen ortalama oran ve bu orandan daha yüksek oranlar, gelişmiş ülkelerde kooperatifçiliğin rolünün ve bunun ekonomiye yansımasının en açık göstergesidir.

Tablo 4: ICA, 2007 Yılı Listesinde Yer Alan İlk Beş Kooperatif

Kooperatifin Adı	Menşei	Sektörü	Kuruluş Yılı	2006 Cirosu (Milyar Dolar)	2006 Varlıkları (Milyar Dolar)
Zen-Noh	Japonya	Gıda-Tarım	1948	56,408	15,929
Zenkyoren	Japonya	Sigorta	1951	47,880	375,431
Credit Agricole Group	Fransa	Finans	1887	38,473	1.821, 856
NACF	G. Kore	Finans	1961	25,859	246,769
CNAMPGC	Çin	Gıda-Tarım	1982	23,058	10,940
Nationwide MIC	ABD	Sigorta	1925	21,832	158,258

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016, s.7, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121017M1-1.htm, (05.11.2012).

Tablo 4'de ICA'nın 2007 yılında dünyada sigorta, bankacılık ve parekende sektörlerinde faaliyet gösteren kooperatifler arasında ciro ve varlık bakımından ilk beş sıra ile ilgili veriler ortaya konulmuştur.

Günümüzde küreselleşme olgusu ülkeler için hem yeni fırsatlar hem de tehditler oluşturmaktadır. Piyasaların genişlemesi, bilgiye ve teknolojiye erişebilirlik dünya genelinde yaşam standartlarının yükselmesine katkı sağladığı bir gerçektir. Bu madalyonun bir tarafı olarak kabul edilirse, diğer tarafında tehditler olarak özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkeler endüstrileri karşısında rekabet edememe ve bu ülkelere hammadde ve işgücü temini sağlayan ülkeler konumuna düşmek gibi gerçeklerler de karşılaşılmaktadır[174]. Bunun yanında uluslararası tahvil piyasalarında ki yüksek spekülatif hareketler, elektronik ortamın etkisi ile dolaşımdaki paranın reel değerinin çok üstünde şekillenmesi tüm dünya ülkelerini ilgilendiren finansal kriz risklerini beraberinde getirmektedir. 2007 yılında ABD'de başlayan Mortgage krizi olarak tabir edilen, tüketicilerin aldıkları kredileri geri ödeyememesi sonucunda bankaların likidite krizine girmesine neden olmuş bunu takiben birçok büyük banka batmıştır. ABD'de başlayan bu kriz küreselleşme olgusunu getirdiği domino etkisi ile tüm dünya ülkelerini etkilemiştir.

2000'li yılların ilk on yıllık döneminde artan uluslararası krizler ülkeleri tekrar devletin ekonomiye müdahale etmesi tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bununla beraber küresel itme ve çekme hareketlerinden en az seviyede etkilenen kooperatiflerin ulusal ekonomilerin dayanıklılığı arttırmak konusunda önemli araçlar olarak görülmeye başlanmıştır. Kooperatifler ortaklık ilişkisi, sermaye yapısı nedeniyle yerel özelliklere sahiptir. Bu özellik sermayenin hareketliliğini başka bölgelere kaymasını engeller. Bu yerellik özelliği kooperatiflere yerel bilgi ve yenilikler yaratma ve bunları potansiyel küresel etki ve baskılardan koruma olanağı sağlayacaktır. Küreselleşme, bölgesel ve yerel farklılıkları ortadan kaldırma, yerel kaliteleri yok etme, ürün ve hizmetlerde küresel standartlar yaratma yönünde baskı yaparken, kooperatifler yerel bağlantı ve değerleri koruyan yapılardır[175].

Friedman'a göre küreselleşme sürecinin önemli aktörleri olan çok uluslu şirketler girdikleri gelişmekte olan ülkelerin kültürlerini de etkileyerek dünyada tek bir kültürün egemenliğine neden olabilmekte, bu da farklı kültürel zenginlikleri tehlikeye atabilmektedir. Friedman'a göre çok uluslu şirketlerin yarattıkları itme ve çekme

---

174 Joseph Stiglitz, "The Role of Cooperatives in Globalisation", Working Paper No/2004, Luglio, İtalya, Genova Üniversitesi, s.1. http://www.caledonia.org.uk/stiglitz02.htm (06.08.2010).

175 Rehber, Kooperatifçilik, s.198.

etkisinin, diğer ülkelerin kendi kültürlerini ortadan kaldırmasını engelleyecek filtreleri geliştirmesi gerekmektedir[176]. Kooperatifler yerel örgütler olmaları itibari ile gelişmekte olan ülkelerde bu filtre görevini görebilecek yapılardır. Kooperatifler sahip oldukları uluslararası ilkeler vasıtası ile küresel düşünüp yerel hareket edebilir, böylelikle yerel toplulukların kültürel değerlerinin korunmasını sağlarlar. Üçüncü sektör örgütlerinden biri olan kooperatifler biçimsel yapıları bakımından ekonomik amaçların işbirliği ve dayanışma çerçevesinde gerçekleştirilmesine yönelik kurulurlar. Kooperatiflerin yerel karakterli olması ve spekülatif davranışlardan genellikle uzak durması çok uluslu şirketlerin hedefinde yer almalarına neden olmaktadır.

Son yıllarda dünyada yaşanan iletişim teknolojisindeki hızlı gelişme buna ayak uydurabilen uluslar ve kuruluşlara önemli ayrıcalıklar sağlarken, bu gelişimin dışında kalanlara olumsuzluklar ve uyumsuzluklar getirmiştir. Birçok ülkede hükümetler bir yandan küreselleşmeye ayak uydurmaya çalışırken diğer yandan da yetkilerinin bir bölümünü yerel yönetimlere devretmeye başlamışlardır. Bu eğilim yerel düzeyde kooperatiflere duyulan gereksinmeyi ve kalkınmada "katılımın" önemini arttırmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletlerin düzenlediği, Çevre (Rio 1992) Sosyal Kalkınma (Kopenhag 1995), Karden (Pekin 1997), Barınma (İstanbul 1998) konferanslarında kooperatiflerin özel bir yeri olduğu ve kalkınma çabalarına etkin bir şekilde katıldıkları görülmektedir[177]. En son olarak, Birleşmiş Milletler kooperatifçiliğin kalkınmada önemine vurgu yapmak adına 18 Aralık 2009'daki genel kurul toplantısında, 2012 yılını Uluslararası Kooperatifçilik Yılı olarak ilan etmiştir. Bu tarihli genel kurul toplantı tutanağında, kooperatiflerin toplumun tüm fertlerinin sosyal ve ekonomik gelişiminde üstlendiği roller dikkat çekilerek, tüm kooperatif türlerinin dünya genelinde hükümetlerce desteklenmesi ve bu konuda farkındalığın arttırılması gerekliliği belirtilmiştir.

B. Kooperatifçilik ilkeleri

Toplumsal bütünün sistemsel işleyişi belli norm ve kurallara bağlıdır. Bu kurallar kültür değerlerini barındıran biçimsel olmayan kurallar ve ekonomik siyasi kanunlardan oluşan biçimsel kurallardır. Bahsi geçen kuralların benimsenmesi

---

176 Thomas Friedman, **"Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği"**, Boyner Yayınları, İstanbul, 2003, s.300.

177 Turan, s.15.

ilkeleri; ilke ve kural egemenliği kurumlaşmayı sağlamaktadır[178]. Toplumsal yapı için geçerli olan yapış, toplumun unsurları olan örgütleri de kapsamaktadır. Bu örgütlerden biri olan kooperatiflerin sistematik bir yapı olarak kabul görmesi ve verimli işleyişi üyelerinin ortak değerler ve ilkeler çerçevesinde faaliyet göstermesi ile ilişkili olacaktır.

Kooperatif düşüncesini bir hareket olarak şekillendiren ilkeler ilk defa Rochdale öncüleri tarafından bir tüketim kooperatifinde uygulanmaya başlamıştır. Kooperatifçilik ilkeleri, kooperatiflerin kooperatif değerleri uygulamaya koydukları tüzüklerdir. Temel yaklaşımlarını Rochdale tüketim kooperatifini kuran 28 fabrika işçisi tarafından ortaya konulan bu ilkeler çeşitli değişikliklerle orijinalitesini 21. yüzyıla kadar taşımışlardır.

Kurallar ve ilkelerin kooperatifler için ilk defa tartışılması, temel felsefesi dayanışma ve işbirliği olan bu hareketin kurumsal kimliğine kavuşmasını sağlamıştır. Rochdale kooperatifçilik hareketi, daha önce bu konudaki düşünsel akımın ve denenmiş çeşitli fikirlerin üzerine geliştirilmiştir. Rochdale öncüleri, geçmişte yapılmış hataları görmüş ve bu hatalara düşmemek için çeşitli ilkeler geliştirmişlerdir. Daha sonra diğer kooperatiflerde genel olarak uygulanan bu ilkelere "Rochdale ilkeleri" denilmiştir.

Kooperatif ilkelerinin neler olduğu, ilk kez bilimsel olarak 1937 yılında saptanmıştır. Uluslararası Kooperatifler Birliği çeşitli ülkelerin kooperatiflerinde uygulanan kooperatif ilkelerini saptamak üzere 1930'dan 1937'ye kadar süren bir anket düzenlemiştir. Bu anketten alınan sonuçlara göre Uluslararası Kooperatifler Birliği, kooperatif ilkelerini şu şekilde saptamıştır;

- Serbest giriş,
- Demokratik yönetim,
- İşletme fazlalarının oranlı olarak dağıtılması,
- Sermayeye sınırlı faiz verilmesi,
- Siyasal ve dinsel tarafsızlık,
- Peşin satış,
- Kooperatif eğitiminin geliştirilmesi.

Bu ilkelerin aynen geçerli olup olmadığı özellikle 1950 yılından sonra kooperatifçiler arasında önemle tartışılmaya başlanmıştır. Nitekim çeşitli ülkelerde kooperatifçilik hareketini yöneten liderler Uluslararası Birliğin 1937'de kabul ettiği

---

[178] Hüsnü Erkan ve Canan Erkan, **Kültür Politikamızda Yeni Boyutlar Türkiye'nin Geleceğine Yönelik Kültür Değerleri ve Politikaları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.13.

ilkelerin mutlak olarak değişmez şeyler olmadığını değişik yer ve zamanlarda belirtmişlerdir. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra, az gelişmiş ülkelerde gelişmiş ülkelerde gelişmeye başlayan kooperatifçilik, bu ülkelerin değişik ekonomik ve sosyal koşulları içinde yeni sorunlarla karşılaşmış ve bu nedenlerle bu ülkelerde modern kooperatifçiliğin hem pratik, hem de teorik bölümlerine ait ilkelerinin yeniden değerlendirilmesi ve bazı yeniliklerin yapılması gerektiği ileri sürülmüştür[179]. Bu doğrultuda Uluslararası Birliğin 1966 yılında toplanan kongresinde kooperatifçilik ilkeleri tekrar görüşülerek dünyadaki gelişmelere uyum sağlamak adına ilkeleri revize etmiştir. Bu ilkeler;[180]:

- Serbest giriş ilkesi,
- Demokratik yönetim ilkesi,
- Risturn dağıtılması ilkesi,
- Sermayeye sınırlı faiz verilmesi ilkesi,
- Kooperatifçilik eğitimi ilkesi,
- Kooperatifler arası işbirliği ilkesidir.

Bu tarihten sonraki ilerleyen yıllarda artan devlet müdahaleleri ve kooperatiflerin bu müdahalelerde kullanılmak istenmesi, bu kuruluşların kamu işletmesi olarak görülmesine neden olmuş, özerk ve bağımsız yapıları bozularak verimsizleşmeye başlamışlardır. Gelişmekte olan ülkelerde kooperatiflerin bu vesayet altına alınma çabaları, aynı zamanda uluslararası yardımların kooperatifler yerine bağlı bulundukları kamu idarelerine gitmesi kooperatifleri zayıf düşürmüştür. Böylece bu ülkelerde kooperatifler kendisinden beklenen kalkınmayı sağlayıcı etkileri zayıflamıştır. Bununla küreselleşmenin getirdiği artan rekabet baskısı kooperatifçilik ilkelerinin gözden geçirilmesi tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda 20-23 Eylül 1995 tarihleri arasında İngiltere'nin Manchester şehrinde yapılan ICA'nın 31. Kongresinde kooperatif tanımı, değerleri, ilkeleri tartışılarak güncelleme yapılmıştır. ICA'ya göre; "kooperatif, kişilerin ortak ekonomik, sosyal ve kültürel gereksinim ve özlemlerini, müştereken sahip olunan ve demokratik kurallarla yönetilen bir işletme vasıtasıyla karşılamak için gönüllü olarak oluşturdukları özerk bir organizasyondur." Bu tanıma istinaden kooperatif değerleri; kendi kendine yardım, öz sorumluluk, demokrasi, eşitlik, dayanışma ve bağlılık

---

179 Mülayim, s.72.

180 ICA, "Co-operative Principles and Values Revisions", http://www.ica.coop/coop/principles-revisions.html, (14.03.2012).

olarak netleştirilmiş ve son olarak yedi temel kooperatifçilik ilkesi üzerinde mutabık kalınmıştır.

Uluslararası kooperatifçilik ilkeleri, dünya üzerinde ki tüm kooperatif tipleri için yol gösterici ve tavsiye niteliğinde zorlayıcı olmayan kurallar bütünüdür. Ancak bu ilkeler bütünün temel mesajı, kooperatiflerin bu ilkelerce yönetildiği sürece bir kooperatif olarak tanımlanabileceği şeklindedir. Bu ilkelere genel olarak uymayan kooperatiflerin evrensel tanımda ve işleyişte bir kooperatif olamayacağı söylenebilir.

1. Gönüllü ve Açık Üyelik İlkesi

Bu ilkeye göre kooperatifler, üyelik sorumluluklarını kabul edecek olan, dil, din, ırk, politik görüş ayrımı olmadan her kese açık olan gönüllü organizasyonlardır. Kooperatiflerin gönüllü organizasyonlar olması, kimsenin bu organizasyonlara zorla ortak edilemeyeceği aynı zamanda zorla çıkarılamayacağı anlamına gelmektedir. Fakat bu serbestlik kooperatifin konusuna göre sınırlanabilir. Tarımsal kooperatiflerde, örneğin pamuk tarım satış kooperatifinde pamuk üreticileri kooperatif ortağı olabilir. Bu ilke kooperatiflerin gelişmesini ve büyümesini teşvik eden böylelikle bulunduğu sektörde rekabet avantajı elde edebilmesini sağlayan ilkelerden biridir.

Geçmişte özellikle demir perde ülkelerinde kooperatiflere giriş çıkış serbestisi söz konusu değildi. Komünizmin yürürlükte olduğu bu ülkelerde kooperatiflere giriş zorunlu olmakla beraber, ortaklıktan çıkış yine mümkün değildi. Buna göre ilke ihlali söz konusu olduğu için bu örneklerin kooperatif olarak kabul edilmemesi gerektiği düşünülmelidir.

2. Demokratik Ortak Kontrolü İlkesi

Bu ilkeye göre, kooperatifler, politika oluşturma ve karar verme konularına aktif olarak katılan ortaklar tarafından yönetilen demokratik kuruluşlardır. Kooperatiflerde yönetime seçilen kadın ve erkek yöneticiler ortaklara karşı sorumludurlar. Birim kooperatiflerde ortaklar eşit oy (bir ortağa bir oy) hakkına sahiptirler. Kooperatif üst örgütleri demokratik bir biçimde örgütlenmişlerdir. Ortağın demokratik yönetimi kooperatifin temel niteliklerinden biridir. Bu ilke ile kooperatifçilikte asıl gücün insan olduğunu göstermektedir[181].

---

[181] Mülayim, s.80.

Demokratik ortak kontrolü ilkesi, kooperatifleri diğer özel girişimlerden ayıran temel özelliklerin en başta gelenidir. Sermaye şirketlerinde şirketin kontrolü en fazla sermaye oranına sahip sermayedarın elindedir. Kooperatiflerde ise sermaye ikinci planda insan faktörü ön plandadır. Ortaklar her biri bir oy hakkına sahip olması ve yönetim kurullarının demokratik seçimler ile belirlenmesi etkin bir kooperatif örgütünün ana özelliğidir.

3. Ortağın Ekonomik Katılımı İlkesi

Üçüncü kooperatifçilik ilkesi ortağın ekonomik katılımıdır. Ortaklar sahip oldukları kooperatifin sermaye oluşumuna eşit olarak katkıda bulunurlar ve demokratik olarak kontrol ederler. Ortaklar kooperatife ortaklık koşulu olarak yatırdıkları ortaklık paylarına karşılık, şayet faiz veriyorlarsa, sınırlı oranda bir faiz alırlar. Net kazançlar kooperatif ortaklarına ait olup, üyelere dağıtımında bir üyenin diğerine göre daha kazançlı olmaması gerekir. Diğer taraftan ortaklar işletme fazlalarını şu amaçlardan her hangi birine, ikisine veya tümüne ayırabilirler[182].

- Kooperatifi geliştirmek için dağıtılamayan yedek akçe oluşturma,
- Ortakları kooperatifle alış-veriş oranında yararlandırma (ortaklara risturn verilmesi)
- Ortaklarca uygun bulunan ve onaylanan diğer faaliyetlerin desteklenmesi.

Kooperatif ekonomik bir organizasyon olması ve ortaklarının kooperatifin faaliyetlerine etkin bir şekilde ekonomik katılım gösterebiliyorlarsa doğal olarak kooperatifin başarısı olumlu yönde etkilenecektir.

4. Otonomi ve Bağımsızlık İlkesi

Otonomi yani özerklik, her türlü vesayeti reddeden, organizasyonun kendi geleceği ile ilgili kararları hür iradesi ile alabilmesi anlamına gelmektedir. Özerklik ve bağımsızlık ilkesine göre kooperatifler üyeleri tarafından kontrol edilen özerk ve bağımsız organizasyonlardır. Kooperatifler, hükümetler dahil diğer organizasyonlar ile işbirliği faaliyetleri gerçekleştirirken, kredi alırken, sermaye arttırırken veya her hangi bir şekilde kaynak temin ederken, üyelerinin demokratik yönetimi anlayışı ile süreci yönetir ve hiç bir şekilde özerkliğinden ve bağımsızlığından vazgeçmez[183].

---

182 Rehber, Kooperatifçilik, s.114.

183 ICA, "Statement On The Cooperative Identity", http://www.ica.coop/coop/principles.html, (20.03.2012).

Bu ilkeye de özellikle devletten kaynak sağlanması halinde dahi dolaylı yada dolaysız olarak kooperatifin devlet tarafından da yönetilmemesi gerektiği gayet açıktır. Kooperatifçilik tarihinde bazı ülkeler bu organizasyonları hibe ve benzeri kaynak aktarımları ile desteklemesi ile beraber çeşitli yasal düzenlemeler ile de kooperatiflerin yönetim süreçlerine karışmışlar yada karışmaya devam etmektedirler. Otonomi ve bağımsızlık ilkesinin her ne gerekçe olursa olsun bir şekilde ihlal edilmesi kooperatifin verimsiz bir örgüte dönüşeceği anlamına gelecektir. Çünkü gönüllü bir organizasyon olan kooperatiflerin ortakları tarafından özgürce yönetilmesi engelleniyorsa bu işlem kooperatifin varlık sebebine aykırı olacak dolayısıyla varlığını ortaya koyamayan örgüt ise değer üretme gücünden yoksun kalacaktır. Bu sebeple devletler kooperatiflere destek verirken mutlaka bu kurumların özerklik ve bağımsızlıklarına zarar vermeyecek şekilde destekler yapmalıdırlar.

5. Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme İlkesi

Kooperatifler ortaklarına, çalışanlarına ve seçilmiş yöneticilerine eğitim ve öğretim hizmetleri verirler. Böylece sürekli gelişim ve ilerlemenin altyapısı hazırlanmış olur. Kooperatifçiliğin bu ilkesi, sadece organizasyon dâhilindeki birimleri değil organizasyon dışında yer alan tüm bireylerin ve birimlerin kooperatifçiliğin faydaları ve önemi konusunda bilgilendirilmesini kapsar. Eğitim ve öğretimin yürütülmesi esnasında kooperatifin faaliyetleri sürekli irdelenir ve böylece ortaklarla, yöneticiler ve toplum arasında sıkı bir ilişki kurularak faaliyetlerin daha verimli olması sağlanır.

Bu ilkenin varlığı, özellikle kalkınma için önemli etkenlerden biri olan beşeri sermayenin geliştirilmesi konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır. Bununla ilişkili olarak eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesi özellikle az gelişmiş ülkelerde büyük önem taşımaktadır. Genel eğitim düzeyi düşük olan bu ülkelerde kooperatifçiliğin bu ilkesi kooperatif bünyesinde yer alan bireylerin beşeri gelişimindeki eksikleri büyük oranda kapatılmasına yardımcı olur.

6. Kooperatifler Arası İşbirliği İlkesi

Bu ilkeye göre, kooperatifler ortaklarına daha etkin hizmet götürebilmek, rakipleri olan aracı, tekel kimliğindeki sektör yapıları ile mücadele edebilmeleri ayrıca sosyal amaçlarını yerine getirebilmek adına yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte işbirliği yoluna giderler.

Kooperatifin oluşumunda bireylerin esas gayesi ölçek ekonomilerinden faydalanmaktır. Bunun anlamı tek başlarına yapmakta zorladıkları ekonomik faaliyetlerde işbirliği yoluna giderek daha düşük maliyetlerde ekonomik faaliyet gerçekleştirebilmektedirler. Bunun gibi kooperatiflerde yine daha büyük yatırımlar yapabilmek ve büyüyebilmek için örgütlenerek ulusal birlikler kurmaktadırlar. Ulusal birlikler ise uluslararası boyutta işbirliğine gidip ülkelerin kooperatifler ile ilgili politikalarını belirlenmesinde etkin rol oynayabilmek, çeşitli yatırım fırsatlarına ulaşabilmek ve tüm bunları yaparken kooperatif felsefesinden ayrılmamak için uluslararası örgütlenmeler gerçekleştirirler. Tüm bu faaliyetlerin dayandığı esas ilke kooperatifler arası işbirliği ilkesidir

Kooperatiflerin uluslararası işbirliği incelendiğinde bu örgütlerin ilk akla gelen kooperatif örgütleri olan Uluslararası Kooperatif Alyansı (ICA), Avrupa Birliği bünyesinde örgütlenen Avrupa Tarım Kooperatifleri Konfederasyonudur (COPA-COGECA).

7. Toplumsal Sorumluluk İlkesi

Toplumsal sorumluluk günümüzde çokça konuşulmaktadır. Özellikle sosyal devletin eksik olduğu noktalarda özel firmalar çeşitli projeler geliştirilerek sosyal sorumluluk algısı pekiştirilmekte ve bu doğrultuda toplumda farklılık algısı yaratarak bu olumlu algıyı kazanca dönüştürmeye çalışmaktadırlar. Kooperatiflerin "kendi kendine yardım" temel değerinden de yola çıkarak, toplumsal sorumluluk ilkesi doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ilkeye göre kooperatifler ortakları tarafından onaylanan politikalar ile içinde bulundukları toplumun sürdürülebilir kalkınması için çalışırlar. Aslında kooperatiflerin toplum tabanlı yerel işbirliği örgütleri olması ile toplum fertlerinin dayanışma ile güçlerini birleştirerek sosyal ve ekonomik zayıflıklarının giderilmesi yerelden başlayarak kalkınma dinamiklerini devreye sokmaktadır.

Özellikle neo-liberal küreselleşme akımının etkisi, sosyal devlet anlayışının zayıflaması ve kar maksimizasyonu anlayışının ağırlığı ve yüksek tüketim davranışları sosyal adaleti, gelir dağılımını gıda güvenliğini tehdit etmekte, özel işletmeler toplumda bu olumsuzlukları gidermek adına sosyal sorumluluk projeleri adı altında birçok faaliyet gerçekleştirmektedirler. Bu projeler ile daha çok bu kurumların pazarlama planları içinde yer almakta gerçekte bu davranışı kurumsal ilke olarak belirleyen firma fazla sayıda değildir. Kooperatifler ise bu konuda evrensel bir ilkeye sahip olması ve içinde bulunduğu toplumun kalkınması için

faaliyet yürütme gerekliliğini ilkesel olarak kabul etmesi, kooperatifleri diğer sermaye şirketlerinden ayrılmaktadır.

C. Sermaye Birikiminde Kooperatiflerin Rolü

Sermaye birikimi, kalkınmanın gerçekleşmesi çerçevesinde en öncelikli unsur olarak kabul edilmektedir. Kalkınma ile ilgili olarak tarihsel süreç içerisinde, sermaye birikimi ile ilgili yaklaşımlar değişim göstermiştir. Örneğin Sanayi Devriminin gerçekleştiği dönemde sermaye birikimi dendiği zaman çoğunlukla fiziki ve finansal sermaye akıllara gelmiş ancak ilerleyen dönemlerde, işçiler ve çalışanların niteliği üretilen ürünlerin verimliliği ile ilişkilendirilmeye başlanmış, bununla beraber eğitimin toplumların ilerlemesinde öneminin daha fazla idrak edilmesi ile beşeri sermaye kavramı tanımlanmıştır. Bunun yanında üretim ve tüketimin doğal kaynaklara endeksli olması hammadde teminin önemi doğal sermaye kavramını sermaye birikimi konusuna dâhil etmiştir. Artık toplumların, kırsalın, ülkelerin kalkınması için esas olan sermaye birikimi daha geniş bir perspektifte ele alınmaya başlanmıştır. Son yıllarda ise sosyal sermaye ile ilgili çalışmalar yapılmış, bireyler arasında ve topluluklar arası güven temelinde sosyal ilişki ağının toplumun gelişimini sağlayan önemli bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle zaman içinde sermaye birikimi çerçevesi genişlemiş ve kalkınmanın sağlanması için öncelikli olan bu unsur ile ilgili ölçümler ve bakış açıları detaylandırılmıştır.

Kooperatifler kalkınma için öncelikli olan sermaye birikiminin tüm boyutlarında katkıları olan örgütlenme biçimidir. Özellikle kırsal kalkınmanın sağlanmasında tarımsal kooperatifler, kırsal kalkınmanın ihtiyaç duyduğu sermaye birikimini diğer özel girişimlerine kıyasla daha etkin oluşturabilmektedir. Şöyle ki, tarım kesiminin birçok sanayi ürün katkısı olmadan gelişmesi mümkün değildir. Üretimden sonra da tarım kesiminin ürettiklerinin tüketiciye ulaşması için hasat, harman depolama, işletme gibi birçok aşamada yine sanayiden yararlanılmaktadır. Bu nedenle kooperatif faaliyetin kırsal alanda, tarım sanayi bütünleşmesinin sağlanmasında, üretim ekonomisi, sermaye birikimi ve gelir dağılımı açısından, kooperatiflere rakip kuruluşlar olarak gösterilen sermaye şirketlerine karşı önemli üstünlükleri olduğu söylenebilir. Tarıma girdi sağlayan ve tarımsal ürünleri hammadde olarak kullanan sanayilerin, kooperatifler tarafından kurulması tarımsal faaliyetler sonucu elde edilen katma değerin de artabileceğini gösterir. Sanayi, üretim ve pazarlama faaliyetleri sonucu yaratılacak "katma değer" göz önüne

alındığında kırsal kesimde önemli bir sermaye birikimi sağlanacaktır. Yaratılan fazlanın bir bölümü ortaklara dağıtıldıktan sonra, geri kalanın yatırım fonlarına aktarılması ile kooperatif bünyesinde önemli bir sermaye birikimi sağlanarak, bu yolla gerçekleştirilen yatırımlar ülke kalkınmasına katkıda bulunur[184].

Bunun yanında kooperatifler, kar maksimizasyonundan ziyade maliyetleri en aza indirgemeyi amaç edinmesi, ayrıca örgütlenmenin ekonomik fonksiyonun yanı sıra sosyal, kültürel, demokratik fonksiyonlar yüklenmesi, sermaye birikimini oluşturan tüm unsurlar ile ilgili katkılarının diğer örgütlenmelere kıyasla daha etkin olmasını sağlamaktadır.

1. Doğal Sermayenin Korunması

Doğal sermaye, başka bir tanımla doğal altyapı, bir ekonominin sahip olduğu yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile doğal koşulları kapsamaktadır. Su kaynakları, deniz, nehir, göl, orman, arazi, arazinin yapısı, iklim ve maden kaynakları bir ülkenin sahip olduğu doğal sermaye unsurlarıdır. Doğal sermaye ekonomik faaliyetlerin önkoşuludur. Ekonomik faaliyetin seviyesinin belirlenmesinde özel bir yeri vardır. Ayrıca diğer bir altyapı unsuru olan ulaşımı etkilediği kadar, tarım, sanayi, ticaret ve hizmetler gibi üstyapı unsurlarını da yoğun olarak etkilemektedir. Doğal sermaye sanayi sektörünün temel girdileri olan maden, petrol ve orman ürünleri gibi hammadde ve ara mallarını da vermektedir. Ayrıca arazi altyapısı ve iklim, ekonomik faaliyetlerle yerleşim yerlerini belirleyen önemli unsurlardır. Bunlar ticaret konusu olmadığı gibi, yeniden üretilmeyen kamu mallarıdır. Doğal altyapı şeklindeki kamu malları, genellikle taşınamaz ve bölünemez olduklarından ekonomik altyapının sürekli kalıcı unsurları olarak ortaya çıkmaktadır. Arazi altyapısı ve iklim gibi doğal koşullar, yerleşim ve kuruluş yerlerinin seçiminde etkili olduğu kadar, kalkınma sürecinin her aşamasında üretim ve tüketimi yönlendirici etkilere sahiptir[185].

Günümüzde hızla artan nüfus oranları bununla beraber, yüksek tüketim miktarları, sanayi atıklarının da etkisi ile çevre kirliliği giderek artmakta, içme suları, zehirli gıdalar, insan sağlığını tehdit etmektedir. Yüksek kar baskısı, denetimsiz veya yeterince denetlenmeyen gıda sektörü, özellikle tohum ve tarım ilaçları konusunda tekeller oluşmasına neden olmakta, bu da kalkınmanın önemli dinamiklerinden biri

---

184 Sibel Doğan, "Kırsal Gelişmede Kooperatif Faaliyetten Beklenen Ekonomik Sonuçlar", **Mülkiye**, Cilt: 24, Sayı: 222, s. 197.

185 Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.25.

olan rekabeti devre dışı bırakmaktadır. Ayrıca son yıllarda gıdaların raf ömürlerinin uzaması gerekçesi ile genetiği değiştirilmiş tohumların üretilerek bu tohumlardan üreyen gıdaların tüketilmesi, insan ve toplum sağlığı için bir önemli bir tehdit olarak kabul edilmektedir.

Kooperatiflerin halk tabanlı yerel örgütler olması, kuruldukları coğrafyada yerleşik yaşayan toplulukların kentlere göçünü engellediği gibi, kendi yaşam bölgelerindeki doğal sermayenin korunması için mücadele ederler. Kooperatiflerin insan odaklı kuruluşlar olması ve kar maksimizasyonun olmaması, kooperatiflerin spekülasyon yapmamasını sağlamakta, işbirliği ve dayanışma faaliyetlerin mevcut doğal sermayenin korunmasına yardımcı olmaktadır.

Özellikle tarımsal kooperatiflerde, kooperatif ortakları olan yerel topluluklar, bulundukları yerleşim bölgelerinde doğal sermayenin unsuru olan, su kaynakları, orman, arazi gibi temel üretim faktörlerini korumaması beklenemez. Çünkü bu unsurlar o bölgede yaşayan insanların varlık nedenleridir. Sonuç itibari ile bu bölgelerde yaşayan çiftçiler sahip oldukları tarımsal ürünlerinin sürdürülebilirliği ve spekülasyona karşı korumak için örgütlenmektedirler. Sadece bu ilişki bile tarımsal kooperatiflerin, doğal sermayenin korunması konusunda bir garanti niteliğindedir.

Doğal kaynakların yönetimi konusunda kamunun mu yoksa özel sektörün mü kontrol ve yönetiminde olması gerektiğine yönelik tartışmalarda mevcuttur. Özellikle neo-liberal politikaların dünya genelinde ağırlığını hissettirmesi ile doğal kaynakların özel sektör tarafından yönetilmesi yaklaşımları ağırlık kazanmaktadır. Ancak, suyun, toprağın ve dolayısı ile gıdanın ülkeler için en stratejik unsurlar olması bu kaynakların yönetiminin özel firmalara, özellikle çok uluslu şirketlere bırakılmasının riski göz ardı edilmemelidir. Tüm bunların yanında, kamu ortak mallarının kamu ya da özel sektör dışında kooperatifler tarafından yönetilebileceğine yönelik iddialar vardır. 2009 yılı ekonomi dalında Nobel ödülü kazanan Elinor Ostrom, göl, deniz, akarsu, orman gibi kamu ortak mallarının yerel kooperatiflerce kamu ve özel girişimlere kıyasla daha etkin ve verimli yönetebileceği konusunda araştırmalar yapmış ve iddiasını Alanyalı balıkçıların uygulamasında kanıtlamıştır. Bu örnekte Alanyalı balıkçılar bir kooperatif kurarak avlandıkları denizde bir takım bölgeler belirlemiş ve koydukları kurallara göre bu bölgelerde dönüşümlü olarak avlanarak, denizdeki balık nüfusunun korunmasını sağlamışlar bunun yanında işbirliği yöntemi ile kazançlarını eşit bir şekilde maksimize etmişlerdir. Kısaca ilkeli kooperatifleşme ile hem kendileri, hem de bulundukları doğal çevre kazanmıştır.

2. Fiziki Sermayenin Güçlendirilmesi

Fiziki sermaye, kısaca bir ekonomide inşa edilmiş olan çevresel unsurun, potansiyel finansal, sosyal ve kültürel değerlerinin toplamı olarak ifade edilebilir. Okullar, sağlık kuruluşları, konutlar, iş yerleri, fabrikalar, yollar, köprüler, müzeler, ibadet yerleri, v.b. toplumun fiziksel unsurları fiziksel sermayeyi oluşturmaktadır. Bu varlıklar hem tek başlarına bir değer sahip olmakla beraber birbirleri ile ilişkili olması da oluşturdukları çevre anlamında bir değerler bütünüdür. Bununla beraber, bu fiziki yapıların nasıl tasarlandığı ve nasıl yönetildiği yine oluşturulan değerin niteliği açısından önemli ölçütler olarak kabul edilmektedir[186].

Kooperatif örgütler bir ekonomide akla gelebilecek her türlü ekonomik konuda uygulanabilmektedir. Kooperatifler tüm dünyada fiziki sermayeyi ilgilendiren, konut yapımı, su, elektrik ve sağlık sektörlerinde, bankacılık ve sigortacılık alanlarında yer almaktadırlar.

Konut yapı kooperatifçiliği dünyada ve Türkiye'de yaygın bir kooperatifleşme türüdür. Fiziki sermayeyi oluşturan insanların barınma ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak konutların en uygun maliyette erişilebilirliğini sağlamak adına toplum fertlerinin işbirliğine gidererek konut sahibi olmalarını sağlayan örgütlerdir. Yapı kooperatifçiliği evrensel kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde yönetildiğinde ülkelerin kentleşme politikaları konusunda önemli bir sorun giderici olarak görülmektedir. Örneğin gelişmiş bir ülke örneği olarak görülen Norveç'te konut sektörünün yüzde 15'i yapı kooperatiflerince karşılanmaktadır. Kentsel bölgelerde örneğin Oslo'da konutların yüzde 40'ı yine yapı kooperatiflerince inşa edilmiştir.

Türkiye'de kooperatifler içinde sayıca en fazla sayıya sahip olan tür konut yapı kooperatifleridir. Toplam 54.996 konut yapı kooperatifi bulunmaktadır ki, bu rakam toplam kooperatif sayısı içinde yüzde 67'lik bir payı ifade etmektedir. Türkiye'de konut kooperatifçiliği kooperatifçilik ilkelerine tam anlamıyla uyulmaması esas nedeniyle beraber yaşanan bazı olumsuzluklara ve mağduriyetlere rağmen halen kentleşme politikalarının önemli ve etkili bir aktörü olarak görülmektedir[187].

Bir ekonomide fiziki sermayeyi, mal ve hizmet üretiminde genellikle ön hizmetler olarak üretime girerek yararlanılan bölümü olan maddi altyapı ile doğrudan verimli, karlılığa yönelik bölümü olan üstyapıdan oluşmaktadır. Maddi altyapının

---

186 Commission For Architecture and Built Environment, **Physical Capital, How Great Places Boost Public Value,** Ernest Bond, London, 2005, s.4.

187 T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016**, Ankara, 2012, s.17.

geliştirilmesi ile ilgili olarak enerji ile ilgili yatırımlar kamu tarafından da özel sektör tarafından da gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında yine kooperatifler enerji yatırımları konusunda önemli rol oynamaktadır. Örneğin kooperatifçiliğin oldukça gelişmiş olduğu Danimarka'da rüzgâr enerjisi konusunda yatırımlar çoğunlukla kooperatifler tarafından gerçekleştirilmektedir. 1970'li yıllarda tüm dünyada durgunluk sorunu yaşanmaya başladığında kamu ve özel sektörün başaramadığını yerelden örgütlenerek enerji kooperatifi kuran birkaç aile başarmıştır. Günümüzde 100.000 ortağa sahip "Middlegrunden Kooperatifi" rüzgâr tribünü tarlaları ile Danimarka'nın rüzgar enerjisi sektörünün yüzde 80'ine sahip olmakla beraber tüm Danimarka'nın enerji ihtiyacının yüzde 10'unu karşılamaktadır[188].

3. Finansal Sermayenin Biriktirilmesi

İşbirliği temelinde gerçekleşen bir örgüt modeli olarak kooperatifler, evrensel ilkesinden biri olan "ortağın ekonomik katılımı" ilkesinin de işaret ettiği gibi, her bir üye sahip olduğu kooperatife ekonomik bir değer ile katılımda bulunur. Her bir üyenin ortaya koyduğu pay, kooperatif havuzunda toplanarak tekrar üyeye, ürün, hizmet, kredi şeklinde geri döner. Kuşkusuz sistemin etkin olması yine kooperatifçilik ilkelerinden biri olan "ortağın demokratik yönetimi" ilkesi ile gerçekleşecektir. Kooperatif örgüt bünyesinde kurgulanan bu sistem esasında kooperatifin var olması ve devamlılığını sağlayan, ortaklar arasında ekonomik ilişki ağını kurarak kooperatifin ekonomik bir güç olmasını sağlayan esas unsurdur. Bu unsur, kooperatif bünyesinde finansal sermayenin biriktirilmesini sağlar. Bu sermaye ile kooperatif ortakları ihtiyaçları olan yatırımların, her hangi bir spekülasyona tabi olmaksızın gerçekleştirilmesini sağlarlar.

Bu tespit karşısında rahatlıkla şu çıkarım yapılabilir; Bir ekonomide evrensel kooperatifçilik ilklerine uygun faaliyet gösteren kooperatifler, bankacılık sektörü başta olmak üzere ekonominin her sektöründe faaliyet gösterirse, o ekonomide finansal sermayenin biriktirilmesi çok daha kolay ve güvenilir olacaktır.

Dünyada yaşanan son gelişmeler kooperatiflerin sermaye birikimin sağlanması ile ilgili yaptığımız çıkarımı destekler boyuttadır. 2007 yılında küresel çapta yaşanan finansal kriz tüm dünyayı derinden etkilemiş ve birçok ülkede özellikle bankacılık sektörleri ciddi yararlar almıştır. Birleşmiş Milletler ve

---

[188] International Labour Organization, "ILO and Cooperatives", Coop News Sayı: 2, 2008, www.ilo.org/coop, (24.04.2012).

Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) kooperatiflerin küresel ekonomik krizlere karşı kullanılacak en etkili araçlar konusunda bildiriler yayınlamışlardır[189].

Uluslararası ölçekte finansal sermaye akımları, teknolojinin etkisi ile hızlanmakta bunun yanında spekülasyon etkisi artarak sıcak para olarak da tabir edilen hızlı para giriş ve çıkışları özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kırılgan ekonomik yapıları nedeniyle tehdit oluşturmaktadır. Böyle bir yapıda ortaya çıkan küresel çaptaki ekonomik darboğazlar birçok sermaye kuruluşunun zarar görerek yok olmasına neden olmaktadır. Kooperatiflerin sermayenin yerelde kalmasını sağlayacak fonksiyonları, finansal krizlerden en az etkilenmelerinin esas nedenidir. Yine bu konuda somut örnek 1990'li yıllarda Finlandiya'da ortaya çıkan finansal kriz, ülkedeki birçok bankanın kapanmasına neden olmuşken, kooperatif bankaları bu krizden en az derecede etkilenmiş ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bunu başarmalarındaki esas nedenler olarak bankanın kooperatifçilik ilkelerine bağlı kalmaları ve ortakların mevduatlarını ortak dışı kişilere riskli krediler vererek tehlikeye atmamaları konusunda gösterdikleri hassasiyet olarak kabul edilmektedir[190].

Kooperatiflerin finansal sermayenin biriktirilmesi konusunda dünya genelinde önemli başarıları vardır. Örneğin;

- Benin'de, bir tasarruf ve kredi kooperatif federasyonu olan FEFECAM, 2002'de 16 milyar USD borç para dağıtmıştır.
- Brezilya'da, kooperatifler Tarımsal yurtiçi hâsılanın % 40'ından ve tarım ürünleri ihracatının % 6'sından sorumludur. 2006 yılında Brezilya kooperatifleri 137 ülkeye 2.83 milyar $ değerinde 7,5 milyon ton tarım ürünü ihraç etti.
- Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nde kooperatifler, bankacılık hizmetleri piyasasının % 30'unu, tüm tarımsal ürün piyasasının % 35'ini elinde bulundurmaktadır.
- Fransa'da, 10 üyeden 9'unun tarımsal kooperatifler üyesi olmasından dolayı; kooperatif bankaları toplam varlıkların % 60'ını oluşturmaktadır ve Fransa'daki tüm hesap sahiplerinin % 25'i kooperatiflerdir.

---

189 United Nations, The Secretary General, "Message On The International Day Of Cooperatives" 2009, http://www.copac.coop/idc/2009/2009-unsg-en.pdf, (04.05.2012).

190 Hakkı Çetin, "Kalkınma Sürecinde Kooperatifçiliğin Sosyal, Ekonomik ve Demokratik Etkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, Aralık 2009, s. 46.

- Birleşik Devletler 'de, 30 kadar kooperatifin yıllık iş hacmi 1 milyar USD'ın üzerindedir. Top 100 ABD kooperatifi, 117 milyar USD'lık bir gelir elde etmektedirler. Ek olarak, çiftlik sahibi 3.400 kooperatif, tarım ürünleri pazarının yaklaşık % 30'unu ellerinde bulundurmaktadırlar.
- Afrika'da az gelişmiş bir ülke olan Ruanda'da 1994'de yaşanan soykırımdan sonra tüm ekonomik ve sosyal hayat felce uğramış bu olumsuz durumdan çıkabilmek amacıyla Dünya Kredi Birlikleri Konseyi tarafından "Kooperatif Kalkınma Projesi" uygulamaya geçirilmiştir. Kurulan kooperatifler daha çok kredi kooperatifleri şeklinde organize edilmiş, böylece küçük tasarruf sahipleri kredilendirilerek yerel yatırımların güçlendirilmesi ve etnik ayrımcılığın azaltılması amaç edinilmiştir. 17 pilot bölgede uygulanan bu proje gerçekten kayda değer sonuçlar vermiştir. Nitekim bu proje ile 149 kooperatif bankası kurulmuş bu bankalar 398.799 kişi istihdamı ile 44 milyon Amerikan Doları mevduat ve 34 milyon Dolar kredilendirme gerçekleştirmiştir[191].

Ülkelerin bütçeleri için en önemli gelirler olan vergi gelirleri ve vergilerin etkin tahsilatı finansal sermayenin biriktirilmesi çerçevesinde ele alınabilir. Kamu giderlerini finanse etmek, kalkınmanın finansmanın sağlanması için en öncelikli finansman aracı vergilerdir. Kooperatiflerin evrensel ilkeleri, sistematik yapısı, bağlı bulunduğu kanunlar, kooperatifleri kayıt dışı ekonomiyi engelleyecek ve vergi gelirlerini arttıracak etkin araçlar olarak kabul edilmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım kesimi kayıt dışı ekonominin en yoğun olduğu kesimdir. Bunun nedenlerinden biri kırsal alanda tarımla uğraşan çiftçilerin çoğunlukla dar gelirli ve kayıt dışı faaliyetlere meyilli olmasıdır. Tarım kesiminde kayıt dışı ekonomisinin sebeplerinden biri de, çiftçilerden ürettikleri ürünleri satın alan özel sektör temsilcilerinin yüksek kazanç beklentisidir. Özel firmaların yüksek kazanç beklentisi ve bireysel olarak çiftçilerin dar gelirli yapısı tarımda kayıtdışı ekonomiyi arttırmaktadır. Çiftçilerin örgütlenerek kooperatif kurması ve bu kooperatifler aracılığı ile ürünlerini değerlendirmeleri oluşan katma değerin kayıt altına alınmasını kolaylaştırır. Kamu finansmanı için en önemli kaynak olan vergi gelirlerinin artmasına destek olur. Bu nedenle tarım kesiminde kayıt dışı ekonomiyi engellemede kooperatiflerin rolü önemlidir.

---

[191] Çetin, s.46.

4. Beşeri Sermayenin Geliştirilmesi

Beşeri sermaye kavramı, ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak bireylerde oluşan bilgi, beceri ve diğer nitelikleri, kısaca insanın üretken olarak ortaya koyabileceği tüm nitelikleri içermektedir. İlk olarak 1960'lı yıllarda Theodore W. Schultz tarafından ortaya atılan beşeri sermaye; gelir artışına bağlı olarak kazanılmış insani özellikleri içeren geniş bir kavramdır. Kavram genel olarak; insanların bilgilerini, becerilerini, yeteneklerini ve kısmen de eğitim boyunca elde ettikleri kazanımları içermekle birlikte aynı zamanda onların sağlık ve beslenmelerine bağlı olarak elde ettikleri güç ve canlılığı da kapsamaktadır[192].

Kooperatiflerin evrensel ilkelerinden biri olan eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesi, kooperatiflerin ve üst örgütlerinin ortaklarına eğitim, öğretim ve bilgilendirme konusunda hizmetler vermesini sağlar. Toplum fertlerinin kooperatif üyeleri olması, kişilerin bilgiye ulaşmasını kolaylaştırdığı gibi, bilginin paylaşılarak işlenmesi ile ortaya çıkan değerler toplumun beşeri gelişimine katkıda bulunur.

Günümüzde bilgi toplumu ve kalkınma birbiri ile doğrudan bağlantılı kavramlar olarak kabul edilmektedir. Sanayi toplumunda, ekonomi sanayiye bağlı iken bilgi toplumunda ekonomi bilgiye dayalıdır. Bilgi toplumunda bilginin temel üretim faktörü olması, nitelikli insanı ön plana çıkarmaktadır. Bilgi toplumunda birey, sosyal sorumluluğu olan, sosyal sorunların çözümü için ortak amaç ve değerlere sahip olduğu bireylerle bir araya gelen, örgütlenerek ortak amaçların gerçekleşmesi için gönüllü çalışan bir bireydir[193].

Sanayi toplumunda işletmeler sosyo-ekonomik sürecin en önemli öznesi iken; bilgi toplumunda gönüllü topluluklar sosyo-ekonomik sürecin öznesi durumuna gelmektedir. Sanayi toplumunda özel mülkiyet, rekabet ve kar maksimizasyonunu ön plana çıkarırken, bilgi toplumunda müşterek katılım ve sosyal yarar belirleyici olmaktadır[194]. Evrensel ilkeler ile hareket eden kooperatifler toplumların sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişinde kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı etkide bulunacağı söylenebilir. Bilgi toplumunun temel özelliklerinden olan, örgütlenme, ortak amaç, sinerji, ağ yapılar, işbirliği gibi kavramlar kooperatiflerin de temel özellikleri arasında olması, kooperatifçilik hareketinin bilgi toplumunu destekleyen etki göstereceğini işaret etmektedir.

---

192 Deniz Özyakışır, "Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011, s. 52.

193 Erkan ve Erkan, Kültür, s.42.

194 Erkan, Bilgi Toplumu, s.105.

Kooperatiflerin gönüllü ve açık üyeliğe dayalı ekonomik örgütler olması, bununla beraber toplum fertlerinin ortak amaç ve idealler çerçevesinde örgütlenerek kendi yeteneklerini ortaya koyabilme fırsatını tanıması, kooperatiflerin toplumda beşeri sermayenin geliştirilmesi konusunda önemli rolleri olduğunu göstermektedir.

Bir ülkede beşeri sermayenin gelişiminde önemli bir etkende istihdam fırsatlarıdır. İşsizlik sorunu günümüzde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir problemdir. Bu ülkelerde işsizlik oranlarında ki artış, ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi yapılarını olumsuz etkilemektedir. Kooperatifler özel sektörün ve kamu sektörünün bu soruna çare üretemediği noktalarda önemli sorun çözücü olarak kabul edilmektedir. Dünya genelinde, kooperatiflerin istihdam konusundaki etkileri örnekler bazında şu şekildedir[195]:

- Kooperatifler 100 milyon kişiye iş sağlayarak, çok uluslu şirketlerden % 20 daha fazla kişiyi istihdam etmektedirler.
- Kanada'da kooperatifler ve kredi birlikleri, 160.000 civarında insanı istihdam etmektedirler. "Desjardins" hareketi (tasarruf ve kredi kooperatifleri), Québec eyaletinde oldukça fazla bir istihdam sağlamaktadır.
- Kolombiya' da, kooperatif hareketi 109.000 iş sağlar ve ilave olarak işçi kooperatiflerinde 379.000 kişi kendi işinde çalışır gibi çalışmaktadır. Temin edilen işlerin yüzde 23'ü sağlık sektöründe, yüzde 18'i ulaşım sektöründe, yüzde 13'ü sanayi sektöründe, yüzde 11'i finans sektöründe ve yüzde 9'u tarım sektöründedir.
- Fransa' da, 21 bin kooperatif 4 milyonun üzerinde iş sağlamaktadır.
- Almanya' da, 8.106 kooperatif 440.000 insana iş sağlamaktadır.
- Endonezya' da, kooperatifler 288.589 kişiye iş sağlamaktadır.
- İtalya'da, 2005 yılında yaklaşık 1 milyon insan, 70.400 kooperatif topluluğunda çalıştı.
- Slovakya'da Kooperatif Birliği, 700 kooperatifi temsil etmekte ve 75.000 civarında insanı iş sağlamaktadır.
- Kenya'da, 250.000 kişi kooperatiflerde iş bulmuştur.

Verilen örneklerde; kooperatifler hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler için önemli bir istihdam oluşturma araçları olarak görünmektedir. Kooperatifçilik hareketi dünya genelinde 800 milyondan fazla kişiyi bir araya

---

[195] International Cooperative Alliance, "Statical Information on the Cooperative Movement", http://www.ica.coop/members/member-stats.html, (17.04.2012).

getirmektedir. Bu rakam dünya nüfusunun yüzde 11 gibi oldukça ciddi bir oranına tekabül etmektedir.

5. Sosyal Sermayenin Zenginleştirilmesi

Sosyal sermaye, kurumlar, ilişki ağları, kurallar ile toplumun sosyal ilişki ağının niteliğini ve niceliğini ifade eden bir kavramdır. Son yıllardaki gelişmeler açıkça göstermiştir ki, topluluklar arası sosyal birleşim, topluluğun ekonomik olarak da sürdürülebilir kalkınmasını tahsis etmektedir. Sosyal sermaye toplumdaki kurumların sayısal toplamı değil, bu kurumların bir arada kalmasını sağlayan bir yapıştırıcı niteliğindedir[196]. Sosyal sermaye ile çoğunlukla güven, işbirliği ve dayanışma kavramları ile ilişkilidir.

Sosyal sermayenin diğer sermaye türlerine göre ölçümü zor olsa da imkânsız değildir. Her hangi bir topluma ait sosyal sermayenin hangi boyutta olduğunun anlaşılabilmesi için ilgili toplum üzerinde gözlem ve anket türü bir dizi analizler yapmak gerekmektedir. Bu konuda, ilgili toplumda mala ve cana yönelik suçların oranı, kişiler arası alacak borç ilişkilerinde senet kullanma oranı, ticari işletmelerin ne ölçüde kişi ve aile boyutunu aşıp anonimleştiği ve kamudaki bürokratik işlemler ile yolsuzluklar ve boşanmaların yoğunluğu üzerinde durulması gereken kriterlerden sayılabilir[197].

Sosyal sermaye konusunda öncü çalışmaları olan Putnam, İtalya'nın kuzey ve güneyini gönüllü organizasyonlara katılım konusunda oransal bir karşılaştırma yapmıştır. Bu karşılaştırmada İtalya'nın kuzeyinde yaşayan toplum güneyine göre daha fazla gönüllü organizasyonlarda yer almakta, bunun sonucunda kuzey bölgesinde sosyal sermayenin daha zengin olması birlikte kuzeyin, güneye göre daha fazla kalkınmasına etkide bulunduğu ortaya konulmuştur[198].

Sosyal sermayenin gelişimi ile ilişkili önemli değerlerden "güven" belki de en esas olanıdır. Kooperatif üyeleri aynı zamanda toplumunda birer parçası olduğundan ötürü "güven" temel değeri ile bireyler kısa vade de kişisel isteklerinin ve hırslarının aksine davranışlar göstererek, dengeli ve uzun süreli çıkar aşamasını garantiye almak isterler. Eğer bir toplumda "güven" öncelikli kabul edilmiş bir değer

---

196 Dünya Bankası İnternet Sitesi, http://web.worldbank.org, (15.04.2012).

197 Mehmet Karagül ve Mahmut Masca, "Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 1, 2005, s.42.

198 Robert D. Putnam, "The Prosperous Community Social Capital and Public Life", **The American Prospect**, Sayı: 13, http://xroads.virginia.edu/~HYPER/DETOC/assoc/13putn.html, (15.04.2012).

değilse kooperatiflerin oluşumu ve varlığı bu toplumda daha önemli bir yere sahip olacaktır. Çünkü kooperatif faaliyetlerin oluşumu için gösterilen çabalar esnasında geniş bir yelpazede güven akımı doğacaktır. Kooperatiflerin başarılı olabilmesi için ortakların bir birlerine, seçtikleri yöneticilere, kooperatifin çalışmalarını gerçekleştiren profesyonel kadrolara güven duymaları gereklidir. Bu konudaki geri bildirimler geliştikçe kooperatif faaliyet sonucunda ortay çıkan ürün veya hizmetin değeri de artacak dolayısıyla kalkınma hedefine daha da yaklaşılmış olunacaktır[199].

İskandinav ülkeleri, sosyal sermaye konusunda zengin ülkelerdendir. Bu ülkelerde yapılan anketlerde güven unsurunun yüksek buna bağlı olarak sosyal sermayenin zengin olduğu ve böylece yüksek kalkınmışlık seviyelerini bununla bağlantılı olduğu ortaya konulmuştur. İskandinav ülkeleri aynı zamanda iyi işleyen kooperatifçilik sistemine sahip ülkelerdir. Böylelikle dayanışma ve işbirliğinin sembolü olan kooperatifler ile bu ülkelerdeki sosyal sermaye zenginleşmiştir denilebilir.

D. Kamu Ekonomisi ve Kooperatifçilik İlişkisi

Her ekonomik sistemde uygulanabilir olan kooperatiflere dünya devletlerinin bakış açısı birbirinden farklı olmuş ve bu farklı bakış açıları, devlet kooperatif ilişkilerinde farklı sistemler oluşturmuştur. Devletin kooperatifçiliğe bakış açısını belirleyen devlet kooperatif ilişkileri genelde iki nedene dayanmaktadır. İlki, devletin hukuksal olarak kooperatiflerin yerini ve rolünü belirleyici kanunlar yapma sorumluluğu taşımasıdır. İkinci neden ise kooperatiflerin kalkınmayı gerçekleştirmedeki rolüdür. Kooperatifçilik hareketinin kalkınmada beklenen başarıyı devletin desteği olmaksızın elde etmesi genellikle güçtür. Başarılı bir kooperatif hareketinde devlet ve kooperatif ilişkilerinin rolü büyüktür[200]. Ancak bu etkileşim kooperatiflerin evrensel ilkelerine zarar verecek şekilde gelişim göstermesi beklenmemelidir. İlkeleri zedelenen kooperatif hareketin yapısı, amacı ve kimliği doğal olarak değişecek ve kooperatif adı altında başka bir oluşuma ve farklı bir araca dönüşecektir.

---

199 Çetin, s.46.

200 Nurcan Turan, "Kooperatif İşletmelerin Ekonomik ve Toplumsal Kalkınmayı Gerçekleştirmede Başarı Sağlamalarında Etkili Olan Faktörler ve Bu Faktörlerin Türk Kooperatif İşletmeciliği Açısından Ele Alınması", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2002, s.90.

Kooperatif ortaklığın sahipleri aynı zamanda onun hizmetinden yararlanan kişiler olduklarından, özünde "kar amacı gütmeyen" kuruluşlar olan kooperatifleri, "kamu yararını" öne alan kamu ekonomik girişimlerinden de ayırmak gerekmektedir. Ancak bu ayrımı yapabilmek için belli ölçütler ortaya koymak gerekir. Birincisi, kamu ekonomik girişimlerinin kamu mülkiyetinde olmaları, onların kamu görevlilerince yönetilmeleri sonucunu doğurur. Kooperatiflerin özel hukuka bağlı olmaları ise onların kamu görevlisi olmayan kendi ortaklarınca yönetilmelerini gerektirir[201]. Kooperatiflerin kendilerine özgü bu yönü devletlerin bu kuruluşların özerk kalması konusunda yaklaşımlarını kooperatiflerin aleyhinde şekillenmesi ihtimalini doğurmaktadır. Çünkü kooperatif faaliyetlerin bireysel fayda ile kamusal faydayı sentezleyerek oluşturması hükümetleri kooperatifleri yönetmek konusunda isteklendirmiştir. Ancak ülkelerin farklı kültürel özellikleri bu kuruluşlara olan yönetimsel yaklaşımları etkilediği de bir gerçektir. Örneğin demokrasi ve örgütlü toplumun gelişmiş olduğu İskandinav ülkelerinde kooperatifler hiçbir şekilde devlet müdahalesi yaşamamıştır. Buna rağmen, demokrasi kültürünün tam gelişmediği toplumlarda ise kooperatifler sürekli bir şekilde hükümetlerin hâkimiyet altına alınması gereken kurumlar olarak görülmüştür.

Bir ülkede devletin yapısı, bir anlamda sahip olduğu politik, ekonomik ve sosyal ortam doğal olarak kooperatiflerin şekil, yapı, fonksiyon ve ideolojik amaçlarını etkiler. Devletler her şeyden önce bu hareketle ilgili yasal düzenlemeler yaparak konuya müdahil olmuşlardır. 1852 yılında ilk kooperatif kanunu İngiltere'de kabul edildikten sonra, 19.yüzyılın ortalarında 150 ülkede kooperatif kanunu çıkartılmış olup, bunların uzantı ve ekleri dikkate alındığında kooperatifçilik ile ilgili düzenlemelerin sayısı 2-3 bine ulaşmıştır.

Devletin kooperatiflerle ilişkisi sadece kanunlarla sınırlı değildir. Devletin sosyal ve ekonomik politikalarının yanında kooperatif hareketin özellikleri önemli olmuştur. Örneğin İngiltere'de devletin kooperatiflere müdahalesi en düşük düzeyde olmuştur. Almanya, Fransa ve diğer bazı Avrupa ülkelerinde devletin düşük maliyetli kredilerle finansal destek sağlamıştır. Kooperatifçilik gelişmiş olduğu Kuzey Avrupa ülkeleri olan Danimarka, İsviçre, Norveç gibi ülkelerde özel bir kooperatifçilik kanunu yoktur. Bunun en önemli sebebinin bu ülkeler toplumlarının eğitim seviyelerinin yüksek olması gösterilmektedir[202].

---

201 Koç, s.21.

202 Rehber, Kooperatifçilik, s.131.

Kooperatiflerin hem halk tabanlı yerel özellikli örgütler olması hem de bu örgütlerin ülkelerin GSMH'larına önemli katkılarda bulunuyor olması, devletin kooperatiflerin yönetimlerine olan ilgisini canlı tutmuştur. Bununla beraber dünya kooperatifçilik tarihine baktığımızda, farklı kıtalarda ve farklı ülkelerde devlet ile kooperatifler arasındaki etkileşim anlamında farklı yaklaşımlar görülmektedir. Bazı ülkelerde devlet kooperatiflerin gelişiminde devletin etkisi kısıtlı olurken bazı ülkeler kooperatifleri tamamen kontrollerinde tutmaya çalışmış hatta bu organizasyonların evrensel ilkelerden tamamen uzak devletin bir organı haline dönüştürmüşlerdir. Devlet ile kooperatiflerin etkileşimini dört farklı sistem çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu sistemler; serbest sistem, karşılıklı yardım sistemi, vesayet sistemi, devletçilik sistemi olarak tanımlanmıştır. Karşılıklı yardım sistemi ile vesayet sistemi arasında çok yakın bir ilişki vardır ve bu ilişki devlet müdahalesi açısından aslında bir nüanstır. Türkiye'de Tarım Kredi Kooperatifleri ve Tarım Satış Kooperatifleri için 2000 yılı düzenlemesi dikkate alındığında aslında var olan vesayet sisteminin karşılıklı yardım sistemine dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

1. Serbest Sistem

Serbest sistemde devlet ve kooperatifler arasında hiç bir organik bağ yoktur. Bu sistem bugün İngiltere'de ve özellikle İskandinav ülkelerinde daha karakteristik olarak kendini göstermektedir. İngiltere'de kooperatifler neredeyse devlet içinde devlet olarak görülmektedir. Kooperatifler devlet kurumlarının yanı başına kuvvetli bir şekilde yerleşmiş ve başlı başına bir güç haline gelmişlerdir. Kooperatiflerin bu etkisinde İngiliz kooperatifçiliğinin başlangıcı sayılan Rochdale kooperatifçiliği olarak görülmektedir. Rochdale kooperatifçiliğinin temelini oluşturan birlik, bireyin özgürlüğüyle bir arada olan beraberliktir. Bu beraberlik ortaklar arasında bağlılık tesis etmekle beraber bu bağlılık ve beraberlik ile birlikte ortak kendi kendisinin efendisi olmuştur. Böylece Rochdale kooperatifçiliği, devletin yanı başında bağımsız bir varlık olmuş ve devletten hiç bir yardım istememiştir[203].

Danimarka ve Hollanda serbest sistem çerçevesinde değerlendirilebilecek kooperatifçilik hareketine sahiptir. Bu iki ülkede tarımsal kooperatifler devletin her hangi bir desteği olmadan piyasa mekanizması içinde doğmuş ve diğer sosyal hareketlerden bağımsız olarak gelişim göstermişlerdir. Devlet, kooperatifler ile ilgili her hangi bir yaşsal düzenleme dahi yapmamış, kooperatifler diğer

---

[203] Mülayim, s98.

organizasyonların tabi olduğu genel kanunlar çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Avrupa Birliği devlet kooperatif ilişkisi boyutunda serbest sistemi desteklemektedir[204].

2. Karşılıklı Yardım Sistemi

Bu sistemde devlet kooperatiflere kuruluş ve işleyişlerinde çeşitli yönlerden (eğitim, araştırma, kamu mal ve hizmetlerinden yararlandırma, ucuz kredi, vergi teşviki, hibe, vb.) yardımcı olur. Kooperatifler istenilen düzeye ve yetkinliğe geldikten sonra devlet kooperatifler üzerindeki yardımı giderek azalır. Devlet bu yardımlarının yanında kooperatiflerin yönetimine karışmaz[205]. Kooperatiflerin özellikle tarım kesiminde yüksek verim sağlamakta, kalkınmanın, istihdamın ve demokrasinin geniş kitlelere yayılmasında önemli etkileri vardır. Tüm bu sebepler devletlerin kooperatiflerin gelişimine yakından ilgi duymasına neden olmaktadır.

Devletin bu örgütlere yakından ilgisi zaman zaman yardım faaliyetleri sonucunda kooperatifleri vesayet altına alma girişimlerini, hatta tamamen devlet kontrolüne alma isteği gibi risklerde doğurmaktadır. Nitekim Fransa'da doğmuş olan karşılıklı yardım sistemi, ülkedeki sosyalist ve kapitalist akımların ilgisine maruz kalmış, iki akımda bu yapıları kendi kontrollerine geçmesi konusunda mücadele etmişlerdir. Buna rağmen Fransa'da devlet kooperatiflere öncülük yapmış, onların gereksinim duydukları maddi olanakları sağlamış, eğiti ve yönlendirici görevini yerine getirmiş; fakat bu yardımlara karşılık kooperatiflerin yönetiminde etki ve oy sahibi yoluna gitmemiştir. Devletin yardımları ortaklara kooperatifçiliği ve kooperatif ortağı olarak sorumluluk yüklenmeyi öğretmiştir. Böylece ortaklar her şeyi devletten beklemeyerek, kendi kendilerine ve birbirlerine güvenmeyi öğrenmişlerdir[206].

3. Vesayet Sistemi

Vesayet sisteminde devlet sadece kooperatiflere ait kanunları çıkarmakla kalmaz, ayrıca kooperatiflerin yönetiminde de sorumluluk alır, onları kontrol altında tutar ve gerektikçe müdahalelerde bulunur. Günümüzde özellikle birçok az gelişmiş ülkede rastlanan sistem budur[207].

---

204 A. Carlos Morales Gutierrez, "A Cooperative Synthesis of 20'th Century Agricultural Cooperative Movements in Europe", **Journal of Rural Cooperation**, Cilt: 33, Sayı: 1, 2005, s.48.

205 Koç, s.30.

206 Mülayim, s.99.

207 Mülayim, s.100.

Vesayet sisteminde kooperatifçiliğin "ortağın demokratik yönetimi" ile "özerklik ve bağımsızlık" ilkeleri tamamen ihlal edilmiş olmaktadır. Bu ilkelerin ihlali, kurumsal kooperatifçiliğin devlet eliyle zedelenmesi anlamına gelmektedir.

Vesayet sisteminin çeşitli sakıncalı sonuçları vardır. Bunlar;

- Kooperatif yönetiminin vesayet altında olması, ortakların ileriye dönük planlama yapmasını imkânsız kılar. Bu doğrultuda kendi hedeflerini koyamayan kurum kendi geleceği ile karar verme yeteneğini kaybeder. Bu yetiden uzun süre yoksun kalan kooperatifin ortakları kendisi dışında başkaları tarafından yönetilmeyi kanıksayarak verimsizleşir.
- Vesayet özellikle yatırım kararlarında ve personel atamalarında kendini gösterir. Bu, kooperatiflerin kaliteye dayalı işletilememesine neden olur ve tüm bunların sonucunda zarar kaçınılmazdır.
- Genellikle vesayet altındaki kooperatiflerin zararları vesayeti devam ettirmek isteyen devlet tarafından bütçeden kaynak aktarılarak kapatılır. Bu işlem devlet bütçesine yük getirirken, bir taraftan kaynak aktarılmasının cazibesine kapılan kooperatifleri daha da verimsizliğe iter. Bu işlem negatif yönlü bir sarmal olarak, kooperatiflerin kapanmasına kadar devam eder.
- Vesayet, sosyal sermayenin önemli bir dinamiği olan "güven" kavramını devre dışı bırakır. Kooperatiflerin temelinde, insanların bir araya gelerek işbirliği yapmaları vardır. Güven, bireyleri gönüllü olarak işbirliğine iten ve bu yolla kalkınmış toplumun oluşmasını kolaylaştıran temel bir değerdir. Vesayetin sistematik olarak yerleşmiş olması ve kooperatiflerin toplum fertleri tarafından kamu kuruluşu gibi algılanmasına neden olur. Bunun sonucunda kooperatif ortakları bir birleri ile güven bağına gitmek yerine devletten medet umar hale gelir. Güven kavramı devre dışı kaldığı için gelişim dinamikleri sekteye uğrar.

4. Devletçilik Sistemi

Bu sistem, devletçi rejimlerle yönetilen devletlerin kooperatiflere bakışı ve uygulamaları ile ilgilidir. Bu sistemde kooperatifler devletleştirilmiş, devletin birer organı haline dönüşmüşlerdir. Hatta devletle kooperatifler birbirleriyle özdeşleştirilmişlerdir. Kooperatiflerin kuruluşu, yönetimi ve gelişmesi gibi her aşamasında devlet vardır. Ancak kooperatifi oluşturan bireyler halkın kendisidir. Bir

noktada devlet, bu örgütler vasıtası ile halkın yönetimini anti demokratik bir anlayışta gerçekleştirir.

Devletçilik sistemi örneği olarak kabul edilen Çin Halk Cumhuriyetinde kurulmuş olan halk komünleri, son yıllara kadar tarım kesimine yön vermiştir. Halk komünleri, hem ekonomik hem de siyasal iktidarın temel bir örgütüdür. Komün amaçları sosyalist toplumdan komünist topluma geçişin temeli olan kolektivist ideolojinin gelişmesini sağlamak, ortaklaşa yemekhaneler, çamaşırhaneler, barınma, vb. kurarak kolektif yaşamı gerçekleştirmektir. Bu sistemde kooperatifler sivil inisiyatif olmaktan çıkıp devletin bir organı olarak kamu ekonomisinin bir parçası haline gelmektedir.

1930'lu yılların başında eski Sovyetler Birliğinde uygulamaya konulan ve 1990 yılında uygulamalarına son verilen kolhozlar, devletçilik sisteminin bir örneğini teşkil etmektedir. Kolhoz, Rusça "ortak mülkiyette bulunan işletme, kolektif ekonomi kelimelerinin kısaltılmış halidir. Tarımsal kooperatifler veya kolektif çiftlikler olarak düzenlenen kolhozların faaliyetleri, Kolhoz tüzüğü çerçevesinde gerçekleşiyordu. Bu tüzüğe göre, kolhozlar kendilerine tahsis edilen arazinin süresiz olarak kullanma hakkına sahiptirler. Bu arazi ne kiraya verilebilir, ne de satılabilirdi. Tüzüklerine göre, kolhozlar planlı bir ekonomi yaparak ekim alanlarını genişletmek, verimlilik artışını sağlamak, Devlet tarafından belirlenen planı gerçekleştirmek gibi görevleri üstleniyorlardı. Yönetimleri ise Devlet tarafından atanan yöneticiler tarafından sağlanmaktaydı[208].

E. Kooperatifçilik Alanları

Kooperatifler bir ekonomik sistemin tüm alanlarında faaliyet gösterebilirler. Kooperatifler bir işletme türü olarak görülebildiği gibi, aynı ürün ya da hizmet ile ilgili kişilerin ekonomik örgütlenmesi olarak da görülebilir. Dünya genelinde kooperatif türleri, tarımsal kooperatifler ve tarım dışı kooperatifler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Kooperatifler geleneksel ekonomik sektörler olan tarım, balıkçılık, tüketim, bankacılık, barınma, üretim sektörlerinde faaliyet göstermektedirler. Bununla beraber dünya genelinde kooperatif faaliyetler, çocuk bakımı, sağlık ve sosyal hizmetler, müzik ve tiyatro, eğitim, spor, turizm, ulaştırma ve altyapı gibi geniş sayıda sektöre de yayılmaktadır.

---

[208] Nesterova, s.89.

Kırsal kalkınmanın gerçekleşmesinde esasen kırsal alandaki tüm sektörlerin doğrudan etkileri olduğu bilinmekle beraber, günümüzde dünyada az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin tümünde kırsal alanın kalkınmasında temel belirleyici sektör tarım sektörüdür. Tarım sektörünün gelişmesi ve bu sektörün barındırdığı tarımsal sanayinin varlığı, tarımın diğer bütün sektörlerin gelişim oranları konusunda belirleyici rol oynamaktadır. Bu bağlamda, bizim burada yapmak istediğimiz kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde tarım sektörünün esas belirleyici sektör olması itibari ile tarımsal kooperatifçiliğin detaylandırılması olduğundan bu başlık altında sadece sektörel anlamda kooperatifçilik alanları genel bir çerçevede incelenecek ve böylece tarımsal kooperatifçilikle bağlantı kurulmuş olacaktır.

Grafik 1: Avrupa Kıtası'nda Kooperatiflerin Sektörlere Göre Yüzdesel Dağılımı

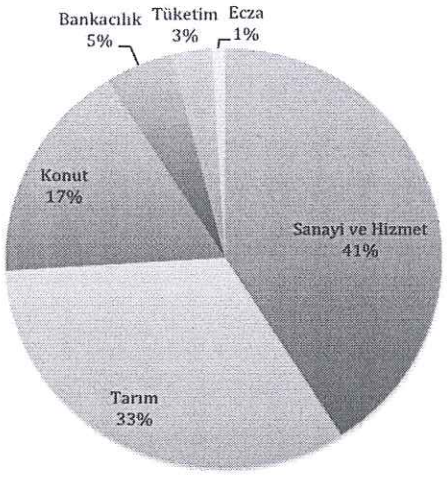

Kaynak: Euroean Co-operatives Key Statistics, www.coopseurope.coop, (06.09.2012)

Dünyanın farklı bölgelerinde ülkelerin kalkınmışlık seviyelerine göre farklı kooperatif yapıları mevcuttur. Örneğin az gelişmiş ülkelerde çok az kooperatif uluslararası Kooperatifler Birliğine üye olabilecek ölçüye sahiptir. Az gelişmiş ülkelerde daha çok tarımsal kooperatifler ağırlıktadır. Diğer taraftan gelişmiş ülkelerdeki kooperatif organizasyonların yüzde 25'i Uluslararası Kooperatifler Birliğine üyedir. Bu ülkelerde ki kooperatiflerin büyük oranını kredi kooperatifleri oluşturmakta, bu kooperatifleri sırasıyla tarımsal kooperatifler, tüketim ve işçi kooperatifleri takip etmektedir. Yakın zamanda sanayileşmiş ülkeleri barındıran Uzakdoğu'da tarımsal kooperatifler, kredi, tüketim ve çok amaçlı kooperatifler ağırlıktadır. Piyasa ekonomisinin hâkim olduğu ülkelerde tüketim kooperatifçiliği başta gelmekte hemen akabinde ise tarımsal kooperatifler ve sigorta kooperatifleri

bu kooperatifleri takip etmektedir. Kredi birlikleri ABD, Kanada ve Fransa'da en fazla payı alan kooperatif türleridir.[209]

Tarım sektörünün kırsal kalkınmayı belirleyici esas sektör olması ve tarım sektörünün en önemli unsurlarından bir olan tarımsal kooperatifçilik olması sebebiyle kooperatifçilik alanlarından tarım dışı kooperatifçilik genel olarak bahsedilmiş, tarımsal kooperatifçiliğe daha detaylı incelenmekle birlikte, tarımsal kooperatifçiliğin kırsal kalkınmanın yönetimindeki rolü üzerinde durulmuştur.

1. Tarım Dışı Kooperatifçilik

Tarım dışı kooperatifleri en genel ifade ile bir ekonomik sistemde tüketim, esnaf, yapı, sanayi ve hizmetler dalında faaliyet gösteren kooperatifler olarak tanımlamak mümkündür. Bu gruba giren kooperatifler; tüketim kooperatifleri, konut kooperatifleri, esnaf ve sanatkârlar kredi ve kefalet kooperatifleri ve hizmet kooperatifleridir. Hizmet kooperatifleri ise yine kendi içinde gruplara ayrılmaktadır. Bunlar; taşıma kooperatifleri, küçük sanat kooperatifleri, ecza kooperatifleri, iş yeri yapı kooperatifleri, turizm kooperatifleri ve işçi kooperatifleridir.

Sanayi devriminin etkileri ile sanayi ve imalatın yoğunlaştığı yoğun nüfuslu kentsel bölgelerde tarım dışı kooperatifler kurulmaya başlamıştır. İşçi kooperatifleri ve tüketim kooperatifleri bu alanda ilk kooperatifler olarak kabul edilmektedir. Nitekim modern anlamda ilk kooperatif olarak bilinen Rochdale öncülerinin kurduğu kooperatif bir tüketim kooperatifidir. Sanayi devriminin başlattığı toplumsal değişim kırsaldan kente yoğun bir göç başlatmış bu göç sonunda kentlerde çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda olan kalabalık bir işçi sınıfı doğmuştur. Bunun sonucunda gelir dağılımı bozulmuş ve sosyal problemler giderek artmıştır. Böyle bir ortamda kooperatifçilik toplumun gıda, barınma, iş sağlığı ve güvenliği gibi konularında düzenleyici etkisini göstermiştir. İlerleyen dönemlerde kooperatifler, yalnızca zayıf kesimlerin dayanışma kuruluşu olmaktan çıkmış, ekonomik ve ticari hayatta kendine has artıları bulunan başarılı girişim örnekleri haline gelmişlerdir.

2. Tarımsal Kooperatifçilik

Tarımsal kooperatifçilik, pazar paylarına göre ölçüldüğünde en başarılı kooperatifçilik alanı olduğu söylenebilir. Sanayi devrimi, tarımsal ürün yetiştiricilerini

---

209 Jarka Chloupkova, "European Cooperative Movement- Background and Common Denominators", **Unit of Economics Working Papers**, Sayı: 4, 2002, s.8.

yerel tüketime yönelik tarımsal faaliyetten ziyade uzak satış noktalarına göre üretim yapmaya yönelik değişime zorlamıştır. Çiftçiler üç süreç üzerinde kontrole ihtiyaç duymuşlardır. Bunlar; tarımsal girdi temini (gübre, tohum, ilaç), hizmet pazarlanması ve üretilen gıdanın ambalajlanarak pazarlanmasıdır. Bunların yanında üreticiler, kredi temini, sigorta, gibi konularda da örgütlenme gereği duymuşlardır. Üreticiler örgütlü davranmadıklarında bahsedilen ihtiyaçların temini ve faaliyetleri gerçekleştirmek için araçlara ve tüccarlara bağımlı kalmakta bu durum kolaylıkla kendilerinin sömürülmesine neden olmaktadır. Tüm dünyadaki çiftçiler için geçerli olan bu durum dünyanın çeşitli bölgelerinde tarımsal kooperatiflerin kurulmalarını sağlamıştır. Dünya'da ilk tarımsal pazarlama kooperatifleri 1820'lerde ABD'de, ilk tarım alım kooperatifleri 1860'larda İsviçre'de, İlk tarımsal kredi kooperatifleri yine 1860'larda Almanya'da kurulmuştur[210].

Gelişmiş ülkelerde tarımsal kooperatifler ekonomik sistemde dominant rol oynamaktadırlar. ABD'de tarımsal kooperatifçilik sektörü ekonomin temel kuvveti olacak şekilde büyüme göstermiştir. Tarımsal kooperatifler, 1994'de 4174 tarımsal üretici örgütü, 4 milyon ortak ve 89 milyar Dolar ciro ile ABD'nin en büyük sektörü konumuna gelmeyi başarmışlardır. Kanada ve Brezilya'da tarımsal kooperatifler 12 milyar dolar ciro ile tarım sektörünün lokomotifi durumundadır. Japonya'da ise tarımsal kooperatifler 90 milyar dolar ciro ile ABD'deki kooperatiflerin gücüne rakiptirler. Ülkedeki çiftçilerin yüzde 91'i bir tarımsal kooperatifin üyesi olarak, pazarlama, alım, kredi ve sigortacılık alanlarında faaliyetler gerçekleştirmektedirler. Yeni Zelanda'da sadece 49 tarımsal kooperatif olmasına rağmen, ürettikleri ciro 7 milyar dolardır. Tüm tarım ihracatının yüzde yetmişi bu kooperatiflerin elindedir.

Avrupa'da ise tarımsal kooperatiflerin boyutları genel olarak şu şekildedir: Fransa'da şarap sektörünün yüzde 60'ına sahiptirler. Almanya'da Raiffeisen kooperatifleri üreticilerinin yarısından fazlasının alım ve satışlarını sağlamaktadırlar. Avusturya'da tarımsal üretim ve pazarlamanın yüzde 60'ı yine kooperatifler tarafından yürütülmektedir. Tarımsal kooperatifler tüm Avrupa'da özellikle süt sektöründe ezici üstünlüğe sahiptirler. Bu doğrultuda süt sektöründe pazar payı anlamında; Fransa'da yüzde 52, Slovenya'da yüzde 72, Belçika'da yüzde 80, Hollanda'da yüzde 75, İngiltere'de yüzde 90, Norveç'te yüzde 99 olmak üzere sütçülük kooperatiflerin kontrolündedir. İsveç'te tüm tarımsal sanayinin yüzde 37'si kooperatiflerce yönetilmektedir.

---

[210] Johnston Birchall, **Cooperatives and The Millenium Development Goals**, International Labour Organization, Geneva, 2004, s.7.

Tablo 5: Avrupa Birliği'nde En Büyük 25 Tarımsal Kooperatif (2008 Yılı Verilerine Göre)

	Adı	Ülkesi	Sektörü	Ciro (Milyar Euro)	Üretici Ortak ('000)	Çalışan Sayısı ('000)
1	Friesland Campina	NL	Sütçülük	9.481	15.837	20.568
2	Bay Way	DE	Tedarik	8.795	-	15.540
3	VION,Son en Breugel	NL	Hayvancılık	8.540	-	35.583
4	Metsallitto	FI	Ormancılık	6.434	129.270	17.540
5	Arla Foods	DK	Sütçülük	6.200	7.625	16.200
6	Danish Crown	DK	Hayvancılık	6.000	10.700	23.500
7	AGRAVIS	DE	Tedarik	5.811	-	4.000
8	Union IN VIVO	FR	Tahıl, Tedarik	5.200	-	1.500
9	KERRY	IE	Sütçülük	4.700	9.700	22.300
10	DLG	DK	Tedarik	4.600	28.000	5.000
11	Flora Holland	NL	Bahçe Bitkileri	4.074	5.124	3.555
12	TERRENA	FR	Çok Amaçlı	3.900	27.500	9.900
13	TEREOS	FR	Şeker	3.800	9.500	9.000
14	Lantmannen	SE	Tahıl, Yem	3.656	37.000	10.500
15	SODIAAL	FR	Sütçülük	2.746	13.000	7.700
16	Nordmilch	DE	Sütçülük	2.500	7.989	7.989
17	DLA (Den Lokale Andel)	DK	Tedarik	2.450	20.000	2.300
18	Agricola Tre Valli	IT	Hayvan Yemi	2.332	-	-
19	Humana Milchunion	DE	Sütçülük	2.200	5.000	5.000
20	GLANBIA	IE	Sütçülük	2.200	18.600	4.900
21	RWZ Rhein-Main	DE	Tedarik	2.119	-	-
22	Irish Dairy Board	IE	Sütçülük	2.110	-	3.788
23	Westfleisch	DE	Hayvancılık	2.008	-	-
24	RWA	AT	Tedarik	2.000	122.000	13.000
25	Copagri	FR	Çok Amaçlı	1.950	-	-

Kaynak: European Agri-Cooperatives (COGECA), **Agricultural Cooperatives in Europe Main Issues and Trends**, Brüksel, 2010, s.33.

Gelişmiş ülkelerde tarımsal kooperatifler ile ilgili rakamlar açıkça göstermektedir ki, kırsal kalkınmanın temel belirleyicisi olan tarım sektörünün en etkin gücü tarımsal kooperatiflerdir. Bu ülkelerde tarım sektörünün tarımsal kooperatiflerce kuvvetlendirilmesi, ülke kalkınmasına direkt olarak etki eden kırsal kalkınmanın, kooperatiflerin büyük desteği ile sağlandığı gerçeğini beraberinde getirmektedir.

III. KIRSAL KALKINMANIN YÖNETİMİNDE TARIMSAL KOOPERATİFÇİLİK

Genel bir tanımla "yönetim" belli ihtiyaçları karşılamak için kurulan kurum ve kuruluşların fiziksel, finansal ve insan kaynaklarının söz konusu amaçların gerçekleştirilmesi için sevk ve idare edilmesi anlamına gelmektedir. Yönetim, işbirliği yaparak amaca ulaşma etkinliğidir. Yönetim her şeyden önce belli bir hedefe başkalarıyla birlikte erişme çabasıdır. Bununla birlikte bilimsel bir yönetimden bahsedebilmek için kurumsal bir yapının işleyişine ihtiyaç vardır. Kurumsal yapının

verimli ve etkin biçimde örgütlenmesi ve yönetilmesinin yöntemlerini incelemek yönetim biliminin temel amacıdır[211].

Yönetim, uygulama bakımından kamu ve özel yönetim şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Kamu yönetimi, bürokratik özellikler taşırken, özel yönetim, verimliliği esas alan bir yapıya sahiptir. Buna karşılık, yönetimde küçük örgütlerle, büyük örgütler arasındaki ayrılıklar genellikle kamu kuruluşlarıyla özel kuruluşlar arasındaki farklılıklardan daha fazladır. Ancak her iki yönetiminde üzerinde durduğu önemli husus, benzer niteliklere gereksinim duyulmasıdır. Özel yönetici, diğerine göre serbesti içinde hareket edebilir. Kaldı ki, özel yönetici, öncelikle kurumuyla ilgili amaçlarını gerçekleştirmek anlayışıyla hareket ederken, kamu yöneticisinin temel amacı, "kamu yararı"dır. Bunun yanında özel yönetim alanında düşünülmesi gereken kooperatifçilik yönetimi her ülkedeki gelişmişlik düzeyinin ortaya koyduğu farklılıklar nedeniyle, bazı ülkelerde kamu yönetimine daha yakın, bazılarında tamamen özel yönetim alanında ve bazı ülkelerde ise her iki yönetim şeklinin ortasında yer almaktadırlar[212].

Yönetim ile ilgili çalışmalar, yönetimin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra keşfedilen bir olgu olarak ortaya koymaktadır. Ancak yönetimin hem bir meslek hem de bir araştırma alanı olarak birçok ülkede hemen hemen iki yüzyıl geriye giden bir geçmişi vardır. Adam Smith ve Karl Marx döneminde yönetim olgusu yoktu. Onlara göre, ekonomi kişiler üstüydü ve objektif ekonomik kuvvetler tarafından yönetilirdi. Yönetimi ekonominin merkezine koyan, kaynakları verimli kullanmakta yönetsel görevleri vurgulayan ilk yaklaşım J.B.Say'den gelmiştir. Say'i başta ilk kooperatifçilerden sayılan Francois Fourier ve Saint-Simon olmak üzere Fransız geleneğinin "ütopik sosyalistleri" izledi. O zaman ne büyük kuruluşlar ne de yönetim vardı, ama hem Fourier hem de Saint-Simon gelişmeleri öngördü ve daha fiilen ortaya çıkmadan önce yönetimi keşfettiler. Özellikle de Saint-Simon kuruluşun doğuşunu gözlemledi. Yönetim olgusunu ayrı ve belirgin, üretim araçlarından yanı sıra tarihin kanunlarından da bağımsız hareket edebilen bir kuvvet olarak vurgulamalarından dolayı, Marx Fransızları açıkça suçlamıştır. Bu dönemi takiben, İskoçya'da bir sanayici ve yine ilk kooperatifçilerden sayılan Robert Owen fiilen ilk yönetici olmuştur. Owen 1820'lerde kendisine ait tekstil fabrikasında, ilk önce üretkenlik ve motivasyon sorunlarını veya işçinin çalışmayla olan ilişkisi yada işçinin

---

211 Nurullah Genç, **Yönetim ve Organizasyon Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar**, Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 2007,s.78.

212 Koç, s.67.

şirketle ve yönetimle ilişkisini ele aldı. Owen'la birlikte, yönetici gerçek bir kişi olarak ortaya çıkmıştır[213].

Yönetimin bir olgu ve organizasyonlar için verimliliği ve üretkenliği tahsis edecek bir kuvvet olarak keşfedilmesi ilk kooperatifçiler olarak bilinen, Saint-Simon, Fourier ve Owen'ın gözlemlerinde ve pratiklerinde ortaya çıkmış olması dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, yönetim olgusu ile kooperatifçilik ilişkisi, yönetimin bir kuvvet olarak kooperatiflerde daha belirgin ve daha etkin bir şekilde ortaya çıktığı düşüncesini doğurmaktadır. Daha sonraki yıllarda Rochdale öncülerinin kurdukları kooperatifleri ortaya koydukları bir takım ilkeler çerçevesinde yönetmesi, yönetimin etkinliğini ve sürdürülebilirliğini tahsis etmeye yönelik kooperatiflere yönelik ilk kurumsal ilkeler olarak kabul edilmektedir. Böylece kooperatifçilik ile bir doktrin olarak yönetimin tarihsel kökenleri ve gelişimi itibari ile tamamen paralel olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu çıkarım bize şunu gösterecektir; her hangi bir alanda (sektör ya da coğrafya) yönetimin etkinliği sağlanması kooperatifler vasıtası ile daha kolay olacaktır. Kooperatiflerin tarihsel gelişiminde bazı devletlerin bu organizasyonları kullanarak belirli bölgelerde hâkimiyet sağlamaya çalışması yaptığımız çıkarımı destekler niteliktedir. Ayrıca aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok devlet ulusal ve bölgesel kalkınma planlarında kooperatiflerden faydalanmıştır.

Kırsal kalkınma ile tarımsal kooperatifler arasındaki ilişkiyi Mill, Cairnes ve Pareto analizlerinde eğitim ve öğretim boyutunda kurmuşlardır. Kırsal alanda tarımsal kooperatif ortakları, lider ve yönetici adaylarının seçimi, kalite kontrol, piyasaya ulaşma, riskleri yönetebilmek için yereldeki bilgileri değerlendirme gibi konularda ortaklaşa tercihlerini ortaya koymaktadırlar. Bunun yanında yerel, bölgesel ve ulusal kalkınmanın sağlanması konusunda önemli yer tutan altyapı hizmetlerinin gerçekleştirilmesi konusunda tarımsal kooperatiflerin önemli katkıları vardır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım kesiminde ikili yapı göze çarpmaktadır. Küçük köylü işletmelerinden oluşan geleneksel kesim kendi varlığını sürdürmek için geçimlik üretim yapmaya çalışırken, genelde büyük işletmelerden oluşan modern (ticari) kesim pazar için üretim yapmaktadır. Geleneksel kesim, modern üretim girdilerini ve tarım kredilerini organize piyasalardan sağlayamadığından, girdi ve kredi kullanımı daha çok modern kesimde

---

213 Peter Drucker ve Joseph A. Maciariello, **Yönetim**, çev. İlker Gülfidan, Optimist Yayınları, İstanbul, 2012, s.59.

yoğunlaşmaktadır. Tarım kesiminin bu ikili yapısı kırsal örgütlenmeyi gerekli kılan nedenlerin başında gelmektedir[214].

Kalkınmayı bir süreç, kalkınmanın yönetimini ise bir süreç yönetimi çerçevesinde değerlendirirsek, bu sürecin yönetimi özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler boyutunda önemlidir. Tarımsal kooperatifler, sanayi devriminden önce tarımın insan hayatındaki önemine ölçüsünde yer almaya başlamış, daha önce de değinildiği üzere birçok gelişmiş ülke tarımsal kooperatifçiliğin oluşturduğu sosyal, ekonomik ve politik taban üzerine inşa edilmiştir.

Kooperatifçiliğin özellikle tarımsal kooperatifçiliğin bu dönemli önemli olması kırsal alanın kalkınma sürecinin yönetilmesinde de devletler tarafından öncelikle tercih edilen araçlar olmasını sağlamıştır. Demokratik tarımsal kooperatifçilik özellikle Batı ve Orta Avrupa'da kırsal alanın kalkınması ve ulusal kalkınmaların sağlanması çerçevesinde de önemli işlevler görmüştür. Doğu toplumlarında demokrasi kültürünün tam olarak gelişmemesi, kooperatiflerin daha çok küçük ölçekte ve genellikle kurumsallaşmamış yapılar olarak kalmasına sebep olmaktadır. Bu noktada kooperatif faaliyetin esas potansiyelinin bu ülkelerde tam olarak ortaya çıkmadığı yorumu yapılabilir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan toplumsal gelişmeler bu konuda birçok çarpıcı örnek barındırmaktadır. İsrail Devletinin 20. yy ilk çeyreğinde Moshav ve Kibbutz olarak adlandırılan tarımsal kooperatiflerin birleşmesi ve bu tarımsal örgütlenmelerin sosyo-ekonomik ve politik etkileri çerçevesinde kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Aynı şekilde sömürgeci ve işgalci devletlerin işgal ettikleri bölgelerde kendi taraftarlarına başta tarımsal olmak üzere çeşitli alanlarda kooperatifler kurdurdukları bilinmektedir. Bu örnekler bize göstermektedir ki, kırsaldan başlayarak toplulukları özellikle tarımsal örgütlenmeler ile yönlendirmek o bölgenin belirli bir ortak değerler bütünü çerçevesinde kalkındırmasını kolaylaştırmaktadır.

20. yy başında yaşanan gelişmeler ile ilgili olarak yaptığımız çıkarımlar, ilerleyen yıllarda özellikle planlama olgusunun ülkelerin kalkınma süreçlerinde kullanılması ile daha somut örnekler ile kendini göstermiştir. Ülkemizde ilk planlama deneyimlerinin başladığı 1930'lu yıllarda, 1960'lı yıllardan itibaren 5 yıllık kalkınma planlarında, tarımsal kooperatifçilik, kırsal alanın kalkınması çerçevesinde sürekli bir şekilde yer almış ve günümüz kalkınma planlarında da yer almaya devam

---

[214] Hakkı İnan, **Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2008,s.102.

etmektedir. Ülkemizde demokratik kooperatifçilik çeşitli dönemlerde ve çeşitli gerekçeler ile zarar görmüş tarımsal kooperatifler çoğunlukla devletin hamiliği, yönlendirmesi ve çoğu zamanda tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri örneklerinde olduğu gibi vesayet altında kalmıştır. Tarımsal kooperatiflerin kalkınma planlarında bu kadar çok yer alması ve önem gösterilmesine karşı bu örgütleri devletin çoğu zaman desteklemek adı altında popülist politikalar çerçevesinde kontrol altında ve yönetmek istemesi düşündürücüdür.

Batı toplumlarında özellikle Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika kıtalarında tarımsal kooperatifler gıda piyasalarının en önemli kurumlarındandır. Gelişmiş ülkelerde gıda piyasalarının devamlılığı, tarımsal kooperatifler ile tahsis edilmektedir. Kooperatifler bu işlevi, eksik rekabeti ve tekelleşmeyi engelleyerek, gıda arzını düzenli bir şekilde sağlayarak yerine getirmektedirler. Kaldı ki Birleşmiş Milletlerin son yıllarda ekonomik krizlere karşı kooperatiflerden daha fazla yararlanmaya yönelik yaklaşımları ve bu doğrultuda hükümetlerin kooperatifleri teşvik etmeleri konusundaki tavsiyeleri kooperatiflerin bahsi geçen etkilerini destekler niteliktedir.

Günümüzde kırsal alanların kalkınması, ulusal kalkınmanın sağlanmasında stratejik planlama ve stratejik yönetim araçlarından faydalanılmaktadır. Ancak stratejik planlama ve stratejik yönetim Türkiye'de yeni sayılabilecek modern yönetim yaklaşımları olarak kabul edilebilir. Türkiye'de stratejik planlama kamu idare ve kuruluşlarının gündemine gelmesi mali sektör ve kamu yönetimine yönelik orta vadeli reform programlarının desteklenmesi amacıyla 12 Temmuz 2001 tarihinde Dünya Bankası ile imzalanan 1. Program Amaçlı Mali ve Kamu Sektörü Uyum Kredi Anlaşması ile gelirken Amerika Birleşik Devletlerinde büyük ölçekte tarımsal kooperatifler 1970'li yıllarda stratejik planlama süreçlerine girmişlerdi. Oysa ki bugün dünyada tarımsal sanayinin ve piyasa ekonominin kaleleri olarak görülen tarım satış kooperatifleri, 1970'li yıllarda Türkiye'de devletin vesayeti ve güdümü altındaydı. Aynı şekilde kırsal alanda yaşayanlar için önemli bir finansman örgütü olan tarım kredi kooperatifleri de bu vesayetten etkilenmekteydi. Tarımsal kooperatiflerin vesayetin altındaki verimi ile öz iradeleri ile stratejik planlama yapabilen kooperatiflerin verimlerini karşılaştırdığımızda sonucun stratejik planlama yapan çiftçi örgütlerinin lehine olacağı kuşkusuzdur.

Kooperatiflerin var olan evrensel ilkeleri kooperatiflerin kurumsal kimliklerini koruyan ve kooperatiflerin kalkınmayı sağlayan etkilerini ortaya çıkarmaya yardımcı olan ilkelerdir. Tarımsal kooperatiflerin bu ilkeleri uyum göstermesi ve yönetsel

süreçlerini bu ilkelere göre şekillendirmesi kuşkusuz kırsal kalkınmanın sağlanması konusunda önemlidir. Bunun yanında, kaynakların etkin ve verimli kullanılması konusunda önemli işlevi olan stratejik planlama ve stratejik yönetim olgusunun hem ulusal kalkınma planlarında hem de tarımsal kooperatiflerin yönetsel süreçlerinde kullanılması, kırsal kalkınmanın verimliliğini olumlu yönde etkilemektedir.

Stratejik planlama ile örgütler kendi iç ve dış koşullarını irdeleyerek, belirlenmiş bir vizyona ulaşmak için, orta ve uzun vadeli strateji, taktik ve politika oluştururlar. Bu yöntem ile örgütler kaynaklarını en etkin ve verimli şekilde kullanmayı amaç edinmişlerdir. Kırsal alanda yer alan ve kalkınmanın belirleyici aktörleri olan tarımsal kooperatiflerin uzun vadeli stratejik planlama yapmaları, kırsal alanın kalkınması için elzem olan kaynakların verimli ve etkin kullanılması yönünden çok önemlidir. Kırsal alanda gelir seviyesi düşük tarım üreticilerinin örgütlenmesi ne kadar önemli ise, örgütlü yapının stratejik hedefler koyarak uzun vadeli planlama yapması bir o kadar önemli olacaktır.

Günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler ulusal kırsal kalkınma stratejik planlarını yapmaktadır. Bunun yanında ülkelerin tarım ve kırsal kalkınma birimleri aralarında tarımsal kooperatiflerinde bulunduğu yerel örgütlere stratejik planlama yapabilmelerine yönelik teknik destek sağlamaktadırlar. Böylece ulusal stratejik kalkınma planları genel çerçevesinde tarımsal kooperatifler kendi stratejik planlarını yaparak hem sürdürebilirliklerini garantiye almakta hem de içinde bulundukları kırsal alanın kalkınması konusunda önemli roller üstlenmektedirler. Bu konuda oldukça ilerlemiş olan ABD kırsalındaki büyük ölçekli tarımsal kooperatifler, 1970'li yıllardan beri stratejik planlama yapmakta ve böylece sürdürülebilirliklerini sağlamaktadırlar[215]. 1998 yılı verilerine göre ABD'de 2.816 tarımsal kooperatifin çoğunluğu tarımsal pazarlama kooperatifi olmak üzere 1.282'isi stratejik planlama yapmaktadır. Orta ve uzun vadeli tarımsal üretim hedefleri ve performans ölçümlerinin yerel toplulukların kendi kuruluşları olan tarımsal kooperatifler vasıtası ile yapılması kırsal alandaki yaşayanların hedef koyma ve ortaya konan ekonomik ve sosyal hedefler doğrultusunda organize olma becerilerini geliştirir. Planlama fonksiyonunun içinde yer alan, politika oluşturma, strateji belirleme, araçları vasıtası ile uluslararası, ulusal, bölgesel ve kırsal düzeyde kalkınma planları oluşturularak kalkınmışlık seviyelerine ulaşılmaya çalışılmaktadır. Ulusal çerçevede kırsal

---

215 James J. Wadsworth, "Strategic Planning Systems of Large Farmer Cooperatives", United States Department of Agriculture, Agricultural Cooperative Service, ACS Research Report Number 103, http://www.rurdev.usda.gov/rbs/pub/rr103.pdf, (20.06.2012).

kalkınma strateji belgeleri, yerel çerçevede ise kamu kuruluşlarının, sivil toplum kuruluşlarının ve tarımsal kooperatiflerin stratejik planları kırsal kalkınmanın sürdürülebilirliği anlamında önemlidir.

Son yıllarda kırsal kalkınma politikaların belirlenmesinde uluslararası kuruluşların rolü gittikçe artmaktadır. IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki tarım sektörlerindeki değişimleri yönlendirmekte ve bu doğrultuda yapısal değişimleri zorlamaktadırlar. Bu notada temel tartışma konusu, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kırsal kalkınma süreçlerinde temel stratejilerin hangi politikalara ve dolayısı ile hangi ilkelere dayandığı ile ilgilidir. Strateji ve politikanın planlama sürecinin bir parçası olması ve planlamanın ise farklı siyasal ve ekonomik ideolojilerin örgütlü yapıları kendi çıkarlarına göre şekillendirmek için en önemli araç olması kırsal kalkınmanın yönetiminde dikkat edilmesi gereken esas konu olmasını sağlamaktadır. Bu nedenle günümüzde uluslararası örgütlerin ürettikleri ve ülkelere dayattıkları kalkınma politikalarının esasında belirli bir ideolojinin çıkarlarına yönelik olduğu düşüncesi akıllara gelmektedir.

Özellikle Türkiye, Avrupa Birliği uyumlaştırma sürecinde, IMF ve Dünya Bankası'nın onaylamış olduğu yapısal reformlar ile özelleştirmelerin arttırılması, serbest bölgelerin genişletilmesi ve yabancı sermaye yatırımlarının önündeki engellerin kaldırılması sağlanmıştır. Bu yönlendirmedeki temel mantık devlet mülkiyetindeki tarımsal KİT'lerin rasyonellikten uzak olduğu ve verimliliği için özelleştirilmesi gerekliliğidir. Ancak burada bir seçenek unutulmuş, yine özel yönetim alanı içinde olan tarımsal kooperatiflere devredilmesi düşünülmemiştir. Oysaki tarımsal kooperatifler günümüzde tüm gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün dolayısıyla kırsal kalkınmanın lokomotifi konumundadır.

Kooperatifleri kullanan yereldeki topluluğun sahipliği ve yönetimi ile net gelir yine aynı kişilere dağılmış olur. Böylece kırsal alanın kalkınmasını sağlayacak sermaye birikimi sağlanır. Kooperatiflerin yapısal özellikleri ve hedefleri diğer organizasyonlardan farklı davranmaya zorlamaktadır.

Günümüzde "katılımcı yönetim", "yönetişim" gibi kavramlar sıkça kullanır olmuş, yönetimin etkinliğinde demokratik katılımın önemi gitgide artmaya başlamıştır. Kalkınma ve kırsal kalkınmanın yönetimi ise artık ülkelerin katılımcı yaklaşımlarla çözmeye çalıştıkları bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgesel nitelikte olan kalkınma ajansları, sivil toplum kuruluşları ve özel girişimler geçmişteki merkezi kalkınma politikalara göre daha adem-i merkeziyetçi politikaların aktörleri

konumuna gelmişlerdir. Kooperatifler ise kırsal kalkınmanın yönetiminde sayılan bu organizasyonlar kadar önemli belki de etkide bulunduğu alan ve yapısal özellikleri itibari ile en etkin araçlar olarak görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarının temel sorunlarından biri mevcut sosyal altyapının bireyleri motive etmekte yetersiz kalmasıdır. Bir başka deyişle, bu toplumlarda belli itici güçlere tepki gösterme ve yeni davranış biçimleri benimseme tutumları zayıftır. Bu nedenle, yeni fikir ve davranış biçimlerinin bu ülkelerde anlaşılması ve desteklenmesi önem kazanır. Kooperatif hareket içinde yer alan, kendi kendine yardım, dayanışma, birlikte hareket etme gibi nitelikler az gelişmiş ülkelerin sosyalizasyon sürecinin özellikleri arasındadır. Sistemin topluma uyarlanmasında ortaya çıkabilecek bazı hata ve eksikliklere karşın, toplumun davranış biçimini bozmadan, toplumsal yükselmeyi gerçekleştiren, kalkınmayı hızlandırma potansiyeline sahip kooperatifçilikten daha etkili bir araç yoktur[216].

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunda ekonomik ve politik gücün kentlerde toplanması, uygulanan politikalarda kırsal kesimin unutulmasına ya da önemsenmemesine yol açmakta, bu da kırsal kesimin ulusal kaynaklardan daha az yararlanması sonucunu getirmektedir[217]. Bu durum kırsal alanda tarımsal örgütlenmelerin önemini arttırmakta bununla beraber ekonomik ve politik gücü kırsal alana kaydırabilmek için örgütlü yapıların etkin politikalar üreterek kırsalı kalkındıracak projeler üretmesi gerekecektir. Kuşkusuz kırsal alanın kalkınmasında tarımsal kooperatiflerin ve diğer yerel örgütlerin başarılı olabilmesi için, devletin yasal, eğitimsel, vergisel, vb. teşviklerine ihtiyaç duyulacaktır. Ancak bu destekler tarımsal kooperatifler üzerinde bir vesayete neden olmamalıdır.

Kırsal alanda üreticilerin tek başlarına elde edemeyecekleri finansal ve hizmet desteklerini kooperatif çatısı altında örgütlenerek elde edebilmektedirler. Tarımsal kooperatifler çeşitli vergi istisnalarından faydalanabilmekte bunun yanında devlet bütçesinden, uluslararası fonlardan veya kalkınma ajanslarından kredi veya hibe destekleri alabilmektedirler. Bu destekler yerel organizasyonlar olan kooperatiflerin kırsal alanın kalkınmasını sağlayacak altyapı ve üstyapı projeleri üretmelerini kolaylaştırmaktadır. Yereldeki toplulukların tarımsal örgütler kurması, bu toplulukların demokrasi anlayışının gelişimine de destek olmakta böylelikle kırsal alanda kaynakların etkin kullanımı ve yönetimi sağlanmış olmaktadır.

---

216 Sına, Soyer, s.114.

217 Şinasi Öztürk, "Kırsal Yoksulluk ve Neo-Liberal Ekonomi Politikaları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 5, 2008, s.620.

A. Tarımsal Kooperatif Alanları

Tarım kooperatifleri, ortak olan çiftçilerin ekonomik haklarını savunmak amacıyla bizzat çiftçiler tarafından kurulmuş organizasyonlardır. Çiftçiler, ya tüketici, ya üretici, ya da kredi alıcısı olarak, ekonomik haklarını savunmak için birleşmişler ve çeşitli isimlerle tarım kooperatiflerinin kurulmalarını sağlamışlardır. Günümüzde tarım alanında kooperatiflerin yer almadığı ekonomik alan hemen hemen yok gibidir. Tarımsal kooperatif alanları çeşitli şekillerle sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmalar, ortakların kooperatifleri olan ilişkilerine göre de olabildiği gibi kooperatiflerin faaliyetleri esas alınarak da yapılabilmektedir. Bu çalışmanın konusu ile ilişkilenmesi doğrultusunda bizim esas alacağımız ayrım, kooperatiflerin faaliyetlerine göre olacaktır[218].

1. Tarım Kredi Kooperatifleri

Dünyada tarım kredi kooperatifçiliğinin öncüsü Raiffeisen organizasyonu olarak kabul edilir. Kırsal kesim çok amaçlı tarımsal kooperatifçiliğinin anavatanı olarak bilinen "Raiffeisen Modeli"ni günümüzde birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler başarılı bir şekilde uygulamıştır. 19. asrın ortalarında bu hareketin öncüleri olan ve dünya kooperatif literatürüne geçen iki isim vardır; F.Wilhelm Raiffeisen ve Hermann Schulze-Detitzsch. Her iki öncünün kooperatifçilik hareketine kazandırdığı "Kendi Kendine Yardım" "Kendi Kendini Yönetim" ve "Kendini Denetim" değerleri, birçok ülkedeki kooperatifçilik hareketinin uygulamasının da çıkış noktası olmuştur. Her iki öncü birbirinden farklı faaliyet sahaları için; muhtaç, tek başına ekonomik güç oluşturamayacak insanların serbest iradeleri ile birlikte üretimin her safhasında dayanışmaya gitmelerini kooperatif girişimi olarak görmüştür. F.Wilhelm Raiffeisen kırsal kesimde üreticinin gereksinimleri için çok amaçlı kredi kooperatiflerini kurmuş, kooperatiflerin finansmanı için kooperatif bankasının yerel seviyeden sonra bölge bankalarını da faaliyete geçirmiştir. Hermann Schulze ise küçük esnaf ve zanaatkârın girdilerinin temini ve finansman gereksinimleri için temin ve kredi kooperatiflerini oluşturmuştur. Günümüzde her iki tür kooperatif 150 yıllık geçmişleri ile Bankacılıkta 1972 yılından itibaren birlikte hareket ederek çok güçlü kooperatif bankasının sahibidirler. Gerek kırsal kesimdeki "Raiffeisen" çok amaçlı tarımsal kooperatifleri ve gerekse daha çok esnaf ve sanatkârın örgütlediği kooperatifler

---

[218] Mülayim, s.205.

bugün Almanya ekonomisinde önemli yatırımcı ve işveren durumundaki işletmelerin sahibidirler[219].

Tablo 6: Alman Kırsal Raiffeisen Kooperatiflerinin Son Altmış Yıldaki Gelişimi

Yıllar	1950	1970	1990	2007	2008	2009	2010
Kırsal Raiffeisen kooperatifleri	23.753	13.764	5.199	3.086	2.994	2.675	2.598
Ortak Sayısı (Milyon)	3,3	3,9	4,5	2,15	1,8	1,7	1,7
Bu kooperatifler içerisinde yer alan Raiffeisen Kooperatif Bankalarına İlişkin Veriler							
Raiffeisen Kooperatif Bankaları	11.216	4.920	1.474	195	178	165	157
Ortak Sayısı (Milyon)	1,6	2	3,3	1,21 .	1,11	1,06	1
Toplam Ciro	3,463	17,461	39,030	39,112	43,206	38,420	42,811

Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Dünyada Başarılı Kooperatifçilik Uygulamaları**, Ankara, 2012, s.22.

2. Tarım İşletme Kooperatifleri

Ortaklarının tarımsal ürünlerini işleyen, işlenmiş ürünü ortaklarına geri veren ya da toptan satışını yapan kooperatife tarım işleme veya tarım imal kooperatifi denir. Uygulamada bu kooperatifler genellikle satış işlemini de yapmaktadır. Bu nedenle bu kooperatiflere "Tarım İşleme ve Satış Kooperatifleri" de denilmektedir. Tarım işletme kooperatifleri, tarımsal faaliyet sonucunda elde edilen, özellikle çabuk bozulabilme özelliği olan ürünleri tarımsal endüstri aracılığıyla işleyerek daha sonra tüketilmek üzere dönüştürürler. Bu ürünlere örnek olarak süt, üzüm, zeytin, domates, meyve, sebze, et sayılabilir. Tarım işletme kooperatifleri sayılan bu ürünlerin ileride kullanılabilmeleri için sütün tereyağı ya da peynire, üzümün şaraba, domatesin salçaya dönüşümü şeklinde dönüşüm işlemlerini gerçekleştirirler[220].

---

219 Milli Kooperatifler Birliği, s.6.

220 Mülayim, s.373.

Dünya'da başlıca tarım işletme kooperatifleri sütçülük kooperatifleri, şarapçılık kooperatifleri, meyve suyu kooperatifleri ve konserve kooperatifleri olarak sayılabilmektedir. Sütçülük kooperatifleri en eski ve dünyada en fazla yayılmış tarım işletme kooperatifidir. Avrupa Birliğinde en büyük 25 tarımsal kooperatif sıralamasında ilk sırada bir sütçülük kooperatifi bulunmaktadır.

3. Tarımsal Üretim Kooperatifleri (Arazi Kullanma Kooperatifleri)

Tarım sektöründe çarpık mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkan maliyetlerin arazi kullanımında kooperatifleşme sağlanarak pozitif ölçek ekonomilerinden yararlanmak suretiyle kırsal alanda yaşayan üretici kesimin gelir seviyesinin artmasını sağlayan kooperatiflerdir. Tarımsal üretim kooperatifleri, tarımda sermayeye ve araziye duyulan ihtiyacın giderek artması ve modern tarım tekniğinin gerektirdiği koşulları küçük aile işletmelerinin karşılayamayışı sonucu doğmuştur. Tarımsal üretim kooperatiflerine arazi kullanma kooperatifleri veya kooperatif çiftlikleri de denilmektedir.

Tarımsal üretim kooperatifleri ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Batı ülkelerinden İtalya, Fransa, İspanya, Norveç ve İngiltere'de örnekleri görülen bu kooperatifler, sosyalist ülkelerde ve İsrail'de üretim araçlarının kolektif mülkiyetini esas alan kooperatif çiftlikler biçiminde örgütlenmişlerdir. Türkiye'de 1970'li yılların sonunda ve 1980'lerin başında daha çok İspanya ve Fransa'da uygulanan grup tarımına benzeyen bazı üretim kooperatifçiliği girişimleri görülmüşse de, devletçe gereken destek sağlanamadığından bunlar sonuçsuz kalmıştır[221].

Tarımsal üretim kooperatifleri konusunda İsrail'de Kibbutz'lar ve Moshav'lar örnek olarak gösterilmektedir. Kibbutz'ların evrensel kooperatifçilik ilkelerine göre kooperatif olup olmadığı bir tartışma konusudur. Kibbutz, her ne kadar üretim kooperatifleri arasında incelense de aslında bu örgütler kooperatiften çok kendine özgü bir kolektif tarım ve kolektif yaşamın ileri bir versiyonudur. Kibbutz'larda özel mülkiyet toptan kaldırılmıştır. Üretim ve tüketim kolektif temellere göre yürütülmektedir. Kibbutzun her ferdi yeteneğine göre görevlendirilmekte ve çalışmasına karşılık müşterek fondan kendi gereksinimi oranında yararlanmaktadır. Bu bakımdan kibbutz aslında, kooperatif çiftlikten çok kolektif bir köydür[222]. Arazi kullanma kooperatiflerine İsrail'deki diğer örnek ise Moshav'lardır. İsrail devleti

---

221 İnan, s.140.

222 Mülayim, s.402.

kurulmadan önce bölgeye ilk gelenleri ortak barınma, çalışma ortamı hazırlamak için düşünülmüş ve bir kolektif köy olan ilk Moshav 1921'de kurulmuştur. Moshav'ların sayısı, 1948'de 58, 1980'lerde ise 400'ü bulmuştur. Köyler devlete ait olmakla beraber Moshav'lar da yaşayan ailelerin her biri, kullanım esasına dayalı olarak kendisine ait konutları ve ürettikleri üründen gelir elde ettikleri tarım arazileri mevcuttur. Moshav'ın yaşam yapısında, tedarik ve pazarlama, eğitim, sağlık ve kültürel hizmetler tamamen kolektif bir şekilde gerçekleşmektedir. Moshav'larda yönetim ise demokratik seçim anlayışı ile ortaklarca gerçekleştirilmektedir[223].

4. Tarım Alış Kooperatifleri

Tarım alış kooperatifleri ortaklarına tarımsal girdileri en uygun fiyattan temin edilmesini sağlar. Tarımsal girdilerin toptan ve toplu olarak alınması ölçek ekonomisi yaratarak ortaklar fiyat avantajı sağlar. Çiftçiler sahibi oldukları bu kooperatiflerden yem, tohum, petrol ürünleri, tarla ekipmanları, donanım ve inşaat malzemeleri gibi tarımsal üretimde ihtiyaç duydukları girdileri sağlarlar.

2002 yılı verilerine göre ABD'de 1200 den fazla sayıda tarım alış kooperatifi tüm tarımsal girdi piyasasının yüzde 27'sine hâkim olmuşlardır. Yine aynı yılda bu kooperatiflerin toplam cirosu 23 milyar ABD dolarını aşmıştır. Bu kooperatifler aynı zamanda kırsal topluluklara petrol ürünleri ulaştırmada öncelikli bir rol oynamaktadır[224].

5. Tarım Sigorta Kooperatifleri

Tarım sigorta kooperatifleri, tarımsal üretimi doğal afetler başta olmak üzere her türlü riskten korumaya yönelik kurulmuş kooperatiflerdir. Hayvan hayatı ve hastalıkları, dolu, kuraklık, sel, yangın, fiyat düşmesi gibi konular sigorta konusu olabilmektedir.

Tarımsal sigorta konuları çok olmasına rağmen diğer konularda yaygın olan sigortacılık tarımda yayılması daha güçtür. Risk faktörü tarımsal alanda daha yüksektir. Tarımsal ürünler ve hayvanlar doğal koşullardan ve afetlerden etkilenme derecesi yüksek olması risk oranlarını arttırmaktadır. Bu nedenle birçok ülkede kuraklık, don ve yer sarsıntıları gibi etki alanları geniş ve dolayısıyla meydana

---

223 Galor, s.2.

224 Kimberly A.Zeuli ve Robert Cropp, "Cooperatives: Principles and Practices in The 21st Century", s.31, http://learningstore.uwex.edu/assets/pdfs/A1457.PDF, (19.03.2012).

getirdikleri zararlar büyük olan doğal olaylar genellikle sigorta konusu dışında bırakılmıştır.

Tarım sigorta kooperatifleri bu koşullarda önemli görevler düşmektedir. Özel sigorta şirketlerinin yüksek risk ve düşük kar ihtimaline karşı güvence veremedikleri konularda tarım sigorta kooperatifleri önemli rol üstlenmektedir. Tarımsal sigortacılıkta en karakteristik olanları hayvan sigortaları ve dolu sigortalarıdır. Tarım sigorta kooperatifleri Avrupa Birliği ülkelerinin çoğunda, ABD ve Kanada'da oldukça gelişim göstermiştir[225].

6. Tarım Hizmet Kooperatifleri

Tarımsal hizmet kooperatifleri, üretim, pazarlama, alım, kredi gibi başlıca kooperatifçilik faaliyetleri dışında kalan özel konularda faaliyette bulunan kooperatiflerdir. Hizmet kooperatifleri çiftçinin ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirmek için; makine kullanma, defter tutma, tarımsal zararlı savaşı, hayvan ıslahı, taşıma, sulama, suni tohumlama, kırsal enerji ve iletişim konularına odaklı çalışmalar yapan kooperatiflerdir. Kuşkusuz bu hizmetlerden bazıları diğer kooperatif tipleri tarafından da yürütülse de tarımsal hizmet kooperatifleri bu konularda daha tanımlı olarak faaliyetlerini yürüterek kırsal alanda, toplum tarafından ihtiyaç duyulan hizmetlerde önemli katkılar oluşturmaktadırlar.

Tarımsal hizmet kooperatif kapsamına giren kırsal elektrik ve iletişim kooperatifleri ABD'de kırsal alanda diğer özel girişimlerin yeterince karlı olarak görmemeleri nedeniyle yatırım yapmadıkları elektrik ve haberleşme altyapısını kurup işletmektedirler. 2002 yılında yaklaşık olarak 900 kırsal elektrik kooperatifi 47 eyalette 37 milyon kişiye elektrik ulaştırmıştır. Bu kooperatiflerin 65'i ürettikleri elektriği diğer dağıtım kooperatiflerine vermektedir. Kırsal elektrik ve haberleşme kooperatifleri aynı zamanda teknoparkların kurulması yönünde uzaktan eğitim programları da düzenlemektedirler[226].

Bir başka önemli tarımsal hizmet kooperatifi, makine kullanma kooperatifleridir. Makine kullanma kooperatifleri özellikle İkinci Dünya Savaşı sonunda bazı Avrupa ülkelerinde gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmenin nedeni, makinelerin sağladığı teknik ve ekonomik avantajlardan küçük çiftçilerinde yararlanmak istemeleri ve bu konuda makine kullanma kooperatiflerinin onlara

---

225 Mülayim, s.290.

226 Zeuli ve Cropp, s.32.

olanak yaratmasıdır. Fransa, Hollanda, Almanya ve İtalya makine kullanma kooperatiflerinin en yaygın olduğu ülkelerdir[227].

7. Tarım Satış Kooperatifleri

Genel anlamda tarım satış kooperatifi, sermayesi çiftçilere ait olan, demokratik olarak yönetilen ve çiftçilerin ürettikleri ürünleri değerinde satılmasını sağlayan organizasyondur. Bu organizasyon çiftçilerin tek başlarına yapamayacakları ölçekte faaliyetleri kolektif bir şekilde yapabilmelerini sağlar.

Bu kooperatiflerin kurulma nedenleri[228];

- Ortaklarının ürünlerini iyi koşullarda satmak,
- Aracıları ve komisyoncuları devreden çıkararak ürünlerini hem iç pazarda hem de dış pazarda tek el den satmak, böylece ürünün kazancını üreticice kalmasını sağlamak.
- Fiyatların gereksiz iniş ve çıkışlarını önleyerek ürünü piyasada üreticinin zarar etmeyeceği noktada korumak.
- Ölçek ekonomilerinden faydalanmaktır. Ürünün mal oluş fiyatını azaltmak gerekli girdileri daha ucuza temin etmek ve ürünü uluslar arası pazarda en yüksek fiyatla satmak için gerekli şeyleri yapmaktır.

Küçük üreticiler sermaye birikimi olanakları sınırlıdır. Bu sınırlılığın nedenlerinden biri pazarlamanın üretici geliri aleyhine yüksek kar sağlamasıdır; diğeri, her üreticinin kendi küçük tasarrufları ve alabildiği kredilerle büyük yatırım yapma olanağının olmamasıdır. Kooperatif bu iki olanaksızlığı olanaklı hale getirir; yaptığı birikimle tarımla sanayi arasında "dikey tamlaşmayı" gerçekleştirebilir. Dikey tamlaşma, "üretim ve pazarlamada satılabilir mal üreten iki veya daha çok aşamanın (mesela pamuk üretimi, çırçırlaması, pamuk ipliği ve dokuma üretimi, pamuklu giysi üretimi gibi) bir organizasyon tarafından kontrol edilmesi" diye tanımlanabilir[229].

Tarım satış kooperatiflerinin bir diğer olumlu etkisi aracıların aldıkları gizli faizi gidermeleridir. Tekil üreticiye göre kooperatifleri finanse etmek daha düşük rizikoludur; dolayısıyla finansman kurumları, kooperatiflere daha düşük faiz hadlerinde pazarlama kredisi verebilirler. Bu da pazarlama maliyetlerini düşürür; kooperatifin bulunmadığı hale oranla üretici eline geçen fiyat yükselir. Bu bağlamada

---

227 Mülayim, s.432.

228 İrem Acaroğlu, **Toplum Kalkınması Teori ve Uygulanması**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayın No.4, Ankara, 1966, s.166.

229 Kazgan, Tarım, s.196.

kalkınma ve kırsal kalkınma için çok önemli bir unsur olan sermaye birikiminin sağlanması, özellikle sermayenin el değiştirmeden o bölgede kalmasında, Tarım Satış Kooperatiflerinin rolü büyüktür.

Tarım ürünleri pazarlama kanallarında çok sayıda aracının elinden geçerek tüketicilere ulaşır ve bu sırada aracıların kar marjlarından ötürü tüketicilerin ürünlere ödediği fiyatlar yükselir. Ayrıca tüketicinin ödediği fiyattan üreticinin eline geçen kısım genellikle düşüktür. Tarımda küçük ve orta büyüklükteki işletmeler pahalı ve aynı zamanda çok da karlı pazarlama hizmetlerini yerine getirecek mali kaynak ve olanaktan yoksundurlar. Ayrıca ürünün pazarlanması ve işlenmesi çağımızda uzmanlık ve fazla yatırım isteyen bir sahadır. Tarım satış kooperatiflerinin amacı, ortaklarının ürünlerini en iyi şekilde değerlendirerek, perakendeci fiyatının mümkün olduğu kadar fazla kısmının çiftçiye döndürmek ve ürün piyasalarını düzenleyerek, üretici ve tüketici fiyatlarını istikrara kavuşturmaktır. Ayrıca onlara teknik konularda yayım hizmeti de götürmek de amaçları arasında yer alır[230].

Çoğunlukla çiftçiler özellikle küçük çiftçiler tek başlarına özel tarımsal işletmeler ile rekabet edemezler. Bu nedenle bir birleri ile ortaklı bağı kurarak demokratik olarak yönettikleri kooperatif organizasyonu vasıtası ile ortak ürünlerini piyasa şartlarında satarlar. Bu yöntem çiftçilerin ürünleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarını sağlayarak topraktan piyasaya girişe kadarki süreçteki aracılar ve komisyoncular devre dışı kalır. Böylece üretimden tüketime olan süreçte ortaya çıkan tüm katma değer çiftçinin eline geçmiş olur. Tabi ki kooperatiflerin eksik rekabet şartlarını düzenleyici etki gösterebilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gereklidir. Öncelikle kooperatifler evrensel kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde yönetilerek faaliyetlerini sürdürmelidirler. Ayrıca modern örgüt yönetim sistemleri özerk ve bağımsız kooperatiflerin kurumsal yapılarını sürdürülebilirliği çerçevesinde büyük önem taşımaktadır. En önemlisi, kooperatif üyeleri gerekli eğitimden geçmiş olması gerekmektedir. Diğer demokratik örgütlerde olduğu gibi kooperatiflerde de başarının ön şartı, üyelerin kendi sorumlulukları ile topluluğunkini bir arada yüklenebilecek kültür düzeyine erişmeleridir. Nitekim pazarlama firmaları gelişmekte olan ülkelerde üretici ve tüketici aleyhine işlediğinde üreticinin kooperatifleşmesi kendi lehine olduğu halde, bunlar pek yayılmamıştır. Oysa Avustralya, Yeni

---

230 Hakkı İnan, Gamze Saner, Murat Yercan, Burçin Başaran, Çağdaş İnan, Ömer Özdoğan, "Türk Tarım Kooperatiflerinin AB Tarım Kooperatiflerine Uyumu ve Tarımsal Sanayiye Etkileri", s.5, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/a845d4d23b883ac_ek.pdf, (12.03.2012).

Zelanda, Fransa gibi tarımsal ürünler de ihraç eden, kültür ve refah düzeyi yüksek ülkelerde ürünlerin büyük kısmı kooperatifler yoluyla pazarlanır[231].

Dünyanın hemen hemen tüm ülkelerinde tarım satış kooperatifçilik hareketi vardır. Gelişmiş ülke örneği olarak, ABD'de bu organizasyonlar birçok tarım ürünü gamında ve tüm bölgelere yayılmış durumdadır. Ülkede bu kooperatiflerin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Tüm ABD genelinde piyasada satılan süt ürünlerinin yüzde 86'sı, pamuğun yüzde 41'i, tahılın yüzde 40'ı ve meyve satışlarının yüzde 20'si tarım satış kooperatifleri vasıtası ile yapılmaktadır[232].

Tarım satış kooperatifleri tanım itibari ile dünya genelinde çoğunlukla "tarım pazarlama kooperatifleri" olarak geçmekte ülkemizde ise "tarım satış kooperatifleri" olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada yönetim bilimi çerçevesinde satış ve pazarlama kavramları arasındaki farka dikkat çekmek anlamlı olacaktır. "Satış" faaliyeti imal edilmiş olanı elden çıkarmayı ifade eden kısa vadeli bir işlemdir. Pazarlama ise imalattaki öncelik sıralarını belirler ve uzun vadelidir. Satış elde ürün olduğunda gerçekleşmesiyle beraber pazarlama elde ürün olmasa da faaliyetlerini yürütür. Bir ticari organizasyonda yönetim olgusunun en temel fonksiyonu olan "planlama fonksiyonunu" pazarlama süreci şekillendirmektedir. Bu nedenle özellikle gelişmiş ülkelerde "Agricultural Marketing Cooperatives" yani "Tarım Pazarlama Kooperatifleri" tanımı bu kooperatifleri değer üretmeye zorlar bir yaklaşımla yönetilmelerini teşvik etmektedir. Türkiye'de ise tarım satış kooperatifleri destekleme alımlarının yapılmaya başlandığı 1960'lı yıllardan 2000 yılına kadarki sürede devlet vesayetinin etkisinde kalmış, bu doğrultuda devletin destekleme ürün alımları, fiyat belirlemesi, yatırım ve istihdam kararlarına karışması bu kooperatiflerin pazarlama biliminin gerektirdiği faaliyetleri gerçekleştirmesini gereksiz ve anlamsız kılmıştır. Yönetimin en temel fonksiyonu olan planlamanın bu şekilde devre dışı bırakılması bu kooperatiflerin etkin yönetilmesini bir şekilde engellemiş ve verimsizliğe itmiştir. Pazarlama yönetiminin satış sürecini kapsayıcı olması bunun yanında esas katma değer oluşumunu bir organizasyonda ağırlıklı olarak pazarlama yönetiminin gerçekleştirmesi, bu kooperatiflerin daha verimli olmasını sağlayabilecek tanımlamanın tartışılması gerekliliğini göstermektedir.

---

231 Kazgan, Tarım, s.198.

232 Marc Warman ve Tracey L.Kennedy, "Understanding Cooperatives, Agricultural Marketing Cooperatives" United States Department of Agriculture – Rural Business Cooperative Service, 1998, s. 1, http://www.rurdev.usda.gov/rbs/pub/cir4515.pdf, (20.01.2012).

8. Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri

Tarımsal kalkınma kooperatifleri diğer tek amaçlı kooperatif türlerinden farklı olarak çok amaçlı bir kooperatif türüdür. Tek amaçlı kooperatifler, ortakların sadece belli konularda (satın alma, kredi sağlama, satış, işleme, sigorta gibi) gereksinimi sağlayan kooperatiflerdir. Dünyada özellikle gelişmiş ülkelerde çok amaçlı kooperatifler, uzmanlaşmanın ön planda olduğu diğer tek amaçlı kooperatif türlerine göre pek fazla yaygın değildir. Çok amaçlı kooperatifler daha ziyade gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Bir tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklarının bütün yönlerinden kalkınmasını hedef alan kooperatiflerdir. Çok amaçlı kooperatif kapsamında yer alan tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ortaklarının tarımsal faaliyetleri homojendir.

Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin önemli bir özelliği hepsinin kırsalda yatırıma yönelik olmasıdır. Bu kooperatifler vasıtası ile kırsal alanda ve köylerde çeşitli sanayi tesisleri, mandıralar, depolar ve seralar kurulmaktadır. Bu yatırımları gerçekleştirirken kalkınma kooperatiflerinin karşılaştıkları en önemli sorunlar, öz kaynaklarının yetersizliği yanında, bu yatırımları finanse edecek düşük faizli ve uzun vadeli bir kredi kaynağına ulaşmakta yaşadıkları sıkıntılardır. Bu nedenle tarımsal kalkınma kooperatiflerinin finansal açıdan çeşitli hibe ve kredi desteğine ihtiyaçları vardır. Bu desteğin genelde devletçe sağlanması beklenmektedir[233].

Tarımsal kalkınma kooperatifleri Türkiye'de özellikle hayvancılık sektörünün desteklenmesi ve kırsal kesimde yaşayan insanların gelirlerinin arttırılması amacına hizmet etmektedir. Devlet tarafından da proje desteği ile desteklenen bu kooperatifler, genellikle küçük ölçekli olarak faaliyet göstermektedirler. Köy Kalkınma Kooperatifi, Orman Köyünü Kalkındırma Kooperatifi, Hayvan Üreticileri Tedarik ve Pazarlama Kooperatifi ve Çay Ekicileri İstihsal ve Satış Kooperatifi olarak dört çeşit kooperatif türünü bünyesinde toplayan bu kooperatiflerin pazar etkinlikleri genellikle düşük düzeydedir. Tarımsal kalkınma kooperatifleri daha çok mikro çerçevede kooperatif modelleridir.

B. Tarımsal Kooperatiflerin Üst Örgütlenmeleri: Birlikler

Genel bir tanımla birlik,"organize olmuş ve kurumlaşmış sosyal gruplar" şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu anlamda birlikler toplumsal bütünün her alanında karşımıza çıkabilirler. Günümüz modern toplum yapısında birlikler, kültürel alanda,

---

233 Mülayim, s.462.

politik alanda ve ekonomik alanda örgütlenmektedirler. Kooperatiflerinde içinde bulunduğu ekonomik birlikler, ortak çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla, ekonomik birimlerin oluşturduğu organizasyonlardır. Bunlar ekonomik güç ve iktidar elde ederek, gerek ekonomik sürecin akışını, gerekse ekonomi politikasındaki karar sürecini kendi istek ve amaçları doğrultusunda etkilemeye çalışırlar[234].

Kooperatifçilik hareketi sadece birim kooperatiflerden ibaret değildir. Birim kooperatifler yalnız başlarına bir ülkede kooperatifçilikten beklenilen görevleri yerine getiremezler. Çünkü birim kooperatifler, kooperatif ortaklarının bütün ihtiyaçlarını giderebilecek ve onları büyük şirketlere, büyük aracı, tefeci ve sanayicilere karşı koruyabilecek güçte değildirler. Bir ülkede kooperatifçilik hareketinin etkili bir şekilde gelişebilmesi ve kendisinden çözmesi beklenilen sosyal ve ekonomik sorunları çözebilmesi için kooperatiflerin üst örgütlenmeleri, birlikler, merkez birlikleri ve milli birlikleri kurmaları gereklidir. Ancak böyle bir örgütlenme, birim kooperatiflerin yalnız başlarına girişemeyecekleri önemli teşebbüslere girişebilir, esasında münferit işletmeler olan birim kooperatiflerin teknik ve ekonomik eksiklerini gidererek, kooperatif ortaklarının ekonomik ve sosyal haklarını en iyi şekilde koruyabilir[235].

Şekil 3: Kooperatifler Birliği Örgüt Yapısı

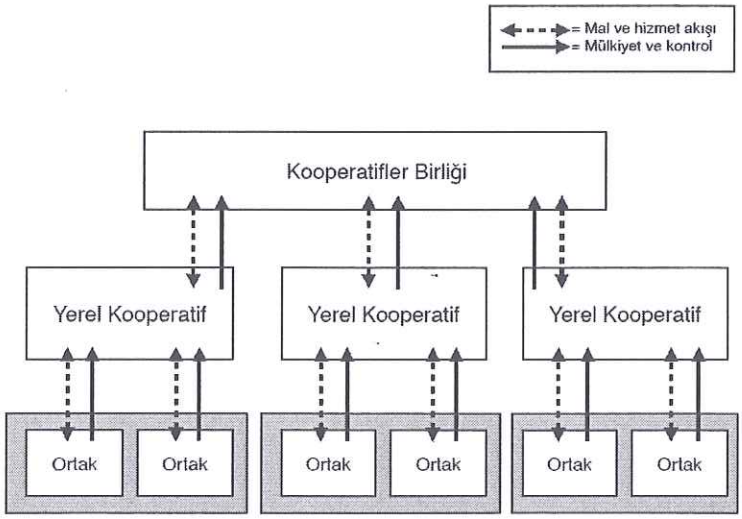

Kaynak: Kimberly A.Zeuli ve Robert Cropp, **Cooperatives: Principles and Practices in The 21st Century**, s.34, http://learningstore.uwex.edu/assets/pdfs/A1457.PDF, (19.03.2012).

234 Erkan, Birlikler, s.16.

235 Ziya Gökalp Mülayim, **Atatürk'ten Bugüne Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1998, s.142.

Şekil 3, tarımsal kooperatifler birliklerinin örgüt yapısını göstermektedir. Piramit şeklindeki bu yapı, ortakların kooperatifler üzerindeki mülkiyeti ve kontrolünü, kooperatiflerin ise birliğin üzerindeki mülkiyeti ve kontrolünü göstermektedir. Bununla beraber mal ve hizmet akışı aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya kademeli olarak gerçekleşmektedir.

Bir ekonomik sistemde ekonomik birlikler piyasa birlikleri, iş piyasası birlikleri ve ekonomi politikası birlikleri olarak üçe ayrılmaktadır. Piyasa birliklerinin asıl amacı, piyasa paylarını korumak ve geliştirmektir. Birim kooperatifler piyasa birlikleri kapsamına girmektedir[236]. Bununla beraber tarımsal kooperatiflerin üst birlikleri piyasa birliği olmasının yanında, aynı zamanda ekonomi politikası birliği olma özelliği gösterir. Tarımsal kooperatifler üst örgütlenme vasıtası ile baskı grubu olma niteliğine kavuşmakta, bu anlamda planlama yeteneği gelişmekte, politika, strateji gibi temel yönetim unsurlarını daha etkin oluşturabilme ve uygulayabilme becerisine kavuşmaktadırlar. Toplumsal tabanın kooperatifler ve üst birlikleri vasıtası ile örgütlenmesi, özellikle tarım sektöründeki üreticilerin bireysel olarak güç yetiremeyeceği, kendilerini ve toplumu ilgilendiren ulusal tarım ve ekonomi politikalarına yön vermek konusunda yönlendirici bir güce sahip olması anlamına gelmektedir.

Bütün Avrupa ülkeleri ile birlikte özellikle İskandinav ülkelerinde, kooperatifçilikte üst örgütlenmelerle birlikte üretimde çok büyük oranlarda artış sağlandığı dikkate alındığında, kooperatiflerin sağlıklı büyüyen bir ekonomik yapı için ne derecede önemli olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin kooperatifçiliğin en çok geliştiği ülkelerden olan İsveç'te tarımsal üreticilerin %98 gibi büyük bir çoğunluğu, 26 bölge kooperatifinde birleşerek işletme ölçeğini arttırmıştır. Yine İsveç'te 1932 yılında sayıları 1700 olan süt işleme tesisleri, kooperatifleşme ve kooperatiflerin üst örgütlenmeleri sayesinde 1975 yılında dev büyüklükte 105 tesise dönüşmüştür[237].

---

236 Erkan, Birlikler, s.20.

237 Özkan Leblebici, "Tarımda Küresel Üretim Örgütlenmeleri ve Kooperatifler", **20. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.113.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA ve KAMU EKONOMİSİ - KOOPERATİFÇİLİK ETKİLEŞİMİ

Türkiye'nin kırsal kalkınma sürecinde geldiği aşamayı bir bütün olarak değerlendirebilmek için öncelikle kırsal kalkınma ve kooperatifçilik ilişkisi üzerinden ortaya çıkış ve gelişim açısından tarihsel kanıtlara değinmek gerekir. Osmanlı döneminde başlayan etkileşim, Cumhuriyet döneminde yoğunlaşarak devam etmiş tarımsal kooperatifçilik, kamu ekonomisi yönünden önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bu, tek taraflı bir etkileşim olmamış, kamu ekonomisinin de tarımsal kooperatifçiliğin gelişiminde önemli bir rolü olmuştur. Kamu ekonomisi ve kooperatifçilik etkileşimden kaynaklanan iki taraflı kazanımların ortaya konulacağı bu son bölümde muradımız, kırsal kalkınma yönünden kooperatifçiliğin önemini vurgulamak ve haklılığımızı "Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği" için geliştireceğimiz bir model ile ispatlamaktır.

I. TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA SÜRECİNDE KOOPERATİFÇİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE EVRİMİ

Sanayi devriminin ortaya çıktığı dönem Osmanlı'nın gerileme dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde Mithat Paşa'nın kurduğu Memleket Sandıkları, Türkiye'de kooperatifçiliğin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Konuyu Sanayi Devrimi öncesi ve sonrası yönünden ele almak, kooperatifçilik açısından karşılaştırma yapma imkanı vermektedir. Benzer şekilde Cumhuriyet dönemine geldiğimizde de Planlı Dönem öncesi ve sonrası karşılaştırma yapılması, kooperatifçiliğin bu topraklarda nasıl bir gelişim sergilediğini görmemizi sağlamaktadır.

A. Osmanlı Devletinde Kooperatifçilik

Türk toplumsal tarihine bakıldığında işbirliği, dayanışma gibi yüksek değerler içeren eylemlerin bu sürecin birçok yerinde somut örnekler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. İmece kavramı geçmişten günümüze devam etmekte olan, başlangıç tarihi tam olarak bilinemeyen bir kırsal kalkınma hareketidir. Kooperatifçilik hareketinin felsefesini ve genel hatlarını oluşturan bu eylemler, özellikle Osmanlının kurulduğu tarihlerde Ahilik örgütü ile kurumsallaşmaya başlamıştır.

Türkiye'de kooperatifçiliğin ortaya çıkışı ve evrimi Sanayi Devrimi sonrası Batı devletlerindeki kooperatifleşme sürecine göre farklılıklar göstermektedir. Sanayi Devrimi öncesi kurumsal anlamda ilk kooperatifçilik hareketi çeşitli kaynaklarda Ahilik örgütü olarak gösterilmiştir. Ahilik örgütünün yerli esnafın işbirliği ve dayanışması ile ilkeli bir birlik kurması, kurumsal anlamda kooperatif olarak kabul edilmektedir. Sanayi Devrimi sonrasında ise Osmanlı, Sanayi Devrimini çeşitli nedenlerden yakalayamamış, Batı devletlerinin yakaladığı kalkınma hızına karşın, Osmanlı Devleti ekonomik konumunu koruyamayarak yarı sömürge bir devlet haline dönüşmüştür. Sanayi Devriminin başladığı İngiltere'de kooperatif hareket toplumsal tabandan etkiye tepki niteliğinde gelişirken Osmanlı topraklarında kooperatifçilik, Mithat Paşa gibi aydın bir kaç devlet adamı tarafından yönlendirilmeye çalışılmış ancak hareket tabandan gelmediği için tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Türkiye'de tabandan gelen kooperatifçilik akımı gerçek anlamda 1913 yılında Batı Anadolu kooperatifçiliği ile başladığı söylenebilir. Bunun yanında Türkiye'de modern anlamda kooperatifçilik, Cumhuriyetin kurulmasından sonra gerçek hüviyetine kavuşmuştur.

Tüm bunların yanında Türkiye'de kooperatifçiliğin kırsal alandaki gelişimini iyi anlayabilmek için kooperatifçiliğin tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri çerçevesinde başladığı tarihlerdeki Osmanlının içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum analizini yapmak gerekecektir. Bu bağlamda Mithat Paşa'nın 1861 yılında başlattığı tarım kredi kooperatifçiliği esasında bir nevi devletin ağır borçlar altında ezildiği ve kırsalın kalkınması için devletin aciz kaldığı bir dönem olarak kendini göstermektedir. Batı Anadolu Kooperatifçiliğinin başladığı yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde ise Osmanlı, Birinci Dünya Savaşına girmiş ve bu dönemde kapitülasyonların etkisi, Duyunu Umumiye İdaresinin ve Tütün Rejisinin uygulamaları, kırsal alanda tabandan gelen bir kooperatifçilik hareketinin tetikleyicileri olmuştur.

Bu bağlamda, Osmanlıda kooperatifçiliğin ortaya çıkışı ve evrimini Sanayi Dönemi öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmak ve bu dönemleri Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar çerçevesinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

1. Sanayi Devrimi Öncesi Dönem

Osmanlı Devleti'nde esnaf örgütlenmesinin ilk dönemlerinde ahilik örgütü yer alır. Arapça bir kelime olan "kardeşim" anlamına gelen "ahi" kelimesinden adını alan

bu örgütün üyeleri arasında kardeşlik ve dayanışma çok esaslı bir şekilde yer etmiştir. Anadolu'da göçmen kültüründen şehir kültürüne geçişte bir vasıta olan ahilik, her iki kültürün de benimsediği ahlaki değerler ile bütünleşmiştir. Ahiler bir sanat ve meslek topluluğu olmakla beraber, iktisadi niteliklerinin yanında, dinsel, sosyal ve politik değerleri özünde toplayıp bir araya getirme ve cömertlik, muhtaçlara yardım, zulüm görenleri koruma gibi yönleriyle tanınmışlardır. Ahilik örgütü Osmanlının kuruluşunda çok önemli görevler üstlenmiş, Anadolu'da güven birlikteliğini sağlayarak güçlerini dış işlerine yöneltmek durumunda olan Osmanlının yükünü hafifletmiştir[241].

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda olduğu kadar yayılıp genişlemesinde de ahilerin çok büyük rolleri olmuştur. Hatta Osmanlı ordusuna yetecek kadar ayakkabı, kılıç ve kalkan imal ettikleri gibi İmparatorluğun en sıkışık dönemlerinde İran'a olan borçlarını Ahi kooperatifi vasıtasıyla ödemişlerdir. Osmanlının kuruluş aşaması tamamlandıktan sonra ahilik, hayırsever esnaf örgütü haline dönüşerek toplumsal bir görev üstlenmiştir.

2. Sanayi Devrimi Sonrası Dönemi

Onyedinci yüzyıl'a kadar Osmanlı imparatorluğunun düzeni askeri bir feodalizm olarak nitelendirilebilir. Ülke yönetiminde ana birim, sancaktır. Sancağın başı sancak beyi olmakla beraber köy ve bucak düzeyinde yerleşim birimleri ise tımarlı sipahilerin denetimindedir. Köylü toprağa kendisi sahip değildir, yalnız eker biçer böylece elde ettiği ürün kendisine ait olurdu. Ürünün onda birini (aşar) toprak yöneticisine vermek zorundadır[242].

Onsekizinci yüzyıl'a gelindiğinde ülkedeki bu yapı gerilemeye ve dağılmaya başlar. Önce toprak geliri ve vergi, "mültezim" adı verilen vergi toplayıcılarına açık arttırma yolu ile verilir ve bu sistemdeki devlet otoritesinden kaynaklanan açıklar, köylünün toprağına yolsuz el koyma ve yolsuz vergi toplama olaylarının gittikçe artmasına neden olur. Soygun ve eşkıyalığın gittikçe artmaya başlamasıyla Anadolu köyleri fakirleşir[243]. Bu olumsuz tablonun düzeltilmesi için her ne kadar vergi gelirlerinin arttırılması amaçlansa da, bir tarım toplumu olan Osmanlının temel üretici

---

241 Murat Şen, "Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar", **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 6, Kasım 2002, s. 25.

242 Cevat Geray, **Dünden Bugüne Kırsal Gelişme Politikaları**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s.22.

243 Geray, s.22.

gücü olan köylünün fakirliğe itilmiş olması yüzünden vergi gelirleri istenilen seviyeye çıkarılamaz.

Batıda İngiltere ve Fransa başta olmak üzere sanayi devrimiyle hızlı bir kalkınma sürecine giren ve üretimde buhar gücü sayesinde üretim maliyetlerini oldukça düşüren ülkeler karşısında Osmanlı rekabette geri kalır ve Batı toplumlarının yakaladığı sanayileşme ve kalkınma hızına erişemez. 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması ise Batının ucuz malları için Osmanlı'yı tam bir açık pazar haline getirir[244]. Çünkü Balta Limanı Ticaret Anlaşması, Osmanlının uyguladığı gümrük vergilerini Batılı ülkeler lehine düşürür. Bu anlaşmaya göre Avrupalı tüccarlar en imtiyazlı yerli tüccardan daha fazla vergi ödemeyecektir. İthalat resmi yüzde üç ve ek vergi de yüzde 2 oranında alınacak ve bu sayede ithal mallar Osmanlı ülkesinin her yanına başka bir tür vergi ödemeden girecektir[245].

Osmanlının açık bir pazar haline gelmesi, tüketim seviyesi arttığı oranda üretim seviyesini arttıramaması, kamu gelirlerini kamu harcamalarını karşılayamayacak bir boyuta gelmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan borçlanma gereği nedeni ile bu dönemi öncelikle Galata bankerlerinden iç borçlanma ve daha sonrada dış borçlanma izlemiştir. Osmanlı Devleti Kırım Savaşının da etkisi ile 1854 yılında ilk kez dış borç kullanmak zorunda kalmıştır. Sürdürülemez bir borç politikası izleyen Osmanlı, yirmi iki yıl sonra 1876'da moratoryum ilan eder ve 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına izin vermek zorunda kalır[246].

Duyun-u Umumiye İdaresinin borçlara karşılık el koyduğu gelirler şunlardır[247]:

- Tuz, tütün, ispirto tekeli,
- Balık vergileri,
- İpek aşarı,
- Pul ve damga vergisi,
- Bulgaristan Prensliği Vergisi,
- Kıbrıs Vergisinin artışından sağlanacak gelir,

---

244 Ahmet Özen ve Özay Özpençe, "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Borçlanma Politikaları ve Sonuçları", **Mevzuat Dergisi**, Sayı: 100, Nisan 2006, http://www.mevzuatdergisi.com/2006/04a/03.htm, (22.09.2012).

245 Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.20.

246 Ali Yavuz, "Başlangıçtan Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20, Aralık 2009, s. 206.

247 Mustafa Albayrak, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm, Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 5 Sayı:18, 1997, s.98.

- Doğu Rumeli Vergisi,
- Tömbeki (Nargile tütünü vergisi)
- Temettü (kazanç) vergisi fazlası,
- Berlin Antlaşması'na göre Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ'ın Duyun-u Umumiye'ye üye olabilmek için ödeyecekleri aidatlar.

Duyunu Umumiye İdaresi ile Osmanlı ekonomik sistemini yöneten yabancı sermaye özellikle Anadolu'nun zengin coğrafyasında bulunan kıymetli tarımsal ürünlere ilgi gösterir. Batı Anadolu'nun yüksek kalitede yetişen tarımsal ürünlere ev sahipliği yapması aynı zamanda İzmir Limanının varlığı yabancı tüccarların bu bölgede daha çok yer almasını sağlar. İncir, üzüm, pamuk, zeytin ve tütün ise en çok rağbet ettikleri ürünlerin başındadır.

O dönemde Osmanlı, yabancı yatırımcılara da büyük haklar tanımak zorunda kalmıştır. Bunlardan yararlanarak yapılan yatırımlardan elde edilen karların hemen hemen tamamı, yatırımcılar tarafından kendi ülkelerine transfer edilir. Örneğin: İngilizlerin kurduğu İzmir-Aydın Demiryolu Kampanyası 1864-1913 yılları arasında kendi ülkesine 11 milyon sterlin kar transferi yapar. Oysa aynı dönemde, İngilizlerin Osmanlı sınırları içinde yaptıkları yatırımların toplam tutarının (devlet borçları dâhil) 25 milyon Sterlin'dir. Başka bir deyişle İngiltere, Osmanlı'da yaptığı bütün yatırımların yüzde 44'ünü bu şirket aracılığıyla geri almış olur[248].

Duyun-u Umumiye İdaresinin kuruluşunu sağlayan kararname gereği, tütünden elde edilen devlet gelirleri, her yıl Duyun-u Umumiye İdaresine 750.000 lira ödemek koşuluyla ve 30 yıl süre ile Fransızlar tarafından kurulan ve halk arasında "Reji İdaresi" adıyla anılan bir şirkete verilir. Reji İdaresi, saptanacak fiyatlarla üretilen bütün tütünleri üreticiden satın almak, tüketim vergilerini tahsil etmek, üreticiden satın aldığı tütünleri depolamak için gereği kadar depo inşa etmek yetkileriyle donatılmıştır.

Reji İdaresi'ne ülke içinde tanınan yetkiler, eski devlet tekeline göre son derece geniştir. Reji İdaresi yabancı ülkelere satılacak olanların dışında kalan bütün tütünleri üreticiden seçilecek değer takdir edicilerin saptayacakları fiyatla satın almak, tütün bayilerinden alınacak vergileri tahsil etmek, üreticiden satın alacağı tütünleri saklamak için gereği kadar depo inşa etme yetkileriyle donatılmıştır. Ayrıca, Reji İdaresinin tütün üreticilerine yardım amacıyla kredi vermesi de öngörülüyordu. Reji İdaresi, yurt içinde yaygın örgütü ve geniş personel kadrosu ile devlet içinde

[248] Albayrak, s.98.

devlet gibi bir oluşum olmuştur. Tek amacı, üreticinin bin bir emekle yetiştirdiği tütünden mümkün olduğu kadar fazla kar etmektir. Üreticilere ödenen fiyatlar, normal piyasa fiyatlarının çok altındadır. Bu nedenle üreticiler mevcut koşullarda ürünlerini serbest alıcılara satma eğilimi göstermişlerdir. Ancak Reji İdaresinden başkasına tütün satmak yasaklanmıştır. Bu yüzden çiftçi tütününü kaçak olarak serbest alıcılara satmanın yollarını arar. Reji İdaresi ordu gibi örgütlenmiş silahlı kolcu kuruluşları ile ürünlerini başka alıcılara satmaya çalışan çiftçileri engellemiş ve yılda ortalama 1000 kişi bu nedenle vurularak öldürülmüştür[249].

Esasında silahlı baskının ve zorlamanın olmadığı bir ortamda, tek alıcının olduğu eksik rekabet ortamında üretici, kooperatifleşme ile mevcut durumu kendi lehine çevirebilme şansına sahiptir. Ancak bahsi geçen dönemde hem devlet egemenliğinin kalmadığı bunun yerine silahlı güçlere sahip devlet içinde devlet haline gelmiş bir yapının baskıcı tutumu, aynı zamanda üreticilerin örgütlenme için yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmayışı, bir anlamda "tebaa" oluşu, kooperatif örgütlenmelerin oluşmasını engellemiştir.

a. Mithat Paşa ve Memleket Sandıkları

Türkiye'de kooperatifçiliğin Mithat Paşa tarafından kurulan Memleket Sandıkları ile başladığı kabul edilmektedir. Aslında daha önce de belirtildiği üzere Türklerde kooperatifçilik farklı isimlerde çok eski dönemlere kadar uzandığı bilinmektedir. İmece faaliyetleri kırsal alanda köylülerin kendi kaynakları ve dayanışma felsefesi ile beraber yürüttükleri bir tür kooperatif faaliyettir. Bununla beraber Ahilik teşkilatı yine aynı meslekteki kişilerin bir araya gelerek oluşturdukları kendi kurumsal ilkeleri olan bir tür kooperatif organizasyondur.

Mithat Paşa, Osmanlının gerileme döneminde valilik ve sadrazamlık yapmış aydın bir devlet adamı bir reformisttir. Mithat Paşa ayrıca Osmanlının ilk anayasası olan "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" mimarlarındandır. Mithat Paşa özellikle geri kalmış bölgelerin kalkınması konusunda önemli çabalar göstermiştir. Niş ve Tuna valiliği yaptığı dönemde bölgede köylerden başlayarak, demokratik bir yerel yönetim modeli oluşturur. Kırsal alanda, demokratik yönetimli yaygın ve güçlü bir kooperatifçilik hareketi başlatıp geliştirir. Ancak kooperatifleşen köylüleri egemen güçlerin ve tefecilerin baskısından ve sömürüsünden kurtarabilmek için maddi kaynak gerekir ve

---

249 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1974, s.131.

Mithat Paşa bunun çaresini, "Memleket Sandıkları" adındaki yardımlaşma kurumları oluşturmakta bulur.

Almanya'nın kalkınmasında büyük rol oynayan "Raiffeisen" kooperatifçilik hareketinin ilk tarım kredi kooperatifi 1862'de kurulmuştur. Ondan kısa bir süre sonra Mithat Paşa 1863 yılında Pirot kasabasında ilk Memleket Sandığını kurmuştur. Mithat Paşa'nın Osmanlı topraklarının bir bölümünde kurduğu kooperatifçilik düzeni, "Raiffeisen" hareketiyle aynı zamana rastlamaktadır.

Mithat Paşa ilk denemeden olumlu sonuçlar almış ve bu sandıkların ülkenin her tarafında kurulmasının böylece tüm Osmanlı topraklarında kırsaldan başlayarak kalkınmanın hızla sağlanacağını düşünmüştür. Düşüncelerini uygulamak amacıyla bir kanun hazırlayarak hükümete sunmuştur. "Memleket Sandıkları Nizamnamesi" adı verilen bu kanun 1867 yılında hükümetçe kabul edilmiş ve böylece memleket sandıklarının ülkenin her tarafında bütün valilere görev olarak verilmiştir[250].

Mithat Paşa bu kanun ile bir nevi üretim kooperatifçiliğini kredi kooperatifçiliği ile birleştirmiştir. Memleket sandığına sermaye sağlamak için, devlete ait boş araziler köylüler tarafından imece usulü ekilecektir. Toplu çalışma sonucunda elde edilen ürün ilçe merkezine götürülecek, orada hükümetin ve köy ihtiyar heyetinin gözetimi altında satılacak ve elde edilecek gelir, memleket sandıklarına sermaye olarak yatırılacaktır. Bu suretle yapılan toplu çalışmalar başlangıçta çok iyi sonuç vermişse de, sonraları köyün nüfuzlu ve güçlü kimselerinin, işleri köydeki güçsüz ve sessiz kimselere yüklemeleri dolayısıyla sistem iyi işlememeye başlamıştır. Böylece bu usul kaldırılmış ve daha adil bir biçimde sermaye toplamak amacıyla bir nevi vergi usulü kabul edilmiştir[251].

Ülkenin muhtelif yerlerinde kurulmuş olan Memleket sandıkları, her tarafta arzu edildiği gibi gelişmemiş ve iyi çalışan sandıkların sayısı giderek azalmaya başlamıştır. Bunun nedenleri arasında sandıkların esas görevlerinden uzaklaşmaları, kanuna uygun hareket edilmemesi, sermayenin düzenli ve sürekli bir biçimde toplanmaması, verilen borçların geri alınmaması ve ciddi bir denetimden yoksun olmaları önemlidir.

Mithat Paşa 1869'da Bağdat Valiliği'ne atanmıştır. Kendisinin atandığı dönemde Irak her bakımdan kötü bir durumdadır. Ekonomi çökmüş siyasi ve sosyal kargaşalar ülkeyi zor durumlara düşürmüştür. Mithat Paşa burada ilk olarak toprak

---

250 Bülent Ecevit, **Mithat Paşa ve Türk Ekonomisinin Tarihsel Süreci**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.14.

251 Mülayim, Kooperatifçilik, s.48.

reformu yapmış, adaletli bir şekilde böldüğü toprakları köylülere dağıtmıştır. Bunun akabinde özgün bir vergi sistemi kurmuştur. Dağıtılan toprakları, verimli işletmeciliğe geçilmesi durumunda gerçekleşebilecek üretim değeri potansiyeline göre vergilendirdi ve bunu yaparken bir yandan da Tuna Valiliği'ndeki gibi bir kooperatifçilik ve tarımsal kredi düzeni kurarak, toprak sahibi kıldığı yoksul köylüleri, verimli tarım işletmeciliği için gerekli maddi olanaklara kavuşturdu. Böylece köylüler, çiftçiler, üretimlerini büyük ölçüde arttırarak, topraklarına biçilen vergiyi rahatça ödeyebildikleri gibi kendi gelir düzeylerini de hızla yükselttiler, böylece hem köylünün hem de devletin geliri yükselmiş oldu[252].

1867'de Memleket Sandıkları nizamnamesi ile hukukim bir kimlik kazanan ülkemizin ilk tarım kredi kooperatifi, finansmanı için 1887'de aşar vergisine konan yüzde 1'lik bir menafi hissesiyle adı Menafi Sandıklarına dönüştürüldü. 1888'de 250 sandık tüm sermayesi ve altyapısı ile bugünkü Ziraat Bankası'na dönüştü[253].

Ancak Mithat Paşa'nın kurduğu ilk tarımsal kooperatiflerin tam anlamıyla bir halk hareketi değildi. Daha çok, reformcu üst düzey bir devlet adamı olan Mithat Paşa'nın çabaları ile hareket yürütülmeye çalışılmış, devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik düzensizlik ve bununla beraber halk kitlelerinin demokrasi kültürlerindeki zayıflık, hareketin sürdürülebilirliğini zayıflatmıştır. Esasen günümüzde de kurumsallaşmanın belirleyicisi olan örgütlerin ilkeli ve kurallı yönetilmesinin gerekliliği o dönemde kendisini göstermiş ancak kendi değer ve ilkelerini mensubu oldukları kooperatif örgütlere yansıtamayan köylüler devletin Memleket Sandıklarına tamamen el koymasına engel olamamışlardır. Memleket Sandıkları, 1883 yılında "Menafi Sandıkları" ismini almış ve yönetimi tamamen hükümetin kontrolüne geçmiştir. Daha sonra bu sandıklarda 1888 yılında kaldırılarak yerine bugünkü Ziraat Bankası kurulmuştur.

b. Batı Anadolu Kooperatifçilik Hareketi

Türkiye'de kooperatifçilik hareketi Mithat Paşa'nın girişimleri ile Memleket Sandıkları ismi ile başladığı kabul edilmektedir. Esasında ülkemizde kooperatifçilik hareketi çoğunlukla dönemin önde gelen aydınlanmacı devlet adamlarının hamiliği ve yönlendirmesi ile kuvvet bulmuştur. Bu çerçevede Batı Anadolu kooperatifçiliği olarak tanımladığımız hareket, yine birkaç aydınlanmacı devlet adamının

---

252 Ecevit, s.17.

253 Ayhan Çıkın, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kooperatifçilik", **YAR Müdafaa-i Hukuk Dergisi**, Sayı. 62, Kasım 2003, s.26.

yönlendirmesi olsa da, Memleket Sandıkları örneğine göre evrensel kooperatifçilik ilkelerine daha uyumlu başlayıp geliştiğini görmekteyiz. Bahsi geçen dönemin Birinci Dünya Savaşını sebep olan konjonktürde olması ve bu dönemde halkın, merkezi otorite boşluğunun neden olduğu feodal sistem baskısından kurtulmak için örgütlenme ihtiyacının doğması, Batı Anadolu kooperatifçiliğini Memleket Sandıkları deneyiminden ayrıştırmıştır. Memleket Sandıkları örneğinde, köylülere Osmanlı imparatorluğuna ait kullanılmayan arazileri merkezi otorite gözetiminde işletilip, elde edilen ürünü yine merkezi otorite güdümünde dağıtılması esasında bağımsızlık ve özerklik ilkesine ters düşmekteydi. Örgütlenmenin amaçlarından olan ekonomik özgürlük ve bağımsızlık olgusunu ön plana aldığımızda, aslında Batı Anadolu Kooperatifçiliğinin modern anlamda Türkiye'nin ilk kooperatifçilik hareketi olduğu kabul edilebilir.

Balta Limanı Ticaret anlaşması ve kapitülasyonların da etkisi ile Osmanlı ekonomisi 20. yüzyılın ilk yıllarında tamamen dışa bağımlı hale gelmişti. Bu durumda en fazla etkilenen toplumsal tabaka ise üreticilerdi. Aydın bölgesinde incir ürünün yüksek kalitesi ve mevcut ekonomik ve siyasi yapıdaki boşluklar nedeniyle yabancı şirketlerin kurduğu "Fig Packers" tröstü ve bu tröstle işbirliği yapan yerli ihracatçılar incir ve diğer ürünlerde piyasayı tamamen kendi kontrollerine geçirmişti. Üretimden pazarlama aşamasına dek uzanan dönemde çiftçiler, bin bir güçlükle yetiştirdikleri ürünlerini, ya önceden borçlanarak parasını aldıkları için ya da alivre satışlar sırasında çevrilen oyunlar yüzünden yok pahasına satmak zorunda kalıyorlardı. Sonuçta, sömürü ağını sistemli bir biçimde işleten tüccar-tefeci büyük kazançlar elde ederken, üreticiler iyice borç batağına saplanarak mallarını kaybetmek zorunda kalıyorlardı. 1912 yılında bu sömürüye bir son vermek, hem de geçimlik ekonominin terk edildiği, büyük ölçüde pazara dönük bir ekonomik yapının egemen olduğu Ege Bölgesinde gereksinim duyulan para ekonomisinin kurumlarını oluşturmayı hedefleyen İttihat ve Terakki Partisi'nin, "milli iktisat" politikasının sonucu olarak "Osmanlı Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Anonim Şirketi" kuruldu[254].

Milli iktisat politikası denemesi, özellikle Batı Anadolu'da halk tarafından büyük bir sempati ve heyecanla karşılandı. Çünkü Osmanlı Devleti içinde yarı sömürge bir durumda yaşamanın ne demek olduğunu en iyi bilen Ege halkıydı. Ticari üstünlüğü azınlıklardan ve yabancılardan almak için etkili ve ciddi girişimlerin yapıldığı bu dönemde, İttihat ve Terakki himayesi altında Aydın ili çevresinde

---

[254] Özlem Yıldırır Kocabaş, **Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi**, Libra, İstanbul, 2010, s.146.

kooperatifler kurulmuştur. Üreticiyi örgütleyen bu kooperatiflerden ilki, bugünkü Tariş'in kökü olan Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketidir. Bir tarımsal ürün satış ve kredi kooperatifi olan bu şirket 30 Kasım 1915'de kurulmuştur. Adında kooperatif sözcüğü bulunmamakla beraber kooperatifçilik ilkesine uygun olarak kurulan bir diğer şirket Türkiye Palamutçular Anonim Şirketi'dir. 1917 yılı Şubat ayında kurulan bu şirketin amacı meşe Palamutçuları arasında bir dayanışma sağlayarak, üreticinin ve küçük tüccarın örgütlenerek piyasadaki güçlü yabancı alıcılara karşı ortak tavır almalarını sağlamaktır[255].

Batı Anadolu Kooperatifçilik hareketi özellikle İttihat ve Terakki'nin Milli İktisat politikaları çerçevesinde I. Dünya Savaşı dönemlerinden itibaren yürütülen çabalar ile tabandan tavana doğru gelişen bir kooperatifçilik akımıdır. Memleket Sandıkları tecrübesinde merkezden yönlendirmeli yani tavandan tabana gelişen kooperatifçilik hareketi vardır. Merkezden yönetilen bu akım yerli halk tarafından çok benimsenmemiş ve bu sürecin sonunda bahsi geçen kuruluşlar kamulaştırılmıştır. Batı Anadolu Kooperatifçiliğinde ise daha çok İttihat ve Terakki Partisinin Aydın ili örgütündeki yerli bir grup aydının bölgedeki üretici ve küçük tüccarların örgütlenmesine yardımcı olmaları söz konusudur. Bu da daha çok, kooperatifçiliğin olması gerektiği gibi tabandan tavana doğru gelişmesini sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı süresince devam eden bu hareket Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi ve Mondros Ateşkes anlaşması sonucunda işgallerin başlaması ile büyük zarar görmüştür.

B. Cumhuriyet Döneminde Kooperatifçilik

1920'lerin başında Türkiye'nin tarım sektörü, yaklaşık olarak çalışan nüfusun yüzde 80'ini oluşturuyordu. Ancak çoğunluğunu düşük üretim ve gelir düzeylerindeki insanların oluşturduğu bu köylü aileleri arasındaki dayanışma ve işbirliği ilişkilerinin oldukça zayıf oluşu bir yana üretim ve verimlilik düzeyleri de düşüktü. Bin bir güçlükle yetiştirdiği ürün birkaç yabancı şirket ve bunlara hizmet eden bir tüccar ve tefeci ağı ile sömürülmekte idi ve kendisini bunlara karşı koruyacak kredi ve pazarlama örgütlerinden yoksundu. Böyle bir durumun sosyo ekonomik sorunların yanı sıra siyasal sorunlara da neden olabileceğini gören Cumhuriyetin önder kadrosu, bu sektörde doğabilecek kaynak israfına engel olarak, son derece sınırlı

---

255 Filiz Çolak, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Batı Anadolu'da Üretim ve Dış Ticaret 1908-1923**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2005, s.190.

olanı birleştirmek suretiyle, hem daha verimli hale getirmek, hem de çiftçilerin piyasadaki olumsuzluklara karşı direnme gücünü arttıracak bir çözüm yolu olarak "kooperatifçilik" üzerinde durmuştur[256].

1. Planlı Dönem Öncesi: 1923-1960

Cumhuriyetin temellerinin atıldığı yıllarda Cumhuriyetimizin kurucusu M. Kemal Atatürk kooperatifçilik hareketinin öncülüğünü yapmıştır. Hatta Atatürk henüz kurtuluş savaşının devam ettiği dönemde meclise kooperatif işletmelerin geliştirilmesi ile ilgili 77 maddelik bir kanun tasarısı getirmiş, tasarının ilk 5 maddesi meclis genel kurulunca kabul edilmiş ancak ulusal kurtuluş savaşı çabaları gittikçe yoğunlaştığından tasarının tümü mecliste görüşülememiştir[257]. Bu tasarının mecliste kabul edilen 5. Maddesi oldukça önemli olup şöyleydi; *"Ziraat Müdür ve Memurları ile ziraat ve ticaret ve sanayi odaları ve tüm öğretmenler kooperatiflerin kurulması hususunda yardım etmek ve bu konuda gerekli bilgilerle donanmakla yükümlüdürler. Bunu yerine getirmeyen memurlar ve öğretmenler görevlerini yapmamış sayılırlar."*

Tasarının 5. Maddesindeki ifadelerde kooperatiflerin kurulması ve geliştirilmesi konusunda öğretmenler gerekeni yapmazsa görevlerini yerine getirmemiş sayılırlar ifadesi çok çarpıcıdır. Bundan anlaşılmaktadır ki kurtuluş savaşının zorlu şartlarından başarı ile çıkabilmek, daha sonra kurulması planlanan yeni Türk Devletinin temellerini atabilmek için kooperatiflerden yararlanılması düşünülmüştür.

Kurtuluş Savaşından sonraki dönemde yeni Türk Devletinin ekonomik olarak bağımsız bir devlet olabilmesi adına yapılan en önemli girişimlerden biri İzmir İktisat Kongresidir. Kongre, 17 Şubat 1923 günü, bütün illerden gelen tüccar, sanayici, çiftçi, işçi temsilcileri olmak üzere 1135 üye ile açılmıştır. Kongrenin amacı, savaştan yorgun çıkmış olan iktisadi faktörlerin ve birimlerin birbirlerini tanımalarını ve koordinasyonunu sağlamak, onların ihtiyaçlarını tespit etmek, iktisadi konular üzerine dikkat çekmek ve iktisat politikalarını da bu sonuçlara göre belirlemektir. Ülkedeki ekonomik yapılanmanın, uygulanacak iktisat politikasının yönünü belirleyen bir "Misak-ı iktisadi" belirlenmiştir. Bu Misak-ı İktisadi; yurt içi sanayii kurmayı ve

---

256 Özlem Yıldırır, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifinin Durumu", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 4-5, Cilt: 2, 1995, s.105.

257 Mülayim, Kooperatifçilik, s.54.

geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren ve mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik sistem oluşturmayı amaç edinmiştir[258].

İzmir İktisat Kongresi'nin, kooperatifçilik hareketi içerisindeki yeri ve önemi oldukça fazladır. Kooperatifçiliğe önem verilmesi, kurulacak kooperatiflere çiftçilerin ortak edilmesi ve kuruluş sermayelerinin devlet tarafından karşılanması kararı son derece dikkat çekicidir. Kongreyi açış konuşmasında da tarımın ve çiftçinin ne kadar önemli olduğuna yönelik konuşması, Atatürk'ün kooperatifçiliğe verdiği önemi bir kez daha göstermektedir[259]. Atatürk, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresini açarken şunları söylemiştir[260]:

> *"Kılıçla fetih yapanlar, sabanla fetih yapanlara yenilmeye ve yerlerini bırakmaya mahkumdurlar. Kılıç kullanan kol yorulur, fakat saban kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir ve her gün daha çok (kudrete) sahip olur. Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar iktisadi zaferlerle desteklenmezlerse payidar olamazlar."*

Atatürk'ten sonra kürsüye gelen iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt ise şunları söylemiştir:

> *"Asrımızın iktisat cidaline giderken münferit değil, fakat toplu bulunmak mecburiyetindeyiz. Çünkü asrın hazır iktisadiyatı bunu iltizam ediyor. Ferdi teşebbüsler, toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeğe ve akim kalmağa mahkûmdurlar. Binaenaleyh her türlü şirketler vücuda getirmeli ve bilhassa memleketimizin ihtiyacını tamamen ifade eden kooperatif şirketlere fazla ehemmiyet verilmelidir"*

Atatürk kooperatifçiliğin potansiyelini ve katkısını fark ederek gittiği yerlerde yaptığı konuşmalarda kooperatifçiliğe yer vererek halkın bilinçlenmesine çalışmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra 1924 yılında Silifke ilçesinin Taşucu köyünde kurulan Köy Kooperatifinin 1 No'lu kurucu ortağı olarak Atatürk, 1920-1938 yılları arasında kooperatiflere yönelik yapılan birçok hukuki düzenleme gerçekleştirmiştir. Bu anlamda kooperatifleşmenin ve çiftçi örgütlenmesinin yasal olarak ortaya konulmasına zemin hazırlamıştır[261]. Nitekim 5 Ocak 1924 tarihinde, 396 sayılı kanunla, o zaman var olan Kara Ticaret Kanununun da bir değişiklik yapılmış ve 15. Maddeye, adı geçen üç çeşit şirketten (anonim, kolektif, komandit) başka, kooperatif

---

[258] Özer Özçelik, Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2007, s. 255.

[259] Kocabaş, s.108.

[260] Çıkın, s.26.

[261] Muzaffer Bakırcı, **Türkiye'de Kırsal Kalkınma**, Nobel Yayın, Ankara, 2007,s.66.

yani ortaklık şirketleri de ticari şirketlerdendir diye bir fıkra eklenmiştir. 396 sayılı kanun mecliste görüşülürken, kooperatif kurmanın ulusal bir gereksinim olduğunu Atatürk mecliste şöyle ifade etmiştir;

> *"Türkiye gibi büyük sermayelerden yoksun, Avrupa'nın muazzam sanayi ve sermayesi ile ulusal olmayan aracıların saldırılarına karşı, ulusal ekonomiyi korumaya zorunlu bulunan bir memlekette, kooperatiflerin kurulması kesinlikle ulusal bir ihtiyaçtır."*

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra ilk kooperatifler kanunun 21.4.1924 tarihli ve 498 sayılı "İtibari Zirai Birlikleri Kanunu" yürürlüğe konulmuştur. Bugünkü anlamıyla tarım kredi kooperatifleri kanunudur. Bu kanuna dayalı olarak ilk kooperatif 1927 yılında İzmir'de "İtibarı Zirai Birliği" kurulmuştur. 1925 yılında Atatürk'ün de kurucu ortağı olduğu "Ankara Memurin Erzak Kooperatifi" kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki önemli gelişmelerden biri de 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılmasıdır. Aşar vergisi tarım ürünlerinden hasat sırasında "ürün" olarak alınan bir vergi olmakla beraber, dönemin bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını kapsamaktaydı. Bu oran Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde ki oranları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Aşar'ın Payı

	1911 Osmanlı Bütçesi	**Payı (Yüzde)**	**1924 Cumhuriyet Bütçesi**	**Payı (Yüzde)**
Aşar	688.590.000	24,2	27.500.000	21,3
Toplam Gelir	2.844.579.500	100	129.214.610	100

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Ankara, 2008, s.41.

Aşarın bütçe gelirleri içindeki payı bu derece yüksek olmasına rağmen aşar vergisi kaldırılmıştır. Bunun çeşitli gerekçeleri vardı. Öncelikle verginin tahsil usulünün iltizam yani açık arttırma yolu ile vergi toplayıcıları tarafından üstlenilmesi ve çoğunlukla bu kişilerin tüccar olması köylünün üzerinde bir baskı oluşturmaktaydı. Bunun yanında verginin köylü nüfus üzerindeki yükü, Türk/Müslüman unsurun ağır vergilendirilmesi anlamına gelmekteydi. Ayrıca Türklerin Aşar'ın yanında askerlik vergisi ödemeleri de kendilerini üretimden koparttığı gibi; savaşlarda kırılmaları servet biriktirmelerini imkânsız kıldığından kendi vatanlarında yoksul düşmüşlerdi. Oysa kentlerdeki Azınlıklar ve Levantenler yabancı uyruklu olmaları durumunda vergi mükellefi olmuyorlar bu da gelir uçurumu

doğmasına neden oluyordu. Tüm bunlar ve bunlara bağlı gerekçeler Aşarın İzmir İktisat Kongresinde kaldırılması gerektiği tartışmalarını getirmiş ve nihayetinde 1925 yılında aşar kaldırılmıştır. Aşarın kaldırılması ile ağa, tefeci, tüccar, hatta devlet sömürüsü azalmıştır. Fakat arazi vergisi, tekel maddelerine zam yoluyla aşarın kaldırılmasından doğan gelir açığını devlet karşılamaya çalışmıştır. Bu da yine küçük ve orta çiftçinin zararına olmuştur. Bunun yanında Aşarın kaldırılmasının küçük üreticinin tarım ürünlerini arttırma, iç pazarlara yollama olanaklarını arttırdığı böylece sermaye birikimine olumlu etkilediği söylenebilir[262].

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlardan biride Tütün Rejisinin kaldırılmasıydı. Osmanlı Devletinin ödeyemediği borçlarını alacaklı devletler adına tahsil etmesi için oluşturulan Duyun-u Umumiye idaresi ve Fransızlara ait olan Reji şirketi, Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynakları olan tütün, tuz ve alkolden toplanan vergileri kontrol etmeye başlamışlardı. Üretici ürettiği tütünü Rejinin belirlediği fiyattan Reji idaresine vermek zorundaydı. Üreticinin kendine ayırmak istediği tütünü bile Reji idaresi kolluk güçleri ile zorla alıyordu. Başka alıcının olmadığı bir ortamda üretici tamam eziliyor bir anlamda kendi toprağında yabancılar için zorla çalıştırılıyordu. Tüm bunlar ekonomik bağımsızlık parolasına sahip olan İzmir İktisat Kongresinde Rejinin kaldırılma kararı için fazlasıyla yeterli gerekçelerdi. Bu sebeplerle Cumhuriyet kurulduktan sonra üreticiler ve kamu maliyesi için en önemli gelişmelerden biri olan Tütün Rejisi 26 Şubat 1925'te lağvedilmiştir. 1 Mart 1925'te Tütün Rejisi Fransızlardan devletçe satın alınmış ve tüm hak ve yükümlülükleri devlete devredilmiştir.

1929 yılında ise iktisat tarihindeki en önemli gelişme olan Dünya Ekonomik bunalımı Türkiye'yi de sarsmış, ekonomik alanda köklü bir takım önlemlerin alınması gerektiği anlaşılmıştır. Atatürk 1930 yılında geniş bir uzmanlar kadrosu ile yurt gezisine çıkmış ve bu gezide ekonomik bunalım karşısında kooperatifçiliğin ön plana çıkarılmasının önemi üzerinde durmuştur[263]. 1 Şubat 1931'de İzmir Ticaret Odasında yapılan bir toplantıda kooperatifler konusundaki eleştiriler üzerine Atatürk şöyle konuşmuştur;

> *"Kanaatim odur ki, muhakkak surette birleşmede kuvvet vardır. Kooperatif yapmak, maddi ve manevi kuvvetleri, zeka ve maharetleri birleştirmektir. Yoksa bir zayıf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyorum. Birleşmenin böylesi zayıf olanın kuvvetliye esir olması*

---

262 Geray, s.33.

263 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, **TARİŞ Tarihi**, Ayma Matbaası, İzmir, 1993, s.408.

demektir. Ege bölgesindeki bütün insanların hasılalarını ve gayretlerini birleştirmesi kuşkusuz çok verimli sonuçlar verecektir. Türkiye'nin çalışma hayatı ve varlığını göz önüne alınca, birleşmeden dolayı fayda ve yararların çok büyük olacağı sonucuna varacağınızdan kuşku duymuyorum. Üreticilerin birleşmesinden kişisel çıkarlarının azalacağını düşünenler tabii şikayet edeceklerdir."

Atatürk aynı yıl (1931), kooperatifçilik konusunda çalışmalar yapmak üzere bir derneğin oluşturulması için İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı görevlendirmiş ve bunun üzerine 20 Mayıs 1931'de İstanbul Üniversitesi bünyesinde "Türk Kooperatifçilik Cemiyeti" kurulmuştur. Bu dernek daha sonra Ankara'ya taşınmış olup, "Türk Kooperatifçilik Kurumu" adı altında halen faaliyet göstermektedir.

Türkiye'de ilk tarım satış kooperatifleri birliği 1933 yılında "Aydın Zirai Satış Kooperatifi İttihadı" adıyla kurulmuştur. 1935 yılında çıkartılan 2834 sayılı kanun ile Tarım Satış Kooperatifi Birlikleri asıl yapısal benliklerini kazanmışlardır. Tarım satış kooperatifleri özellikle tarımsal ürün ticaretinin çok yoğun olduğu Batı Anadolu'da yaygınlaşmıştır. İlerleyen yıllarda üreticiler arasında gittikçe yaygınlaşan bu kuruluşlar devletin de yardımıyla fındık, zeytin, zeytinyağı, yağlı tohumlar, yaş meyve ve sebze, tiftik, yapağı, v.b. birçok ürün konularında faaliyet göstermeye başlamışlardır.

1937 yılında ilk olarak Ege bölgesinde incir konusunda 6, üzüm konusunda 8, Iğdır'da pamuk konusunda 4 ve Uzunköprü'de meyve konusunda olmak üzere 19 tarım satış kooperatifi kurulmuş; incir ve üzüm için merkezi İzmir'de, pamuk için merkezi İzmir ve Iğdır'da olmak üzere iki Tarım Satış Kooperatifleri Birliği oluşturulmuştur.

Köy enstitüleri Cumhuriyet tarihinde eğitim alanında ve kırsal alanın kalkınması boyutlarında önemli fonksiyonlar üstlenmiş dünyadaki bir benzeri olmayan kırsal eğitim projesidir. Kooperatifçilik faaliyetleri köy enstitüsü deneyimlerinde önemli yer tutmuş, kooperatifçilik bu enstitülerde ders olarak okutulmuştur. Çünkü enstitülerin temel eğitim felsefesi yaparak öğrenme ve işbirlikçi öğrenme modelleri üzerine kurulmuştur. İşbirliği ve işbirliğine dayalı öğrenme süreci esasında kooperatif faaliyetler ile de bütünleşik kavramlardır. Kooperatifçiliğin evrensel ilkelerinden, eğitim öğretim ve bilgilendirme, toplumsal sorumluluk gibi ilkeler enstitülerin kuruluş ilkeleri çerçevesinde değerlendirilebilir.

Köy enstitüleri ve kooperatifler arasındaki ilişki somut bir şekilde, Köy Enstitüleri Kanunun 62. Maddesinde ki ifadelerde yer almıştır. Buna göre köy

enstitüleri bünyesinde özellikle üretim ve tüketim kooperatiflerinin kurulması ve işletilmesi ve bu kooperatiflerden hiçbir şekilde vergi ya da harç alınamayacağı açıklanmıştır. Enstitülerde kurulan kooperatifler hem eğitim faaliyetlerinin başarısını arttırmış, hem de enstitünün ve içinde bulunduğu çevrenin sürdürülebilir gelişimine destek olmuşlardır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın kıtlık yıllarında köylüler birtakım ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla enstitülerdeki kooperatiflerden faydalanmışlardır[264].

Devlet, İkinci Dünya Savaşının yıkıcı etkilerinden en az derecede etkilenilmesi için kooperatifleri etkin birer araç olarak görmüştür. Bu doğrultuda özellikle tarım satış kooperatifleri İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ortaya çıkan kıtlığı önlemek amacıyla devlet adına tarımsal ürün alımları yapmış ve bu ürünleri stoklamışlardır.

Kooperatifçilik çalışmaları 1950'li yıllardan itibaren bir canlılık sürecine girmiş, nitekim 1961 Anayasa'sında kooperatifçiliğe yer verilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan planlı kalkınma döneminin başladığı 1960'lı yıllara kadarki dönem bir büyük dünya ekonomik buhranı ve bir de dünya savaşı gerçekleşmiştir. Bu iki büyük travmanın yıkıcı etkileri ve buna bağlı gerekçeler, kooperatif yapılanmalarının özünde yer alan kendi kendine yardım ve işbirliği ile tabandan tavana bir gelişim olması gerekirken, çoğunlukla devletin çeşitli yasal düzenlemeler ile tavandan tabana gelişen bir seyir izlemiştir. Mevcut dönemde yereldeki toplulukların eğitim seviyelerinin düşük olması ve kooperatifçilik konusunda yeterince bilgi sahibi olmayışı, bu örgütlenmelerin yukarıdan yönlendirmeli olmasının gerekçelerinden biri olarak kabul edilebilir. Bu dönemin en dikkat çekici hareketlerinden biri köy enstitüleri deneyimidir. Normalde kırsal alandaki insanlar için bir eğitim projesi olarak kabul edilen bu hareket, esasında kooperatifçilik hareketi ile özdeş yönleri vardı.

İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde Türkiye savaşa girmemiş ancak ekonomik olarak bu süreçte olumsuz etkilenmiştir. Bu dönemde devlet özellikle tarım satış kooperatiflerini gıda güvenliğini sağlamak ve stoklama yapmak amacıyla kullanmıştır. İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde günün koşulları çerçevesinde, bir anlamda devletin mecbur kalarak tarım satış kooperatiflerini gıda güvenliğin sağlamak amacıyla bir araç olarak kullanmak istemesi, koşulların iyileştiği daha sonraki yıllarda popülist politikalar ile vesayet anlayışına dönüşmüştür.

Kooperatifler ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken, bir taraftan da devletin dış borçlarında da bir artış olmaya başlamıştır. 1945 sonunda uzun vadeli dış borç toplamı 365 milyon TL'yi bulmuştur ki, bu tutar 1939'a göre %266 oranında bir artışı

[264] Kocabaş, s.215.

ifade etmektedir. Bu yılları takip eden dönemde dış borç stokunda artış devam etmiştir. Özellikle 1950-1960 yılları arasındaki ekonomi politikaları ağırlıklı olarak dış kaynaklı kredilere endeksli yürütülmüştür. Tüm bunların sonucunda 1958 yılında dönemin hükümeti moratoryum ilan etmek zorunda kalmış ve moratoryuma bağlı olarak 4 Ağustos 1958 İstikrar Tedbirleri uygulamaya konulmak zorunda kalınmıştır. Tedbirler içerisinde en önemlisi de belki, yaklaşık yüzde 320 oranındaki devalüasyon kararıdır[265]. Bu dönemde Türkiye IMF ile ilk stand by anlaşmasını imzalamıştır.

2. Planlı Dönem Sonrası: 1960- ...

Türkiye'de planlama fikri 1930'lu yıllarda hazırlanan sanayi planları ile başlamış, Devlet Planlama Teşkilatının kurulduğu tarihten günümüze kadar dokuz adet Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Literatürde genel kabul gören görüşe göre; planlarda birinci dönem, temel ekonomik perspektifler açısından Büyük Buhran ile başlayıp, İkinci Dünya Savaşının sonlarına kadar uygulanan devletçi politikalardan sonra, 1946-1958 yılları arasında özel sektöre öncelik veren 1960 öncesi dönemdir. İkinci dönem, ithal ikameci politikalarla birlikte kalkınmanın merkezi planlarla gerçekleşeceği düşünülen 1960-1980 dönemidir. Üçüncü dönem ise sanayileşme stratejisinde yapısal değişimin yaşandığı ve bu değişimin kalkınma planlarına yansıdığı 1980 sonrası dönemdir[266].

Türkiye'de merkezden planlı dönemin başlaması, devlete toplumsal ve ekonomik görevler yükleyen 1961 Anayasası'nın buyurucu rolü olmuştur. Bu bağlamda 1961 Anayasası 40. maddesinde devlete, "özel girişimlerin ulusal ekonominin gereklerine ve toplumsal amaçlara uygun yürümesini sağlayacak önlemler alma" yetkisi tanınmıştır. Bu Anayasa devlete, "iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planları yapmak" ödevi yüklerken, ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmanın plana bağlanmasını ve kalkınmanın bu plana göre gerçekleştirilmesini öngörmüştür[267]. Bu amaçlar doğrultusunda 30 Eylül 1960 tarihinde Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama

---

[265] Ekrem Dönek, "Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 1, s.175.

[266] Abdullah Takım, "Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları", **Maliye Dergisi**, Sayı: 160, Ocak-Haziran 2011, s.155.

[267] Muzaffer Sencer, "Türkiye'de Kalkınma Stratejileri ve Planlama Süreci", **Amme İdare Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 4, Aralık 1991, s.34.

Teşkilatı kurulmuştur. Devlet Planlama Teşkilatının görevi ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların ve hedeflerin tayininde ve ekonomik politikayı ilgilendiren faaliyetlerin koordinasyonunda Hükümete yardımcı olmak ve danışmanlık yapmaktır. 1982 Anayasası da planlı kalkınmayı ve planların devlet tarafından hazırlanmasını hükme bağlamıştır[268].

Türkiye'de 1960 sonrası planlı kalkınma süreci birbirlerini izleyen "beş yıllık" dönemler şeklinde yürütülmüştür. Planlı kalkınma sürecinin başladığı 1960'lı yıllardan günümüze kadar toplam dokuz kalkınma planı hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Dokuzuncu kalkınma planı 2007 ve 2013 yıllarını kapsamaktadır.

Devletin kooperatiflere bakışı ve yaklaşımı özellikle 1961 yılı Anayasasında kendini göstermiş bu bağlamda Anayasanın 51. maddesinde; "Devlet kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirler alır" ifadesi yer almıştır. 1961 Anayasasında kooperatifçiliğin yer alması ve bunu takiben kalkınma planlarında da kooperatifçiliğin gelişmesine yönelik çeşitli stratejiler yer almıştır. I. Beş Yıllık Kalkınma Planından başlayarak günümüze kadar olan dönemde kooperatifleşmenin öneminin kırsal kesime anlatılmasını kolaylaştırmak bakımından devlet çeşitli proje ve modeller geliştirmiştir[269]. Bu dönemde tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri dışındaki tüm kooperatifleri kapsayan 1163 sayılı "Kooperatifler Kanunu" çıkartılmıştır. Bu kanun ile kooperatif ilkelerinin Türkiye'de uygulanması ve birim kooperatiflerin üst örgütler etrafında bir araya gelmesine yönelik yasal dayanak sağlanmıştır. 1969 yılında çıkan kanunun etkisi ile 23 tarım satış kooperatifleri birliği bir araya gelerek 1969 yılında Ankara'da bir Tarım Satış Kooperatifleri Merkez Birliği (TARKO) kurmuşlardır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında kırsal alanın kalkınmasına yönelik "Toplum Kalkınması Modeli" geliştirilmiştir. Bu modelde, köylerde halkın gönüllü örgütlenmesi sağlanarak, dernek ve kooperatif gibi örgütlenmeler ile kendi kendine yardım ve kamu hizmetlerine katılım sağlanarak köylerin kalkınması hedeflenmiştir[270].

Toplum kalkınması modeli çerçevesinde köy kalkınma kooperatiflerinin kurulmasına 1964 yılında başlanmıştır. Köy kalkınma kooperatiflerince uygulanacak projelere kaynak temin etmek için "Dış ülkelere işçi göndermede kooperatif kuran

---

[268] DPT, "1960 Sonrası Dönemde Planlama", www.dpt.gov.tr, (12.10.2012).

[269] Antalya İhracatçılar Birliği, "Kooperatifler", http://www.aib.org.tr/proje/kooperatif.pdf, s.7. (06.10.2012).

[270] Devlet Planlama Teşkilatı, **Birinci Beş Yıl Kalkınma Planı 1963-1967**, Ankara, 1963, s.101.

köylülere öncelik tanıma projesi" geliştirilerek yürürlüğe konulmuştur. Köy kalkınma kooperatiflerinin kuruluşu, dış ülkelere giden yurttaşların tasarruflarını özellikle kırsal alanların kalkındırılmasında değerlendirmek gibi ekonomik bir gerekçeye dayandırılmıştır. Kamu kesimi teorik bazda bu seçimi pratiğe yansıtmak için kooperatifleri bir araç olarak kullanmak istemiştir. Öte yandan bu kooperatifler vasıtası ile yurt dışı tecrübesi olan bu işçilerin, yurda dönüşlerinde köyün kalkınması için önem taşıyan köy önderlerini oluşturacakları ve böylelikle köyde dinamik bir girişimci güç olarak, köy sanayiine katkıda bulunacakları düşünülmüştür[271]. Köy kalkınma kooperatifleri ilk dönemlerde kooperatifçilik felsefesinden uzaklaştığı için başarısız olmuş daha sonraki dönemlerde dönemin Köy İşleri Bakanlığının girişimleri ile bu kooperatifler canlandırılmış 1965-1974 yılları arasında 1204 kooperatif projesine 42.277 kişilik işçi kontenjanı tahsis edilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında kooperatiflerin desteklenmesi ve geliştirilmesine yönelik birçok ifade ve hedef yer almıştır. Bunların arasında en dikkat çekici olanı "tarım satış kooperatiflerinin kurulup gelişmesi suretiyle tarım ürünleri fiyatlarının üreticileri tatmin edecek ölçüde korunması, olağanüstü hal ve şartlarda bazı tarımsal ürünlerin kooperatifler ve birlikler yolu ile münhasıran ortaklara mahsus olmak ve bütçeden karşılanmak şartı ile sübvansiyon yoluyla korunması yoluna gidilebilir" ifadesidir[272]. Böylece tarım satış kooperatiflerine devlet bütçesinden kaynak kullandırılarak ortaklarına devlet adına fiyat verme dönemi başlamış, dolayısı ile özel girişim çerçevesinde değerlendirilmesi gerekilen tarım satış kooperatiflerin sanki birer kamu kuruluşu gibi davranması gerekliliği devlet politikası olarak belirlenmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan bu politikalar yürürlüğe girmiş, devletin "olağanüstü şartlar" gerekçesi tüm dönemler için geçerli olmuş buna ortak dışı alımlarda eklenerek 1994 yılına kadar Türkiye'de tarım satış kooperatifleri devletin birer alım ofisi şeklinde çalışmaya zorlanmıştır.

İkinci Beş Yıllık Plan döneminde, özellikle tarım sektöründe kooperatif örgütlenme yaygın bir ilgi görmüştür. Kamu kuruluşları da kooperatifleşmeyi teşvik etmişlerdir. Bu iki önemli etken kooperatiflerin ve kooperatif ortaklarının sayılarının hızla artmasına yol açmıştır. Bu dönemde, 1969 yılında 1163 sayılı kooperatifler kanunu yürürlüğe konulmuştur.

---

271 H. Sami Güven, "Kırsal Yapıda Bir Değişim Aracı Olarak Köy Kalkınma Kooperatifleri", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, Aralık 1982, s.24.

272 DPT, s.498.

Üçüncü plan döneminde kooperatifçilik politikasının amacı, dağınık bireysel emek, güç, beceri ve tasarruf potansiyelini kalkınmanın hızlandırılmasına yöneltmede kooperatiflerden bir araç olarak yararlanmaktır. Kooperatifçilik, ortaklarına eşit haklar tanıyan ve eşit sorumluluklar yükleyen demokratik örgütler olarak geliştirilecektir. Ancak bu planda kooperatifçilik stratejisi batıda ki örnekler gibi, kooperatifçiliğin temel felsefesi işbirliği dinamiklerine uygun bir şekilde yürütülememiştir. Oysa kalkınma her şeyden önce yerel toplulukların dayanışma ve uzlaşma yapmaları konusunda isteklendirme motifidir. Örneğin Almanya'da Raiffeisen kooperatifleri dayanışma ve kendi kendine yardım gibi ilkeler etrafında kümelenmiştir[273].

1970'li yıllarda başlayan sanayileşme süreci kırsal kesimden kentlere olan göçü arttırmıştır. Bunun sonucunda büyük kentlerde yaşayan dar gelirli aileler çalıştıkları kamu ve özel sektöre ait kuruluşlarda genelde kendi personeline hizmet veren tüketim kooperatifleri kurmuşlardır. Bu tüketim kooperatifleri "işyeri kooperatifleri" ya da "kapalı sistem" ile çalışan tüketim kooperatifleridir[274].

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, Türk tarımının küçük köylü işletmelerine dayanan yapısı göz önüne alınarak, kooperatifleşmeye büyük önem verilmiştir. Kooperatifleşme, planda en önemli araç olarak görülmüştür. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin 1978 yılında hazırladığı bir raporda kooperatifleşme birçok az gelişmiş ülkede kalkınmanın başlıca aracı olarak kabul edilmiştir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan'ında bütün umut, üretim kooperatiflerine bağlanmış ve tarımsal girdilerin sağlanmasından pazarlanmasına kadar tüm tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesini sağlayacak güçlü üretim kooperatifleri planlama sürecinin etkin bir aracı olarak görülmüştür[275].

Küreselleşmenin hız kazandığı 1980'de, bir yandan 24 Ocak Kararları ile ekonomide özel sektöre ağırlık verilmesi, bir yandan da askeri darbenin yapılması tarım kooperatiflerini olumsuz yönde etkilemiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye Dünya Ticaret Örgütüne üye olmuş ve DTÖ'nün "Uruguay Round" müzakereleri sonucu oluşturulan Tarım Anlaşması'nı imzalamıştır[276]. 1980'li yıllarda Türkiye'de

---

273 Orhan Türkdoğan, "Kırsal Alanlarda Kalkınma ve Kooperatifçilik İdeolojisi", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4, 1977, s.310.

274 Necdet Bilgin ve Şaban Tanıyıcı, "Türkiye'de Kooperatif Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi", **Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 15, Aralık 2008, s.145.

275 Kocabaş, s.271.

276 Nilüfer Serinikli ve İ.Hakkı İnan, "Küreselleşme Sürecinde Tarım Kooperatifleri ve Küreselleşmenin Tarım Kooperatiflerine Etkisi", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Sayı: 17, 2011, s.26.

kooperatifçilik açısından olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Demokratik anlamda ve toplumsal hareketler içerisinde kooperatifçilik zayıflamaya başlamıştır. 12 Eylül Askeri Darbesinden sonra Köy-Koop ve Tarko gibi kooperatif üst birlikleri kapatılmıştır. 1982 Anayasasında "Devlet milli ekonominin yararlarını dikkate alarak öncelikle üretimin arttırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirler alır. Kooperatifler, devletin her türlü kontrol ve denetimine tabi olup, siyasetle uğraşmaz ve siyasi partilerle işbirliği yapmazlar" ifadesi yer almıştır. 1982 Anayasası, siyasal anlamdaki yaşanan kargaşaya tepki olarak kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, dernek, vakıflar ve kooperatifler için siyasi faaliyet yasağı getirmiştir. Bu kuruluşların partizanlık yapmasını, grup dayanışmasını önlemek istemiştir[277].

1980'li yılların siyasi konjonktüründe kooperatif üst örgütlerinin merkezi otorite için potansiyel bir tehdit olarak görülmesi 1982 Anayasasında devletin kontrolünün gerekli olduğu ifadesi ile kendini göstermektedir. Bunun yanında 1980'li yıllardan sonra özellikle neo-liberal politikaların Türkiye'de egemen olmaya başlamıştır. Bu politika savunucuları yine kooperatifleri bir tehdit olarak görmüşler, bazı özel sektör temsilcileri ve kooperatifler arasında ekonomik anlamda çıkar çatışmaları doğmaya başlamıştır.

1984 yılı özellikle tarım satış kooperatifleri için önemli gelişmelerin olduğu bir yıldır. Bu yılda çıkarılan 238 sayılı kanun hükmünde kararname ile bu kooperatifler yeni bir statüye kavuşmuşlar; bu statü ile devlet yönetimi ve güdümü arttırılmıştır. 1985 tarih ve 3186 sayılı Kanunun 9. Maddesine göre. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'nde atamayla gelmiş bulunan genel müdür, yönetim kurullarına başkanlık etmekte idi. Ancak bu madde 1993 yılında yapılan bir değişiklikle, kooperatif ve birliklerde yönetim kurulu başkanının, yönetim kuruluna seçimle gelen üyeler arasından seçileceği hükmü getirilmiştir. Destekleme alımı yapılması halinde ise, vesayetten öte, devlet, tarım satış kooperatifleri birliğini tamamen kendi kontrolüne almaktadır. Kanun'un 9. maddesinde, "Devlet adına destekleme alımları ile görevlendirilecek birliklerde, destekleme alımı görevinin verildiği tarihten desteklenen ürünün satışının tamamen yapıldığı tarihe kadar görev yapmak ve destekleme alımları ile ilgili işleri yürütmek üzere Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ile TC Ziraat Bankası da yönetim kurullarında kendi mensupları arasından birer temsilci görevlendirirler" denilmektedir. Bu

---

277 Kocabaş, s.273.

maddeden anlaşılmaktadır ki o dönem demokratik kooperatifçiliğin temeli olan genel kurul hiçe sayılmıştır[278].

Beşinci ve altıncı kalkınma planlarında kooperatifler ile ilgili devletin destekleyici yaklaşımlar devam etmiş, beşinci planda tarım satış ve tarım kredi kanunlarında düzenlemelere gidilmiş, altıncı planda ise tarım satış kooperatiflerinin özerkleştirileceği belirtilmiştir.

Yedinci Kalkınma Planında kooperatifçiliğin özendirileceği ve tarım satış kooperatiflerinin özerkleştirilerek, üretim birimleri ile iştiraklerinin özelleştirileceği ifade edilmiştir. Tarım satış kooperatiflerinin üretim ve değerlendirme birimleri ile iştiraklerinin özelleştirilmesi ifadesi, devlet ve kooperatif ilişkileri açısından ilginçtir. Çünkü kooperatifler ve onların sahip oldukları iştirakler birer kamu kuruluşu olmamasına rağmen özelleştirilmesi ifadesinin kullanılması büyük bir talihsizliktir[279]. Bu kuruluşlar zaten özü itibari ile demokratik ve özel kuruluşlar kapsamındadır. Merkeziyetçi planlama tekniği, azgelişmişlikten çıkma yolunda başarılı olmuştur. Fakat sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ve ekonominin karmaşık bir yapı kazanması üzerine, Sovyet tipi merkeziyetçilik, israflara yol açmış ve ekonomik gelişmeyi engellemeye başlamıştır. Bu nedenle, teşebbüslere daha geniş serbestlik ve maddi teşvik unsurları tanıyan planlama tekniklerine geçilmiştir[280].

Sekizinci Kalkınma Planında kooperatifçilik kırsal alanın kalkınması ile ilgili üretici örgütlenmelerin, kooperatiflerin ve birliklerin özendirilmesi ve desteklenmesi konuları işlenmiştir. Bunun yanında Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin yeniden yapılandırılması, Sekizinci Kalkınma planında kooperatifçilik açısında öne çıkan konulardandır. 2007-2013 tarihlerini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planında ise kooperatifçilik ve üretici örgütlenmeleri konusu dikkat çekici bir şekilde diğer kalkınma planlarına nazaran daha az zikredilmiştir. Kooperatifler ile ilgili yine Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin özerkleştirildiği anlatılarak, kırsal alanda üretici örgütlerinin rasyonel bir şekilde destekleneceği ifade edilmiştir. Dokuzuncu Kalkınma Planında tatmin edici kooperatifçilik yaklaşımı olmamasına rağmen 2012 Dünya Kooperatifçilik Yılının kutlanması ve yine aynı yıl resmiyet kazanmış olan Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı, Türkiye'de kooperatifçiliğin tekrar hak ettiği önemi görmesi açısından umut verici gelişmeler olmuştur.

---

278 Mülayim, Atatürk'ten Bugüne, s.197.

279 Bilgin ve Tanıyıcı, s.150.

280 Avcıoğlu, s.453.

Tablo 8: Türlerine Göre Kooperatifler ve Ortak Sayıları

İlgili Bkn.	Kooperatif Türleri	Kooperatif		Birlik	
		Sayısı	Ortak Sayısı	Sayısı	Ortak K.* Sayısı
Gıda , Tarım ve Hayvancılık Bkn.	Tarımsal Kalk. Koop.	8.173	842.563	82	4.939
	Sulama Koop.	2.497	295.984	13	733
	Su Ürünleri Koop.	522	29.972	14	202
	Pancar Ekicileri Koop.	31	1.638.981	1	31
	Tarım Kredi Koop.	1.767	1.082.978	16	1.767
	ARA TOPLAM	**12.990**	**3.890.478**	**126**	**7.672**
Çevre ve Şehir. Bkn.	Konut Yapı Koop	54.996	1.985.076	338	10.525
	Küçük San. Yapı Koop.	1.052	127.098	5	142
	Toplu İşyeri Yapı Koop.	1.810	103.536	7	116
	ARA TOPLAM	**57.858**	**2.215.710**	**350**	**10.783**
Gümrük ve Ticaret Bakanlığı	Tarım Satış Koop.	322	602.248	17	322
	Bağımsız TSK	22	2.245	-	-
	Tütün Tarım Satış Koop.	66	23.414	-	-
	Yaş Seb. ve Mey. Koop.	37	2.886	-	-
	Tüketim Koop.	2.970	288.063	17	155
	Motorlu Taş. Koop.	6.734	199.220	42	754
	Es. ve San. Kef. Koop.	993	685.105	32	894
	Küçük Sanat Koop.	331	10.043	5	14
	Temin Tevzi Koop.	344	24.497	-	-
	Turizm Geliştirme Koop.	391	17.448	3	33
	Üretim Pazarlama Koop.	483	22.491	5	429
	Tedarik Kefalet Koop.	7	599	-	-
	Yayıncılık Koop.	31	767	-	-
	Hamallar Taşı. Koop.	11	586	-	-
	İşletme Koop.	585	98.769	1	7
	Sigorta Koop.	3	15	-	-
	Yardımlaşma Koop.	24	22.160	-	-
	Eğitim Koop.	30	2.481	-	-
	ARA TOPLAM	**13.384**	**2.003.037**	**122**	**2.608**
	GENEL TOPLAM	**84.232**	**8.109.225**	**598**	**21.063**

Kaynak: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016**, Ankara, 2012, s.17.

Tablo 8'den görüldüğü üzere, günümüzde 84.232 adet kooperatifin bulunduğu Türkiye, kooperatifçilik hareketinin geldiği noktada önemli gelişmeler yaşamış ve hiç de yabana atılmayacak bir başarı göstermiştir.

II. TÜRKİYE'DE KAMU EKONOMİSİ – KOOPERATİFÇİLİK ETKİLEŞİMİ

Kamu ekonomisi ve kooperatifçilik arasındaki etkileşim çift taraflı ele alınmalıdır. Çünkü taraflardan birinin varlığı diğerinin var olmasını kolaylaştırmakta ve bu var olma sayesinde var olan, mevcut durumunu daha da ileri götürebilmektedir. Diğer yandan oluşan etkileşim, olumlu manada "katkılar" ve olumsuz manada "maliyetler" başlıklarıyla da ele alınmalıdır.

A. Katkılar Yönüyle Değerlendirme

Olumlu manada taşma etkileri (spillover effects) olarak ele alınabilecek bu katkılar sırasıyla; önce kamu ekonomisinden kooperatifçiliğe sonra da kooperatifçilikten kamu ekonomisine oluşan katkılar yönünden değerlendirilebilir.

1. Kamu Ekonomisinden Kooperatifçiliğe Olan Katkılar

Kamu ekonomisinden kooperatifçiliğe oluşan katkılar; "kooperatifçilik fikrinin gelişiminde gerekli yasal düzenlemeler", niceliksel katkılar bakımından sermaye birikiminin sağlanması amacına yönelik, "finansal katkılar", "vergisel katkılar" ve "mülkiyet ilişkilerine yönelik katkılar" ve sonuçta niteliksel katkılar bağlamında insan faktörüne yönelik "eğitim ve öğretim" şeklinde sıralanabilir.

a. Kooperatifçilik Fikrinin Gelişiminde Yasal Düzenlemelerin Rolü

Toplumların varlıklarını düzenli olarak sürdürebilmeleri için kanunlara ihtiyaçları vardır. Kanunların temelinde hakkın korunması, ihlali halinde iade edilmesi, yani adalet iadesi yatmaktadır. Dolayısı ile kanunlar "toplumun ve bireylerin ortak çıkarları" için vardır. Üreticinin haklarını korumak için kurulan kooperatifler de diğer kurum veya bireyler gibi kanunlara tabidir.

Ülkemizde kooperatiflere yönelik ilk yasal düzenleme Memleket Sandıkları Nizamnamesi olarak kabul edilmektedir. 1867 yılında resmiyet kazanan bu kanun ile "Memlekete Sandıkları" Osmanlı Devletinin tüm vilayetlerine yayılmıştır. Esasları Mithat Paşa tarafından oluşturulan ve 29 maddeyi barındıran bu yasal düzenleme, Memleket Sandıklarının Menafi Sandıklarına dönüştüğü 1883 senesine kadar

yürürlükte kalmıştır. Bu kanunu takiben Cumhuriyet kurulana kadarki süreçte bir kaç kanun çıkmış olmasına rağmen uygulamada yeterince başarılı olamamıştır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra ülkemizde kooperatiflere yönelik ilk yasal altyapı, 1926 tarihinde çıkarılan Türk Ticaret Kanunu ile düzenlenmiştir. Burada dikkat çeken husus kooperatiflere ayrı bir kanun getirilmemiş, Türk Ticaret Kanunu altında yasal, düzenleme yapılmıştır. 1926 yılında ticari faaliyetleri düzenlemek amacıyla çıkarılan Ticaret Kanununda kooperatifler "Ticaret ortaklığı - Kooperatif şirket" olarak tarif edilmiştir.

Türk Ticaret Kanunundan bağımsız olarak kooperatiflere yönelik ilk yasal düzenleme ise Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük gayretleri ile ülkemizde kooperatifçiliğin temellerini atan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri çerçevesinde 1935 yılında 2834 sayılı kanun ile düzenlenmiş ve bu kanun 1984 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bugün itibari ile faaliyetlerinin sürdüren Tarım Satış Kooperatiflerinin tamamı bu kanuna göre kurulmuştur.

1956 yılında çıkarılan 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu 1926 yılında düzenlenen kanunun yerini almış ve kooperatiflere ilişkin genel çerçeve aynen korunmuştur. 1961 Anayasasında Kooperatifçilik yer almış, "Devlet kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır" denilmiştir.

1969 yılına kadar Tarım Satış Kooperatifleri, Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri dışındaki kooperatifler ayrı bir yasal düzenleme olmadan Türk Ticaret Kanununa tabi iken bu durum 1163 sayılı kanun ile tamamen değişmiştir. Söz konusu kanun tüm kooperatifler için bağımsız bir yasal düzenleme getirdiğinden Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri de bu kanuna tabi olmuşlar ve ticari hayattan ayrıştırılmışlardır.

Üreticilerin ürünlerini daha iyi şartlarda değerlendirmek ve ekonomik menfaatlerini korumak amacı ile kurulan Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri 1960'lı yıllara kadar kendi nam ve hesaplarına ürün alımı yaparak faaliyetlerini sürdürmüş, 1163 sayılı kanuna dayanılarak tarım politikasının önemli bir aracı görülmüş ve 1994'e kadar yoğun bir şekilde devlet destekleme alımları ile görevlendirilmiştir. 1163 sayılı kanun kooperatiflere ayni sermaye koyulabileceği, bazı vergi muafiyetleri gibi yenilikler getirmiş, aynı zamanda kooperatiflerde siyasi faaliyet yapılamayacağı gibi hükümlere de yer vermiştir. 1163 sayılı kanun aynı zamanda kooperatif üst örgütlerinin kurulmasını da öngörmüştür[281].

---

[281] Mülayim, Kooperatifçilik, s.110

1982 Anayasasında da aynı zamanda kooperatifçilik ile ilgili maddeler bulunmaktadır. Buna göre anayasamızda "Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin arttırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır." İfadesi yer almaktadır.

1980 ile 2009 yılları arasındaki dönemde üreticiler için önemli kanunlar 1988 yılında çıkarılan ve 1163 sayılı kanunda önemli değişiklikler yapan 3186 sayılı kanun ile aynı dönemde çıkarılan 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Kanununda değişiklikler yapan 3186 sayılı olarak sayılmaktadır. Yine bu dönem içinde, 1995 yılında 1581 Sayılı kanuna tabi Tarım Kredi Kooperatiflerinde, 553 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapılan değişiklik ile özerkleşme konusunda ilk adım atılmıştır. 2000 yılında ise, 2834 ve 3186 sayılı kanunlar yürürlükten kaldırılmış, yerine çıkarılan 4572 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu çıkarılmıştır[282].

Uluslararası kooperatifçilik ilkeleri, demokratik kooperatifçilik için gerekli yasal mevzuatın oluşturulması konusunda en öncelikli dayanak olarak kabul edilmektedir. Günümüzde kooperatifçiliğin ileri derecede iyi uygulandığı bazı ülkelerde (örneğin Danimarka'da) kooperatiflere özel bir kanun bulunmamaktadır. Bu durum dikkat çekicidir. Ülkemizde ise mevzuat konusunda bir karmaşa olduğu söylenebilir. Özellikle tarım kredi ve tarım satışlar için ayrı bir kanun varken, diğer kooperatif tipleri için genel bir kooperatifler kanunu vardır. Bu durum zaman zaman çeşitli yorum farklılıklarına ve çatışmalara neden olmaktadır. Bazı kooperatif düşünürleri, bu konuyla ilgili olarak ayrı ayrı kanunlar olmasından ziyade tek bir demokratik kooperatifçilik kanunun tüm kooperatif tiplerini karşılayacak şekilde olması gerektiğini ifade etmektedirler.

b. Niceliksel Katkılar: Sermaye Birikimi

Devletin kooperatiflerin kurulmasını sağlamak, kurulduktan sonra ise de sürdürülebilirliğini tahsis etmeye yönelik çeşitli dönemlerde kooperatiflerin sermaye birikiminin sağlanması çerçevesinde katkıları olmuştur. Bu katkılar; finansal, vergisel ve mülkiyet boyutu şeklinde ele alınabilir.

---

[282] Okan Koçtürk, "Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt: 15 Sayı: 2, 2008, s.49.

i. Finansal Katkılar: Kamu Mali Kaynaklarının Kullandırılması

Günümüzde bazı kooperatif türlerine devlet tarafından finansal destekler verilmekte olup; bu destekler daha çok tarım kesimi ile esnaf ve sanatkârlar tarafından kurulan kooperatiflere yöneliktir. Bu çerçevede, Türkiye'de tarımsal amaçlı kooperatiflere "Tarımsal Amaçlı Kooperatiflere Kullandırılacak Kredilere İlişkin Yönetmelik" hükümlerine göre proje desteği sağlanmakta; tarım kredi ve esnaf sanatkârlar kredi kefalet kooperatiflerine sübvansiyonlu kredi desteği verilmekte; küçük sanayi sitesi yapı kooperatiflerine altyapı ve üstyapı kredi desteği sağlanmaktadır. Yine, tarım satış kooperatiflerine yakın zamana kadar Destekleme Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) kredisi kullandırılmıştır. Buna karşın, konut yapı kooperatiflerine geçmiş dönemlerde sağlanan arsa ve kredi desteği günümüzde yok denecek kadar azdır[283].

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri, gerek devlet adına, gerekse kendi nam ve hesaplarına yaptıkları alımlarda, bir yandan ortaklarının menfaatini koruyan, diğer yandan da piyasayı düzenleyen birer regülasyon ve stok kurumu fonksiyonunu yüklenmişlerdir. Büyük miktarlarda ürünü çoğunlukla piyasa fiyatının üzerinde satın almaları kimi dönemler piyasada arz/talep dengesini bozucu etki yaparken, kendi bünyelerinde de zarara yol açmıştır. Nitekim, 1964 yılından 1994'e kadar olan dönemde, Birlikler vasıtasıyla yürütülen devlet destekleme alımları sonucunda toplam 5.4 milyar dolar civarında zarar ortaya çıkmıştır. Bu zarar, 1997 yılına kadar muhtelif tarihlerde çıkarılan 16 tahkim kararıyla Hazine tarafından üstlenilerek tasfiye edilmiştir. Devlet destekleme alımlarının 1994 yılında kaldırılmasından sonra Birlikler, Destekleme ve Fiyat İstikrarı Fonu (DFİF) kaynaklarından sağlanan düşük faizli kredilerle kendi nam ve hesaplarına ürün alımlarına devam ettilerse de, yapısal sorunları nedeniyle pek çok birlik zarardan kurtulamamış, sonuçta kooperatif kimliklerinden giderek uzaklaşmışlar ve ortak-kooperatif arasındaki katılım-sahiplik anlayışı bozulmuştur.

Bu kapsamda, mevcut durum dikkate alınarak, vesayet döneminden gelen yapısal sorunların çözüme kavuşturulması ve Tarım Satış Kooperatifleri ile Birliklerinin piyasa koşullarında, özerk ve rekabetçi bir şekilde faaliyet göstermeleri için yeniden yapılandırma çalışması başlatılmıştır. Dünya Bankası ile imzalanan 4631 No'lu İkraz Anlaşması çerçevesinde uygulamaya konan Tarım Reformu

---

283 T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016**, www.gumrukticaret.gov.tr, (01.11.2012).

Uygulama Projesi'nin (ARIP) bileşenlerinden birini de tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin yeniden yapılandırılması oluşturmuştur. Bu kapsamda, Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin yeniden yapılandırılması ile ilgili hususları düzenleyen 4572 sayılı kanun, 2000 yılında kabul edilmiştir. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinde, Haziran 2000 tarihinden başlayarak 2008 yılına kadar sürdürülmüş olan yeniden yapılandırma dönemi çalışmalarının finansmanı ARIP ve Hazine kaynaklarından karşılanmıştır. Söz konusu proje 31.12.2008 tarihinde tamamlanmıştır. Yaklaşık 8 yıllık bu süreçte birlikler yönetim yapıları, yönetim anlayışları ve 4572 sayılı kanunu algılama biçimlerine göre farklı performans göstermişlerdir.

Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri için DFİF kaynaklarından ürün alımı için düşük faizle kredi kullandırma uygulaması 2000 yılından sonra da sürdürülmüştür. Uygulamanın finansmanı 2000 Mali Yılı Bütçesinden tahsis edilen yaklaşık 230 milyon TL ödenekten sağlanmıştır. Ödenek "döner fon" (kullandırılan kredilerin geri ödenmesi-ödenen kredilerin tekrar Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerine tahsis edilmesi) şeklinde kullanılmıştır[284].

ii. Vergisel Katkılar

Vergi Usul Kanunu'nun 3. maddesindeki "vergilendirmede vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti esastır" hükmü, sosyal amaç ile hareket eden kooperatiflerin kurumlar vergisi muafiyetinden yararlanması konusunda bir dayanaktır. 5520 sayılı Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu ilke olarak kooperatifleri kapsamı altına almış fakat özellik taşıyan bazılarını vergiden muaf tutmuş ayrıca birtakım istisnalar tanımıştır. Zaten kooperatiflerin kurumlar vergisi kapsamına alınmasının amacı, rekabet eşitliği sağlamaktır. Rekabet eşitsizliği söz konusu olmadığında veya kooperatifleri teşvik amacının ön plana çıktığı durumlarda ise kooperatifler kurumlar vergisi dışına çıkarılmıştır[285].

Tüketim ve taşımacılık kooperatiflerinin dışında kalan kooperatiflerin kurumlar vergisi muafiyetinden yararlanabilmesi için ana sözleşmelerinin birtakım şartları ihtiva etmesi ve kooperatiflerin fiilen bu şartlara uymaları gerekmektedir. Başka bir ifade ile bu şartları taşıyan kooperatifler muafiyetten yararlanabilirler aksi

---

284 TC. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağı 2012-2016**, Ankara, 2012, s.100.

285 Mehmet Tosuner ve Zeynep Arıkan, **Türk Vergi Sistemi**, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 16. Bası, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 2011, s.222.

takdirde muafiyetten yararlanmaları söz konusu olmayacaktır. Kooperatif ana sözleşmesinde bulunması gereken şartlar 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 4. maddesinin k fıkrası uyarınca şu şekilde belirlenmiştir;

- Sermaye üzerinden kazanç dağıtılmaması,
- Yönetim kurulu başkan ve üyelerine kazanç üzerinden pay verilmemesi,
- Yedek akçelerin ortaklara dağıtılmaması,
- Sadece ortaklarla iş görülmesine

Buna göre, kooperatiflerin ana sözleşmelerinde bunlara ilişkin hüküm bulunması ve kooperatifin fiilen bu hükümlerin tamamına uyması gerekmektedir. Bu hükümlerin bulunmaması veya kooperatifçe hükümlerden bir tanesine bile uyulmaması halinde kooperatif muafiyetten yararlanamayacak ve kurumlar vergisine tabi olacaktır[286].

Kooperatifler tüzel kişiliğe sahip kurum olduğu için gelir vergisine tabi değildir. Ancak kooperatifler 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun vergi kesintilerini düzenleyen 94. maddesinde belirtilen, hizmet erbabına ödenen ücretler, yaptığı serbest meslek işleri dolayısıyla bu işleri icra edenlere yapılan ödemeler, telif ve patent satışından doğan ödemeler, gayrimenkul kiralanması karşılığında yapılan kira ödemeleri, çiftçilerden alınan zirai mahsuller için ödemeler, yönetim ve denetim kurulları, başkan ve üyelere ödenen para, ayın ve menfaatler oluşturmaktadır. Kooperatiflerin gelir vergisi mükellefiyetleri bu ödemelerden aynı kanunun 103. Maddede belirtilen oranlarda kesinti yapmaları ve bunu vergi dairesine ödemesine kadar sürer. Bu kesintileri yapmadığı takdirde, vergi kooperatiflerden tarh edilmek suretiyle alınır[287].

Katma Değer Vergisi açısından kooperatifler, KDV'den muaf değildir. KDV Kanunu'nun "Kültür ve Eğitim Amacı Taşıyan İstisnalar" başlıklı 17. Maddesinin 4. Fıkra h bendinde "Zirai amaçlı su teslimleri ile köy tüzel kişiliklerince köyde ikamet edenlere yapılan ticari amaçlı olmayan perakende içme suyu teslimleri, kamu kuruluşları, tarımsal kooperatifler ve çiftçi birliklerince yapılan arazi ıslahına ait hizmetler" ve k bendinde "konut yapı kooperatiflerinin üyelerine konut teslimleri "Katma Değer Vergisi istisnaları arasında yer almaktadır. Ayrıca aynı maddenin 1.

---

[286] Zeynep Arıkan ve Hakan Bay, "Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu Kapsamında Kooperatiflerin Vergiden Muaf Olmasının Şartlarında Yapılan Değişiklikler", Editörler: Kamil Tüğen ve Mustafa Yaşar, **D.E.U. İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü – Aytaç Eker ve Ayşegül Eker'e Armağan**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2012, s.192.

[287] Halil Kızılaslan ve Mehmet Menek, "Kooperatiflerin Hukuki Statüsü ve Vergiler Karşısındaki Durumu", **Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2009, s.52.

Fıkra a bendinde "İlim, fen ve güzel sanatları, tarımı yaymak, ıslah ve teşvik etmek amacıyla yaptıkları teslim ve hizmetleri" istisnalar kapsamındadır[288].

iii. Mülkiyet İlişkilerine Yönelik Katkılar: Toprak Reformları

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde düşük gelirli grupların elinde bulunan servet, özellikle de toprak, hızlı nüfus artışı ve Miras Hukukunun etkisi ile parçalanmakta, bunun sonucunda marjinal bir ölçeğe düşen araziler yüksek gelirli grupların eline geçmekte bu mülkiyet yapısını olumsuz etkilemektedir. Bir başka değişle servete kim sahipse, yeni oluşan servet de genellikle onun olmaktadır[289].

Türkiye'de kırsal alanda mülkiyet konusunda köylü çeşitli zorluklar yaşamaktadır. Kırsal alanda eğitim, sermaye, altyapı, üstyapı ve örgütlenme konularındaki eksiklikler toprağın dengeli bir şekilde kırsal alanda yaşayanlar arasında dağılımını güçleştirmektedir. Bunun yanında özellikle doğu ve güneydoğu Anadolu bölgesinde kırsal alanda bu sorunların daha ağırlıklı görülmesi ve bölgenin sosyo-kültürel yapısının daha feodal bir anlayışa sahip olması toprak ağaları olgusunu oluşturmuş ve bu durum kırsal alanın kalkınması konusunda Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne çözümlenmeyi bekleyen bir sorun olmuştur.

Toprak reformu, biri ekonomik, ötekisi toplumsal olmak üzere başlıca iki amaca yönelmektedir. Ekonomik açıdan toprak reformu, topraksız ya da yeteri kadar toprağı olmayan çiftçiyi toprak sahibi kılarak kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak, gelirini arttırmak amacına yönelmiştir. Çok dağılmış ve parçalanmış toprakları birleştirmek yoluyla verimin arttırılması toprak reformunun ekonomik amaçları arasındadır. Reformun toplumsal amacı ise, hem toprakla ilişkisini, mülkiyet düzenini güvenceye bağlamak yoluyla çiftçinin güvenliğini sağlamak, hem de eşit olmayan mülkiyet ve gelir dağılımını toplumsal adalet ilkesine göre yeniden uyarlamaktır[290].

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne toprak reformu ile ilgili kanunlar; 1945 yılında çıkarılan 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1973 yılında çıkarılan 1757 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu, 1984 yılında çıkarılan Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine dair tarım reformu kanunudur.

---

288 Kızılaslan ve Menek, s.52.

289 Yaşar Uysal, "Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Perspektifinde Türkiye'de Gelir Dağılımının Düzenlenmesine Yönelik Öneriler", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, s. 252.

290 Geray, s.195.

Toprak reformu ile ilgili olarak çıkarılan kanunların uygulamalarının başarısı konusu tartışmalıdır. Toprak reformunun uygulanabilmesi sadece birtakım kanunlar çıkarmak ve devletin desteklemelerin büyük toprak sahiplerinin eline geçmesi, bunun yanında popülist politikalar, kırsal alandaki eğitim ve örgütlenme eksiklikleri Türkiye'de toprak reformunun başarısını olumsuz etkilemiştir. Buna bağlı olarak kırsal alanın kalkınmasında öncelikli bir konu olan mülkiyet dengesinin sağlanması etkin bir kooperatifçilik anlayışının kırsala hâkim olması ile ilişkilidir.

c. Niteliksel Katkılar: Eğitim Öğretim

Türkiye'de devletin kooperatifçiliğe eğitim öğretim çerçevesinde katkıları TBMM kurulduktan sonra, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği dönemlere uzanmaktadır. M. Kemal Atatürk öncülüğünde hazırlanan ve 77 maddeden oluşan Kooperatif Şirketler Kanun Tasarısı 27 Aralık 1920'de Meclis Genel Kuruluna getirmiştir. Ancak bu tasarının görüşmeleri Kurtuluş Savaşı'nın yoğunlaştığı dönemde olması nedeniyle sadece ilk 5 maddesi görüşülüp kabul edilmiştir. Bu tasarının Mecliste kabul edilen 5. maddesi oldukça önemli olup şu şekildedir[291]:

> *"Ziraat Müdür ve Memurları ile ziraat ve ticaret ve sanayi odaları ve tüm öğretmenler kooperatiflerin kurulması hususunda yardım etmek ve bu konuda gerekli bilgilerle donanmakla yükümlüdürler. Bunu yerine getirmeyen memurlar ve öğretmenler görevlerini yapmamış sayılırlar."*

Bu kanun tasarısı dönemin koşulları nedeniyle kanunlaşmamış olmasına rağmen, bahsi geçen 5. madde Cumhuriyetin kurulmasından sonraki dönemde kooperatiflerin gelişimini sağlamak konusunda yol gösterici olmuştur. Bu çerçevede 1931 yılında yine M. Kemal Atatürk'ün emri ile Türk Kooperatifçilik Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet misyonu, kooperatiflerin geliştirilmesi konusunda araştırmalar yapmak, yapılmış araştırmaların yayımlamak ve kooperatiflere danışmanlık hizmetleri vermek olarak tanımlanmıştır. Bu kurum, Ankara'da 1944 yılından bugüne düzenlemiş olduğu kongre, konferans, seminer, açık oturum ve kurslarla önemli eğitim faaliyetleri yürütmüştür[292].

Türkiye'de kooperatifçilik eğitimi çeşitli dönemlerde, çeşitli projeler çerçevesinde, ilköğretim, orta öğretim ve yükseköğretim boyutunda ele alınmış ve

---

291 Ziya Gökalp Mülayim, **Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, 2006, Ankara, s.21.

292 Temur Kurtaslan, "Türkiye'de Kooperatifçilik Eğitimi", http://www.koopkur.org.tr/pdf/karinca/836.pdf, s.2, (16.11.2012).

bu konuda kamu tarafından faaliyetler yürütülmüştür. Bununla ilgili en önemli örneklerden biri köy enstitüleri deneyimidir. Bununla beraber yakın dönemlerde çeşitli enstitü ve vakıflar kooperatifçilik eğitimi konusunda faaliyetler yürütmüş ancak bu kuruluşların devamlılığı sağlanamamıştır. Bununla beraber, tarım kredi kooperatifleri ve tarım satış kooperatiflerinin üst birlikleri yine kendi boyutlarında çeşitli kurslar ve eğitim faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Günümüzde Türkiye'de bazı üniversitelerin iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde kooperatifçilik dersi seçmeli ya da zorunlu ders olarak, ziraat fakültelerinin tarım ekonomisi bölümlerinde tarımsal kooperatifçilik dersi yine seçmeli ya da zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Yine üniversitelerin lisansüstü programlarında kooperatifçilik, tarımsal kooperatifçilik, kooperatif işletmeciliği derslerine rastlanmaktadır[293].

Günümüzde gelinen noktada kooperatifçilik eğitiminin, kooperatiflerin kalkınma sürecine olan katkıları bilinmesine rağmen yeterince yapıldığı söylenemez. Özellikle devletin kooperatifler üzerinde vesayetinin uzun yıllar sürmesi, evrensel kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde oluşabilecek kooperatifçilik eğitiminin önünde bir engel olmuştur. Bunun yanında kooperatiflerin esasında toplumsal bir olgudan ziyade çoğunlukla dar anlamda bir işletme tipi olarak görülmesi eğitimin faaliyetlerinin genellikle dar bir çerçevede ele alınmasına neden olduğu söylenebilir.

Kooperatifçilik için önem arz eden bir kuruluş, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 2002 yılında kooperatifçiliğe ilişkin hedefler, politika çerçevesi, bu kapsamda devletlerin rolü ve teşvik için almaları gereken önlemleri ayrıntılı bir şekilde ele alan "Kooperatiflerin Teşvik Edilmesi" başlıklı 193 sayılı Tavsiye Kararını kabul etmiştir. Tavsiye kararı ve Birleşmiş Milletlerin 2012 yılını Dünya Kooperatifçilik Yılı olarak kabul etmesi, ülkemizde de devletin kooperatifçilik eğitimi çerçevesindeki girişimleri hızlandırmıştır. Bu doğrultuda Gümrük ve Ticaret Bakanlığının hazırladığı Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı 17.10.2012 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Eylem planında 7 stratejik hedef belirlenmiş ve bu hedeflerden ikincisi olan "Eğitim, danışmanlık, bilgilendirme ve araştırma faaliyetleri geliştirilecektir" konu başlığı altında, Türkiye'de ki kooperatifçilik eğitim öğretim faaliyetlerini tüm boyutları ile ele alınıp iyileştirilmesi planlanmıştır[294].

---

293 Kurtaslan, s.4.

294 T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2012-2016, s.5.

2. Kooperatifçilikten Kamu Ekonomisine Olan Katkılar

Kooperatif faaliyetlerin kamu ekonomisi açısından sağladığı katkılar milli gelir artışları başta olmak üzere sağladıkları istihdam olanakları ve ihracat rakamları üzerinden olumlanabilir. Ancak teorik yönden beklenen bu katkıların Türk kooperatifleri için somutlaştırılmasında önemli bir sorun vardır. Bu sorun veri eksikliğidir. Kaldı ki, bu tespitimiz bize ait değildir. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulan 2012–2014 Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağında, Türk kooperatiflerinin "Milli Gelir, Üretim, İstihdam, Yatırım, Dış Ticaret" rakamları içindeki paylarıyla, faaliyet gösterdikleri sektör içindeki paylarının yeterince bilinemediği ifade edilmiştir[295].

Bu nedenle birazdan bahsedilecek olan kooperatifçiliğin Türkiye'de kamu ekonomisi alanına katkıları maalesef rakamsal veriler olmadığı, olsa da yeterli olmadığından dolayı somut olarak ortaya konulamamaktadır. Ancak bu, teorik akıl yürütmenin doğruladığı ve kooperatifçilikten beklenen katkıların Türkiye'de oluşmadığı anlamına gelmemektedir. Esasen kooperatifçilik fikrini ortaya atan ve geliştiren de bu katkılardır. Aşağıdaki başlıklarda söz konusu katkılara dair genel açıklamalarda bulunulacak ve bu katkıların somut ispatı geliştirilen Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği modeli kapsamında yapılacaktır.

a. Sermaye Birikimine Olan Katkılar

Küçük tasarruf sahiplerinin tasarrufları birleştirmek suretiyle meydana getirmiş oldukları kooperatifler; hangi yönü ile incelenirse incelensin, birer sermaye biriktirme ve bu sermayeyi ortakları çıkarına dolayısıyla toplum çıkarına kullanma aracıdırlar. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kooperatifçilik, üretimi arttırmak, sermaye birikimini sağlamak, piyasayı düzenlemek suretiyle iktisadi hayata ve aynı zamanda sosyal dengeyi sağlama bakımından da topluma yaptığı olumlu etkiler itibariyle büyük bir değer taşımaktadır. Bu bakımdan kooperatifçilik her çeşit ekonomik ve sosyal reformun uygulanmasını kolaylaştıran bir araç niteliğindedir[296].

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkeler düzeyine çıkabilmeleri için kooperatifçiliğe önem vermeleri ve kooperatifçiliği teşvik etmeleri gerekmektedir. Bu sayede, hem tasarruf becerisi olmayan fakir halka tasarruf

---

295 T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağı 2012-2014, s.27, www.turkiyemillikoop.org.tr/stratejibelgesi.doc, (8.10.2012).

296 Oğuz Çataloğlu, **Kooperatifçilik ve Sermaye Birikiminde Kooperatiflerin Rolü**, Ege Ün. Yayınları No: 64/20, 1971, s.30.

yapabilme kabiliyeti hazırlanmış olacak, hem de bu tasarruflar verimli faaliyetler için sermaye olarak kullanılacaktır. Bu suretle milli iktisat-tasarruf-tüketim dengesi kurulacaktır.

Türkiye'de kooperatiflerin sermaye birikimine olan katkıları ile ilgili değerlendirmeleri, elde ettiğimiz bazı veriler yardımıyla yapabilmek mümkündür. Öncelikle özel sektör aktörleri içinde sermaye birikimine katkıları bakımından en büyük 500 firma ele alındığından bazı kooperatif birliklerinin bu sıralama içinde bulundukları görülmektedir.

Tablo 9: En Büyük 500 Firma İçindeki Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri

Birlik Adı	İlk 500 Büyük Firma İçindeki Yerleri				
	2005	2006	2007	2008	2009
Trakyabirlik	126	118	109	101	65
Tariş Pamuk Birliği	111	141	132	301	459
Marmarabirlik	475	364	353	401	345
Tariş Üzüm Birliği	--	439	427	--	--

Kaynak: TC. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağı 2012-2016**, Ankara, 2012, s.105.

Tablo 9 incelendiğinde, dört kooperatif birliğinin Türkiye'deki en büyük 500 firma arasında olduğu görülmekte ve bu durum, kooperatif birliklerinin sermaye birikimine olan katkılarına dair çıkarsamalar yapılmasını sağlamaktadır. Kooperatif birlikleri içinde Trakyabirlik son yıllarda gelişim sergilemesiyle dikkat çekmektedir. Öyle ki, bu birlik 2009 yılında 65. sıraya yükselmiştir. Her ne kadar halen sıralama içinde bulunuyor olsa da, Tariş Pamuk Birliği her geçen yıl sıralama içinde gerilemektedir. Bunun sebepleri araştırıldığında dikkat çeken ilk husus, devletin pamuk üretimi ve pazarlaması konusundaki destekleyici politikalarının tasfiyesidir. Ayrıca, bu tabloda sadece sıralamaya giren kooperatif birliklerinin yer aldığı unutulmamalı, sıralamaya girmediği halde bir çok kooperatif birliğinin de mütevazi sayılamayacak derecede katkılarının olduğu bilinmelidir.

Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri ürün piyasalarında önemli bir paya sahiptirler. Birlikler faaliyet konusu ürünlerde bölge üretiminin yüzde yüzüne varan oranlarda ürün alıp değerlendirmekte ve bölge üreticisine önemli katkılar sağlamaktadırlar. Tarım Satış Kooperatiflerinin direkt olarak üretici olmamaları esasen üretici birimlerin ortak çiftçiler olması akıllara üretime olan katkısının nasıl olacağı sorusunu getirmektedir. Ekonomik güçleri düşük bireysel hareket eden

çiftçilerin sermaye sahibi alıcı tüccar karşısında pazarlık güçlerinin az olması, ürünün esas fiyatından daha düşük oranlarda değerlendirmelerine neden olmaktadır. Fakat bireysel davranmak yerine kooperatif kurarak ürettikleri ürünü kooperatiflerine teslim eden ve bu kooperatiflerin birliği vasıtası ile piyasada daha güçlü bir şekilde yer edinen çiftçiler ürünün esas değerini elde etmekteler ve böylelikle ekonomik olarak ayakta kalmaktadırlar. Bu işlem esasında üretimin sürdürülebilirliğini sağlayan ana unsurdur. İşte bu nedenle üretici birim olamayan tarım satış kooperatifleri ve birlikleri sadece alım ve satım işlemleri vasıtası ile üretim değerlerini korumaktadırlar. Ancak Tablo 10' da görüleceği üzere Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin yaptıkları alımlar koza ve tiftik ürünleri dışında 2001 yılından itibaren düşme eğilimi göstermektedirler. Bu durum uzun yıllar süren devlet vesayetinin 2000 yılındaki özerkleşme kanunu ile kalkması ve aynı zamanda devletin Birliklere olan tüm finansal desteğini çekmesi ile ilişkilendirilebilir. Uzun yıllar bir kamu kuruluşu gibi işletilmiş Birlikler desteğin bir anda çekilmesi ile birlikte ürün alım sistemindeki tüm maliyetleri yüklenmek zorunda kalmıştır. Yine Tablo 9'dan anlaşılacağı gibi özellikle spekülatif hareketlere maruz kalan ürünlerde, kuruluş amacına göre çiftçileri piyasa şartlarında korumak zorunda olan Birliklerin zorlandıkları görülmektedir. Bu durum esasen sadece Birlikler ile ilgili değil, devlet destekleme politikaları ile de ilgilidir.

Tablo 10: Tarım Satış Kooperatif Birlikleri'nin Son On Yıllık Dönemde Yaptığı Alımların Toplam Üretim İçindeki Payları (Yüzde)

YILI	Pamuk	Ayçiçeği	Soya	Fındık	K. Üzüm	K. İncir	Z. Yağı	Zeytin	A. Fıstığı	Koza	Tiftik	Gül
1997	**13,5**	44,0	**39,6**	13,3	**27,5**	7,5	**11,7**	9,8	**6,1**	95,0	**59,3**	61,2
1998	**24,1**	51,5	**41,7**	41,2	**30,1**	7,7	**15,0**	7,6	**0,1**	100,0	**46,8**	48,4
1999	**19,1**	43,2	**41,8**	26,9	**27,1**	21,6	**14,4**	17,6	**2,7**	97,8	**46,3**	20,3
2000	**15,7**	53,0	**43,2**	19,5	**29,8**	11,4	**17,1**	19,6	**5,4**	91,8	**21,5**	19,6
2001	**18,6**	37,0	**38,0**	20,5	**19,8**	5,3	**18,9**	23,0	**0,3**	100,0	**73,3**	8,8
2002	**18,1**	48,4	**55,1**	8,1	**10,4**	6,6	**16,1**	21,7	**0,2**	99,0	**81,3**	28,6
2003	**14,9**	53,4	**20,9**	1,7	**18,4**	11,3	**16,3**	17,3	**1,6**	98,2	**76,5**	33,5
2004	**16,9**	58,5	**17,6**	4,3	**28,2**	11,5	**6,8**	6,5	**0,6**	100,0	**100,0**	33,2
2005	**10,9**	60,6	**28,0**	9,5	**13,4**	9,6	**14,4**	12,7	**0,3**	100,0	**90,5**	43,8
2006	**10,4**	48,3	**32,5**	6,7	**12,8**	9,8	**7,5**	5,0	**13,6**	100,0	**94,0**	35,7
2007	**9,2**	22,1	**22,1**	0,9	**14,9**	4,9	**3,2**	6,8	**0,0**	100,0	**97,0**	41,1
2008	**9,1**	40,0	**34,8**	0,6	**10,2**	7,3	**5,2**	7,3	**0,3**	99,2	**91,0**	32,4
2009	**2,8**	39,2	**11,3**	0,0	**12,4**	7,3	**4,6**	6,4	**0,4**	100,0	**94,0**	29,8
2010	**9,2**	29,9	**2,3**	0,0	**10,5**	6,4	**3,0**	6,9	**0,4**	100,0	**96,9**	21,0

Kaynak: TC. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağı 2012-2016**, Ankara, 2012, s.104.

Dikkat çeken yönleri açısından ele alındığında Tablo 10'dan çıkan sonuçlar şu şekilde yorumlanabilir;

Öncelikle ipek böcekçiliği ve bunun ürünü olan koza sektörü içinde Bursa merkezli olan Kozabirlik sektörün tek lideridir ve bu alanda yapılan üretimin tamamını almakta ve piyasa satışını gerçekleştirmektedir. Ancak Kozabirlik için ifade edilen bu durumun tekel piyasası olması yönünden değerlendirilmesi son derece hatalıdır. Çünkü tablodan izlenecek olursa; bazı yıllarında Birliğin satışlarında olan küçük çapta gerilemeler bu sektörde tek olmadığını göstermektedir. Birliğinin bu başarısının altında Türkiye'de ipekböcekçiliğinin Bursa ve civarında yapılıyor olması ve fiziksel yönden yakın üretim alanlarının ortak çatı altında kolaylıkla toplanabilmelerinin avantajı yatmaktadır.

Kozabirliğe benzer bir şekilde Tiftikbirliği'nin de fiziksel yönden yakın üretim alanlarına sahip olması ve Türkiye'de tiftik yetiştiriciliğinin Ankara civarında yoğunlaşması bu bölgede üretim sonucunda ortaya çıkan tiftik ürününün yine üretici ortaklara ait olan kooperatifler ve birliğe teslimi ağırlıklıdır. Tiftikbirliğin alım payı özellikle son 5 yılda yüzde 90'ın üzerindedir.

Pamuk, kuru üzüm, kuru incir, zeytin ve zeytinyağı ürünlerinde tarım satış kooperatif birliklerinin alım payları 2000 yılı öncesi ve sonrasında yüksek oranlarda olmasına rağmen, son beş yıllık dönemde düşüşler görülmektedir. Bunun bir çok nedeni olması ile beraber, bu ürünler ile ilgili iç ve dış piyasa şartlarındaki zorluklar, ürün bazında desteklemelerin yetersiz kalması, birlikler dışında piyasa aktörleri tarafından gerçekleştirilen yoğun spekülatif hareketler ve artan üretim maliyetleri, alım paylarının düşmesinde ilk akla gelen nedenlerdir.

Fiskobirlik, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'nin özerkleşme öncesi ve sonrasındaki süreçte en çok konuşulan Birliklerinden biri olmuştur. Kapsadığı coğrafik alan ve 250.000'e yaklaşan ortak sayısı bakımından Türkiye'nin en büyük Tarım Satış Kooperatif Birliğidir. 4572 sayılı Kanun ve Ana sözleşme hükümleri gereği, Fiskobirlik ve bağlı Kooperatifler fındık alım ve satımlarını 1964 yılına kadar kendi nam ve hesabına gerçekleştirmiş, ancak bu tarihten itibaren çıkartılan Bakanlar Kurulu Kararnameleri ile 1994 yılına kadar doğrudan veya dolaylı olarak hazine adına fındık alım satımını yapmıştır. 1994 yılından 2000 yılına kadar DFİF'den kredi kullanarak fındık alımı yapılmıştır. 2002 yılında da Bakanlar Kurulu Kararı ile Hazine adına fındık alımı yapılmıştır. 2003 yılından itibaren tamamen kendi nam ve hesabına fındık alım satımını gerçekleştirmiştir[297]. Ancak Fiskobirlik

[297] Fiskobirlik Resmi İnternet Sitesi, www.fiskobirlik.org.tr, (12.12.2012).

gerek vesayet sürecini daha ağır yaşaması gerekse de markalaşma konusunda yeterli yol alamaması nedeniyle son yıllarda finansal anlamda darboğaza girmiş bu durum ürün alımlarına olumsuz yansımıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin 2006 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile Fiskobirliği devre dışı bırakıp fındık alımları yapması sonucunda Birlik Tablo 9'da da görüleceği üzere 2006 yılından sonra ürün alımı yapamamıştır.

Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin alım miktarları, finansman kaynakları ve rekolte durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Son 10 yılın verilerine göre, yaşadıkları finansman sıkıntılarına ve temel bazı yapısal sorunlara rağmen Tarım Satış Kooperatifleri ve bu kooperatiflerin Birlikleri ürün piyasalarında önemli bir paya sahiptirler. Birlikler, faaliyet konusu ürünlerde bölge üretiminin yüzde 100'üne varan oranlarda ürün alıp değerlendirmekte ve bölge üreticisine önemli katkılar sağlamaktadır. Alım yapılan ürünlerin Türkiye üretimi içerisindeki payı da yadsınamayacak seviyede bulunmaktadır. Ancak, gelişmiş ülkelerdeki benzer kooperatiflerin sektördeki ağırlıkları ile karşılaştırıldığında, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin birçok üründe pazar paylarını artırmaya ihtiyaçları bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Kırsal kesim insanının en büyük problemlerinin başında nakdi sermaye yetersizliği gelmektedir. Para, dünyanın neresinde olursa olsun son derece kıt bir kaynaktır. Bu olumsuzluk kredi kaynakları ve mekanizmasının iyi oluşturulmadığı ülkelerde kredi ihtiyacı olan kişiler için bir kat daha zorluk oluşturmaktadır. Kırsal kesim insanı ihtiyacı olan ve tarımsal üretimde kullanabileceği kredi kaynağını bulsa bile bu kaynaktan yararlanabilme gücü son derece zayıftır. Çünkü, sahip olduğu mal varlığı çoğu zaman tescilli değildir. Bu da onun kredi kuruluşuna göstereceği teminat açısından sorun oluşturmaktadır. Kaldı ki, kredi alsa bile elindeki mevcut tarım işletmesi ile bu krediyi geri ödeyebilecek üretim yapamamakta ve çoğu zamanda kredinin geri dönüşümü zorlaşmaktadır. Çiftçinin krediyi faizleri ile birlikte döndürebilme yeteneği ancak iyi işleyen bir fiyat, girdi ve tarım tekniği ile sağlanabilir. Bu yapı bir kooperatif sistem içinde çözülebilmektedir[298].

Kırsal kesimin finansman sorununu çözmek adına tarım sektöründe faaliyet gösteren ve 1581 sayılı Kanununa tabi Tarım Kredi Kooperatiflerinin ilk kuruluşu Cumhuriyetin başlangıcında olmuştur. Uzun yıllar devletin kurumu gibi faaliyet

---

298 Murat Yercan, "Kırsal Kesimin Finansmanında Tasarruf ve Kredi Kooperatifçiliği; Nedir, Nasıl Çalışır", www.orkoop.org.tr/uploads/files/16.doc, (06.11.2012).

gösteren tarım kredi kooperatifleri 2000'li yıllara doğru demokratik ve özerk bir yapıya kavuşturulmuştur. Tarım kredi kooperatifleri, çiftçiye kredi ve tarımsal girdi sağlayan önemli ve yaygın bir kooperatif türüdür. Bugün ülkemizde, 1.082.978 üreticinin ortak olduğu 1.767 adet Tarım Kredi Kooperatifi bulunmaktadır. Bu kooperatifler 16 kooperatif üst birliği ile Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliğini oluşturmaktadırlar. Kanunda öngörülen üst birliğe girme zorunluluğu, örgütlenme açısından daha derli toplu bir yapıyı beraberinde getirmiştir. Tarıma verilen toplam kredi hacmi ve bu kredileri veren kuruluşlar Tablo 11 üzerinden görülebilir.

Tablo 11: Tarımsal Kredi Alanında Yer Alan Kuruluşlar ve Payları, 2006-2007

Tarımsal Kredi Kullandıran Kuruluşlar	2006 Yılı Tarımsal Kredi Tutarları	Toplamdaki % Değerleri	2007 Yılı Tarımsal Kredi Tutarları	Toplamdaki % Değerleri
T.C Ziraat Bankası A.Ş.	3.534.082.755	40,27	4.641.163.491	35,67
Halk Bankası	360.000.000	4,10	900.000.000	6,92
Özel Bankalar Toplamı	2.710.962.420	30,89	5.237.400.000	40,25
Tarım Kredi Kooperatifleri	1.659.917.245	18,91	1.543.836.509	11,86
Tarım Satış Koop. Birlikleri	511.200.000	5,82	690.000.000	5,30
Toplam	**8.776.162.420**	100,00	**13.012.400.000**	100,00

Kaynak: TC. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağı 2012-2016**, Ankara, 2012, s.99'dan tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 11'de 2006 ve 2007 yıllarında kırsal alana kullandırılan tarımsal kredilerin toplam tutarlarını kamu, özel ve kooperatif kuruluşları ayrımı yapılarak ortaya konulmuştur. Tarım kredi kooperatifleri ve Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri 2006 yılında verdiği tarımsal krediler tüm özel bankaların vermiş olduğu tarımsal kredilere yaklaşmış ancak 2007 yılında bu fark özel bankalar lehine açılmıştır. Kurumları tek başına değerlendirdiğimiz noktada ise Tarım Kredi Kooperatifleri Ziraat Bankasından sonra en fazla tarımsal kredi veren kuruluş olarak kendini göstermektedir.

Ülkemizde kırsal alanda tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri gibi geniş bir alana yayılan kendine özgü özellikleriyle dikkat çeken ve diğer kooperatif tiplerinden

ayrılan Pancar Ekicileri Kooperatifleri ve bunların birliği olan Pankobirlik*de GSYH'ya önemli katkılarda bulunmaktadır. İlginç olan şudur ki, 2001 yılında ülke dışı (IMF) yönlendirmelerle çıkartılan Şeker Kanunu ve bunun şeker sektöründe sebep olduğu olumsuzluklara rağmen Pankobirlik 2007 yılında Türkiye'nin şeker üretiminin yüzde 42'sini gerçekleştirmiştir. Ayrıca Birlik, yıllık olarak ürün bazında ortaklarına 165 milyon dolar ayni ve nakdi kredi desteği de vermiştir.

Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri, kurdukları işletme ve tesislerle ülkemizde tarımsal sanayinin gelişmesine ve bu yolla kırsal kalkınmaya öncülük etmişlerdir. Ayrıca, ürün ticaretiyle ilişkili alanlarda kurulan işletmelere de iştirak olarak katılmışlardır. Bu kuruluşlar halen 100'ün üzerinde tesis ve işletmeleriyle ülkemizin önde gelen kuruluşları arasında yer almaktadırlar.

b. İstihdama Olan Katkılar

İşverenler ve işçiler dâhil olmak üzere işgücü seviyesinin iktisadi faktörlerle birlikte üretimde bulunulması hali olarak tanımlanabilen istihdam, bir ülkenin sosyo-ekonomik gelişimi için hayati derecede önem arz etmektedir. Bu bağlamda iktisadi kalkınma başta olmak üzere özellikle bölüşüm ilişkilerini de etkileyen istihdam, gelir dağılımında adalet amacına da hizmet etmektedir. Türkiye'de istihdam seviyesi ve buna bağlı oluşan işsizlik oranları Tablo 12'den izlenebilir.

Tablo 12: Türkiye'de İşgücü ve İşsizlik Verilerinin Gelişimi, 2000-2011

Yıllar	Çalışma Nüfusu	İşgücü	İstihdam Edilenler	İşsiz	İşgücüne Katılma Oranı %	İşsizlik Oranı %	İstihdam Oranı %
2000	46.211	23.078	21.581	1.497	49,9	6,5	46,7
2001	47.158	23.491	21.524	1.967	49,8	8,4	45,6
2002	48.041	23.818	21.354	2.464	49,6	10,3	44,4
2003	48.912	23.640	21.147	2.493	48,3	10,5	43,2
2004	47.544	22.016	19.632	2.385	46,3	10,8	41,3
2005	48.358	22.454	20.066	2.388	46,4	10,6	41,5
2006	49.174	22.751	20.423	2.328	46,3	10,2	41,5
2007	49.994	23.114	20.738	2.377	46,2	10,3	41,5
2008	50.772	23.805	21.194	2.611	46,9	11,0	41,7
2009	51.686	24.748	21.277	3.471	47,9	14,0	41,2
2010	52.541	25.641	22.594	3.046	48,8	11,9	43,0
2011	53.593	26.725	24.110	2.615	49,9	9,8	45,0

Kaynak: TUİK, İşgücü İstatistikleri Veri Tabanından tarafımızca oluşturulmuştur, (20.12.2012).

* Türkiye'de halen 31 adet pancar ekicileri kooperatifi bulunmakta ve bunların ortak sayısı toplamda 1.590.915 kişiye ulaşmaktadır.

Türkiye'nin son on yıllık dönemine ait işgücü ve işsizlik verileri incelendiğinde, öncelikle çalışma nüfusunun yer yıl yaklaşık olarak bir milyon kişi bazında arttığı görülmektedir. Bu artış her ne kadar istihdam edilenleri arttırsa da işsizliğin artmasına da neden olmaktadır. 2008 krizinin olumsuz etkileriyle şekillenen 2009 yılı verileri hariç tutulduğunda Türkiye'deki işsizlik oranı yüzde 10-11 arasındadır.

Kooperatiflerin istihdama olan katkıları incelenirken vurgulanması gereken nokta istihdam tanımı üzerinden anlam kazanır. Buna göre, istihdam işverenler ve işçiler dâhil olmak üzere işgücü seviyesinin iktisadi faktörlerle birlikte üretimde bulunulması halidir. Bu bağlamda kooperatif örgütlenmelerde çalıştırılan personelin yanı sıra kooperatif ortaklarının da istihdama katkılar yönünden değerlendirilmesi gerekir. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü verilerine göre 2011 yılında kooperatiflerin ortak sayısı 8.109.225'tir ve bu sayı aynı yılın çalışma nüfusu olan 53.593.000 ile ilişkilendirildiğinde ortaya çıkan sonuç; kooperatiflerin yüzde 15 oranında istihdam yarattığıdır.

Tarımsal kooperatifler, istihdam olanakları düşük olan kırsal alan için önemli istihdam yaratıcı mekanizmalardır. Tarımsal kooperatifler yerel toplulukların kendi işlerine sahip olmalarını sağlamakla beraber, sermayenin yerelde kalmasına imkan vererek, olası sınıf çatışmalarının önüne geçmekte, bulundukları bölgede sermaye birikimine önemli katkılar sağlamaktadırlar. Üreticilerin, çoğu zaman işletmenin hem ortağı hem de personeli olmaları itibari ile hem kişisel hem de toplumsal verimlilik artmaktadır.

Kırsal alanlarda istihdam olanaklarının artması tarımsal sanayinin gelişmesi ile doğrudan ilişkilidir. Tarımsal kooperatiflerin gelişmesi ve çeşitli finansal araçlar ile desteklenmesi, bu kooperatiflerin sanayi tesisleri kurması anlamında öncelikli konular olmaktadır. Ayrıca tarımsal kooperatiflerin kurmuş olduğu bölgesel üst birlikler kooperatiflerin belirli bir plan çerçevesinde sanayi tesisleri kurmasını kolaylaştıracak, kooperatiflerin bulunduğu kırsal alanın gelişmesi için ihtiyaç duyulan sermaye birikimini kolaylaştıracaktır.

Türkiye'de kırsal alanda tarımsal sanayinin gelişmesi ve yeni istihdam fırsatlarının oluşması sağlamak için ilk akla gelen kooperatifler tarım satış kooperatifleri, tarım kredi kooperatifleri, pancar ekicileri kooperatifleri ve tarımsal kalkınma kooperatifleri olarak saymak mümkündür. Bu çerçevede tarım satış kooperatifleri bölge üst birlikleri vasıtası ile uzmanlaşmakta ve yerel kooperatiflerin belirlenmiş bir stratejik plana göre tesisleşmeleri sağlanmaktadır. Tarım kredi

kooperatifleri kırsal alandaki her türlü sanayi yatırımı konusunda Türkiye'de Ziraat Bankasından sonraki en büyük finansman kuruluşudur. Tarımsal kalkınma kooperatifleri ise çok amaçlı kooperatif olmaları sebebiyle birçok tarımsal iş kolunda faaliyet yürütmekte, kırsal alanda ürettim ve hizmet çeşitlenmesini sağlamaktadırlar.

Türkiye'de istihdama olan etkileri çerçevesinde bahsi geçen kooperatiflerden tarım satış kooperatifleri ve birlikleri 2000 yılına kadar bir devlet kurumu gibi işletilmiş, ürün alımlarından personel ürün fiyatlarına, finansman kaynağına kadar devletin etkin rolü olmuştur. Bunlar arasında personel uygulamaları açık bir örnek oluşturmuştur. Devletin bir istihdam kaynağı olarak da kullandığı birliklerde aşırı ve atıl bir istihdam oluşmuştur. 2000 yılında çıkarılan 4572 sayılı Kanunla, birliklerin mali yönden güçlenmelerini sağlayacak bir kısım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin başında, çıkarılacak personele ödenecek tazminatların Hazinece karşılanması tedbiri gelmektedir. Birlikler bu kapsamda, fazla istihdamdan kaynaklanan giderlerin azaltılması, verimliliğin artırılması gibi amaçlarla personel sayısında ve giderlerinde azaltmaya gitmişlerdir. Bu işlemler karşılığı olarak 16 TSK Birliğine yaklaşık 156 milyon TL kaynak aktarılmıştır. Yeniden Yapılandırma sürecinde (30.06.2000 tarihinden 20.06.2008 tarihine kadar olan süreç içerisinde) TSK ve TSK Birliklerinin daimi personel sayısında yüzde 43 ve geçici personel sayısında ise yüzde 34 oranında bir azaltmaya gidilmiştir.

Grafik 2: Tarım Satış Kooperatif Birlikleri'nin Toplam Personel Sayısı, 2000-2010

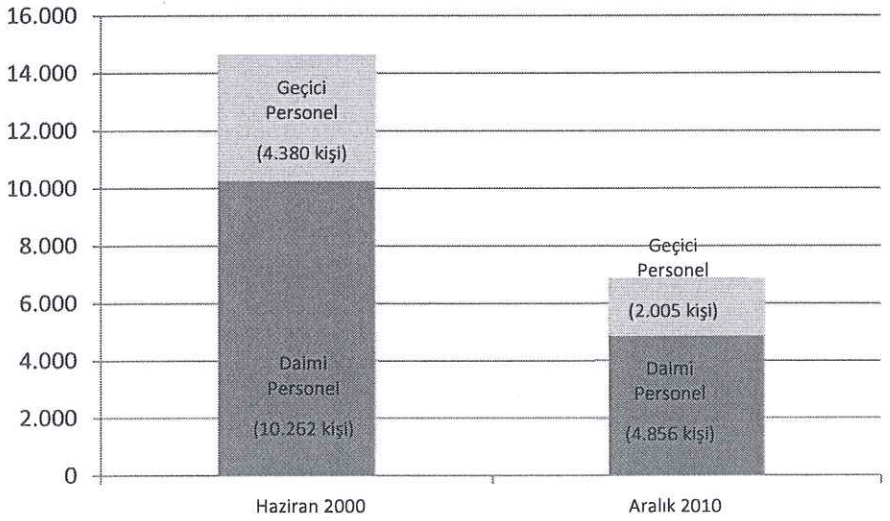

Kaynak: TC. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağı 2012-2016**, Ankara, 2012, s.107'den tarafımızca düzenlenmiştir.

Birlikler, Grafik 2'de de anlaşılacağı üzere, her ne kadar 2000 yılı sonrasında personel azaltmaya gitseler de, halen ülke içerisinde önemli birer istihdam kaynağı konumundadır. Kırsal alanda tarım satış kooperatifleri gibi önemli yer tutan pancar ekicileri kooperatiflerinin 2007 yılı itibari ile 7300 kişiye istihdam olanağı sağlamıştır.

Dünyada yoksulluğa çözüm olması, istihdamı arttırması açısından kooperatifler önemli ekonomik kalkınma araçlarıdır. Özellikle yoksulluktan işsizlikten en çok etkilenen dezavantajlı grup kadınlar, kadın kooperatifleri ile bu durumu aşmaya çalışmaktadır. Dünyada Hindistan, Yugoslavya, İran, Nijerya, Tayland gibi ülkelerde FAO ve ILO gibi kuruluşların çeşitli projeleri ile Kadın Kooperatifleri çalışmalar yapmaktadır.

Günümüz Türkiye'sinde kadınlar ülke nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Kadınların yüzde 64'ü şehirde, yüzde 36'sı köyde yaşamaktadır. Kadınlarımızın yüzde 80,6'sı okur-yazar olmakla birlikte sadece yüzde 3,9'u yüksekokul mezunudur. Kadınların sadece yüzde 39,6'sı işgücüne katılmakta ve yüzde 82,6'sı ücretsiz aile işçisi konumundadır. Bu veriler kısaca ülkemizde kadının dezavantajlı konumunu ortaya koymakta ve ekonomik kalkınmada kadının yer alması gereğini vurgulamaktadır. Bu nedenle özellikle ekonomik yönden güçsüz kişilerin oluşturduğu kadın kooperatifleri önem kazanmaktadır[299].

Ülkemizde özellikle büyük ekonomik krizler yaşadığımız 2000'li yılların başından sonra kadın kooperatiflerinin arttığı görülmektedir. Günümüzde Türkiye'de ülkenin her tarafına yayılmış olarak toplam 95 kadın kooperatifi bulunmaktadır. Bu kooperatiflerin sayıları da gün geçtikçe artmaktadır. Kadın kooperatifleri genelde, istihdam, çevre ve kültür faaliyet konuları çerçevesinde işletme kooperatifi biçiminde kurulmaktadır. Ev eksenli çalışanlar ise küçük sanat kooperatifi biçiminde örgütlenmeyi tercih etmektedirler. Bunun yanında konut, üretim ve pazarlama, tüketim kooperatifleri de kurulmuştur. Kadın kooperatifleri üretim ve işletmeyi de içerdiği için sürekliliği sağlamakta, kadınlar bu kooperatiflerde çalışma, üretme ve para kazanma olanağı bulmaktadırlar. Başka bir işte çalışma olanağı olmayan kadınlar için ideal bir ortam oluşturmaktadır.

c. İhracata Olan Katkılar

Bir ülkenin ürettiği malların diğer ülkelerdeki alıcılara satılması işlemi olan ihracat, bir ülke için döviz geliri sağlayan en önemli işlemdir. Öyle ki, ihracat bir

---

[299] T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2012-2016, s.117.

ülkenin dış borçlarını geri ödenme kapasitesinin de belirleyicisidir. Diğer yandan ihracat, bir ülkenin ve bu ülkedeki firmaların büyümesi ve rekabet gücünü arttırması, dış ticaret açığının kapatılması, istihdam yaratılması bakımından da önem arz eder.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından ihracat, kalkınma sürecinde gereksinim duyulan yatırım ve ara malı ithalatını döviz darboğazına girmeden karşılamaya yardımcı olan bir işleve sahiptir. Diğer taraftan ihracat ileri ve geri bağlantıları ile ekonominin diğer sektörlerini uyarır, istihdamı arttırır ve uluslararası iş bölümüne uygun bir kaynak dağılımına fırsat vererek, ülke ve dünya refahının artmasına katkı sağlar[300].

Türkiye'nin son on yıllık dönemdeki ihracatının seyri aşağıdaki tablodan izlenebilir.

Tablo 13: Türkiye'nin İhracatının Gelişimi, 2002-2009 (1.000.000 Dolar)

	Tarım	Maden	Sanayi	Toplam
2002	4.573	682	30.950	36.059
2003	6.087	1.083	40.952	47.253
2004	7.592	1.199	55.219	63.167
2005	9.228	1.514	62.691	73.456
2006	9.772	2.081	73.908	85.535
2007	11.357	2.715	91.853	107.272
2008	13.559	3.258	110.681	132.027
2009	13.262	2.508	81.312	102.135
2010	15.040	3.659	93.521	113.686

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi internet sayfasından tarafımızca düzenlenmiştir. (12.12.2012).

Tablo 13 incelendiğinde göze çarpan ilk husus toplam ihracat miktarının dokuz yıl içinde üç kat arttığıdır. Bu önemli bir gelişimdir. Zira ihracatın katkıları olarak ifade edilen beklentilerin gelişmesi, ülke ekonomisinin de gelişmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca 2008 yılında yaşanan küresel krizin olumsuz yansımaları da Tablodan izlenebilir. Dikkat edilecek olursa 2009 yılı rakamlarında önemli sayılabilecek gerilemeler mevcuttur. Öyle ki, 2008 yılında 110.681.000.000 milyar

[300] Rıfat Yıldız, Güven Delice, "1990 Sonrasında Türkiye İhracatındaki Yapısal Değişmeler Üzerine Gözlemler", **Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2001, s.102.

dolarlık olan sadece sanayi ihracat rakımı, hemen hemen 2010 yılında toplam ihracat rakamı olan 113.686.000.000 milyar dolara yakındır..

Tablo 13'de bizi ilgilendiren bir diğer husus ise tarım sektörüne ait ihracat rakamlarıdır. Türkiye'de tarımın ihracat içindeki payı ikinci sıradadır ve tarım ürünlerinin ihracatı 2010 yılı itibariyle toplam ihracatın yüzde 13'ü kadardır. Küresel krizin sektörlere ait ihracat miktarları üzerindeki etkisi elbette ki, olumsuzdur. Ancak burada dikkat çeken husus, krizin gerileten etkisinin tarım sektöründe çok da büyük olmadığıdır. Öyle ki, bu gerileme yüzde 2,2'dir. Ancak aynı geriletici etki, maden ve sanayi sektörleri için hesaplandığında sırasıyla; yüzde 23 ve yüzde 22'dir. Buradan çıkan sonuç küresel krizin Türkiye'nin tarım sektörü ihracatını diğer sektörlere göre pek de etkilemediğidir. Tarımsal ürünlerin talep esnekliklerinin diğer ürünlere göre düşük olması kanaatimizce bunda etkilidir.

Türkiye'de tarımsal ürün ihracatı konusunda önceki dönemlerde tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin önemli sayılabilecek katkıları mevcuttur. Öyle ki, 1960'lı yıllarda başlayan devlet desteklerinin de etkisiyle tarım satış kooperatiflerinin toplam ihracat içindeki payı 1966 yılında yüzde 20 seviyesine ulaşmıştır[301]. Belirtmek gerekir ki, bu pay tarım sektörünün ihracat payı değil, sadece tarım satış kooperatiflerinin payıdır. Bugün gelinen noktada, kesin olarak söylenebilecek şey, gerek tarım sektörü ihracatı gerekse tarım satış kooperatiflerinin ihracat rakamlarının ciddi şekilde gerilemiş olduğudur.

Elde edilebilen kısıtlı veriler ışığında Tablo 14'ün bize sağladığı bilgiler şunlardır: Öncelikle ihracat rakamlarının ürün miktarı olarak verilmesi reel değerlendirme yapma imkânı sunmaktadır. Ancak tarım sektörünün mevsimsellik ile olan ilişkisi örneğin zeytincilikte kullanılan "var senesi ile yok senesi" nin üretim miktarlarında meydana getirdiği dalgalanmaların etkisini tablodan görmek mümkün değildir. Ürün bazında ele alındığında Çekirdeksiz Kuru Üzüm ihracatı miktar bakımından ilk sıradadır. Çekirdeksiz Kuru Üzüm alanında tek olma özelliği gösteren Tariş Üzüm Birliği'nin gerçekleştirdiği ihracat yıldan yıla dalgalanmakla birlikte ortalama yüzde 15 civarındadır. Kuru İncir ve Sofralık Zeytin ürünlerinde birliklerin payı diğer birliklerin payından oldukça düşüktür. Tez konumuzun model kısmında incelenecek olan Zeytinyağı sektörü ise ciddi artışlar ve azalışların olduğu bir gelişim sergilemektedir. Bu arada Tariş Zeytinyağı Birliği'nin gerçekleştirdiği ihracat miktarı toplam sektör ihracatının yüzde 10'u seviyesindedir.

---

[301] Çataloğlu, s.51.

Tablo 14: Tarım Satış Kooperatif Birliklerinin İhracat Rakamları (1.000 Ton)

Ürün	Ekonomik Veriler	2000	2001	2002	2003	2004
Çekirdeksiz Kuru Üzüm	Türkiye ihracatı	201.7	225.7	200.9	196.0	211.9
	Tariş Üzüm Birliği İhracatı	12.1	18.1	25.8	27.6	30.0
	Birliğin Payı (Yüzde)	*6.0*	*25.8*	*12.8*	*14.1*	*14.2*
Kuru İncir	Türkiye İhracatı	43.1	45.7	41.5	51.2	59.5
	Tariş İncir Birliği İhracatı	2.0	1.3	1.6	2.1	3.8
	Birliğin Payı (Yüzde)	*4.6*	*2.8*	*3.9*	*4.1*	*6.4*
Sofralık Zeytin	Türkiye İhracatı	43.1	45.7	33.6	44.1	55.4
	Marmarabirlik İhracatı	0.7	3.6	4.3	5.0	3.2
	Birliğin Payı (Yüzde)	*3.3*	*8.3*	*12.8*	*11.3*	*5.8*
Zeytinyağı	Türkiye İhracatı	16.3	98.6	23.9	76.2	50.9
	Tariş Z. Birliği İhracatı	10.8	12.0	13.2	6.3	9.1
	Birliğin Payı (Yüzde)	*66.2*	*12.2*	*55.3*	*8.3*	*17.9*

Kaynak: İnan ve diğerleri s.7.

Türkiye'de başka bir tarım satış kooperatifi birliği olan Gülbirlik, yıllık ortalama 5 milyar dolarlık ihracatı ile Türkiye'deki gül sektörünün ihracat miktarlarının hemen hemen yarısını gerçekleştirmektedir. Gülbirlik 6 birim kooperatifi, 8.000 üretici ortağı, 6 ünite tesisi ile günlük 300 ton gül işleme kapasitesi ile Dünya'nın en büyük gül yağı üreticisidir[302].

B. Maliyetler Yönünden Değerlendirme

Kamu ekonomisi ile kooperatifçilik arasındaki etkileşimin diğer bir boyutu maliyetlerdir. Burada geçen maliyetler ifadesinden anlaşılması gereken bir proje için doğrudan katlanılan harcamalar değil, taşma etkisi bağlamında oluşan olumsuzluklardır. Öyle ki, kamu ekonomisi yönetim anlayışına bağlı olarak kooperatifçilik gelişebildiği gibi, kooperatifçiliğin gelişmesi engellenebilir ve/veya yavaşlatılabilir. Diğer yandan kooperatifçilik alanındaki gelişim de, ulusal ekonomi ve kamu ekonomisi üzerine bir takım maliyetler oluşturabilir.

---

302 Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, "Gül Sektörü Raporu", Şubat, 2011, s.8, http://www.baka.org.tr/uploads/1303486478GUL-TURKCE-KATALOG.pdf, (21.12.2012).

1. Kamu Ekonomisinden Kooperatifçiliğe Olan Maliyetler

Türkiye'de kamu kesimi, kooperatiflerin gelişmesi konusunda çok önemli katkıları olmasının yanında çeşitli dönemlerde maliyetlere de neden olmuştur. Kooperatiflerin esasında özel sektör alanında yer alması ancak bunun yanında sermaye yapısı, yönetim şekli ve tabi olduğu kooperatifçilik ilkeleri nedeniyle toplumsal yönü ağar basan özel girişimlerdir. Bu nedenle birçok kaynakta kooperatifçiliğin kamu sektörü ve özel sektörün yanında üçüncü sektör olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Kooperatiflerin bahsi geçen toplumsal özellikleri kamu ekonomisinin alanına da dahil olması nedeniyle bütün dönemlerde devlet ve kooperatifler arasında yakın ilişki olmuştur. Bu bağlamda kamu ekonomisinin kooperatiflere katkılar olduğu kadar önemli maliyetleri de olmuştur.

Ülkemizde özellikle kırsal alanda eğitim oranın düşüklüğü ile bağlantılı olarak demokrasi kültürünün yeterince gelişmemiş olması, üreticileri maddi faydayı işbirliğinden değil de devletten bekliyor olması ve tüm bunların yanında hükümetlerin kırsal alanda tarımla uğraşan geniş kitleleri popülist politikalar ile etkilemek istemesi tarımsal kooperatiflere şimdiye kadar en yüksek maliyete neden olmuş vesayet sistemini ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber Türkiye'de kooperatiflere komu ekonomisi yönünden oluşan maliyetler içinde vesayet sitemi dışında gümrük birliğinin etkileri ve destekleme politikalarındaki dönüşümün etkileri sayabilmek mümkündür.

a. Kamu Yönetiminden Oluşan Etkiler: Vesayet Sistemi

Türkiye'de kooperatifçilik hareketinin kurumsallaşmaya başladığı tarihten itibaren, devletin destekleyici ve yönlendirici etkisi yanında, müdahale etkisinin de varlığı har zaman hissedilmiştir. Devlet kooperatifçiliğin gelişmesiyle yakından ilgilenmeye çalışmış, sosyal ve ekonomik ortamın iyileştirilmesi ve kalkınma çabalarına destek olunması amacıyla kooperatifler üzerinde inisiyatifi de ele alarak oluşturulan kanunlar ile uygulama alanına girmiştir. Yapılan düzenlemelerle, ekonomik faaliyet bakımından oldukça etkili olan tarım kredi kooperatifleri ve birlikleri ile tarım satış kooperatifleri ve birlikleri gibi kooperatiflerin yönetiminde söz sahibi olmayı yasal bakımdan da sürdürmüştür. Bu nedenle yıllar içinde devletin vesayeti altında bulunan ve mali açıdan devletçe desteklenen güdümlü kooperatifler yaygınlaşıp gelişmiştir. Devletin görevi esasen kooperatiflerin içine girmek ve bu

örgütlerin demokratik yapısına müdahale etmek olmadığı halde, bu kooperatifler, yıllarca devlet tarafından atanan yöneticilerce idare edilmiş ve daha sonra da oluşan bu hantal yapıdan yine kooperatif kimliği sorumlu tutulmuştur. Kamu destekleri ve beraberinde yaşanan müdahaleler nedeniyle, kooperatiflerin devlete bağımlılığı sürekli artmış ve kooperatifler birer kamu kuruluşu niteliğine bürünmüştür. Bu durum, kooperatif ortaklarının da bakış açısını olumsuz etkilemiş, devlet-kooperatif kavramı birbirine karışmış, kooperatiflerin ortaklarca sahiplenilmesi ve ortaklık bilincinin gelişmesi mümkün olmamıştır[303].

Devlet kooperatif ilişkileri çerçevesinde ele alınabilecek bir olumsuzluk örneği olarak; 1964 yılında, 1163 sayılı kanun ile kurulan "Köy Kalkınma Kooperatiflerinde" seçme ve seçilme hakları gibi temel demokratik araçların içerilmesine rağmen, kooperatiflerin kamu kaynaklarına erişimi konusunda kayırmacı ilişkiler geçerli kılındığını görülmektedir. Himayeci ilişkiler "koruma", kayırmacı ilişkiler ise bir beklenti karşılığında çıkar sağlama anlamında kullanılmıştır. Kayırmacı ilişkiler, güçsüz ve her türlü korumaya muhtaç bırakılan kesimin, seçme ve demokratik araçla iktidarı tayin hakkına sahip olması ile başlamıştır. Sonuçta seçilenler, ellerindeki gücü, elde edilecek iktidar karşılığında dağıtılacak bir menfaate dönüştürmüşlerdir. Kayırmacı ilişkiler 1163 sayılı kanun ile birlikte döneme damgasını vurmuştur. Bu ilişkiler ile hükümetler hibe-kredi kaynaklarını bir ödüllendirme aracı, kooperatiflerin kendi üst birlik kurulları ile üstlenebilecekleri denetim hizmetlerini ise ellerinde bulundurdukları için bunu da cezalandırma aracı olarak kullanmışlardır[304].

Bir başka olumsuzluk ise özellikle tarım satış kooperatiflerinin yıllarca süren ürün alımlarını, piyasa ihtiyaçlarından çok, siyasilerin beklenti ve ihtiyaçlarına göre gerçekleştirmiş olması ve dengesiz ürün pariteleri ile bozulan tarım piyasasının, demokratik kooperatiflerin piyasa stratejilerini olumsuz etkilemesidir. Örneğin bölgesel bir seçim döneminde pamuk, buğday paritesine göre 2 kat daha yüksek bir fiyatla destekleme alımına konu oluyorken, sonraki bölgesel seçim döneminde, seçim bölgesi ürünü olmadığı için bu fiyat avantajını seçim bölgesine giren diğer bir ürüne bırakıyordu. Bu nedenle, tarım satış kooperatifleri daha çok alım yaptığı pamuk, kuru üzüm, kuru incir, zeytinyağı, fındık, gül ve ayçiçeği gibi ürünlerde,

---

[303] Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Türkiye Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağı, 2012-2016, http://tgm.sanayi.gov.tr, s.32, (03.04.2012).

[304] Rıfat Dağ, **Kırsal Kalkınma Siyaseti**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007, s.97.

demokratik kooperatiflerin piyasa fiyatlarını tayin edecek etkinlikte, aktif rol alma fırsatları doğmuyordu[305].

Kooperatiflerin devlet adına destekleme alımlarıyla görevlendirilmeleri, zaten yasal olarak devletin yakın gözetimi altında faaliyet gösteren bu kuruluşların çok daha yoğun ve karmaşık bir biçimde devletin vesayeti altına girmelerine neden olmuştur. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri kendi kooperatif ortaklarının ürünlerini değeri pahasına satın alıp, bunları bazı işlemlerden geçirdikten sonra iç ve dış piyasalarda satarak değerlendirmek ve böylece meydana gelen fiyat farklarını üreticiye yansıtmak amacıyla kurulmuştur. İlk kuruldukları 1935 yılından bugüne kadar gittikçe artan bir tempo ile gelişip büyüyen ve bugün ekonomimizde önemli bir yer işgal eden bu birlikler, 1964 yılına kadar genellikle yukarıdaki amaca uygun çalışıp faaliyet göstermişlerdir. Bu tarihten sonra devlet destekleme alımlarının daha kapsamlı olarak uygulamaya konulması üzerine birlikler asıl fonksiyonlarını yitirmişler, kar ve zarar ortaklarına ait olmak üzere önemli ihraç ürünlerini değerlendirme görev ve sorumluluğundan saptırılarak belirli bir ücret karşılığında sadece destekleme alımlarını yürüten birer komisyoncu durumuna gelmişlerdir[306].

Devlet vesayeti, Tarım Satış Kooperatifleri üzerinde sadece destekleme alımları ile görevlendirmek boyutunda gelişmiyor, yatırımlar boyutunda da kendini göstermekteydi. Buna göre kooperatifler bir kamu kuruluşu olmamalarına ve esasen çiftçiye ait olmalarına rağmen yatırım yapmak istediklerinde mutlaka bağlı bulundukları bakanlığın izni gerekmekteydi. Bunun yanında bazı dönemlerde devlet bir takım yatırımlar konusunda tarım satışları kullandığı da olmuştur. Örneğin, 1950'lilerin sonunda Ege Bölgesinde Kurulması kararlaştırılan Ege Elektrik İşletmesine Tariş Birlikleri 5 milyon Türk Lirası gibi bir yatırım yapmak mecburiyetinde bırakılmıştır. Çalışma konusu dışındaki yatırımlara devlet tarafından yönlendirilmesi ve kooperatiflerin verimsizliğe itilmesi devlet vesayetin maliyetleri çerçevesinde önemli bir örnektir[307].

1984 yılına gelindiğinde, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ile Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birliklerini düzenleyen 2834 sayılı kanun kaldırılarak yerine 238 sayılı kanun hükmünde kararname çıkarılmış, bu kararnamede 1985 yılında 3186 sayılı kanuna dönüşmüştür. Bu kanun hükümlerine göre Kooperatif ve

---

[305] Dağ, s.98.

[306] Ersen Yavuz, "Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri ve Halka Açılma", **Makaleler Bildiriler**, TŞOF Plaka Matbaacılık, Ankara 2007, s.50.

[307] Çataloğlu, s.35.

Birliklerin ana sözleşmeleri TC Ziraat Bankası ile Türkiye Ziraat Odaları Birliğinin görüşü de alınarak Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanmakta ve Bakanlar kurulunca kabul edilmekteydi. Birliğin Genel müdürü Sanayi ve Ticaret Bakanının önerisi üzerine Başbakanın onayı ile; genel müdür yardımcıları birlik yönetim kurulunun önerisi ve Sanayi ve ticaret Bakanının onayı ile; imzaya yetkili personel ise, genel müdürün önerisi ve yönetim kurulunun kararı ile atanmaktaydı. 3186 sayılı kanuna göre Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde, atamayla gelmiş bulunan genel müdür, yönetim kurullarına başkanlık etmekte idi. Ancak bu kanunda 1993 yılında yapılan bir değişiklik ile, kooperatif ve birliklerde yönetim kurulu başkanının, yönetim kuruluna seçimle gelen üyeler arasından seçileceği hükmü getirilmesine rağmen bu uygulamada kalmış, genel müdürün mutlak hakimiyeti yönetim kurullarında devam etmiştir. Bu dönemde yine Birliklere bağlı kooperatiflerde müdür ve imzaya yetkili diğer personel atanması ve işlerinden çıkması da, yine bakanlığın onayı ile gerçekleşmiştir. Tarım satış kooperatifleriyle birliklerinin genel kurullarının yapacakları seçimler ve verecekleri kararlar ancak ilgili Bakanlığın onayı ile kesinleşmekteydi. Belirtilen bu örnekler 2834 ve 3186 sayılı kanunlarda demokratik kooperatifçiliğin temeli olan genel kurullar hiçe sayılmaktaydı. Bütün önemli kararların verilmesi, yönetici atamalarının yapılması vb. konular ilgili Bakanlığa bırakılmıştı. Bu nedenle tarım satış kooperatiflerimiz ve birliklerinde vesayet sistemi yani devlet güdümü bulunmaktaydı[308].

2000 yılında yürürlüğe giren 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri hakkında kanun tarım satış kooperatif ve birliklerinin yeniden yapılanması için yasal bir çerçeve oluşturmak, Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerini etkin ve sürdürülebilir bir şekilde özerk ve mali yönden bağımsız kılmak ve 3186 sayılı kanun Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerindeki demokratikleşme çabalarına yanıt veremediği için yürürlüğe girmişti.

Bu yeni kanun ile atanmış kooperatif ve birlik yöneticilerinin artık devlet tarafından değil, doğrudan kooperatif ve birlik yönetim kurulları tarafından atanmaları öngörülmüştür. Bu demokratikleşme ve özerkleşme açısından önemli bir adım olmakla beraber kanunda organlar, temsil, genel müdürlük ve personel ile ilgili düzenlemeler bulunmakta atanacak kimselerin tahsil düzeyleri dahi belirlenmektedir. Bakanlığın dilediği takdirde belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde kooperatif ve birlikleri bağımsız denetleme kuruluşlarına denetlettirebileceği belirtilmiştir. Kanunda, Kooperatif ve birliklerin örnek ana sözleşmeleri, birliklerin görüşü alınarak

---

308 Mülayim, Kooperatifçilik, s.347.

Bakanlıkça hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca kabul edilerek Resmi Gazete'de yayınlanır denilmektedir. Bu maddeler aslında kanunda amacı olan demokratikleşme faaliyeti ile uyum arz etmemektedir.

Kanunun bir başka önemli noktası ile Kooperatif ve Birliklerin yeniden yapılandırılması ile ilgili olan bölümdür. Bu bölümde Kooperatif ve Birliklerin yeniden yapılandırılması, ekonomik etkinlik ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürebilir bir yapıya kavuşturulabilmesi ve bu amaçla alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi konularında çalışma, inceleme ve önerilerde bulunmak üzere yedi üyeden oluşan Yeniden Yapılandırma Kurulu oluşturulur ve bu kurul, Sanayi ve Ticaret Bakanına karşı sorumludur denilmektedir. Bu kurul ile ilgili dikkat çeken nokta yedi kişiden oluşan kurulun, altı kişisinin belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde devlet tarafından atanmasıdır. Birlikler ve Kooperatifler ise sadece bir kişi ile kurulda temsil edilebilmektedir. Bu noktada 4572 sayılı kanun demokratikleştirme amacı ile Birliklere ve Kooperatiflere Sanayi ve Ticaret Bakanlığına müdahale hakkı tanıyan ayrıcalıkları Yeniden Yapılandırma Kuruluna vermiş, burada çok kısıtlı bir temsil hakkı tanımış ve bu yüzden amacına ulaşamamıştır[309].

Bununla birlikte konusu, üreticisinin ürettiği, arzı, talebi, dolayısıyla ekonomik dinamikleri her biri farklı tarım ürünlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesi olan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin ekonomik organizasyonunun, tek tip bir ana sözleşme ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından sınırlarının çizilmiş olması kanunun başlıca olumsuz noktalarından birisidir.

Değinilen tüm bu kanunlar çerçevesinden bakıldığında kanun koyucu devlet ile Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri arasındaki ilişkiler, Birliklerin ve kooperatiflerin piyasa ekonomisi içerisindeki davranış şeklini belirlemekten çok devletin vesayeti üzerinde yoğunlaşmış, sorunlar ve çözümler hep bu bağlamda ortaya çıkmıştır.

4572 sayılı kanun ve onun getirdiği, Birliklerin yeniden yapılandırılmasını temel alan düzenleme yıllarca kooperatifçilik ilkelerinden uzaklaştırılmış bir modelin yerini çağdaş modele terk etmesini sağlamak amaçlıydı. Yıllarca yapılan destekler birden kalkmış, yeni model konulamadığı için üretici ne olduğunun şaşkınlığına düşmüş, hatta uğraştığı zirai faaliyeti terk edip veya azaltıp kooperatif ile ilişkisini koparan noktaya getirmiştir.

---

309 Mülayim, Kooperatifçilik, s.353.

4572 sayılı kanun ile Birliklerin etkinlik ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürebilir bir yapıya kavuşturulabilmesi ve mali yönden bağımsız kılınabilmesi için Batılı ülkelerde uygulanan modern bir kooperatifçilik modeli kurulamaması, buna bağlı alım sistemi ve Birlikler üzerinden yapılabilecek destekleme modelleri ortaya konulamadığından gelinen noktada Birlikler yeniden Devlet Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) nezdinde borçlanmış ve kanun ile konulan amaca ulaşılamamıştır.

b. Gümrük Birliğinin Etkileri

Dış ticaret politikaları her dönem için ekonomi yönetimi çerçevesinde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu politikalar özellikle ülkelerin ithalat ihracat dengelerini düzenlediği kadar, ulusal sınırlar içerisinde üretilen hammadde, yarı mamul ve nihai ürünlerin niceliğini ve niteliğini de etkilemektedir. Korumacı dış ticaret politikaları savunucuları ile serbest dış ticaret politika savunucuları ülkelerin kalkınması için dış ticaret politikaları konusunda geçmişten bugüne tüm dönemlerde bir uzlaşı içinde olmamışlardır. Bu konuda dikkat çeken çalışmalardan biri olan, Ha-Joon Chang'in, "Kicking Away The Ladder" adlı eserinde; günümüzde serbest dış ticareti, uluslararası kuruluşlar vasıtası ile savunan gelişmiş ülkelerin, kalkınma süreçlerini, korumacı dış ticaret politikaları ile gerçekleştirdiklerini oysaki şu anda bu politikaları gelişmekte olan ülkelerin kullanmamaları için çalıştıklarını, bir anlamda "merdiveni ittiklerini" anlatmıştır.

Tarım ve tarıma dayalı sanayi günümüzde tüm dünya ülkeleri için stratejik öneme sahip sektör olduğu tartışmasız bir gerçek olarak bilinmektedir. Bununla beraber, tarımsal üretimlerini çeşitli Ar-Ge faaliyetleri, üreticilere yapılan etkin desteklemeler ve buna ilaveten çeşitli dış ticaret hadleri ile korumaya alan ülkelerin çoğunluğu gelişmiş ülkelerdir.

Dünya tarımının önde gelen ülkeleri ABD ve AB, hem tarımsal üretimin yüksekliği, hem de siyasetteki ağırlıklı rolleri nedeniyle dünya tarımsal ticaretinde başrol oynamaktadırlar. Hem ABD hem de Ortak Tarım Politikası çerçevesinde Avrupa Birliği, korumacı tarımsal politikalar uygulamaktalar ve aynı zamanda üreticilere büyük gelir transferi yapmaktadırlar. Bunun yanında ABD ve AB bugüne

kadar yürütülen çok taraflı ticaret görüşmelerinde belirleyici rol üstlenmişler, birçok kez gelişmekte olan ülkeleri kendi şartlarını kabule zorlamışlardır[310].

Türkiye ile AB arasında 1993 yılında başlatılan gümrük birliği müzakereleri, 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi Kararının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu karar ile Türkiye ile AB arasında 1.1.1996 tarihinden itibaren gümrük birliği başlatılmıştır. Gümrük Birliği Türkiye açısından gümrüklerin kaldırılması olarak değerlendirilse de, gümrükler sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri kapsamında sınırlı olarak kaldırılmıştır. Buna karşılık tarım ürünleri kapsam dışı bırakılmıştır. Bu ürünler ile ilgili olarak Türkiye, 3. ülkelere karşı uyguladığı gümrük vergilerini AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) seviyelerine indirmiştir. Bu şekilde 2001 yılı itibariyle, Türkiye'nin OGT koruma oranı AB'nin koruma oranı (gümrük vergileri ortalaması) olan yüzde 2.96'ya düşmüştür[311].

AB ile yapılan Gümrük Birliği anlaşmasının son on yıllık süreçte özellikle kapsam dışı bırakılan tarım ürünleri üretiminde ve bu ürünlere bağlı sanayide olumsuz etkileri olmuştur. Gümrük Birliği anlaşmasının yapıldığı 1996 yılından başlayarak Türkiye'nin AB ile dış ticaret açığı hızla büyümeye başlamıştır. Türk pazarı aniden AB'nin dünyadaki 6. Büyük pazarı olurken, buna karşılık Türkiye'nin AB'ne ihracatı aynı oranda artmamıştır.

Tekstil sanayi ulusal ekonomimizde önemli bir yere sahip bir sektördür. Esasen tekstil sanayinin önemi Sanayi Devrimi ile kendini daha net ortaya koymaktadır. İngiltere'de sanayide buhar gücü ilk olarak buharla çalışan dokuma tezgahları ile başlamıştır. İngiltere buhar ile çalışan makineler ile elde ettiği üretim gücü ve sömürge devletlerinden temin ettiği pamuk, tiftik, ipek ve benzeri hammaddeleri işleyerek ihraç etmiş ve büyük bir ekonomik güce kavuşmuştur. Tekstil sektörünün bu katma değer yaratma gücü ulusal ekonomilerin sürdürülebilirliği için çok önemli olduğu bilinen bir gerçektir.

Türkiye, dünya pamuk ticareti içinde ortaya çıkan gelişmelerden en fazla etkilenen ülke konumundadır. Dünyanın yedinci pamuk üreticisi olmasına rağmen Türkiye, tekstil sanayiinde Gümrük Birliği anlaşmasını takiben gelişmeler neticesinde, dünyanın en önemli pamuk dış alımı yapan ülke durumuna yükselmiştir.

---

310 Mustafa Acar, "Fiyat Desteğinden Doğrudan Desteğe: Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Yeni Yönelimler", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2003, s.103.

311 Nurettin Bilici, **Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri**, Güncelleştirilmiş 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s.66.

Türkiye'de pamuk üretimi ve tekstil sanayii, ekonomi içinde üretim konumu açısından vazgeçilmesi zor olan üretim grupları haline gelmiştir[312].

Türkiye'de özellikle ham pamuk üretiminin yüksek girdi maliyetlerinin olması, bunun yanında devlet desteğinin yetersiz olması pamuk fiyatlarını yükseltmekte ayrıca 3. Ülkelere karşı inen gümrük duvarları ile korunamayan Türk pamuğu Çin gibi uzak doğu ülkelerinden ithal edilen ham pamuk karşısında rekabet edememektedir. Bunun sonucunda Türkiye'de pamuk ekim alanları daralmış ve ham pamuk üretimine bağlı olarak sanayi işletmeleri de kapanmak zorunda kalmıştır. Bu durumla ilgili en somut örnek; Tariş Pamuk Birliğine ait olan ve zamanında Avrupa'nın en büyük iplik fabrikası niteliğindeki devasa iplik üretim tesisi yüksek maliyetler ve düşük kaliteli ve ucuz Uzakdoğu tekstilinin pazara hakim olması nedeniyle kapanmak zorunda kalmasıdır. Ancak tüm bunların yanında özellikle vurgulamak gerekir ki, Türk tekstilinin gördüğü zarar sadece gümrük duvarlarına bağlamak doğru olmayacaktır. Eğer üretici örgütlenmelerinde "markalaşma" konusunda daha fazla çalışmalar yapılmış olsaydı, örneğin Tariş Pamuk Birliği sahip olduğu üretim gücünü bir Dünya Markası ile taçlandırsa idi belki de bu süreçten Türk tekstili bu kadar olumsuz etkilenmeyecekti. Çünkü üretici birliğinin sahip olacağı bir dünya markasının oluşturacağı yüksek katma değer Türk üreticisine geri dönecek böylece Türk üreticisi rekabet gücü korunmuş olacaktı. Dolayısıyla pamuk ekim alanları da korunmuş olacaktı.

c. Destekleme Politikaları Dönüşümünün Etkileri

Tarımın sosyo-ekonomik önemi doğrultusunda, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede tarımsal ürünlerin arz ve talep esnekliklerinin düşük olması, üretimin büyük ölçüde iklim şartlarına bağlı olması, üretim döneminin diğer sektörlere göre uzun olması ve bu sektörün konjonktürel dalgalanmalardan önemli ölçüde etkilenmesi gibi koşulların varlığı, sektörün devlet tarafından desteklenmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Türkiye'de şimdiye kadar uygulanmış ve uygulanmakta olan destekler şu şekildedir.

- Pazar fiyatı destekleri,
- Doğrudan gelir destekleri,
- Dolaylı gelir destekleri,

---

312 Osman Orkan Özer ve Ahmet Özçelik, "Tarım Ürünlerinin Gümrük Birliği Kapsamına Alınması Durumunda Pamuk ve Tekstil Sektörü Üzerinde Yaratacağı Etkiler: Bir Genel Denge Analizi", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt: 15 Sayı: 2, 2009, s.73.

- Diğer destekler,

Türkiye'de devletin tarım sektörüne yönelik destekleme politikaları uzun yıllar taban fiyat belirlenerek destekleme alımlarında bulunulması şeklinde başlanmıştır. Daha sonra girdi destekleri, düşük faizli kredi verilmesi ve ürün bazında uygulanan destekleme primleri gibi uygulamalarla tarım sektörünün desteklenmesine devam edilmiştir.

Tablo 15: Türkiye'de Kullanılan Destekleme Araçları

Fiyat Müdahaleleri	*Destekleme taban fiyatları, prim ödemeleri*
Girdi Destekleri	*Zirai krediler ve faiz indirimleri, gübre sübvansiyonu, tohum sübvansiyonu, tarım ilacı sübvansiyonu, yem sübvansiyonları ve damızlık sürünün geliştirilmesi.*
Vergi Politikaları	*Gelir vergisi muafiyeti, stopaj indirimi*
Genel Hizmetler	*Ar-Ge ve yayın hizmetleri, inceleme hizmetleri, haşere ve hastalık kontrol hizmetleri, alt yapı ve üst yapı hizmetleri.*
Dış Ticaret Politikaları	*İthalat vergileri, ihracat primleri*

Kaynak: Metin Saraçoğlu ve Erol Bulut, "Tarımın Kalkınmadaki Rolü ve Türkiye'de Tarımsal Teşvikler", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 1, 2004, s.52.

Geçmişte Türkiye'de en yaygın olarak kullanılan tarım politikası aracı Pazar fiyatı desteği olmuştur. İlk pazar fiyatı desteği uygulamasına 1932 yılında TC Ziraat Bankası aracılığıyla başlanmış, 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulmasıyla bu görev TMO'ya devredilmiştir. 1960 yılında destekleme alımı kapsamında alınan ürün sayısı 6 iken (buğday, arpa, çavdar, tütün, çay şeker pancarı), bu sayı 1970'li yılların sonunda 24'e çıkarılmıştır. Destekleme alımlarında, TMO (Toprak Mahsulleri Ofisi), Şeker Fabrikaları, ÇAYKUR ve TSK Birlikleri görevlendirilmişlerdir. 24 Ocak Kararlarından sonra ürün sayısında azalma görülmüş ve 1990 yılında desteklenen ürün sayısı10'a düşmüştür. Daha sonra ki popülist uygulamalar nedeniyle bu sayı 1991 yılında 24'e, 1992 yılında ise 26'ya yükselmiştir. 5 Nisan Kararları ile birlikte bu sayı 8'e düşürülmüş ve 2000'li yıllara kadar da desteklenen ürün sayısında önemli bir değişim olmamıştır. 2000 yılında ise doğrudan desteklenen ürün sayısı buğday ve şeker olarak ikiye indirilmiş ve 2002 yılında ise destekleme tümüyle kaldırılmıştır[313].

---

313 C. Yenal Kesbiç ve Ercan Baldemir ve Sibel Doğan, "Rekabet Gücü Ölçümü ve Önemi: Türk Tarım Sektörü İçin Bir Analiz", s.7., http://www.kafkas.edu.tr/duyurular/web_katalog/hayvancilik_kat1/tarimiktanaliz.pdf, (24.12.2012).

Özellikle destekleme alımları bazı ürünlerde üretim fazlalığına (fındık, şeker pancarı, tütün, çay), bazı ürünlerde ise üretim yetersizliğine (mısır, pirinç, yağlı tohumlar) neden olurken, üretici gelirlerinde de istikrarsızlık ve dengesizliklere, taban fiyatı belirlenerek alım yapılması ise kamu kaynaklarında aşırı yük oluşturmuştur. İlk uygulanmaya başladığında, dünya ve yurtiçi fiyatları, maliyetler ve enflasyon oranı esas alınarak belirlenen ürün fiyatları, daha sonra bu ilkeden uzaklaşarak belirlenmeye başlanmış ve dünya fiyatlarından önemli ölçüde uzaklaşılmıştır.

Özellikle 1990'lı yıllarda kamu finansmanı üzerindeki yükünün azaltılması amacıyla bir dizi önlemler alınmıştır. Bu önlemler arasında 1993 yılında, tarımsal ürün hedef ve müdahale fiyatı arasındaki farkın üreticilere doğrudan prim olarak ödenme imkânı tanınması, arz fazlası olan ürünlerde ekim alanlarının daraltılması yoluna gidilmesi, bazı ürünlere kota belirlenerek alıma geçilmesi, ticaret borsalarının oluşturulması sayılabilir.

1994 yılında desteleme kapsamına alınan ürün sayısı 8'e indirilmiştir. Ancak, uygulamaya alınan önlemler kısa süre uygulandıktan sonra politik tercihlerin rolünün artmasıyla birlikte uygulamalar geri çekilerek, devlet destekleri, özellikle seçim dönemlerinde politikacıların siyasi hedeflere ulaşmasında araç olarak kullanılmıştır.

2000 yılından itibaren Dünya Bankası ile yapılan Tarım Reformu (ARIP) çerçevesinde, bu tip desteklemelerin devlete mali yük getirmesi, bütçe açıklarına sebep olması ve enflasyonist etki yarattığı gerekçelerle uygulamasına son verilmiş ve üreticilerin doğrudan gelir desteği denilen destekleme modeli ile desteklenmesi yoluna gidilmiştir.

Doğrudan Gelir Desteği (DGD), tarımsal destekleme araçlarından biridir ve AB uyum çerçevesinde Türkiye'nin IMF ile 1999 yılında imzalanan Stand-by anlaşması ile uygulanmaya başlanan istikrar programı ile Dünya Bankasına verilen taahhütler gereği uygulanmasına karar verilmiştir. 2000-2001 yıllarından itibaren yurt genelinde yaygınlaştırılmıştır. Bu destekle, üreticilerin uğrayacağı gelir kaybının doğrudan gelir desteğiyle giderilmesi öngörülmüştür.

Olumsuz bir takım uygulamaları da beraberinde getiren doğrudan gelir desteği uygulaması ile tarım sektörüne yönelik teşvikler önemli ölçüde kaldırılması öngörülerek, Türkiye tarımına büyük ölçüde bu destekle yön verilmeye başlanmıştır. Ancak, doğrudan gelir desteği bu haliyle tek başına hiç bir ülkede uygulanmamaktadır. AB ülkelerinde DGD ödemelerine kısmen yer verilirken, bu

ödemeler fiyat politikası, garanti eşikleri, üretim planlaması ve diğer iktisat/maliye politikası araçlarıyla birlikte uygulanmaktadır[314].

2. Kooperatifçilikten Kamu Ekonomisine Olan Maliyetler

Yabancı bir sözcük olan kooperatifin kelime anlamının işbirliği ve dayanışma olduğunu hatırladığımızda esasen bu kavramından yola çıkan eylemlerin maliyet oluşturucu olmadığı görülecektir. Çalışmamızın önceki bölümlerinde de incelendiği üzere tarihte birçok devlet kooperatifler kurulması ile ve bu kooperatiflerin attığı temeller üzerine inşa edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak dünyaca ünlü kooperatif bilim adamı G. Kessler şu ifadeyi kullanmıştır:

> *"Bugün dünya yüzünde ekonomik gücüne özençle baktığımızda hiçbir ülke yoktur ki, o ülkenin ekonomisi kooperatifçiliğin omuzlarında yükselmemiş olsun."*

Kooperatiflerin bahsi geçen bu etkileri yapabilmesi için bir takım şartlar gereklidir. Devlet, kooperatifleri ilgili kanunlar ile kuruluşunu ve işleyişini düzenlemeli ve bunu kooperatiflerin özerkliğine zarar vermeden yapmalıdır. Bunun yanında kooperatifçilik eğitimi, kooperatifler ve aynı zamanda toplumun refahı için devletin öncelikli düzenlenmesi gereken faaliyetlerdendir. Gelişmiş ülkelerde toplumların demokrasi kültürü, kooperatifçilik eğitimi ve ilgili kanunları kooperatiflerin en verimli şekilde işleyebilmesini sağlayan ana faktörlerdir. Esasen kooperatiflerin verimini arttıran bu olgular, kooperatifler faaliyet gösterdikçe gelişim göstermektedir. Kooperatifçilik eyleminin sahip olduğu devinim gücü ile içinde bulunduğu toplumun demokrasi anlayışı, kültür seviyesi ve kurumsal altyapısı da gelişmektedir. Bu süreç; eğer devletler kooperatiflere rasyonel katkılar sağlayıp gerekli koşulları kooperatifler için sağlarlarsa, devletin sağladığı bu katkı fazlasıyla kooperatifler aracılığıyla devlete geri dönecek anlamını taşımaktadır.

Türkiye'de kooperatiflerin kamu ekonomisine olan maliyetlerini net olarak ortaya koymak mümkün olmasa da, daha önceki açıklamalarımız ışığında açıklamak gerekirse; kooperatiflerce ortaya çıkan maliyetler esasen devletin birtakım sorumluklarını yerine getirmemesi yada gerçekleştirdiği faaliyetlerin demokratik ve özerk kooperatifçiliğe uygun olmaması ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Devletin kooperatifleri verimsizliğe itmesi ile ilgili en somut örneklerden biri Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin 1960 ile 1994 yılları arasında 34 senelik bir

---

[314] Kesbiç ve diğerleri, s.10.

dönemde devlet destekleme alımları ile görevlendirilmiş olmasıdır. Vesayetin tüm boyutları ile yaşandığı bu dönemde Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri modern yönetim anlayışını sergileyebilmesi engellenmiş bu kooperatif birliklerinin devlet vesayeti sonucunda doğan milyonlarca liralık görev zararları devlet bütçesinden karşılanmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından bugüne kadar gelen sürede özellikle kırsal alanda kamu ekonomisine maliyet oluşturma boyutunda ilk akla gelen kooperatifler Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri olmuştur. Bu kooperatifler ve birlikleri, özellikle spekülatif kar elde etmek isteyen fakat bu kooperatiflerin varlığı nedeniyle amaçlarına ulaşmakta güçlük çeken bazı tüccar grupları tarafından "kara delik" yaftasına maruz kalmış ve bu benzetme ile imajları toplum gözünde düşürülmeye çalışılmıştır.

Günümüzde ise Türkiye'de kooperatifler tekrar gündeme gelmiş ve kooperatiflerin sorunları ile ilgili stratejik plan 31.07.2012 tarih ve 2012/14 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararı ile resmileşmiştir. Bu çerçevede Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Türk Kooperatifçiliği ile ilgili bir vizyon ortaya konmuştur. Bu vizyon; "Güvenilir, verimli, etkin ve sürdürülebilir ekonomik girişimler niteliğini kazanmış bir kooperatifçilik yapısına ulaşmak" olarak ifade edilmiş, takiben kooperatifler ile ilgili durum analizi yapılmış, öncelik sorun alanları belirlenmiş ve bu sorun alanlarının çözümüne yönelik stratejik hedefler ortaya konmuştur. Bu belgede;

- Kooperatifler ile ilgili kamu teşkilatlanmasının revize edilmesi,
- Eğitim ve ar-ge faaliyetlerinin geliştirilmesi,
- Örgütlenme kapasitesinin arttırılması,
- Finansman sorununun çözülmesi,
- İç ve dış denetim sisteminin revize edilmesi,
- Kurumsal yönetim kapasitesinin arttırılması
- Mevzuatla ilgili iyileştirmeler,

İle ilgili yedi stratejik hedef Türk Kooperatifçiliğini daha verimli hale getirmek ve bunu da 2016 yılının sonuna kadar sağlamak amacıyla Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulmuştur.

C. Uluslararası Gelişmelerin Türk Kooperatifçiliği Üzerinde Etkileri

Türkiye'de serbest piyasa ekonomisine geçilen 1980'li yıllardan itibaren genel ekonomi politikaları açısından olduğu kadar tarım politikaları açısından da dönüm noktası olmuş ve tarım sektörüne yönelik uygulanan politikalarda önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde tarım piyasalarına destekleyici, koruyucu

yöndeki devlet müdahalelerinin kapsamının daraltılması öngörülmüştür. Bu süreçte Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşların yönlendirmeleri etkili olmuştur. Tarım politikalarına ilk reform sinyalleri 7. ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında verilmiş olup, bu planlarda rekabetçi bir tarım sektörü, tarım sanayi entegrasyonu, tarım satış kooperatiflerinin özerkleşmesi, Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi gibi tarımsal hedeflerin altı çizilmiştir. Tarım politikalarında reform girişimlerinin en dikkat çeken adımlarından biri de Tarım Reformu Uygulama Projesidir. (Agricultural Reform Implementation Project – ARIP) Proje Dünya Bankasıyla 2000 yılında yapılan 4631-TU numaralı Ekonomik Reform Kredisi anlaşması sonucu ortaya çıkmıştır. ARIP kapsamında tarım reformu; Doğrudan Gelir Desteği, fiyat ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması, tarımdaki kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve tarım satış kooperatiflerinin özerkleştirilmesi konularını içermiştir[315].

Türkiye'de 2000 yılından beri IMF ve Dünya Bankası ile birlikte yürütülen program çerçevesinde; Tarımsal destekler köklü bir biçimde azaltılmış ve niteliği değiştirilmiştir. Destekleme kurumları ve teknolojik destek birimleri özelleştirilmiş veya tasfiye edilmiştir. Tarımsal kooperatifler ve birlikleri zayıflatılmıştır. Tarımsal alanda yaşanan bu değişim sonucunda girdi desteğinin ve girdi üreten kamu iktisadi girişimlerinin tasfiyesi ve dünya hammadde fiyatlarının yükselmesiyle tarımsal girdi maliyetlerinin çok hızlı artması, tarımsal ürün/sınai girdi fiyatlarından hesaplanan iç ticaret hadlerinin dönem boyunca tarım aleyhine seyretmesi, dışa karşı korumanın düşürülmesi, tarımın ekonomi içindeki payını ve tarım kesiminden geçinen nüfusun sayısını azaltmıştır[316].

2000 yılının son aylarında Türkiye'de Kasım 2000 ve hemen ardından Şubat 2001 ekonomik krizleri yaşanmıştır. Küresel krizlerin yaşandığı dönemde, krizden kurtulmak amacıyla IMF'nin öngördüğü tüm koşulları içeren istikrar paketi kabul edilmiştir. Bu istikrar paketinin içinde tarım sektörünü ilgilendiren bazı düzenlemeler bulunmaktadır. Bunlardan biri, şeker üretimini yeniden düzenlemek amacıyla çıkartılan "2001 Tarih 4634 Sayılı Şeker Kanunudur. Bu kanun ile nişasta bazlı şeker kotaları arttırılırken pancar kotaları daraltılmıştır. Bu ise, pancar üreticilerini, pancar ekicileri kooperatiflerini ve şeker sektörünün girdi olduğu hayvancılık

---

315 Sibel Tan, "Tarım Reformu Uygulama Projesi Kapsamında Kırsal Kalkınma Projeleri: Çanakkale İli Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı Örneği", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, Aralık 2009, s.52.

316 Nazan Susam ve Ufuk Bakkal, "Türkiye'de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2008, s.343.

sektörünü olumsuz yönde etkilerken, tatlandırıcı üretimi yapan yabancı firmaları olumlu yönde etkilemiştir. Aynı zamanda bu kanun ile Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin, tüm mal varlıklarıyla özelleştirilmiştir. Özelleştirme yalnız şeker sektöründe değil süt, yem, balık gibi diğer sektörlerde de gerçekleştirilmiştir. Örneğin süt sektöründe Süt Endüstrisi Kurumunun özelleştirilmesi ile süt fiyatı, grup tekeli oluşturan 5-6 firma tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Böylece, süt üretimi yapan üreticiler sütlerini düşük fiyatlarla satmak zorunda kalmış ve tüketiciler de yüksek fiyatlarla süt almışlardır[317]. Halbuki tarımsal KİT olan SEK özel firmalara satılması yerine Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Üst Örgütlerine devredilebilirdi. Böylece süt sanayi üreticinin sahip olduğu kooperatifler vasıtası ile işletilmiş olurdu. Günümüzde gelişmiş ülkelerin büyük bir çoğunda süt sektörünün yüzde 90'nın kooperatiflerin hakimiyetinde oluşu ülkemizde yaşanan gelişmelerin ne denli manidar olduğunu ortaya koymaktadır.

III. KIRSAL KALKINMADA KOOPERATİFÇİLİĞİN ÖNEMİ: TARİŞ ZEYTİN VE ZEYTİNYAĞI BİRLİĞİ MODELİ

Kırsal kalkınmanın sağlanmasında üretici örgütlenmelerin önemi büyüktür. Bahsi geçen bu örgütlenmeler içinde tarım kredi kooperatifleri, tarımsal kalkınma kooperatifleri ve tarım satış kooperatifleri en dikkat çeken üretici örgütlenmeleridir. Türk kooperatifçilik tarihi incelendiğinde özellikle tarım kredi ve tarım satış kooperatifçiliği iki farklı dönemde kooperatifçilik akımının Türkiye'deki öncüleri olmuşlardır.

Kırsal alanın kalkınması için gerekli olan sermaye birikimini toplumun kendi öz kaynakları ile oluşmasını sağlayan bu örgütlenmeler kırsal alanın kalkınması ve bu kalkınmanın sürdürülebilirliği için çok büyük önem taşımaktadır.

Tarım satış kooperatifleri, belirli bir coğrafyada çiftçilerin örgütlenerek ürünlerinin en iyi şekilde piyasada değerlenmesi amacıyla oluşturdukları bir kooperatif tipidir. Bu kooperatiflerin faaliyetleri sonucunda kırsal alanda yaşayan bireysel olarak ekonomik güçleri zayıf üretici kesim kazanç sağlamakta böylece dengeli bir gelir dağılımı oluşmaktadır. Bunun yanında tarım satış kooperatifleri ve birlikleri üretimden tüketime olan tüm süreçleri kapsadığı ve bu süreçlerin her aşamasında oluşan artı değerin yurt içinde kalmasını sağladıkları için de kırsal alanda sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktadırlar.

---

317 Serinikli ve İnan, s.26.

1914 yılında Aydın ilinde incir üreticileri tarafından "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı" adıyla ilk tarım satış kooperatifi; ilk birlikler ise İzmir'de 1937 yılında Tariş Üzüm ve İncir Birliği olarak kurulmuş, onu 1938 yılında Fiskobirlik, 1940 yılında Çukobirlik izlemiştir. En son 2000 yılında Gapbirlik kurulmuştur.

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri 1935 tarihli ve 2834 sayılı kanuna göre kurulmuştur. 1984 yılında bu kanunun yerini 238 sayılı Kanun Hükmünde Kararname almış ve 1985 yılında 3186 sayılı Kanun ile anılan kararname kanunlaşmıştır. Son olarak, Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerini yeniden düzenleyen 4572 sayılı Kanun 16 Haziran 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Birlikler 1960'lı yıllara kadar kendi nam ve hesaplarına ürün alımı yaparak faaliyetlerini sürdürmüşler, bu yıllarda devlet destekleme alımları uygulaması başlamıştır. Birlikler yıllar itibariyle belirlenen farklı sayıdaki üründe devlet adına alım yapmışlardır.

1994 yılından başlayarak birliklerin destekleme alımı yapması uygulamasına son verilmiştir. 4572 sayılı kanun ile birlikte, birliklere sağlanacak mali desteklere sınırlandırma getirilerek, birliklerin daha çok kendi mali imkânları ile ürün almaları hedeflenmiştir.

Kalkınma olgusunun sadece niceliksel ölçütleri barındırmadığı, niteliksel ölçütleri kapsadığı hatırlandığında, tezin model seçiminde, kırsal kalkınmanın iki boyutunda da katkı sağlayan bir tarım satış kooperatifleri birliği düşüncesi etkili olmuştur. Türkiye'de mevcut 16 Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliğine baktığımızda, özerkleşmenin gerçekleştirildiği 2000 yılından bugüne faaliyetleri çerçevesinde en dikkat çeken birliklerden biri olarak Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği model olarak seçilmiştir.

A. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Tarihçesi

Tariş ülkemiz ulusal ekonomi tarihinde çok önemli bir kuruluştur. Osmanlı'da Kapitülasyonların tek taraflı kaldırıldığı Birinci Dünya Savaşı öncesi iktidarda olan İttihat ve Terakki, ulusal ekonomiyi oluşturabilmek için ilk olarak Batı Anadolu'da Tariş, Tarişbank, Alaşehir Bankası v.b. girişimleri yörenin eşrafını bir araya getirerek oluşturmuştur[318]. Aydında incir üreticileri çerçevesinde başlayan ve Tariş'in kökleri olan kuruluşun felsefesi ege bölgesinin geneline yayılmış ve bu kuruluşu takip eden dönemlerde Ege'nin değerli tarımsal ürünleri Tariş şemsiyesi altında birleşmiştir.

---

318 Erkan ve Erkan, Kültür, s.95.

Bu kooperatiflerin kuruluşunda esas belirleyici dinamik, spekülasyona maruz kalarak esas değerini ülke sınırları içinde yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalması ve bu katma değerin sadece üretici olmayan kişi ve kuruluşların eline geçerek ürünün sürdürebilirliği tehlikeye girmesidir. Böyle bir tehdit oluştuğunda üreticiler birleşerek kooperatif kurmuşlar ve piyasada ürünü tek elden satarak alıcı tröst işbirlikçileri karşısında avantaj elde etmişlerdir. Temel kuruluş mantığının aynı olması, esas kuruluşu 1940'lara dayanan Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatiflerinin kuruluş tarihi olarak 1915 yılını benimsemesinin ana gerekçesidir.

Bununla birlikte Türkiye'de tarım satış kooperatifleri için destekleme alımlarının ve vesayet sisteminin başladığı 1960'lı yıllar ile özerkleşmenin gerçekleştiği 2000 yılları arasındaki yaklaşık 40 yıllık dönem Devlet vesayetinin yoğun olarak yaşandığı dönemdir. Bu nedenle Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği tarihçesini kuruluş dönemi, vesayet dönemi ve özerkleşme sonrası dönem olarak üçe ayırmak anlamlı olacaktır.

1. Kuruluş Dönemi

Tariş, Türkiye'de kooperatifçiliğin tarihsel gelişim sürecinde oldukça seçkin ve onurlu bir yer tutmakta, ilk örgütlenme günümüzden yaklaşık yüz yıl öncesine kadar uzanmaktadır. 1913'de Ege Bölgesi'ndeki ürünlerin yabancı ve tefecilerin tekelinden kurtarılarak, doğrudan değerlendirilebilmesi amacıyla dönemin milli iktisat anlayışının öncüleri olan İttihat ve Terakki Partisi Aydın ili örgütünün üyelerinin girişimleri ile kurulmuş Türkiye'nin ilk ulusal ekonomik örgütlenmelerinden biridir.

1910 yılında, Aydın'da incir ticaretini denetimlerinde bulunduran 45 kadar yabancı kökenli şirket bir araya gelerek, "Fig Packers" adıyla tröst oluşturmuşlardı. Böylece Türkiye'nin en önemli ihraç ürünlerinden biri olan incir üzerinde tam bir tekel kurulmuştur. Balta Limanı Ticaret Anlaşması'ndan doğan hakları kullanan yabancı tröst, en fazla yüzde üç ihraç vergisi ödemekle beraber Osmanlı tüccarının ödediği ek yüzde ikilik mal dolaşım vergisi de ödemiyordu. Yabancı tüccarlar, piyasa ekonomisinin işleyişini zedeleyen tröst aracılığıyla, ihraç ürünü olan gıda maddelerini üreticiden mümkün olan en düşük fiyattan satın alıyorlar, çiftçiler ise piyasanın oluşturulmaması nedeniyle ürünlerini büyük zararlar ederek, bu tröste satmak zorunda kalıyorlardı. Tröstlerin ve tekellerin satışların yaygın olduğu bölgede, olanakları sınırlı olan Türkler için ihracat ve ithalat işlerinde başarılı olmak şöyle dursun, kurdukları şirketlerin ayakta kalması bile başarıydı. Bunun sonucunda yerli üretici kazanamadığı için sermaye birikimi de oluşmuyordu.

Bu süreçte gerçekleştirilen ilk kooperatifçilik deneyimlerinde, finansman desteği olmaması bu konudaki girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştu. Söz konusu olumsuz koşullar, 1913 yılına kadar sürmüş ve üretici gittikçe zayıflamıştı. Bu sırada Nuri Çörüş, Nazmi Topçuoğlu ve Ahmet Sarı ve çok sayıda üretici arkadaşları üreticilerin tüm bu olumsuzluklardan kurtulabilmesinin, ancak üreticiler arasında oluşturulabilecek birlikle, yani kooperatifçilikle gerçekleşebileceğini savunmuşlardı.

Kurulması planlanan üretici örgütlenmesi, ilk olarak finansal desteğe ihtiyaç duyacaktı. Cumhuriyet kurulmadan önce özellikle gıda ürünlerinde tröst kuran firmalar ve milli bankaların yetersizliği nedeniyle para bulmakta güçlük çeken üretici, tefecilerden yüksek faizle borç almak zorundaydı. Bu durum borcunu ödeyemeyen üreticinin elindeki ürünü hızlı bir şekilde nakde döndürmesini tetiklemekte bu da çiftçilerin, yabancı tüccar karşısında pazarlık gücünü zayıflatmaktaydı. Finansman sorunu çözülmeden, milli ekonominin temelini oluşturacak kooperatiflerin de yaşaması imkânsızdı. Bu nedenle ilk tarımsal kooperatifçiliğe öncülük yapan kişiler ilk kooperatif bankasını 1913'de Milli Aydın Bankası ismiyle kurmuşlardır. Böylece üretici tekel piyasasından çok yüksek faizle borçlanmak yerine düşük faizle kendi bankasından kredi almaya başladı. Milli Aydın Bankası'nın kurulmasından sonra kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde, üreticiyi örgütleyen ilk kuruluş Milli Aydın Bankası'nın bir kolu olarak, "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi" ismiyle 21 Ağustos 1915 tarihinde kuruldu. Bu tarih bugün TARİŞ'in kuruluş günü olarak kabul edilmektedir. Finansman desteğinin sağlanmasıyla birlikte, Ege Bölgesi'nin birçok yerinde pazarlama oluşumunu gerçekleştirmek amacıyla tarım satış kooperatifleri kurulmaya başladı. Kooperatifler, Kurtuluş savaşı ile birlikte ordunun da ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ürün çeşitliliği arttırdı. Bu nedenle Milli Aydın Bankası ve TARİŞ ulusal ekonominin oluşturulması için kurulan ilk özel girişim olarak kabul edilmiştir.

Ege Bölgesi'nin tarımsal üretiminde son derece önemli bir yeri olan zeytinciliğin, karşı karşıya bulunduğu en önemli sorun, diğer tarımsal ürünlerde olduğu gibi elde edilen ürünün üreticiyi tatmin edici koşullarla pazarlanamaması sorunuydu. Ancak 1940'lara dek zeytincilikte üreticinin alın terini değerlendirebilecek nitelikte örgütlenmeye gidilememişti. Ayrıca buna bağlı olarak gerek elde edilen ürünlerin işlenmesini sağlayacak kapasitede tesislerin olmayışından kaynaklanan ürün kaybı, gerekse zeytinyağı fiyatlarının tamamen tüccarın insafına terkedilmiş olması gibi etkenler, zeytinciliği üreticiler için çekici bir uğraş olmaktan alıkoyuyordu.

Sorunların aşılabilmesinin tek yolu zeytin üreticilerinin örgütlenmesinden geçiyordu. Bu amaçla "İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin 27.10.1941 yılında yapılan 103. Yönetim Kurulu Toplantısında, "Zeytinyağının teşkilatlandırılmasına başlangıç olmak üzere şimdilik yalnız zeytinyağının ortak tali ürünleri arasına alınarak" değerlendirilmesi uygun görülmüş ve aynı zamanda piyasadan da alım yapılarak, ihraç edilmesi kararı alınmıştı.

Zeytin üreticilerinin kooperatifleşmesindeki amaç; İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla bu ürünün fiyatlarında yaşanan istikrarsızlığa son vererek, zeytinyağı üreticisini, tüccar, komisyoncu ve işletmeci gibi sermayesi güçlü kesimler karşısında örgütlü yapıyla güçlü kılmaktı. Çiftçinin üretimden gelen gücünün ürünün sanayisi ve ticaretinde de sürdürmesi hedeflenmişti. Bu amaçla zeytin sıkma tesisleri ve depolama faaliyetlerine hız verildi. İlk etapta Edremit, Burhaniye, Bayındır ve Sultanhisar kooperatiflerinde birer zeytinyağı fabrikası kuruldu.

Hükümet, 1947 yılında yağ piyasasının yükselme eğilimi göstermesi üzerine, kooperatifler birliğini, devlet yağ stoklarından ucuz fiyatla satış yapmakla görevlendirmiştir. 1949 yılına gelindiğinde o tarihe kadar olan kooperatif sayısı 7 iken 13'e çıkmış bunun yanında, Birliğin yatırımlarında da artış olmuştur. Diğer taraftan 1949 yılında yaşanan bir başka önemli gelişme İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'nin dört ana ürün üzerinden ayrı ayrı birliklere ayrılmasıdır. Bu karardan sonra her birlik 1949-1950 iş yılından başlayarak, tüm işlemlerini kendi hesabına almış, Birliklerin ayrılması işlemleri ise 1949-1950 iş yılı içerisinde tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra İncir, Üzüm, Pamuk, Zeytin ve Zeytinyağı Birliklerinin her biri ayrı tüzel kişi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. 1954 yılına gelindiğinde Birliğin kooperatif sayısı 18'e yükselmiş kooperatif sayısının artması ile bağlantılı olarak ürün teslimat oranları bir önceki yıllara göre bir hayli artmıştır.

2. Vesayet Dönemi: 1960 – 2000

Vesayet Dönemi olarak tanımlanan ve 1960'lı yıllardan 2000 yılına kadar ki süreçte, devlet Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerini destekleme alımları yapmakla görevlendirmiş, bu sürede Kooperatiflerin ve Birliklerin tüm yönetsel süreçlerine, personel ve yatırım kararlarına müdahil olmuştur. Bahsi geçen dönemde devletin Birliğin yatırımları konusunda çeşitli destekleri gerçekleşmiştir. Örneğin 1965-1966 yıllarına gelindiğinde ise örgütlenme hızla devam ederken, Birliğe bağlı kooperatif sayısı 22'ye ulaşmış, 600 ton olan depolama kapasitesi Ticaret Bakanlığının

desteğiyle her biri 1000'er ton olan altı adet yağ tankının inşa edilmesi sonucu depolama kapasitesi de 12.000 tona ulaşmıştır.

1967-1968 iş yılında 10 yıl içerisinde tamamlanması planlanan Birlik tesislerinin, Rafine ve prina fabrikaları için gerek olan yüksek randımanlı buhar kazanları ve rafine fabrikası bina projesi gerçekleşmiştir. Ayrıca kurulacak olan kutulama-ambalajlama fabrikasının bitimine dek geçici olarak, şişeli zeytinyağı doldurma tesisleri de yine bu dönemde, rafine fabrikası olmak üzere ek tesislerin de tamamı, 1970 yılında faaliyete geçmiştir

1973-1974'te devlet destekleme alımları olmadığı için, Ege bölgesinde ortak ve ortak dışı üreticiye ait ürünlerin iç ve dış piyasalarda en iyi koşullarla değerlendirilmeye çalışıldı. Aynı iş yılında ülke rekoltesi de çok düşüktü. O yıllarda tüketici piyasasında yaşanan yağ sıkıntısında bu düşük rekoltelerinde çok büyük payı olmuştur.

1976-1977 iş yılında kooperatif sayısı 24' e, 1978-1979 iş yılında ise 27'ye yükselmiştir. 1978-1979 iş yılında verimin arttırılmasını sağlamak amacıyla üreticilerin toprak ve sulama sularını tahlil edebilecek "Toprak-Bitki-Su analiz ve verimlilik laboratuvarı" kurulmuştur. Birliğin yetersiz olan rafine tesislerinin kapasitesinin günün teknolojisine uygun ve gereksinimleri karşılayabilecek düzeye getirilmesi için 08.12.1976 gün ve 3105 sayılı teşvik belgeli "Zeytinyağı İşletmesi Tevsiat Modernizasyon ve Entegrasyon Yatırımı" kapsamında bulunan rafine makinaları ithal edilerek, su soğutma kulesi için gerekli olan 400 tonluk su havuzu yaptırılmıştır[319].

1981-1982 yılında zeytinyağı işletmesinin genişleyen iş hacmini karşılayamayan depolama kapasitesinin arttırılmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. 1985-1986 iş yılında, gerçekleşen yatırımlara ek olarak teknik personel ve üretici eğitim, bilgilendirme çalışmalarına da büyük önem verilmiştir. Türk zeytinciliğinin geliştirilmesine yönelik kursların düzenlendiği bu dönemde, İspanya'da yapılan incelemeler sonucu, zeytincilikte ileri durumda bulunan bu ülkenin teorik ve teknik birikiminin ülkeye aktarılmasında önemli sonuçlar alınmıştır. 1989-1990 iş yılında birliğin ortak sayısı 14.796'ya yükselirken, 2000'li yıllara gelindiğinde bu rakam 28.000'e, kooperatif sayısı ise 33'e ulaşmıştır.

---

319 Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, **Geçmiş, Şimdi ve Gelecek**, Etki Matbaacılık, İzmir, 2012, s.26.

3. Özerkleşme Sonrası Dönem: 2000 Sonrası

4572 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ile ilgili kanun ile Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu tarihe kadar ki süreçte devlet, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine destekleme alımları kapsamında ve görev zararlarını karşılamak amacıyla bütçeden kaynak ayırmaktaydı. Bunun karşılığında ise Birliklere yönetim fonksiyonları çerçevesinde her türlü müdahale yapılmaktaydı. Bir anlamda bu kurumlar bir nevi kamu kuruluşu gibi faaliyet göstermekteydi. Kanun ile birlikte Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri özerkleştirildi ve bundan sonraki süreçte devletten kaynak aktarımı durdurulmuş oldu. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ile ilgili özerkleşmeyi getiren 4572 sayılı kanun ile bahsi geçen kooperatifler için bir yeniden yapılandırma süreci de başlamış oldu. Ancak bu yeni süreç ile birlikte devletin bu kooperatifler ve birlikleri üzerindeki vesayet dönemini andıran bir yönlendirme süreci olduğu tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Vesayet ile ilgili tartışmaların ekseninde Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri için yeniden yapılandırma sürecini yürütmekten sorumlu Yeniden Yapılandırma Kurulunun yapısı ve işleyişi olmuştur. Kooperatif ve Birliklerinde özerkleşme sürecini başlatan 4572 Sayılı Kanuna göre; Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından seçilen dört üye, Hazine Müsteşarlığı mensuplarından iki üye, 17 Birliği temsilen bir üye olmak üzere toplam yedi üyeden oluşan Yeniden Yapılandırma Kurulu, 6.1.2001 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile atanmıştır. Yeniden Yapılandırma kurulunun amacı, Kanunda "kooperatif ve birliklerin yeniden yapılandırılması, ekonomik etkinlik ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulabilmesi ve bu amaçla alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi konularında çalışma, inceleme ve önerilerde bulunmak" olarak ifade edilmiştir. Kanunda bahsedilen Yeniden Yapılandırma Kurulunun bu amacı ve kurulun oluşumundaki tek bir Birlik temsilcisinin olması, yeniden yapılandırma gibi önemli bir konunun verimliliği açısından soru işaretlerine neden olmuştur. Bahsi geçen kurul 2008 yılına kadarki sürede Birliklerin tüm faaliyetleri ile ilgili yönlendirici bir etkide bulunmuştur.

Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerine Yeniden Yapılandırma Projesi kapsamında sağlanan Yardım ve Desteklerden Yararlanma Usul ve Esaslarını Düzenleyen Protokoller, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatiflerinin 10-17 Eylül 2001 tarihlerinde, Birliğin ise 21.09.2001 tarihinde yapılan olağanüstü genel kurulunda alınan kararlar doğrultusunda imzalanmıştır. 4572 sayılı kanun gereği

Birlik ve kooperatiflerin ekonomik etkinlik ve verimlilik ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmaları çerçevesinde, 2001 yılından başlayarak, birliklerin ürün alım, işleme ve pazarlama faaliyetlerinin etkin ve bir düzen içinde yürütülmesi ve kaynak israfının önlenmesi amacıyla yıllık iş planları hazırlanmıştır. Birliğin faaliyetlerinin, yeniden yapılandırma faaliyetleriyle uyumunun izlenmesi ve bu program çerçevesinde performansının değerlendirilmesi amacıyla aylık ve üçer aylık periyotlar halinde dönemsel raporlar hazırlanarak, Yeniden Yapılandırma Kuruluna sunulmuştur.

Yeniden Yapılandırma Kurulu yetkililerince, 3-7 Mart 2003 tarihleri arasında seçilen 5 bölgede civar kooperatif ortaklarının da katılımı ile kooperatiflerin yeniden yapılandırılmasına ve yeni ana sözleşmeye ilişkin seminerlerle küçük gruplara bilgilendirmeler yapılmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi Yeniden Yapılandırmanın en önemli ayağı olan çiftçi eğitimine yeterince önem verilmediği söylenebilir. Dolayısıyla sürecin ve sistemin uygulayıcıları olan en önemli özne olan çiftçiler, bu süreçten yeterince haberdar olmamıştır.

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri özerkleşmeden sonraki dönemde kendi kaynakları ile ayakta kalma çabalarını sürdürmektedir. Birlikler bu süreci başarı ile atlatabilmek için bir taraftan kendi politikalarını geliştirirken, devlet de Kooperatifçilik Strateji Belgesi ile Birliklerin geleceğini şekillendirmek konusunda stratejilerini belirleyerek bu doğrultuda faaliyet planlarını düzenlemektedir.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği ise özerkleşmenin gerçekleştirildiği tarihten itibaren politika ve stratejilerini belirleyerek, kooperatifçilik, üretim ve pazarlama boyutunda faaliyetlerini yürütmüştür. Bu süreçte Birlik ilk olarak kooperatiflerinin altyapı ve üstyapı tesislerini iyileştirmeler ve yeni yatırımlar yapmış, pazarlama sistemini artı değer oluşturabilmek adına uzmanlaştırmış ve organizasyon yapısını da daha verimli çalışabilmek adına çeşitli değişiklikler ve yenilikler yapmıştır. Bu dönemde Birliğe bağlı sanayi tesisleri şirketleştirilerek verim arttırılmış, markalaşma stratejileri ile dünya pazarlarına daha etkin girilmiş, üreticiden başlayarak iç piyasa ve dış piyasaya ulaşan tüm süreçlerde artı değerler oluşturarak ulusal ekonomiye büyük katkılar sağlanmıştır.

B. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Kurumsal Yapısı

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri hakkındaki kanun gereğince 33 kooperatifin üst kuruluşu konumundadır.

Merkezi İzmir'de olan Birlik, Ege Bölgesi'nin tamamına yakın bir coğrafyaya yayılmış olan kooperatiflerin örgütlenmesinden oluşmuştur.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, diğer üç Tariş Birliği olan Üzüm, İncir ve Pamuk Birliklerinden, tamamen ayrı bir tüzel kişiliktir. Birlik hukuki ve yönetsel anlamda diğer Tariş Birliklerinden bağımsız faaliyet yürütmektedir. Birliğin diğer birliklerle müşterek olarak kullandığı tek unsur, ortak marka olan "Tariş Markası"dır.

Resim 1'de görüleceği üzere Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliğine bağlı kooperatifler Ege Bölgesinin tamamına yakın bir kısmında geniş bir örgütlenme ağına sahiptir. Birliğe bağlı 33 kooperatifin aktif olarak 23.796 ortağı bulunmaktadır. Birliğin aynı zamanda ortakları olan kooperatiflerin kuruluş tarihleri, ortak sayıları ve teknik kapasiteleri ile ilgili veriler Tablo 16'da ortaya konmuştur.

Resim 1: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliğine Bağlı Kooperatiflerin Harita Görüntüsü

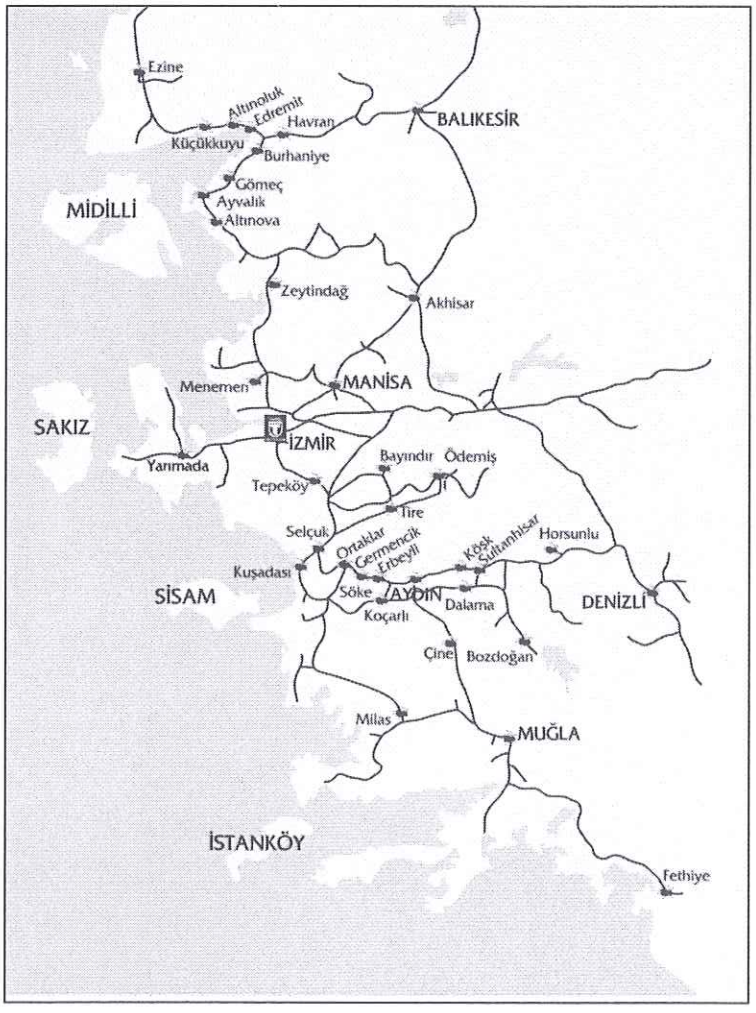

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Ürün Koordinatörlüğü Arşivi

Tablo 16: Kooperatifler İle İlgili Rakamsal Veriler

Kooperatif Adı	Kuruluş Yılı	Ortak Sayısı	Zeytinyağı Depolama Kapasitesi (Ton)	Zeytin Sıkma Tesisi Kapasitesi (Gün/Ton)	Sofralık Zeytin Depolama Kapasitesi (Ton)
Akhisar	1949	140	62	70	-
Altınoluk	1988	514	425	140	-
Altınova	1984	800	176	140	-
Aydın	1996	472	61	160	-
Ayvalık	1943	1.071	694	180	350
Bayındır	1944	1.406	105	200	660
Bozdoğan	1986	475	90	165	-
Burhaniye	1943	1.753	905	430	-
Çine	1951	808	730	140	90
Dalama	1970	345	58	120	-
Edremit	1943	1.013	230	200	-
Erbeyli	1971	751	77	100	-
Ezine	1966	1.209	998	200	-
Fethiye	1992	270	12	-	-
Foça-Bağarası	1978	249	38	60	-
Germencik	1977	675	140	120	-
Gömeç	1992	623	174	160	-
Havran	1943	1.122	593	140	-
Horsunlu	1980	302	40	-	650
Koçarlı	1950	703	130	120	120
Köşk	1955	355	63	185	300
Kuşadası	1954	389	162	100	-
Küçükkuyu	1943	977	650	180	-
Milas	1952	1.586	1.435	180	100
Ortaklar	1950	1.036	3.102	160	-
Ödemiş	1978	303	61	80	-
Selçuk	1966	620	128	140	-
Söke	1997	637	63	60	-
Sultanhisar	1949	408	130	120	-
Tepeköy	1954	935	104	80	-
Tire	1978	531	52	80	-
Yarımada	1995	381	12	40	-
Zeytindağ	1957	938	345	360	-
Toplam		**23.797**	**12.045**	**4.610**	**2.270**

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, 2011/2012 Faaliyet Raporu, İzmir, 2012, s.2.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliğine bağlı her bir kooperatifin, evrensel kooperatifçilik ilkeleri ve Türkiye'de ilgili kooperatifler mevzuatı çerçevesinde demokratik bir yönetim yapısı mevcuttur. Kooperatifler her üç senede bir yapılan seçimli genel kurullarında yönetim yapısını oluşturan delege seçimlerini yapmakta, tamamen demokratik oylama mekanizması vasıtası ile seçilen delegeler kooperatif yönetim ve denetim kurullarını oluşturmaktadır. Aynı şekilde Birliğe bağlı 33

kooperatifin genel kurullarında ortaklar arasından seçilen delegeler yine üç yılda bir yapılan Birlik Yönetim Kurulu seçimlerinde oy kullanmaktadırlar. Birlik Genel Kurullarında oy kullanana kooperatif delegeleri Birliğin Yönetim ve Denetim Kurullarını belirlemektedirler. Modelde ortaya konulan Kooperatiflerin ve Birliklerin yönetim ve denetim kurullarını seçme süreci göstermektedir ki, esasen kooperatifler kırsal alanda yaşayan üretici kesimi için adeta bir demokrasi okulu olduğudur.

Şekil 4: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği İdari Organizasyon Şeması

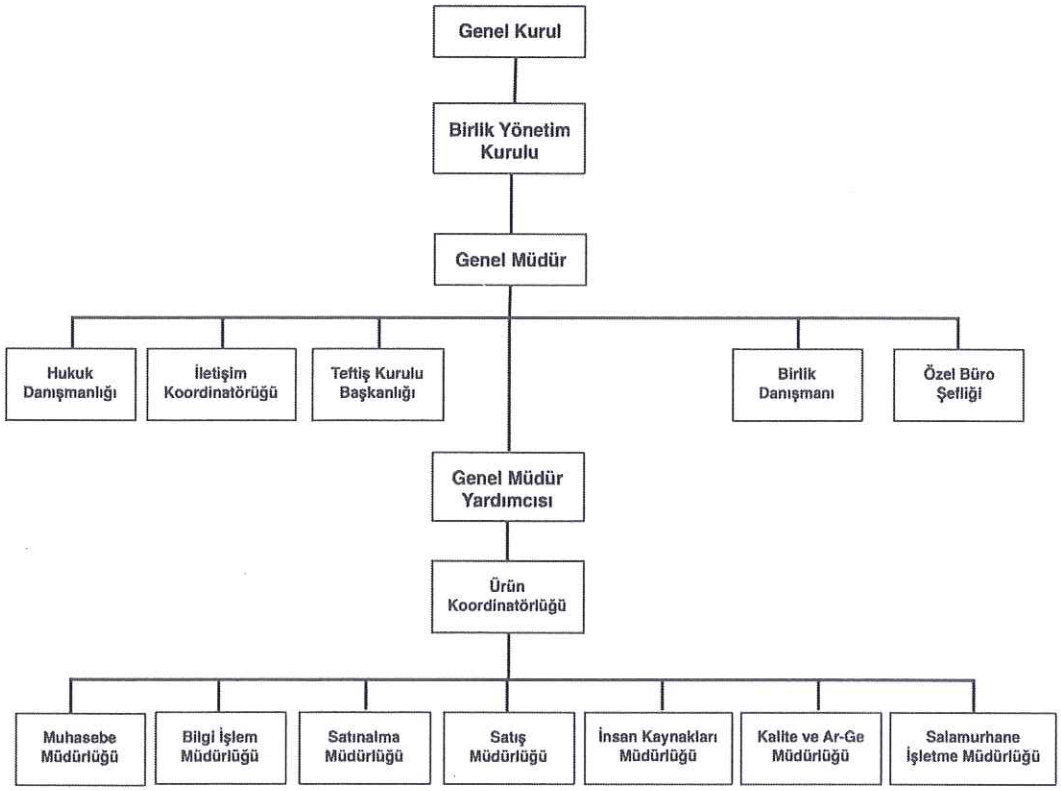

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği İnsan Kaynakları Birimi

Şekil 4'de Birliğin tüm organlarının yer aldığı organizasyon şeması gösterilmektedir. Demokratik bir mekanizma ile Genel Kurulda seçilen Birlik Yönetim Kurulu, Ege Bölgesi'nin neredeyse tamamına yayılan Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatifler Birliğinin geleceği ile ilgili önemli kararlara imza atmaktadır.

Ayrıca Birliğin organizasyonu içinde stratejik yönetim anlayışının bir unsuru olarak Stratejik Planlama ve Koordinasyon Kurulu, Değerlendirme Kurulu, idari işleyişin bir unsuru olarak ta personel komisyonu ve disiplin komisyonu da yer almaktadır.

Tüm bunların yanında, demokratik yönetim ilkeleri çerçevesinde Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliğine bağlı 33 kooperatifin yönetim ve denetim kurulu üyelerinden oluşan geniş katılımlı "Başkanlar Konseyi" oluşturulmuştur. Başkanlar Konseyinin oluşturulmasındaki amaç, Dünya ve ülke ekonomisinde yaşanan sıkıntıların artarak sürdüğü günümüzde sorunlara ortak çözümler bulabilmektir. Başkanlar konseyinin uygulama ve hedefleri;

- Birlik ve kooperatifler arasında ürün alım politika ve stratejilerini oluşturmak,
- Kooperatifçilik esas ve ilkeleri doğrultusunda faaliyetleri yönlendirmek,
- Ortakların kooperatifçilik bilinçlerini geliştirmek, ekonomik ve verimli çalışma konularında yol gösterici öneriler yapmak ve benzeri konularda istişare ile karar vermek,
- Zeytin ve Zeytinyağı sektörüne dair gelişmeleri değerlendirmek,
- Başta üretim sezonu olmak üzere ürün alım politikaları, fiyatlandırma konularında değerlendirmelerde bulunmak,
- İç ve Dış piyasa sektör değerlendirmeler yaparak, strateji belirleme,
- Ortakların kredilendirilmesi, banka ve finans sektörüne ilişkin değerlendirilmelerin yapılması,
- Her tür güncel gelişmelerin değerlendirilmesi ve tarımsal kooperatifçiliğe yansıtılması gibi konular ele alınmaktadır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği bünyesinde oluşturulan Başkanlar konseyi yapılanması, Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri arasında tek örnek olarak, özelliğini ve önemini göstermektedir.

Tablo 17: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Bağlı Ortaklıkları

Kuruluşun Adı	Şirketin Sermayesi	Taahhüt Miktarı	Ödenmiş Miktar	Hisse
1-Tariş Zeytinyağı A.Ş.	33.450.000,00 TL	33.168.450,00 TL	33.168.450,00 TL	99,2%
2-Tariş Zeytin Prina A.Ş.	3.500.000,00 TL	3.465.890,00 TL	3.465.890,00 TL	99,0%
3-TA-ZE Sigorta A.Ş.	100.000,00 TL	96.000,00 TL	96.000,00 TL	96,0%
4-Tariş Zeytin A.Ş.	2.000.000,00 TL	1.835.000,00 TL	1.835.000,00 TL	91,8%
Toplam	**39.050.000,00 TL**	**38.565.340,00 TL**	**38.565.340,00 TL**	

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2010/2011 Faaliyet Raporu

Birlik, 2000 yılı özerkleşme süreci ile birlikte, piyasada daha etkin rol oynayabilmek, kaynaklarını verimli kullanabilmek adına işletme yapısını şirketleştirerek kuvvetlendirmek istemiştir. Bu doğrultuda ilk olarak 2001 yılında pazarlama satış şirketi olan Tariş Zeytin A.Ş.'ni kurmuş, daha sonra ki yıllarda ise

üretim, sigorta faaliyetlerini şirketleşme vasıtası ile verimini arttırmıştır. Birliğin bağlı ortaklıkları ve iştirakleri ile ilgili veriler Tablo 17 ve Tablo 18'de gösterilmiştir.

Tablo 18: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği İştirak Taahhütleri

Kuruluşun Adı	Şirketin Sermayesi	Taahhüt Miktarı	Ödenmiş Miktar	Hisse
1-Tariş Sigorta A.Ş.	237.363,00 TL	47.241,50 TL	47.241,50 TL	19,9%
2-Tariş Ayma A.Ş.	4.000.000,00 TL	299.920,00 TL	299.920,00 TL	7,5%
3-Tariş Yemta A.Ş.	10.000.000,00 TL	416.000,00 TL	416.000,00 TL	4,2%
4-Birleşik Gıda San. A.Ş.	500.000,00 TL	10.000,00 TL	10.000,00 TL	2,0%
5-Alaşehir Alkollü İçkiler A.Ş.	19.000.000,00 TL	7.000,00 TL	7.000,00 TL	0,0%
6-Manisa Pam.Men. A.Ş.	2.900.000,00 TL	18,36 TL	18,36 TL	0,0%
Toplam	**36.637.363,00 TL**	**780.179,86 TL**	**780.179,86 TL**	

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2010/2011 Faaliyet Raporu

C. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Modeli: Kırsal Kalkınmaya Olan Sosyal, Ekonomik ve Politik Katkılar

Bu çalışmada kullanılan veri seti Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Yönetiminin izni ile gerçek veriler kullanılarak oluşturulmuştur. Ancak veri seti ile ilgili olarak; Birlik ihracat konusunda haksız rekabet ortamı yaratmamak için ihracat rakamlarını açıklamak istememiştir. Bunun yerine uygulanan politikaların sektöre etkileri hakkında bilgi verilmiştir.

1. Üretim Boyutundaki Katkılar

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği bir tarım satış kooperatifler birliği olması itibariyle esas olarak üretici birimleri ortaklarıdır. İştigal konusu aynı ürün olan üreticiler, ortaklık ilişkisi ile sahip oldukları kooperatiflerine üretmiş oldukları ürünü teslim ederler. Tarım satış kooperatifinde üretim ile ilgili süreçler bu noktada itibaren başlamaktadır. Çalışmamızda üretim konu başlığı altında irdelenenler ana ürünün üretilmesinden ziyade ürünün tüketiciye ulaşmadan önceki son haline dönüşümü ve her bir süreçte ortaya çıkan katma değerler ile ilgilidir. Şekil 5'de gösterilen süreçler her yıl tekrar eden bir döngü şeklinde gerçekleşmektedir.

Şekil 5'de ortaya konan her bir aşamada ortakları, ürün piyasasını, kamu ekonomisini ilgilendiren değerler oluşmaktadır. Tarım Satış Kooperatifler Birliği'nin geniş bir üretici ağına sahip olması Birlik merkezinden açıklanacak olan fiyatın tüm zeytinyağı piyasasını düzenleme gücü vermektedir. Bu durum önemli bir güç olsa da devlet desteklerinin yeterli olmadığı ve yoğun spekülasyonun yaşandığı piyasalarda önemli bir maliyet yaratıcı riske dönüşmektedir. Oysaki Şekil 5'de ortaya konan

süreçler kooperatifçiliği gelişmiş olan ülkelerde ortakların ürünlerini kooperatiflere teslimi ile başlamakta fiyat ise daha sonra piyasanın netleşmesine göre açıklanmaktadır. Bu süre zarfında üretici kesim bu ülkedeki gelişmiş kooperatifler finansman sistemlerinden yararlanmaktadırlar. Ayrıca kooperatifçilik bilinci de bu noktada önemlidir.

Türkiye'de ise yıllarca sürmüş olan destekleme alımları ve Tarım Satış Kooperatiflerinin devlet tarafında tabir yerinde ise birer alım ofisi şeklinde yönetilmesi hem kooperatifçilik bilincini zayıflatmış aynı zamanda üretim boyutundaki işleyiş rekabetin çok yoğun olduğu ürün piyasasında Birliklerin herkesten önce ürün fiyatı açıklama zorunda bırakılmıştır. Böylece Birlikler ortaklarını korumak, artan maliyet ve rekabetin olduğu piyasada ayakta kalabilmek konusunda bir anlamda yalnız kalmışlardır.

Modelde Birliğin ürün fiyatı açıklaması ile başlayan süreç ortakların kooperatiflere üretmiş oldukları zeytin ürünlerini teslim etmesi ile devam etmektedir. Bir tüzel kişilik olan kooperatif bu teslim esnasında Vergi Usul Kanunu uyarınca zorunlu gelir vergisi kesintisini üretici ortak adına gerçekleştirir. Kooperatifin bir işletme ve tüzel kişilik olması ve birçok denetime tabi olması kayıt dışılık riski çok yüksek bu işlemi kayıt altında tutmayı sağlamaktadır. Daha sonra kooperatifler sahip oldukları zeytinyağı üretim tesislerinde almış oldukları zeytin ürünlerini ortak adına zeytinyağına dönüştürürler. Bu işlemde kooperatifler ortaklardan cüzi bir oranda işleme ücreti tahsil edilir. Bu ücret ortaklara ödenecek olan ürün bedelinden kesilir. Bu noktada üreticilerin sahip oldukları tüzel kişilik kooperatif gelir elde eder. Daha sonra üretilmiş zeytinyağları piyasada satılması için Birlik merkezine iletilir. Birliğe ulaşan ürünler detaylı bir şekilde analiz edilerek kalite kontrol işlemleri gerçekleştirilir. Ürünün kalitesine göre, bazı ürünler fiziksel rafinasyondan geçirilir, rafinasyon ihtiyacı olmayan sızma zeytinyağları ise filtrelenir. Tüm bu işlemler sonucunda sızma, riviera ve rafine olarak üç temel ürün tüketiciye ulaşmak için ambalajlanır. En son olarak ambalajlanan ürünler Birliğin mevcut pazarlama ağı vasıtası ile nihai tüketiciye ulaştırılır.

Şekil 5'de görüleceği üzere ortakların ürünleri ile bilgileri kooperatiflere beyan etmesi ve akabinde Birliğin fiyat açıklaması ile başlayan süreç kapalı bir sistem olarak ürünün tüketiciye ulaşıncaya kadar ki aşamaları kapsamaktadır. Aracıları, komisyoncuların devreden çıkartılması ve sistemin bir bütün olarak işlemesi ile esasen sistem içerisindeki tüm süreçlerde ortaya çıkan artı değerin yine sistem dâhilinde kalması sağlanmaktadır. Bu kapalı ve bir o kadar da dinamik yapının ana

dengeleyici unsuru işbirliği yani kooperatifçilik eylemidir. Sistem dâhilinde unsurların korunabilmesi ve değer kaybının önlenebilmesi için kooperatifçilik kültürü temel denge noktası olarak korunması gerekmektedir.

Şekil 5: Birliğin Üretim Süreç Döngüsü

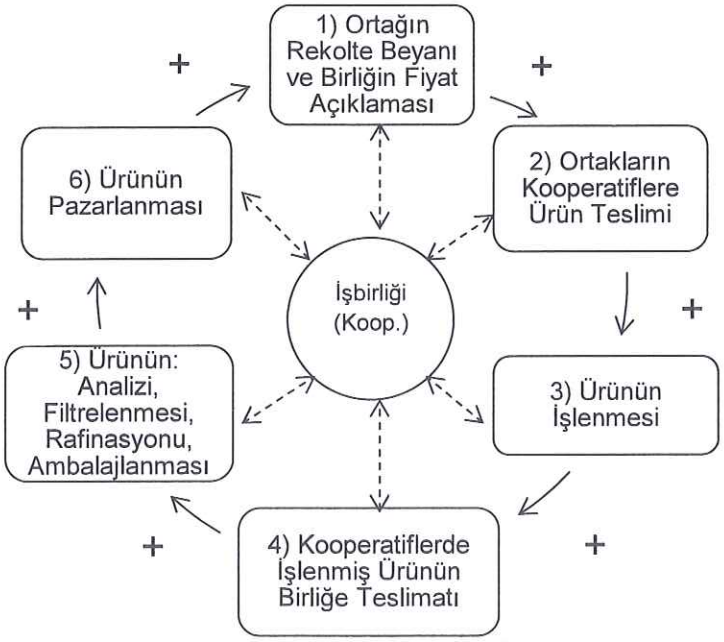

Kaynak: Tarafımızdan üretilmiştir.

Örnek model olarak koyduğumuz Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatifler Birliği'nde işleyen üretimden tüketime uzanan yapılanma, esasen günümüzde özellikle bilişim sektöründe fazlasıyla kullanılmaktadır. Bu çerçevede daha fazla değere ulaşmak isteyen yazılım firmaları kullanıcılarını kendi tasarladıkları bir sistem içinde işlemeye zorlamaktadırlar. Örneğin Apple, Google, Facebook gibi uluslararası firmalar, kapalı sistem içinde kullanıcılarının işbirliği ile ürettikleri değerlerin çok büyük bir kısmını kendilerinde toplamaktadırlar. Bu nedenle bu firmalar çok kısa bir süre içinde devletlerin bütçelerinden çok daha büyük bütçelere sahip olmuşlardır. Bu durum esasen kamu ekonomi bilimi alanına girmektedir. Öyle ise söylenebilir ki kooperatifçilik eylemi kamu ekonomi disiplinin önemli bir boyutunu teşkil etmektedir.

Birliğin üretimden tüketime uzanan yapısal işleyişine kamu ekonomisi perspektifinden bakılacak olursa burada esas dikkat çeken nokta, sistem dâhilinde her bir süreçte oluşan artı değerler üreticilerin sahip olduğu organizasyon dâhilinde kalmasıdır. Böylelikle tek bir çatı altında ortaya çıkan bu katma değerler kayıt altına

alınmakta ve kolay denetlenebilmektedir. Böylelikle ortaya çıkan katma değerler ağırlıklı olarak kırsal alan ve kamu maliyesince paylaşılmaktadır.

Üretim konusunun önemli bir kısmını teşkil eden Birliğin alım miktarları, vesayet dönemi ve özerkleşme dönemlerinde farklılıklar göstermiştir. Devletin alım politikalarını belirleyici etkisi nedeniyle bu dönemlerde alımların 30.000 tonlara çıktığı dönemler olmuştur. Devletin destekleme alımları çerçevesinde Birliğe yaptırmış olduğu alım miktarı iç piyasa tüketim değerlerinin çok üstünde oluşmuştur. Bunun yanında, ambalajlı satışlar üzerindeki döviz kuru baskısı ve gümrük tarifeleri nedeniyle satışların büyük bir oranının katma değeri düşük olan dökme satışlar ile yapılmasını zorunlu kılmaktaydı.

Özerkleşmenin gerçekleştirildiği 2000 yılından sonra Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, etkin pazarlama stratejileri ve ürün alım politikaları ile daha çok tüketici odaklı olup yüksek katma değerde satılabilecek ürünü ortaklarından almakta ve bu ürünleri markalı ve ambalajlı bir şekilde satarak oluşan artı değerleri yurt içinde bırakmaktadır. Tablo 19'da Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliğinin son beş yıllık ürün alımları miktar ve tutar bazında ortaya konmuştur.

Tablo 19: Son Beş Yıllık Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Zeytinyağı Alım Tablosu

Yıl	Miktar (Kg)	Tutar (TL)
2012	8.228.352	44.653.972
2011	6.214.558	29.009.401
2010	8.388.187	34.256.662
2009	8.719.008	34.206.942
2008	2.823.966	13.915.517
Toplam	**34.374.071**	**156.042.494**

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2011/2012 Faaliyet Raporu

Tablo 19'da görüleceği üzere; 2007 yılında bölgede yaşanan kuraklık, zeytinyağı rekoltesini etkilemiş ve Birliğin alım miktarını önemli ölçüde azaltmıştır. Daha sonraki yıllarda kuraklık etkisi geçmiş, ortaklardan taahhüt edilen ürün miktarı karşılığında son beş yılda toplam 34.374 ton ürün alımı gerçekleştirilmiş ve bunun karşılığında kırsal alana yaklaşık olarak 157 milyon TL'lik kaynak aktarımı Birlik tarafından yapılmıştır.

Zeytinde ise tüketici talepleri doğrultusunda ambalaj ve ürün çeşitlenmesine gidilerek sektörler ve dolayısıyla ulusal ekonomi için daha fazla katma değer üretme çabaları devam etmektedir.

Tablo 20: Son Beş Yıllık Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Zeytin Alım Tablosu

İş Yılları	Miktar (Kg)	Tutar (TL)
2012	970.558	2.054.749
2011	1.117.955	2.763.287
2010	1.066.761	1.694.861
2009	1.426.578	2.505.710
2008	216.842	380.133
Toplam	**4.798.694**	**9.398.740**

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2011/2012 Faaliyet Raporu

Son beş yıllık zeytin alımlarına bakıldığında Birlik olarak 4.798.694 kg dane zeytin alınarak karşılığında kırsal alana 9.398.740 TL'lik kaynak aktarımı gerçekleştirilmiştir.

Tablo 21: Ege Bölgesi Dane Zeytin Üretim Miktarındaki Birlik Payı

Yıl	Bölge Z.Yağı Rekoltesi (Ton)	Zeytinden Z.Yağı Eldesi(1/5)	Dane Zeytin Miktarı (Ton)	Kooperatiflerin Dane Zeytin işleme Miktarı (Ton)	Toplam Zeytin Miktarındaki Birlik Payı (%)
2012	105.093	5	525.465	84.572	16
2011	113.188	5	565.940	85.763	15
2010	100.084	5	500.420	70.728	14
2009	114.626	5	573.130	64.497	12
2008	40.606	5	203.030	23.978	12

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2011/2012 Faaliyet Raporu

Birliğe bağlı kooperatiflerin Ege Bölgesindeki dane zeytin rekolte miktarına karşılık son yıllarda teknolojik yenileme yatırımları sayesinde üretim kapasitesi ve verimlilik artmış bunun sonucunda Bölge rekoltesinin yaklaşık yüzde 16'sı Birliğe bağlı kooperatif tesislerinde işlenmiştir. Bu durum esasında kooperatif işletmelere güvenin giderek arttığının göstergesidir.

Tablo 22: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatifleri Üretim Verileri

Yıl	Kooperatiflerin Dane Zeytin işleme Miktarı (Ton)	Elde Edilen Zeytinyağı (Ton)	Toplam Zeytin Miktarındaki Zeytinyağı Oranı	Elde Edilen Prina (Ton)
2012	84.572	17.007	0,20	45.838
2011	85.763	16.295	0,19	41.361
2010	70.728	14.505	0,21	31.983
2009	64.497	13.833	0,21	29.068
2008	23.978	4.259	0,18	10.565
Toplam	**329.538**	**65.899**	**0,20**	**158.815**

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2011/2012 Faaliyet Raporu

Tablo 22'de, Birliğe bağlı kooperatiflerin son beş yıllık üretim verileri incelendiğinde, 329.538 ton dane zeytin işleme tabi tutularak 65.899 ton zeytinyağı

elde edilmiş ve bunun karşılığında 158.815 ton biyo kütle yakıt sınıfından olan ve yenilenebilir enerjilerden sayılan prina ürünü elde edilmiştir.

Tablo 23: Son Beş Yıllık Tariş Zeytinyağı A.Ş. Rafinasyon ve Dolum Bilgileri

Yıl	Rafineri Ham Yağ Üretimi	Dolum
2012	14.662.367	6.851.688
2011	16.433.074	7.952.076
2010	12.207.219	7.480.037
2009	11.399.033	6.696.226
2008	5.776.912	7.560.700

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2011/2012 Faaliyet Raporu

2. Yurtiçi Zeytin ve Zeytinyağı Piyasasına Olan Katkılar

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatifleri ortaklarından aldıkları ürünleri Birlik vasıtası ile iç ve dış piyasaya satmaktadır. İç piyasa satışları ise Birliğe bağlı ortaklık olan Tariş Zeytin A.Ş. üzerinden yürütülmektedir. Birlik, üretim tesislerinde işlenip ambalajlanan sızma, riviera ve rafine zeytinyağı ürünlerini pazarlama satış şirketine satmakta bu şirket ise Birlikten satın almış olduğu ürünleri iç piyasaya ulaştırmaktadır. Tablo 24, Birliğin son beş yıllık zeytin ve zeytinyağı satış rakamlarını göstermektedir.

Tablo 24: Birlik İç Satışları

Yıl	Zeytinyağı		Zeytin	
	Miktar (Ton)	Tutar (TL)	Miktar (Ton)	Tutar (TL)
2012	6.753	46.340.109	763	3.988.605
2011	8.053	52.824.628	917	3.812.888
2010	5.841	38.129.807	524	2.122.464
2009	6.740	41.691.899	309	1.118.465
2008	7.247	46.810.378	219	633.493

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2011/2012 Faaliyet Raporu

Birlik, Tariş Zeytinyağı markası ile 2012 yılı verilerine göre pazarda ciro bazında yüzde 18'lik bir değer ile ikinci büyük paya sahiptir. Birliğin yüksek alım gücü ve alım yaptığı ürünleri iç piyasada değerlendirebilme kabiliyeti, zeytin ve zeytinyağı piyasasının hacmini büyütmek anlamında önemli katkıları vardır.

3. İhracat Boyutundaki Katkılar

Dünyada zeytinyağı tüketiminin artması ile beraber, zeytinyağı sektörü de giderek büyümektedir. Dünya'da yayılan sağlıklı yaşama ihtiyacı ve doğal beslenme trendi zeytinyağı tüketimin desteklemektedir. Tüketiciler zeytinyağının kalitesi ile ilgili günden güne daha bilinçli hale gelmektedir. Bu gelişmeler Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği tarafından değerlendirilerek Türkiye'nin dökme zeytinyağı ağırlıklı ihracatının

ambalajlı zeytinyağı ihracatına döndürülerek daha fazla katma değer yaratacak bir ticarete dönüştürme çabaları 2001 yılında başlamıştır.

Tablo 25: Yıllara Göre Türkiye'nin Zeytinyağı İhracat Rakamları

Sezon	Ambalaj Şekli	Miktar (Kg)	Değer (U$)	Ort. Fiyat
2001/2002	Dökme	12.391.660	$21.764.566	$1,76
	Varilli	6.007.452	$10.316.739	$1,72
	Kutulu	6.767.438	$13.692.962	$2,02
	Toplam	25.166.550	$45.774.267	$1,82
2002/2003	Dökme	52.226.771	$109.894.903	$2,10
	Varilli	9.671.985	$20.003.163	$2,07
	Kutulu	12.356.750	$27.428.954	$2,22
	Toplam	74.255.506	$157.327.020	$2,12
2003/2004	Dökme	26.293.898	$69.594.034	$2,65
	Varilli	5.588.260	$15.522.277	$2,78
	Kutulu	14.152.254	$40.533.518	$2,86
	Toplam	46.034.412	$125.649.829	$2,73
2004/2005	Dökme	61.271.218	$195.399.491	$3,19
	Varilli	9.360.247	$30.648.022	$3,27
	Kutulu	21.596.527	$70.557.622	$3,27
	Toplam	92.227.992	$296.605.135	$3,22
2005/2006	Dökme	26.295.413	$108.708.212	$4,13
	Varilli	9.949.153	$43.655.309	$4,39
	Kutulu	11.324.486	$50.579.567	$4,47
	Toplam	47.569.052	$202.943.088	$4,27
2006/2007	Dökme	17.299.845	$55.151.793	$3,19
	Varilli	9.599.615	$31.378.273	$3,27
	Kutulu	15.468.736	$58.916.251	$3,81
	Toplam	42.368.196	$145.446.317	$3,43
2007/2008	Dökme	2.193.869	$8.080.035	$3,68
	Varilli	2.844.836	$11.443.478	$4,02
	Kutulu	12.267.724	$58.350.042	$4,76
	Toplam	17.306.429	$77.873.555	$4,50
2008/2009	Dökme	12.570.643	$48.623.043	$3,87
	Varilli	3.042.898	$9.243.773	$3,04
	Kutulu	8.129.741	$22.265.481	$2,74
	Toplam	23.743.282	$80.132.297	$3,37
2009/2010	Dökme	6.005.492	$16.409.544	$2,73
	Varilli	2.035.087	$6.416.666	$3,15
	Kutulu	10.618.374	$41.726.967	$3,93
	Toplam	18.658.953	$64.553.177	$3,46
2010/2011	Dökme	1.719.498	$5.406.667	$3,14
	Varilli	3.586.699	$9.431.861	$2,63
	Kutulu	13.131.155	$51.899.982	$3,95
	Toplam	18.437.352	$66.738.510	$3,62

Kaynak: Ege İhracatçı Birlikleri

2001 yılında itibaren o tarihe kadar Türk Zeytinyağı sektöründe görülmemiş çeşitlilikte ambalaj tipleri ve etiket tasarımları ile Türk zeytinyağı ihracatına yeni ve katma değerli bir boyut kazandırmıştır.

Tablo 25'de de görülebileceği gibi 2001/2002 sezonunda 6.700 tonlarda görülen ihracat rakamları sonraki üç sezon boyunca sırasıyla 12.000, 14.000 ve 21.000 tonlara ulaşmıştır. Dünyada zeytinyağı fiyatlarını belirleyen ülkeler İspanya (üretim 1.250 bin ton) ve İtalya'nın (450 bin ton) çeşitli sezonlardaki avantajlı durumlarına göre Türkiye ihracat rakamları da dalgalanmakla birlikte kutulu ihracat rakamının 2001/2002 sezonundaki seviyelere bir daha gerilemediği geçtiğimiz 10 yıl boyunca gözlenmiştir. Aynı tabloda, Tariş Zeytinyağı Birliğinin ambalajlı ihracatın arttırılması yönünde uyguladığı politikalar, zeytinyağının dökme ve varilli ihracatında yarattığı değer ile ambalajlı ihracatta dönüştüğü katma değerin artışını sağlamıştır.

Tablo 26: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2003-2007 Yılları Arası Zeytinyağı İhracat Rakamları

Yıl	Miktar (Kg)	Tutar (FOB $)	Tutar (TL)
2007	6.445.037	19.549.131	27.184.021
2006	1.248.700	5.836.395	7.724.506
2005	9.115.092	27.849.538	36.357.781
2004	6.290.390	16.823.213	23.757.271
2003	13.842.838	27.553.151	42.655.250

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2007/2008 Faaliyet Raporu

2007 den itibaren zeytinyağı dünya fiyatlarında yaşanan büyük düşüş ihracat rakamlarını aşağıya çekmiş hatta 2010'dan 2012 yılının sonuna kadar dökme zeytinyağı ihracatı gerçekleştirilmemiştir. Birliğin yurt dışı satış politikası bağlı ortaklığı olan Tariş Zeytin A.Ş. üzerinden ambalajlı olarak gerçekleşmektedir.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, 2007 yılı faaliyetlerinde, "Genel Zeytinyağı İhracatı" kategorisinde, sektörde en yüksek ihracatı gerçekleştirerek, ihracat birincisi olmuştur. Birlik ayrıca, 2006 yılında gerçekleştirdiği ihracat ile Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın Zeytinyağı Sanayi Meslek Grubunda en yüksek ihracatı gerçekleştiren firmalar arasında 4 derecede başarı ödülünü kazanmıştır. Birlik, aynı yıl Ege Bölgesi Sanayi Odasınca "Son 10 Yıldır Aralıksız Olarak Gerçekleştirdiği İhracatla Bölge Ekonomisine Sağladığı Katkılar nedeniyle Başarı Belgesi almaya hak kazanmıştır. Tablo 25'de ortaya konan İhracatçı Birliklerinin Zeytinyağı ihracat miktarlarına bakıldığında 2008 yılında sektörde yurt dışı zeytinyağı fiyatlarındaki sert düşüşlerle

bağlantılı yaklaşık olarak yüzde 60 üzerinde bir gerileme görülmektedir. Bu durumla ilişkili olarak Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliğinin ihracat rakamları da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Birlik bu noktada kendini ve üreticiyi korumak amacıyla dış piyasadan iç piyasaya odaklanmıştır. Bunun yanında, 2001-2011 arası on yıllık dönemde Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği tarafından ülke ekonomisine 160.000.000 $ döviz girdisi sağlamıştır.

Birliğin yurtdışı satış politikasını ağırlıklı olarak ambalajlı ürünler üzerinden yürütmesinin nedenlerinden biri, Türkiye zeytinyağı sektörünün yurt dışında oluşan fiyatlara aşırı duyarlı olmasıyla ilgilidir. Dünyanın en önemli zeytinyağı üretici ülkesi olan İspanya'da fiyat değişiklikleri ülkemizi ihracatını da etkilemektedir. Bu nedenle son yıllarda İspanyol zeytinyağı sektöründeki gelişmeleri Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği yakından takip etmektedir.

İspanyanın üretim ölçeğinin büyük olması ve özellikle bu ülkede pazarlama ile uğraşan tüccarların kartelleşmesi, en büyük zeytinyağı üreticisi olan İspanyada ürün fiyatlarının hızla düşmesine neden olmuştur. Bu durumu çözmek adına Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği İspanya Kooperatifler Federasyonu, oleastapa kooperatifi ve Hein Üniversitesini Türkiye ye davet etmiş, gerçekleştirilen sempozyumda ise ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiride iki ülkenin Zeytinyağı Kooperatiflerinin işbirliği yapmasına karar verilmiştir.

2001 yılına kadar sınırlı ambalaj üretimi ile gerçekleşen ihracat faaliyetleri, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliğinin özerkleşmeden sonra gerçekleştirdiği yenilikçi çalışmalar ile sektörde yer alan diğer firmalar tarafından takip edilmiş, aynı ve benzer ürünlerin ambalajlar ve farklılaştırma uygulamaları kullanılarak daha yüksek katma değer yaratan ürünlerin ihraç edilmesinin yolu açılmıştır. Dolayısıyla, Tariş Zeytinyağı Birliği gıda sektörüne katkısı ile sektörü büyümesini sağlamış bunun yanında sektörün ihracat potansiyelini de olumlu etkilemiştir. Tüm bunların sonucunda ulusal ekonomiye katkı sağlanmış ve aynı zamanda üreticinin ürettiği üründen daha yüksek fayda sağlamasına imkân yaratılmıştır. Bir diğer ifadeyle ihracatın artmasına katkı sağlamak kendi sektöründe ve bağlantılı diğer sektörlerde (üretim, ambalajlama, cam sanayi, mağazacılık, girişimcilik vb.) zincirleme fayda etkileşimi yaratmıştır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, 2001 yılında oluşturduğu bu ürün ve ambalaj çeşitliliği ve tasarım başarısını dünya çapında yaymak ve markalaşmak

üzere yurtdışında Franchise* yapısında butik mağazacılık girişimlerine başlamıştır. ABD, Kanada, Almanya gibi ülkelerde açılan Ta-Ze mağazalarında kooperatif ve Egeli misyonunu öne çıkararak çok çeşitli, zeytinyağı, zeytin ve yan ürünlerin satışına başlamıştır. Yatırımcı kararlarıyla kapanan bazı mağazalar yerine başarılı olunan Kanada gibi ülkelerde mağaza sayısını arttırma yoluna gidilmiştir. Birliğin, 2012 yılı itibari ile Kanada'da 3 TA-ZE mağazası bulunmaktadır. Bunun yanında Uzakdoğu'ya genişlemeye karar verilmesiyle dış ticaretin stratejik noktalarından kabul edilen Singapur da mağazalaşmaya gidilmiştir.

Bu mağazalarda satılan Tariş ürünleri, zeytin, zeytinyağı ve Türk kültürünü benimsemiş, donanımlı satış ekibi tarafından, mağazaya gelen tüm yabancı müşterilere anlatılmakta, dışarıda düzenlenen satış ve pazarlama aktiviteleri, reklamlar, tadım aktiviteleri, yemek aktiviteleri ile daha geniş yabancı kitlelere duyurulmaktadır.

Birliğin ihracat stratejisinin bir diğer ayağı da dünyanın çeşitli noktalarındaki prestij noktalarında Tariş markası ile yer almak olmuştur. Tariş Zeytinyağı 2010 yılında üst gelir düzeyine yönelik ev eşyaları ve gurme alanında ABD ve Kanada'daki 450'den fazla mağazasının yanı sıra internet ve katalog ile de hizmet veren Williams-Sonoma'da ve Ortadoğu pazarında Kuveyt ve Dubai'de açılan mağazalarında TA-ZE markalı sabunlar satışa sunulmuştur. Tüm bu çalışmalar yurtdışındaki TA-ZE mağazalarında da çok büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. 2012 yılında ise Bellolio özel üretim zeytinyağı ile Wiliiams Sonoma'ya giren ilk Türk Zeytinyağı olmuştur. Eş zamanlı olarak Finlandiya'nın en büyük mağaza zinciri olan ve moda, eğlence, ev ve elektronik üzerine 250 farklı markadan 17.000 çeşit ürünü bünyesinde barındıran Stockmann mağazalarında zeytin ezmeleri, badem dolgulu, domates dolgulu, biber dolgulu zeytin, tuzda kapari, gün kurusu domates, kırmızı şarap sirkesi ile rafa çıkmıştır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği'nin kendi çabaları ile ambalajlı ürünler ile dünya pazarlarına girerken bazı açılardan çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Dünyada zeytinyağı pazarı gerek üretim gerekse kaliteli marka imajı, ağırlıklı olarak AB ülkelerinin hâkimiyetindedir. Özellikle ihracat noktasında rekabet edilebilir ve istikrarlı fiyatlara ulaşmanın yolu üreticiyi desteklemekten geçmektedir. AB ülkelerinde üreticiler AB fonlarından nerede ise ürettikleri ürünün bedeli kadar yardım almaktadır. Ülkemizde ise kg başına 0,50 Krş dışında herhangi bir kayda

---

* Franchising, sözleşmeye dayalı, direkt bütünleşmiş bir pazarlama sistemidir. Bu sistemde markanın imtiyaz hakkı sahibi, belirli süre, koşul ve sınırları kapsayan anlaşmayla bağımsız yatırımcılara sistemini ve markasını kullandırır.

değer yardım bulunmamaktadır. Bu duruma ek olarak girdi maliyetlerinin ülkemizde AB ülkelerine göre daha yüksek olması Türk üreticisini zor duruma sokmaktadır. Özellikle mazot ve gübre maliyetleri üreticiler için önemli bir dezavantajdır. AB ülkelerinde ayrıca örgütlü çiftçi yapısı tarım alanlarından daha fazla verim almayı mümkün kılmaktadır. Örgütlü yapının ağırlığını üretici kooperatifleri oluşturmaktadır. AB mevzuatı gereği üretici zor duruma düştüğünde özel depolama yardımı gibi birçok destek devreye girmekte bu yardımlardan faydalanmanın yolu ise örgütlü yapının lobi faaliyetleri ile belli olmaktadır.

Bunun yanında Avrupa Birliği'nin Türk zeytinyağına yüksek oranda vergi uygulaması, zeytinyağı Gümrük Birliği kapsamına girmediğinden ve topluluk üreticilerini korumak adına çok yüksek oranda vergi alınmasına neden olmaktadır. Bu da Türk zeytinyağı üreticisini İtalya, İspanya ve Yunanistan üreticisi karşısında fiyat rekabetinde zor durumda bırakmaktadır. Bu nedenle Türk zeytinyağının pazar payı Avrupa'da çok düşüktür AB'de yaşayan Türk nüfusu veya AB pazarlarının yakınlığı nedeniyle ortaya çıkan navlun avantajlarından faydalanılamamaktadır. Türk Zeytinyağının AB'ye ihracatında çok yüksek potansiyel bulunmasına rağmen maalesef çıkan vergi engeli nedeniyle ihracata arzu edilen katkıyı sağlayamamaktadır. Vergisel dezavantajın ortadan kalkması Türk zeytinyağının AB gibi gelir seviyesi yüksek bölgelere zeytinyağı ihracat potansiyelini arttıracağı gibi hem Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, hem de tüm sektör için döviz girdisini de yükseltecektir.

Gümrük Birliği anlaşması yapılırken zeytinyağı ürününün anlaşma dışında tutulması sonucu diğer gıda ürünlerinde anlaşma gereği vergi uygulanmazken zeytinyağında uygulanan vergi GTİP (Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu): 1509 - Zeytinyağı ve Türevleri sektörü, uygulanan vergi: 112,05 EUR / 100 kg'dır[320].

Zeytinyağı ihracatı ile ilgili bir başka konu ise son yıllarda yaşanan Dahilde İşleme Rejimi (DİR) konusudur. Dâhilde İşleme Rejimi İhraç ürünleri üretmek amacı ile gerekli olan hammaddelerin devlete ihracat taahhüdü verilmek kaydı ile yurtdışından ithal edilmesidir. Bu ithalatta vergisel bazı muafiyetlerde söz konusudur. Pratikte bu uygulamanın ortaya çıkmasının sebebi üretim yapılmasının istendiği dönemde ülkede gerekli hammaddenin bulunmamasıdır. Günümüzde Türkiye'de DİR konusu bazı tüccar kesimler tarafından sık sık gündeme getirilmekte, gerekçe olarak ise, mevcut pazarların kaybedilmemesi gösterilmektedir.

---

320 European Commission, Taxation and Customs Union, http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/customs_duties/index_en.htm, (10.10.2012).

Burada asıl konu yurtdışı fiyatların uzun süre çok düşük seyretmesi ve ülkemizde ise fiyatların bu yurtdışı fiyatlara göre nispeten daha yüksek olması nedeni ile tüccarın rekabet edemediğini iddia etmesidir. Mevcut koşullar altında DİR'in çıkması üreticiyi ürünlerini ucuza satmadığı için cezalandırma amacı taşımaktadır. Üretici ise mazot ve gübre gibi son derece pahalı girdiler ile mücadele ederken birde ürünün elde kalması üretimden vazgeçmesine neden olabilir. Bu da sektörü tümden zora sokacak bir durumdur. Uzun vadede başarı için pazarlama odaklı ve değer yaratır şekilde bir strateji izlenmeli ve tüm sektörün menfaatleri gözetilmelidir.

Ülkemizin 600.000 ton üretim hedefinden sapmaması için ithalat gibi çözümler yerine marka yaratma ve tanıtım üzerine odaklanmalıdır. Çünkü reel üretim olmadan, tüccarın kar etmesi sektöre ve ülkemize bir şey kazandırmayacaktır. Örnek vermek gerekir ise dünya zeytin üretiminin yüzde 0.2'sinin dahi gerçekleştirmeyen ABD, Kaliforniya'da ki az sayıda zeytin üreticisinin menfaati için gıda tebliğini zorlaştırıcı önlemler almak istemekte, ithalatı zorlaştırmaktadır.

4. Vergisel Katkılar

Kalkınma sürecinin en iyi şekilde gerçekleştirilmesi, kalkınmanın finansmanı konusu ile doğrudan ilişkilidir. 1980'lerden sonra küreselleşmenin hız kazanması neo-liberal politikalar, özelleştirmeler ile devletler küçülmüş, kalkınma süreci daha çok özel girişimler, sivil toplum ve uluslararası kuruluşlar çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır. Ancak özellikle 2007 yılında ABD'de başlayan ve tüm dünya geneline sıçrayan finansal kriz, ABD'de devletin ekonomik sisteme müdahalesi ile sonuçlanmış ve bununla beraber dünya genelinde devletin ekonomiye müdahaleleri tekrar tartışılmaya başlanmıştır.

Devletin kalkınmadaki sürecindeki ağırlığının ne kadar olması gerektiği tüm dönemlerde tartışılmıştır. Bu tartışmalar ise çoğunlukla kalkınmanın ne şekilde yönetileceği ve nasıl finanse edileceği çerçevesinde olmuştur. Günümüzde küreselleşme ve neo-liberal politikaların etkileri ile kalkınmanın yönetilmesi ve finansmanında ulus devletler haricinde, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarının payları artmıştır.

Tüm bu gelişmelere karşın kalkınmanın finanse edilmesinde en önemli araç halen vergi gelirleridir. Toplumda vergi bilincinin artması, etkin vergi sisteminin kurgulanması ve işlemesi, ekonomik yapıda kurumsallaşmanın artması, etkin

denetim faaliyetleri ile kayıt dışılığın azaltılması gibi konular vergi gelirlerinin sürdürebilirliğini sağlayacağı gibi, haksız rekabeti de önleyecektir. Tüm bunların gerçekleşmesi esasında kırsaldan başlayarak kalkınmanın dengeli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacak ve bölgesel kalkınmışlık farklarını azaltacaktır.

Kalkınma sürecinin önündeki en büyük engellerden biri kayıt dışı ekonomidir. ATO'nun 2007 yılında yayınladığı rapora göre ülkemizde kayıt dışı ekonomi, Milli Gelir'in %30'u düzeyindedir. Devletin kayıt dışılıktan dolayı 2007 yılı için uğradığı vergi, sigorta primi, Bağkur ve işsizlik sigortası primi kaybı yaklaşık 51 Milyar TL'dir. Bu kayıpların azaltılabilmesinin ve kamu gelirlerinin düzenli bir şekilde elde edilmesinin yollarından biri vergi ahlakının, yani vergiye gönüllü uyumun arttırılmasıdır[321]. Bunun yanında Türkiye'de tarım sektörü kayıt dışı ekonominin en yoğun olduğu sektördür. Bunun çeşitli nedenleri olmakla berber öne çıkan sebepler daha çok kırsal alandaki vergi ahlakı düzeyi, düşük gelirli çiftçilerin vergiden kaçınmaları ve kurumsallaşmanın yeterince yoğun olmaması olarak sıralanabilir.

Kırsal alanda üretici örgütlenmeleri olan kooperatifleri kayıt dışı ekonominin önlenmesi için önemli araçlar olarak görülmektedir. Birleşmiş Milletler kooperatiflerin kalkınmadaki yerinin büyüklüğüne atıf yaparak 2012 yılını Dünya Kooperatifler Yılı olarak ilan etmiş ve ulusal hükümetlere kooperatiflerin teşvik edilerek yaygınlaştırılması konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.

Kooperatifçiliğin özünde yer alan dayanışma ve işbirliğinin, spekülasyonu ve çıkarcılığı önlemekte, bulundukları bölgede sosyal sermayeyi geliştirmekte, toplumsal bilinci arttırmaktadır. Kırsal alanda faaliyet gösteren kooperatifler genellikle dar gelirli üreticilerin dayanışmaları ile oluşturdukları bütünleşik bir ekonomik güç olarak nitelenebilir. Kırsaldaki ekonomik etkinlikleri zayıf bireylerin ekonomik sisteme etkin bir şekilde katılarak katma değer oluşturmasının en kolay yolu kooperatifçilik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bununla beraber kooperatif örgütlenmelerin, ulusal sermayeyi kuvvetlendirecek katma değer oluşturması kooperatiflerin oluşturacağı üst örgütler yani Birlikler vasıtası ile sağlanacaktır. Kayıt dışı ekonominin en yüksek olduğu tarım kesiminde, kayıt dışı eğilimi yüksek dar gelirli üreticilerin kayıt altına alınması üretici örgütlenmeleriyle gerçekleşebilir.

Bu nedenle yukarıda ki iddiayı desteklemek ve matematiksel olarak da daha net ortaya koyabilmek amacıyla Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği özelinde yapılan ve Yeniden Yapılandırma sürecini kapsayan, 2001 – 2011 yılları arasındaki 10 yıllık

---

321 Mehmet Tosuner ve İhsan Cemil Demir, "Ege Bölgesi'nin Vergi Ahlak Düzeyi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2008, s. 371. (ss. 355-373)

sürede Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, bağlı kooperatifleri ve iştiraklerinin kamuya aktardığı kaynak tutarı tespit edilmiştir. Daha sonra bahsi geçen zaman dilimi aralığında kamu maliyesine aktarılan kaynak tutarı, Türk Lirasının satın alma gücünü endekslemek amacıyla toptan eşya fiyat endeksi ile düzeltilmiştir. (Tablo 27)

Tablo 27: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, Kooperatifleri ve Bağlı Ortaklıklarının Kamu Finansmanına Katkısı

Yıllar	Birlik	Kooperatifler	Bağlı Ortaklıklar	Genel Toplam
2001	2.461.398,41	1.805.714,81	699.126,27	4.966.239,49
2002	1.703.829,68	3.672.893,83	2.465.724,07	7.842.447,58
2003	2.306.574,86	4.500.530,32	2.435.323,55	9.242.428,73
2004	2.561.729,65	3.001.061,45	2.936.506,86	8.499.297,95
2005	2.566.303,40	4.698.017,36	2.814.477,89	10.078.798,65
2006	2.706.566,03	4.153.679,69	2.881.626,64	9.741.872,36
2007	3.095.577,92	2.906.289,22	2.910.861,61	8.912.728,75
2008	2.858.308,00	2.486.647,18	2.824.719,14	8.169.674,31
2009	1.874.550,93	3.250.543,52	3.288.802,34	8.413.896,79
2010	2.048.154,75	2.852.340,91	3.707.038,28	8.607.533,94
2011	2.129.264,10	2.385.850,91	4.109.657,32	8.624.772,32
Toplam	26.312.257,72	35.713.569,20	31.073.863,95	93.099.690,88

Kaynak: Ferhat İzgeren, Mustafa Yimez, Hakkı Çetin, "Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2001-2011 Dönemi Kamu Finansmanına Yapılan Katkılar Projesi", Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Kayıtları, 2011

2011 yılı sonu itibariyle Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, kooperatifleri ve iştiraklerinin kamu finansmanına aktardığı kaynak tutarı 93.099.690,88 TL olarak tespit edilmiştir. Kamu finansmanına aktarılan kaynak tutarı, Kurumlar Vergisi, Gelir Vergisi, Katma Değer Vergisi, Sosyal Güvenlik Primleri, Damga Vergisi ve Fon Paylarından oluşmaktadır. Grafik 3'de görüleceği üzere kooperatifler ve Birlik için kurumlar vergisi muafiyeti nedeniyle, kurumlar vergisinin toplam paydaki oranı düşüktür. Kurumlar vergisi Birlik bünyesinde bağlı ortaklıklar ve iştirakler boyutunda oluşmuştur. Burada esas dikkat çeken paylar gelir vergisi, sosyal güvenlik primleri ve katma değer vergisidir. Gelir vergisi payı, kooperatiflerin ve Birliğin personel ücret ödemelerinden yapılan stopaj kesintileri ile kooperatiflerin ortak üreticilerden ürün alımları sırasında kesilen %2'lik stopaj kesintilerinin toplamıdır. Özellikle kayıtdışı ekonominin yüksek olduğu tarım kesiminde, üreticilerin örgütlenerek kurumsal bir

kimlik oluşturdukları bir yapıda, ürün teslimi sırasında ortaya çıkan gelir vergisi kesintisi, üreticilerin bireysel olarak tüccara ürün teslimi sırasında alıcının kesmiş olduğu müstahsil fişi ile kayıt alma işleminden çok daha güvenli ve garanti bir işlemdir. Burada esas ayrıştırıcı unsur denetim konusu ile ilgilidir. Kurumsal bir yapı olan kooperatif işletmelerinde gerçekleşen ürün teslimatı denetim açısından kolay bir süreçtir. Buna karşılık müstahsil makbuzunun kesilip kesilmediği ile ilgili denetim süreci daha zordur. Denetimde yaşanan bu zorluklar tarım kesiminde kayıt dışılığın yüksek olmasının nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle tarım kesiminde üretici örgütlerinin vergi tahsilinin güvenliği açısından çok önemli olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Grafik 3: Birliğin Kamu Finansmanına Katkısının Vergi Türlerine Göre Dağılımı

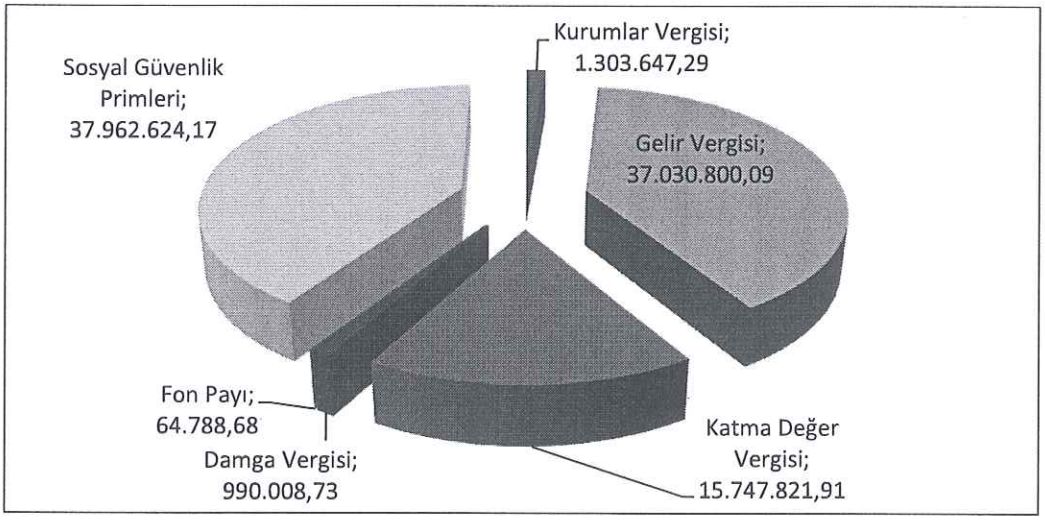

Kaynak: İzgeren ve diğerleri.

Burada tespit edilen bir başka çarpıcı nokta ise Grafik 4'de görüleceği üzere Birlik ve Birliğin iştirakleri olmadan, yalnızca kooperatiflerin sağladığı kaynak tutarının, yukarıdaki kamu maliyesine aktarılan toplam kaynak tutarının yarısından daha az olmasıdır. Bu şunu göstermektedir; Birliğin tüm kooperatifleri tek bir çatı altında toplaması, kooperatiflerin gerek üretim gerekse de üretime bağlı sermaye güçlerinin en verimli şekilde yönetilmesini sağlamaktadır. Kooperatif üst örgütlenmeleri, ekonomik anlamda güçlü şirketlerin yaratılmasına ve buna bağlı olarak ta üretici kooperatiflerin ürünlerinin en iyi şekilde değerlenmesini sağlamaktadır. Bu sayede üretimden başlayarak, tüketiciye kadar giden tüm ekonomik faaliyetler, katma değer yaratılarak kayıt altına alınmaktadır. Bu durum grafik 3'de katma değer vergisinin toplam ödenen tutar içindeki en büyük paylardan

biri olarak kendini göstermektedir. Böylece kamunun ihtiyaç duyduğu kaynağa ciddi şekilde katkıda bulunmaktadır.

Kayıtdışılık sorunun sıklıkla Maliye Bakanları ve Ekonomiden Sorumlu Bakanlar tarafından da ifade edilmekte olan tarım sektöründe kooperatifler ve onların üst çatı kuruluşu olan Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde de yapılan her iş ve işlem alınan veya satılan her bir gram ürünün kayıt altına alınması ve buradan oluşan verginin kamu maliyesine aktarılmasının önemi tekrar anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda kooperatiflerin kırsal alandaki sayıları ve verimliliğinin artması ile Türkiye'nin en geniş sektörü olan tarımdaki kayıtdışılık sorunu azalacaktır.

Grafik 4: Kamu Finansmanına Aktarılan Kaynak Tutarının Birlik ve Kooperatif Dağılımı

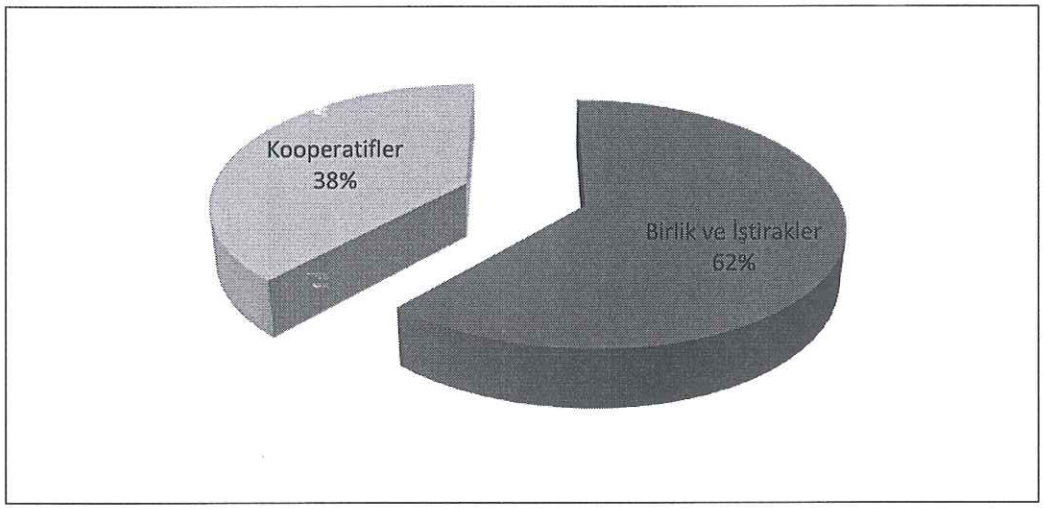

Kaynak: İzgeren ve diğerleri

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Müsteşarının başkanlık yaptığı, 23 Mart 2012 tarihinde, 14 Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin katılımıyla İzmir'de gerçekleşen Tarım Satış Kooperatifleri Değerlendirme Toplantısı'nda Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği'nin son 10 yılda kamu finansmanına yaptığı katkı ortaya konulmuştur. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği'nin yapmış olduğu bu çalışma, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı yetkilileri ve diğer birlik yöneticilerinin de ilgisini çekmiş, Bakanlık bu çalışmayı referans alarak Türkiye'de ki tüm Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine aynı çalışmayı yapmaları için resmi talepte bulunmuştur.

5. Teknoloji ve İnovasyon Boyutundaki Katkılar

Teknolojinin ilerlemesi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerindeki artış bunun yanında artı değer üretmeyi zorlayan inovasyon yaklaşımı günümüzde kırsal ve

ulusal kalkınmayı doğrudan etkileyen kavramlardır. Kalkınmanın sadece niceliksel bir gelişim olmaması niteliksel boyutunun olması ve bu boyutu içerisinde araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile bağlantılı teknoloji gelişimi de barındırmaktadır. Bu nedenle belirli bir alanda, örneğin kırsal alanda kalkınmanın sağlanmasında o bölgedeki araştırma ve geliştirme, teknoloji ve inovasyon boyutundaki gelişmeler önemlidir. Bu boyuttaki çalışmaların kırsaldaki üretici örgütlenmeleri tarafından yapılıyor olması bahsi geçen faaliyetlerin toplumsal tabana daha fazla yerleşmesi sağlamakta bununla beraber üretimin daha nitelikli ve daha az maliyetle gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca teknolojik ilerlemenin ve Ar-Ge faaliyetlerinin kırsal alandaki sosyo-kültürel yapıyı olumlu etkileri de olmaktadır. Tüm bunların yanında bu faaliyetleri yerelde yaşayan üretici örgütlenmeleri tarafından yapılıyor olması, spekülatif kar amacı güdülmemesi ve doğal yaşamın korunması ve sürdürülebilirlik konularında hassasiyetin daha fazla olmasını sağlamaktadır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, Ege Bölgesinin tamamını kapsayan bir coğrafyada zeytinyağı alımlarını ortak kooperatifleri aracılığı ile yapmaktadır. Kooperatiflerde kurulu kontinü* zeytinyağı tesislerinde zeytinin işlenmesi ile elde edilen yağlar Birliğe sevk edilmektedir. Söz konusu kontinü tesisleri 2000/2001 iş yılında 28 Kooperatifte kurulmuş olan ve toplam 2.200 ton/gün kapasiteye sahip iken 2011/2012 iş yılında, bu Kooperatiflere ilave olarak daha önce tesisi bulunmayan Akhisar Kooperatifi 2008 yılında, Aydın Kooperatifi 2006 yılında ve Foça-Bağarası Kooperatifi 2008 yılında tesis kurulması ile tesisi olan Kooperatif sayısı 31'e ulaşmış ve toplam kapasite 4.690 ton/gün'e yükselmiştir. Birlik, özellikle vesayet sürecinin sonlanması ve bu süreç ile bağlantılı olarak devletin tüm finansal desteğini çekmesi ile sürdürülebilirliğini korumak için ortağı olan Kooperatiflerindeki tesis altyapısını güçlendirmeyi temel politika olarak benimsemiştir. Ekonomik gücün tabandan tavana doğru gelişmesi gerektiği tespitini yapan Birlik özerkleşmeden sonraki dönemde Kooperatiflerin tesis kapasitesini 2 kat arttırmıştır. Modern ve yüksek kapasiteli zeytinyağı üretim tesislerinin kurulması tesislerin kurulu olduğu Ege Bölgesinin kırsal alanlarında üretim ve istihdam olanaklarını arttırmış bununla beraber tesislerin daha verimli olmasıyla kooperatifler daha fazla işletme geliri elde ederek ortak üreticilerine olan hizmet kaliteleri artmıştır.

---

* "Kontinü" kelimesi Fransızca continu'den dilimize geçmiş duraksız, kesintisiz anlamındadır. Zeytinyağı sektöründe "Kontinü Sistem" modern zeytinyağı üretim tesislerine verilen tanımlamadır. Bu tesislerde zeytin, kesintisiz ilerleyen fiziksel süreçler ile zeytinyağı, posa ve karasu olarak ayrıştırılmaktadır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, özerkleşmenin gerçekleşmesinden sonraki dönemde organizasyon boyutundaki yapılanması sürerken, altyapı yatırımlarına da devam etmiştir. Hasat edilen değerli ürünün, kalitesinin Birliğe teslim edildikten sonra da niteliklerinin korunması esas alınarak yeni ve yüksek teknolojili tesis, modern şişe dolum hattı, rafineri ünitesi, laboratuvar gibi birçok teknik alanda da reorganizasyon ve yatırıma yöneldi.

Yatırım çalışmalarının yanında Birliğin diğer birliklerle olan ortak gayrimenkullerinin yeniden değerlendirilmesi gerçekleştirilerek, bunlar üzerinde ayrışma ve sadeleşmeye gidilmiştir. Birliğe ait atıl durumdaki gayrimenkullerin değerlendirilebilmesi amacıyla da durum ve değer tespiti yapılarak, kapsamlı bir rapor hazırlandı. Özerkleşme süreciyle birlikte 2002/2003 iş yılında ana üretim faaliyetlerine ağırlık verilirken, Zeytinyağı Kombinasında bulunan yüksek maliyet içeren teneke kutu imalatına son verildi. Bunun sonucunda iş gücünden ve dolayısıyla toplam maliyetlerden tasarruf sağlanmıştır.

Alsancak Zeytinyağı Kombinasının şehrin merkezinde kalmış olması, teknolojisinin eskimiş olması ve uygun maliyetli kaynak kullanımının sağlanamaması nedenleriyle fabrikanın yenilenmesi ihtiyacı ortaya çıktı. Bu nedenlerle ve sektörün gelecekte sağlayacağı gelişmeler de dikkate alınarak, fabrikanın, 1999 yılında satın alınarak Birliğe kazandırılan 26.000 metrekarelik alana sahip Çiğli Atatürk Organize Sanayi Bölgesine taşınması planlanmıştır[322].

Plan çerçevesinde öncelikli 100 ve 150 ton/gün kapasiteli iki dizi rafine tesisin modernizasyonu ve kuruluş işlemleri 2002 yılı sonu itibariyle tamamlanmıştır. Rafine ünitesi için ham yağ ve rafine yağı tankları olarak 1.700 ton kapasiteli PLC kontrollü krom nikel tankların yatırımları gerçekleştirilmiştir. Tamamen bilgisayar teknolojisiyle donatılan "Akıllı Rafineri" olarak tanımlanan fabrika, yılda 75 bin ton ham yağ işleme kapasitesi ve iki ayrı tank çiftliği de olan tesiste tüm işlemler bilgisayar teknolojisiyle donatılmıştır. Tesis, son teknoloji yatırımı olması nedeniyle de Türkiye'de ilk ve tek Avrupa'da üç işletmeden biri olmuştur.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, Çiğli Fabrikası, dolum ve depolamaya yönelik bilgisayar kontrollü 3.500 ton kapasiteli krom-nikel çelik tank yatırımlarıyla, saatte 5000 şişe dolum kapasiteli tam otomatik şişe makinası yatırımını tamamlamasıyla birlikte tesis, 2003 yılında faaliyetlerine tam olarak başlamıştır. Gerçekleşen yatırımlar sonucu 26.000 metrekare alan üzerine kurulu 14.000 metrekaresi kapalı alan olmak üzere, 75 bin ton ham yağ işleme ve 55 bin ton dolum

322 Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, s.97.

kapasitesine sahip Türkiye'nin ve Avrupa'nın en modern zeytinyağı işletmesi ülkeye kazandırılmıştır.

İlerleyen zamanda ABD'de başlayan finansal kriz nedeniyle Türkiye'de genel olarak yatırımların durduğu 2008 yılında, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Zeytin İşleme Tesisi yatırımını gerçekleştirmiştir. Zeytin işleme tesisinin kurulmasının ardından, Kırsal Kalkınma Yatırım Programı, Tarıma Dayalı Yatırımların Desteklenmesi kapsamında yeni makina alım yatırımları gerçekleştirilmiştir.

Zeytin İşletmesi sahip olduğu TS EN ISO 9001:2008 Kalite Yönetim Sistemi, TS EN ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi ve yılda 7000 ton zeytin işleme kapasitesine sahip modern dolum hatlarıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Diğer yandan artan zeytin satış taleplerine karşılık, hammadde ihtiyacının karşılanmasına yönelik, 2011 yılında Altınova'da 1.500 ton depolama kapasiteli zeytin ön işleme tesisi yatırımı da gerçekleştirilmiştir.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, gerçekleştirdiği yatırımlarla birlikte ürün kalitesini ön plana çıkaracak çalışmalar yapmıştır. Bu kapsamda Birliğin Kalite ve AR-GE laboratuvarları, sıfır hatayla yürüttüğü çalışmalarla, Uluslararası Zeytin Konseyi'nin (UZK) "42 No'lu laboratuvarı" olmaya hak kazanmıştır. Böylece Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği'nin laboratuvarı uluslararası alanda tanınan laboratuvar unvanına sahip olmuştur.

Birlik ayrıca günümüz dünyasının vazgeçilmezi olarak kabul edilen bilgi işlem sistemleri bu süreçte de iyi analiz etmiş ve bu çerçevede kooperatif Birlik bilgi işlem entegrasyonu sağlanmıştır. Yazılım ve donanım açısından yeni yatırımlarla birlikte, çağın gerektirdiği bilgi işlem yapılanması tamamlanarak hayata geçirilmiştir. Böylece Birlik merkezi ve kırsal alanda yer alan kooperatifler arasında bilgi teknolojileri çerçevesinde bir köprü kurulmuştur. Organizasyon bünyesinde, kooperatif-ortak, kooperatif-birlik ve birlik-ortak arasında iletişim teknik altyapısı kurulmuş ve bu konuda iyileştirme çalışmalarına devam etmektedir.

6. Markalaşma Boyutundaki Katkılar

Markalaşma konusu esasen işletme ve pazarlama bilim dalını ilgilendiren bir konu olmasının yanında, ortaya çıkardığı ekonomik ve siyasi etkiler boyutunda irdelenirse kamu ekonomisine büyük katkıları olan ve bu çerçevede ise maliye bilim dalını da ilgilendiren bir konu olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde markanın kurumlar ve kurumların ürettiği ürünler için bir tanımlama ve artı değer oluşturma aracı olarak görülmesinin yanında özellikle küreselleşmenin hız kazanması, artan

iletişim teknolojileri ve sosyal medyanın etkisi ile markalar küresel anlamda büyük güçleri temsil etmektedir. Başarılı marka yönetimi gerçekleştiren şirketlerin piyasa değerleri, bugün birçok devletin yıllık milli gelirinden daha büyük oranlara ulaşmıştır. Devletler artık kendi bütçeleri ile değil, markaları vasıtası ile katma değer oluşturan büyük bütçeli ulusal ve aynı zamanda uluslararası kuruluşları ile dünya ekonomisini kendi çıkarlarına göre yönetmektedirler.

Günümüzde markanın tüm kurumlar ve devletler için bu derece önemli olması kırsal alanın ve ulusal kalkınmanın sağlanması açısından da önemlidir. Bu noktada öne çıkan ve konumuz ile ilgili olan boyutu üretici örgütlenmelerinin markalaşma konusudur. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Türkiye'de tarımsal ürünlerin markalaşması konusunda önemli yer teşkil eden kurumlardır. Vesayet döneminde, bünyesinde dört kıymetli tarımsal ürünü barındıran ve bu ürünleri iç ve dış piyasalara pazarlayan TARİŞ Birlikleri Türkiye'de tarımsal ürünlerin markalaşma serüveninde önemli bir yeri vardır. Bu konuda tüm Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri içinde özel bir yeri olan Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliğinin özellikle özerkleşmenin gerçekleştiği 2000 yılından sonraki politikaları ile önemli bir referans teşkil etmektedir.

2000 yılına kadar olan süreçte 3186 sayılı kanunla devletin vesayeti ve güdümü altına sokulan Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin devlet destekleme alımları ile görevlendirilmesi üreticinin ürününün katma değeri en yüksek düzeyde değerlendirilememiş ve buna bağlı olarak da markalaşma sürecinde ilerleme sağlanamamıştır.

Oysaki üretici örgütlenmelerinde markalaşma bazı konular boyutunda büyük önem taşımaktaydı. Bunlar;

- Daha fazla katma değer üretmek,
- Kayıtdışı ekonomiyi engellemek,
- Kurumsallaşmak ve kurumun sürekliliğini sağlamak,
- Taklit veya haksız rekabete karşı korunmak,
- Rakiplerden ayrışmak,
- Tüketici nezdinde güvenilirliği arttırmak,
- Prestij ve kamuoyu gücü sağlamak,
- Kurumun temsil kabiliyetini arttırmak,
- Uzmanlaşmayı sağlamak,
- Tüketici ve üretici arasında bir kalite sözleşmesi oluşturmaktır.

01.06.2000 tarihinde yürürlüğe giren 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri hakkındaki kanun ile 06.01.2001 tarihinde kurulan Yeniden Yapılandırma Kurulu çalışmalarına 19 Aralık 2001 tarihinde resmi gazetede yayınlanan yönetmelik ile başlarken, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, bu tarihten tam 1 yıl önce kanunun getirdiği yeniden yapılanma sürecinden bağımsız olarak markalaşmanın Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri için yeniden yapılanma sürecinde en önemli aşama olduğunu öngörmüştür.

Bununla beraber Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Yönetim Kurulu uzun vadede Birliğin sürdürülebilirliğini sağlamak için modern pazarlama tekniklerinin uygulanabilmesi, etkin pazarlama ve marka yönetiminin gerçekleştirilmesi gerekliliğini öngörmüştür. Ancak bahsi geçen profesyonel pazarlama anlayışının hayata geçirilmesi, o dönem dört birliğin müşterek yönetiminde olan mevcut satış ve pazarlama sistemi ile gerçekleşmesi mümkün değildi. Çünkü mevcut sistemde var olan birtakım sorunlar etkin bir satış ve pazarlama yönetimine engel olmuştur. Bunlar;

- Tüm Tariş ürünlerinin tek bir pazarlama ve satış sistemi üzerinden tüketici ile buluşturulması,
- Dört farklı yönetim anlayışının pazarlama satış süreci üzerinde mutabık olmaması,
- Mevcut sistemin bürokratik bir anlayışa sahip olması,
- Karar alma süreçlerinin dinamik piyasa yapısı ile örtüşmemesi,
- Tek bir ürün gamı üzerine (Zeytinyağı, Zeytin) odaklanılamamasıdır.

Bu bağlamda zeytinyağı sektöründe öncü ve lider marka olabilmek adına tüketici gözündeki Tariş Zeytinyağı markasının ayrışmasını sağlamak, modern pazarlama ve satış tekniklerini kullanmak, pazardaki çetin rekabete anında cevap verebilmek amacıyla 07.12.2000 tarih, 19 sayılı Tariş Zeytinyağı Birliği Yönetim Kurulu kararı ile Tariş Zeytin A.Ş.'nin kurulmasına karar verilmiştir. Kurumsal ve profesyonel bir işletme yönetimi anlayışı ile kurulan Tariş Zeytin A.Ş. müşteri odaklı misyonu ile bürokratik süreçten bağımsız etkin ve yerinde karar alabilecek bir organizasyon yapısı oluşturulmuş böylece Birlik bağlı ortaklığı vasıtası ile markalaşma sürecinde yüksek hareket kabiliyetine kavuşmuştur.

Pazarlama siteminin kurgulanmasından sonra ilk olarak markalaşma sürecini iyileştirmek planlanmış ve bu çerçevede ilk adım, müşteri beklentilerini analiz etmek olmuştur. AC Nielsen, Procon GfK, HTP Araştırma, Trend Group gibi önde gelen araştırma kurumları ile çalışılarak pazar araştırma raporları, perakende

verileri, hane tüketim paneli ve zeytinyağı kullanım alışkanlıklarına yönelik araştırmalar yaptırılmıştır. Markalaşma sürecindeki ikinci adım orta ve uzun dönemli planlama yapmak olmuştur. Burada temel yaklaşım markanın özüne odaklanmaktır. Bu dönemde strateji geliştirme paydaşlarıyla güç birliği yapılarak en etkin pazarlama stratejilerinin belirlenmesi sağlanmıştır.

Stratejiler belirlendikten sonra ilk çalışmalar Tariş ürünlerin ambalajlarını, etiketlerini yenilemek ve ürün gamını genişletmek olmuştur. Fark yaratabilmek için klişelerden, kurallardan, basmakalıp yaklaşımlardan uzaklaşarak özgün tasarımlar oluşturulmuş ve ürüne daha fazla katma değer oluşturucu yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu çalışmaların sonucunda gerek ürünler, gerekse ambalajlar dünya çapında düzenlenen yarışmalarda ödüller almaya başlamıştır.

Uluslararası arenada bir Türk Markası olarak Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği ortaya koyduğu bu yenilikçi stratejiler sonucunda birçok ödüle layık görülmüştür. 2006 yılında Belçika'da düzenlenen Uluslararası Kalite Seçme Enstitüsü "Monde Selection" tarafından yapılan değerlendirmede, "Erkence" markası, "İlk El" markası, "Kidonia" markası ile altın madalya alınmış; 2006 yılında dünyanın en iyi zeytinyağlarının toplandığı "L'extravergine" 2006 kataloğuna "Eolia" markası ile girilmiştir. Avrupa Birliği bünyesinde kurumların tasarım faaliyetlerini desteklemeyi ve tasarım yönetimi konusunda farkındalığı artırmayı hedefleyen bir yarışma olan Avrupa Tasarım Yönetimi Yarışması'nda Tariş Zeytinyağı Markası Mansiyon ödülü alınmıştır. 2007 yılında dünyanın en iyi zeytinyağlarının toplandığı L'extravergine 2007 Kataloğu'na Kidonia ile girilmiş, 2008 yılında dünyanın en iyi zeytinyağlarının toplandığı L'extravergine 2008 Kataloğu'na "İncecik" markası ile, 2009 yılında ise yine L'extravergine 2009 Kataloğu'na Tariş Özel Üretim ile girilmiştir. 2009 yılında "Tariş Organik" Almanya'nın Nürnberg kentinde düzenlenen, 72 zeytinyağı firmasının katıldığı, dünyanın en büyük organik Gıda Fuarı BIOFACH'te yapılan Zeytinyağı Tadım Ödülleri Yarışması'nda dördüncü olmuştur. Burada esas çarpıcı olan Türkiye'de ilk defa çiftçilerin oluşturduğu bir tarımsal örgütlenmenin markası sektöründe bu denli önemli olan uluslararası ödüllere layık görülmüş olmasıdır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, Türkiye'de kültür hazinesini geliştirmeye yönelik bir zeytinyağı kültürü oluşturmak adına zeytinyağında bölgesel kodlamaya geçen ilk marka olarak da tescil ettirmiştir. Daha zeytinin üretiminden başlayan zeytin ürününe has özellikler, zeytinyağının kalitesini ve karakterini belirlemektedir. Uzun ömürlü olduğu kadar hassas da olan zeytin ağacı, yetiştiği yörenin iklim

koşullarından, bitki örtüsünden, denize yakınlığından, yüksekliğinden, büyük ölçüde etkilenmektedir. Bu nedenle her yörenin zeytinyağında, kendisine has ve özel bir karakteri vardır. Edremit Körfez Bölgesi Zeytinyağları ve Güney Ege Zeytinyağları olarak yapılan bu kodlama sayesinde tıpkı şarapta olduğu gibi zeytinyağının hangi bölgeden geldiğinin kolayca belgelenmesi sağlanmış bu yolla Türkiye'de zeytinyağı kültürü oluşmasına ve zeytinyağı üretiminin sürdürülebilirliğine katkı sağlanmıştır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, markalaşma sürecinde tasarlamış olduğu TA-ZE butik mağazaları ile yurt dışında çeşitli stratejik noktalarda franchise sistemi ile mağazalar açılmasını sağlamış ve ulusal markamız olan Tariş Zeytinyağını yüksek katma değerli ürünler olarak yut dışında pazarlanmasını ve ülke tanıtımına katkı sağlamıştır.

Tariş ve Zeytin sözcüklerinden oluşan bu mağazalar Zeytin, zeytinyağı ve seçilmiş tamamlayıcı ürünlerle yaratılan "Ege Mutfak Sanatı"nı tüketiciyle buluşturmak için oluşturulmuş, ürün çeşitliliği ve mağaza konsepti ile Tariş kimliğini ve zeytinyağı kültürünü tanıtmayı ilke edinmiştir.

TA-ZE Mağazaları Türkiye'deki ilk ve tek zeytinyağı mağazası olması sebebiyle yenilikçi ve öncü bir girişimdir. Türkiye'de tarımsal ürünlerinden biri olan zeytin ve zeytinyağını butik bir mağazada dünyanın çeşitli bölgelerinde tüketici ile buluşturmak yine sektöründe ilk girişim olarak kabul edilmektedir. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliğinin kooperatif olmasının gücü ile TA-ZE Mağazacılık sistemindeki ürün yapısı, özellikle bölgesel ürün çeşitliliğini arttırmıştır. Yurtdışında da TA-ZE adıyla hizmet veren mağazalarımız ile hem Tariş Zeytinyağı'nın hem de Türk Zeytinyağının tanıtımına katkıda bulunmaktadır.

TA-ZE ürünleri, genel olarak yüksek gelir grubundaki tüketici hedef kitlesine hitap etmesi ile tüm Tariş markalı ürünlerin pazardaki marka değerine de olumlu katkıda bulunmuş ve Tariş marka algısını yükseltmiştir. Türk çiftçisinin gücünü dünyaya tanıtmayı misyon edinen TA-ZE mağazaları kurum bünyesinde "Türk çiftçisinin zirai dehası ile ticari dehasının birleşimi" olarak tanımlanmıştır.

TA-ZE mağazalarının yanı sıra Tariş Zeytinyağları, tüketicisine değişik kanallardan da ulaşabilmek için, 2002 yılından bu yana www.ta-ze.com adresindeki sanal mağazasından yurtiçi ve yurtdışına satış yapmaktadır. Böylece bir yandan Tariş Zeytinyağı satarken, öte yandan da Türk zeytinyağlarının dünyaya tanıtım görevini sürdürmektedir. Tasarımı ve içeriğiyle de benzerlerinden ayrışan "www.ta-ze.com.tr" alan adlı internet sitesi birçok defa ve farklı kategorilerde "Altın Örümcek" internet sitesi yarışmalarında ödüle layık görülmüştür.

7. İstihdam Boyutundaki Katkılar

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği'nin istihdam konusundaki katkılarını irdelemeden önce istihdam kavramına kısaca değinmek yerinde olacaktır. En genel tanımıyla istihdam, belirli bir ülkedeki mevcut işgücünün ekonomik faaliyetler içerisinde sürekli bir biçimde çalıştırılması olarak tanımlanabilir. İstihdam dar ve geniş olmak üzere iki şekilde ele alınmaktadır. Dar çerçevede istihdamda emeğin yani sadece çalışanların üretim sürecinde kullanılmasını incelenir. Geniş manada ise emek, sermaye, toprak gibi üretim sürecindeki tüm faktörler incelenir.

Kooperatif girişim kamu ve özel sektör girişimlerinden sermaye boyutunda farklılık göstermektedir. Tarımsal kooperatiflerde ortak hem sermaye sahibi aynı zamanda emek sahibidir. Ortağın bu iki temel özelliğe aynı anda sahip olması istihdam boyutunda kooperatiflerin sadece işletmelerindeki çalışan personelin sayısı olarak değerlendirilmemesini, ortak sayılarının da istihdama katkı boyutunda değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu çerçeveden konuya yaklaşacak olursak, yaklaşık 24.000 üretici ortağa sahip olan Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği'nin ülke istihdamına olan katkısı ortadadır.

Tablo 28: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği 2012 Yılı Personel Sayıları

Kooperatifler	452
Birlik	127
Tariş Zeytin A.Ş.	42
Tariş Zeytinyağı A.Ş.	85
Tariş Sigorta A.Ş.	3
Toplam	**709**

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği İnsan Kaynakları Birimi

Özerkleşmenin gerçekleştirildiği 2000 yılı ile 2011 yılları arasındaki dönemde Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği ortalama 411 personel istihdam etmiştir. Ayrıca Birlik, binlerce çiftçi ortağının ve ailelerinin ekonomik ve sosyal yapılarını ayakta tutarak, dolaylı etkilerinden ötürü ölçülebilmesi çok zor büyüklükte kamu faydası da yaratmıştır.

8. Çevresel Katkılar

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği'nin bir kooperatifler birliği olması ve evrensel kooperatifçilik ilkelerine uyumlu faaliyet yürütmesi, Birliğin içinde bulunduğu coğrafyada çevreye ve topluma faydalı girişimler doğurmaktadır. Kooperatiflerin spekülatif kar anlayışından uzak olması ve kooperatiflerin içinde bulundukları doğal çevre için de önemli bir kazanım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda özellikle çevre sorunlarının giderek artması ve gıda güvenliği ile ilgili yaşanan tartışmaların artması, organik tarım konusuna olan ilgiyi ve talebi de arttırmaktadır. Bu çerçevede Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Türkiye'de İlk organik tarım yapan kurumlardan biridir. Küçükkuyu Kooperatif Bölgesi Ahmetçe yöresinde 2000/2001 üretim yılında 40 üreticiyle başlatılan organik zeytinyağı projesi, 2001/2002 yılında 94 üreticiye, 2002/2003 yılında 92 üreticiye, 2003/2004 yılında 105 üreticiye, 2004/2005 yılında 154 üreticiye, 2005/2006 üretim sezonuna gelindiğinde 41 üreticinin başvurmasıyla 195 üreticiye ulaşmıştır. Yaklaşık 700 hektar alanda organik üretim yapılmaktadır.

Çevre ile ilgili öncelikli konulardan biride ülkemizde ormanlık alanlardır. Zeytin ağacının ılıman iklimi seven bir ağaç olması, bu ağacın ülkemizde çoğunlukla Ege ve Akdeniz Bölgelerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bu bölgelerin yanında güney doğu Anadolu bölgesinde son yıllarda zeytin fidanı ekimi gitgide artmaktadır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği uzun yıllar boyu zeytin üretimini arttırmaya yönelik geliştirdiği politikalar Türkiye'nin zeytin ağacına yatırım yapılmasına büyük katkıları olmuştur. Birliğin Türkiye'de zeytin ağacının artmasına yönelik dolaylı etkilerinin yanında direkt etkileri de olmuştur. Bu bağlamda Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ile TC Orman Bakanlığı arasında imzalanan protokol ile Ege Bölgesinde ki araştırmalar sonucunda belirlenen İzmir ili Urla ilçesi Bademler Köy hudutları içerisinde kalan toplam 1895 dönümlük bozuk orman sahasının zeytin ağaçlandırma projesi yapılarak TC Orman Bakanlığı'nın 27.08.2002 tarih 1805-1071/691 sayılı olurları ile 49 yıl müddetle Tariş Zeytin A.Ş.'ne tahsis edilmiştir. Bu proje çerçevesinde Birlik 42.000 zeytin fidanı dikimi yapmıştır.

9. Beşeri Sermaye Katkısı (Konferanslar, Eğitim Programları)

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, evrensel kooperatifçilik ilkeleri arasında yer alan "eğitim, öğretim ve bilgilendirme" ilkesi çerçevesinde faaliyetler yürütmeye önem vermektedir. Bu çerçevede Birlik beşeri gelişim ile ilgili olarak, kooperatifçilik eğitimleri, sektörle ilgili sempozyumlara katılım, ilk, orta ve yükseköğretim öğrencileri için bilgilendirici kurumsal geziler, üniversiteler ile işbirliği, zeytinyağı tadım eğitimleri gibi konularda birçok faaliyet yürütmüştür.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, kooperatifçilik gelişimine yönelik adımları atarken dünyadaki başarılı örneklerden referans olarak yararlanmıştır. Birlik, Türk kooperatifçiliğinin evrensel yaklaşımlardan uzaklaştığı endişesini taşıyarak,

İspanya'da faaliyet gösteren başta kooperatifler olmak üzere, üniversite, tarım örgütleri gibi yapılarla da iletişim kurarak, ortak çalışmalar yürütmüştür. Bu çerçevede Dünya zeytinyağı üretimi ve kooperatifleşmede önemli payı olan İspanya'da başta tarımsal örgütler olmak üzere çok sayıda kooperatif deneyimi incelenmiştir. İspanya'da üretim payı ve piyasa etkinliğinde yüzde yetmiş paya sahip olan kooperatifler yerinde ziyaret edilerek, uygulamalar hakkında bilgiler alınmış, kooperatiflerin piyasanın diğer aktörleriyle olan ilişkileri ve sorunları da incelenerek geniş bir değerlendirme raporu oluşturulmuştur. Rapor, Birlik çalışmalarına esas oluştururken ilgili Bakanlıklara da gönderilmiştir.

Bu iletişim ve ilişkilerin devamında İspanya'nın en büyük üç zeytinyağı kooperatifinden biri olan Oleoestepa Kooperatifi ile 2007 yılında Türkiye'de işbirliği protokolü imzalanmıştır. Kooperatifçiliğin temelinde olan işbirliği ve dayanışmayı da yansıtan bu protokol ile evrensel kooperatifçilik ilkeleri arasında yer alan "kooperatifler arası işbirliği ilkesi" çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve bu işbirliği ile iki ülkenin önde gelen zeytinyağı üretici örgütlenmeleri karşılıklı bilgi alışverişi ve ortak politika geliştirme konularında stratejik ortaklık oluşturmuşlardır.

Bu süreçte Birlik, kooperatifçilik bilinci ve zeytinyağı üretiminde dünya genelinde önemli ağırlığı olan İspanya'nın tarımsal ve akademik kurumlarıyla yoğun temaslara yönelmiştir. Oleoestepa Kooperatifi arasındaki işbirliği çalışmasının yanı sıra yine İspanya'nın en büyük zeytinyağı kooperatifi olan Hojiblanca, İspanya Tarım Kooperatifleri Konfederasyonu, Endülüs Tarım Kooperatifleri Federasyonu ile de bilgi alışverişi ve temaslarını sıklaştırmıştır. Bu iletişim trafiğinin ardından, 2009 yılında Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, Türkiye'de bir ilki gerçekleştirmiş ve Birliğin ev sahipliğinde "Zeytin ve Zeytinyağı Evrensel Kooperatifçilik Sempozyumu" düzenlenmiştir. Tariş Zeytinyağı Birliği, gerek uluslararası işbirliği mekanizmalarını geliştirmek gerekse de Kooperatifçiliğin geleceğine yönelik adımlar atılması adına gerçekleştirdiği sempozyumla bu alanda söz sahibi kurum ve kuruluşları bir araya getirmiştir.

Birlik merkezinde düzenlenen sempozyuma İspanya Tarım Kooperatifleri Konfederasyonu, Endülüs Tarım Kooperatifleri Federasyonu, Oleoestepa Kooperatifi, Jaen Üniversitesi, Cooperatıva Olıvar De Segura, Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ulusal Zeytin ve Zeytinyağı Konseyi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ege Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Yaşar Üniversitesi temsilcileri katıldı. İki gün süren sempozyumda, "Türkiye'de Kooperatifçilik ve Sektörün Yapısı-Geleceği", "Dünya'da/İspanya'da Kooperatifçilik ve Sektörün Yapısı-Geleceği",

"Kooperatifçilikte Finansman ve Pazarlama" başlıklı üç oturum yapılırken, "Kooperatifler Arası Dayanışma ve İşbirliği Yolları-Örnek Demokratik Kooperatifçilik" başlıklı panel gerçekleşmiştir. Sempozyumda yapılan değerlendirmeler sonucunda iki ülke arasındaki kooperatifçilik uygulamalarının farkları da ortaya konulurken, Tariş Zeytinyağı Birliği kooperatifçilik uygulamasının öncü bir model olduğu İspanyol katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda; Tariş Zeytinyağı Birliği'nin uyguladığı kooperatifçilik modelinin öncü bir model olduğu vurgulanmıştır. İspanyol Kooperatifçilik modelinin pazarlama ayağı olmaması nedeniyle zaaf oluşturduğu ve bunu aşmanın tek yolunun, Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği'nin gerçekleştirdiği gibi üreticiden tüketiciye giden etkin ve profesyonel bir pazarlama sistemi oluşturulması gerektiği İspanyol Kooperatifler tarafından açıklanmıştır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği uluslararası sempozyumların yanı sıra kendi örgütlü yapısının beşeri gelişimi konusunda da çalışmalar yapmaktadır. Bu bağlamda Birlik, 2000 yılı öncesi vesayet döneminin olumsuz sonuçlarından olan, ortak aidiyeti ve kooperatifçilik bilinci ile ilgili sorunları gidermek adına 2009/10 yıllarında kurumsal aidiyetin geliştirilmesi, küreselleşme, kooperatifler ve çalışan etkileşimi konuları çerçevesinde "ortağın eğitimi projesi" başlatmıştır. Bunun yanında Birlik Ar-Ge birimi tarafından ortaklara, daha kaliteli üretim, modern tarım sistemleri, üretim ve hasatta son yenilikler konularında eğitimler verilmiştir. Üreticinin eğitimi kadar tüketicinin de bilinçlenmesinin önemine inanan Birlik, tüketicilere yönelik tadım eğitimleri düzenlemiştir. Bu eğitimlerde, bilinçli zeytinyağı tüketimini oluşturmak ve Türkiye'de zeytinyağı kültürü oluşturmak amaç edinilmiştir.

Birliğe bağlı kooperatiflerin ağırlıklı olarak kırsal alanda yer alması ve bu alanlarda yaşayan üretici ortakların, kooperatifçilik bilinci, modern tarım teknikleri, tarım politikaları ve uluslararası gelişmeler konusundaki eğitim ve bilgilendirilmesi, kırsal alanın kalkınmasında belirleyici olan beşeri sermaye gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu tip faaliyetlerde merkez örgüt olan Birlik, piyasalara erişebilirlik, uzman kadro seçimi, araştırma enstitüleri gibi kurumlar ile temas kurma çerçevesinde ölçek ekonomileri boyutunda avantajını kullanmaktadır. Bununla beraber yerel örgütler olan kooperatiflerin ortaklar ile yakından ilişkileri ve ortak ihtiyaçlarına yerinden müdahale konusundaki hareket kabiliyetleri, Birlik ile koordineli olduğunda, kırsal alan için önemli bir beşeri gelişim mekanizması ortaya çıkmaktadır.

Bu sürecin verimini arttırmak amacıyla, son yıllarda sektörle işbirliğini hızlandıran Birlik, gerek sektörün paydaşları gerekse de üniversiteler, araştırma enstitüleri, il müdürlükleriyle ortak projeler hazırlayarak, sektörün sorunlarının çözümüne yönelik çalışmaların içinde yer almıştır.

10. Gıda Güvenliği Boyutundaki Katkılar

Gıda güvenliğinin insanın en temel ihtiyacı olan beslenme süreci ile ilgili olması toplumlar için önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Günümüzde artan rekabet ortamı, sermayenin ve spekülatif kar arayışının insani değerler ve sağlıktan önce akıllara gelmesi, bununla beraber denetim yetersizlikler gıda güvenliği konusunda ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktadır. Gıda üzerinde, İnsan sağlığını tehdit eden üretim süreçleri, raf ömrünü uzatmaya ve maliyetleri düşürmeye yarayan her türlü kimyasal ve genetik müdahalelerin insan neslinin geleceğini tehlikeye atmaktadır.

Günümüzde tüketicinin giderek bilinçlenmesi ve artan denetimler olumlu gelişmeler olarak görülmekte, bu gelişmeler ise toplumun gıda güvenliğini sorgulaması sonucu doğmaktadır. Toplumun bu süreci sorgulaması esasen bilgi toplumunu oluşturan ana dinamik olan örgütlü toplum olmakla ilgili olduğu söylenebilir. Bu konuda özellikle sivil toplum kuruluşları ve kooperatiflerin büyük rolü söz konusundur. Kar amacı gütmeyen ve sermaye birlikteliğinden ziyade insan birlikteliği olan üretici kooperatiflerin bu konu ile ilgili üreteceği politikalar belirleyici olacaktır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatifler Birliği özellikle özerkleşmenin gerçekleştirildiği 2000 yılından itibaren kurumsallaşma anlamında yürüttüğü faaliyetlerin yanında içinde bulunduğu gıda sektörünün sorunları ile de yakından ilgilenmiştir. Zeytinyağının yüksek katma değerli bir ürün olması, bunun yanında ürünün sahteciliğe çokça maruz kalması bu ürünün sürdürülebilirliği konusunda önemli riskler oluşturmaktadır. Birliğin faaliyetlerinin kar amaçlı olmaması, esasen üreticisini ve dolayısıyla ürününü korumak amacıyla olması, zeytin ve zeytinyağı ürününün bu coğrafyada en yüksek kalitede var olmasını sağlayan ana etken olarak görülmelidir. Bu konuyu somutlaştırmak gerekirse; Birliğin misyonu çerçevesinde "Bahçeden sofraya güvenli gıda" sloganı ile üreticilerin kooperatiflerde sıktığı zeytinleri anında ve dışarıya çıkmadan kooperatife ve birliğe satması durumunda güvenlik zinciri tam olarak kurulmuştur. Birlik bu zincirin sürdürülebilirliğini sağlamak ve üretici ortaklarına desteklemek amacıyla kilo başına 15 kr üretici destek primi

vermektedir. Ayrıca gıda güvenliğinin sağlanması için etkin bir kontrol sistemi ile birincil üreticiden, depolama şartlarına, üretime, tedarikçiden, taşımaya ve müşterinin memnuniyetine kadar oluşan zincirinin her basamağında yer alan Birliğin, TS EN ISO 22000 şartlarına uygun bir Gıda Güvenliği Yönetimi Sistemine sahip olduğu Türk Standartları Enstitüsü tarafından onaylanmıştır.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, son yıllarda yüksek kar arayışında olan bir takım sektör oyuncularının, zeytinyağını farklı yağlar ile karıştırarak değerini düşürmesine karşı çıkmış bu yaklaşımını ise görsel ve yazılı basında birçok defa duyurmuştur. Ayrıca ortaya koyduğu bu politikayı desteklemek adına Türkiye'de zeytinyağı kültürünü oluşturmaya yönelik pazarlama stratejileri geliştirmiştir. Birliğin 2003 yılında başlatmış olduğu Bölgesel Kodlama Stratejisinin amacı, zeytinyağının bölgeler arası farklılıklarını koruyarak her türlü fiyat ve kalite belirsizliklerine son vermek ve zeytinyağının sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Birlik bu noktada esasen devletin üstlenmesi gereken görevi kendi üstlenmiştir. Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliğinin son yıllarda zeytinyağı özelinde yürüttüğü bu mücadele diğer sektörler içinde bir referans olmuş, toplum, bal, süt, et ürünleri gibi taklide maruz kalan ürünlerin kalitesini sorgulamaya başlamıştır.

Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) konusu ise günümüzde ülkemizin ve tüm dünyanın, gıda boyutunda en çok tartıştığı konulardan biridir. Bazı gıda ürünleri tohumlarının genetik yapısının değiştirilmesi ile ürünün şekli ve raf ömrü değiştirilmektedir. Böylelikle GDO'lu ürün hem daha kolay pazarlanabilir olmakta hem de raf ömrü uzadığı için bu işin ticaretini yapanın maliyetlerini azaltmaktadır. Ancak bu işlem görüldüğü kadar masum olmamakta, tohumların genetiği değiştirilmiş olması ürünlerin aynı zamanda kısır olmasına neden olmaktadır. Bir sene ekilen domates ya da mısır ürünün tohumları diğer sene mahsul vermemekte, üreticiler ihtiyaç duydukları tohumları uluslararası şirketlerin aracı kurumlarından temin edebilmektedirler. Bu süreç devletler için stratejik bir sektör olan tarım sektörünü uluslararası şirketlerin kontrolünde bir tekel piyasasına dönüştürmekte, bundan daha vahim olarak bu gıdaları tüketen insanların gelecek nesilleri tehlikeye girmektedir.

Zeytinyağının sıvı yağlar arasında tohum yağı olmayan tek yağ olması ve esasında bir meyve suyu olması, bu ürünü GDO riskinden ayrıştırmaktadır. Ancak Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği ürünün bu avantajlı durumuna rağmen tarım ve gıda sektöründe ki GDO ile ilgili çalışmalara Türkiye'deki büyük bir sivil toplum kuruluşu olarak tepki göstermektedir. Birlik bu konuyla ilgili tepkisini özellikle Birlik

Başkanı ve üst yönetim nezdinde katılım yapılan çeşitli konferanslar, seminerler ve sempozyumlardaki söylemleri ile ortaya koymaktadır.

11. Sivil Toplum ve Demokrasi Boyutundaki Katkılar

Kooperatifçiliğin temel ilkelerinden biri olan demokratik kontrol ilkesi gereği faaliyetlerde bulunan Birliğe bağlı kooperatifler, birer demokrasi okulu niteliğine sahiptir. Üreticiler, sahip oldukları kooperatifleri vasıtasıyla sadece belirli dönemlerde sandık başına giden seçmen değil aynı zamanda seçilen olmayı da tecrübe etmektedirler. Bu mekanizma aracılığıyla kırsal alanda demokrasi kültürü yaygınlaşmakta, kırsal nüfus kendi geleceği ile ilgili karar verebilme imkânlarına sahip olmaktadır. Birim kooperatiflerin üst örgütlenmeleri vasıtası ile üreticiler sadece yereldeki kooperatiflerinin yönetimi konusunda odaklanmamakta, ulusal amaç birlikteliği konusunda da hareket edebilmektedirler. Bu sistematik yapıda ülkenin her hangi bir kırsal bölgesinde çeşitli nedenler ile düşüncelerini ortaya koymakta zorlanan üretici birimler, kooperatif ve üst birlikleri vasıtası ile ülke genelinde tarım politikalarına yön verebilme imkân ve gücüne sahip olmaktadırlar. Bu ise esasında kırsal alanın saklı potansiyelini de yukarıya taşıyan ve topluma kazandıran bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 2: Tariş Üretici Mitingi Görüntüsü

Kaynak: Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği İletişim Koordinatörlüğü Arşivi

Üreticinin sahip olduğu kooperatifler ve üst birlikleri vasıtası ile seslerini daha yüksek duyurması örgütlü toplum bilincini yükseltmekte, sermaye yetersizliği sebebiyle sınıf çatışmaları mağduru olan tarım kesimini ise sözü dinlenir bir noktaya getirmektedir. Kooperatifleri ve üst birlikleri aracılığıyla bir baskı grubuna dönüşen üreticiler, günümüzde sermaye sahibi kesimin dernekleri gibi hükümet politikalarına ve kanun oluşturma sürecine etki eden bir güce sahip olmaktadırlar. Böylece üretici örgütlenmeleri demokratik toplum oluşumunda önemli bir fonksiyon üstlenmektedir.

Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde çiftçi örgütlenmeleri çıkarlarını korumak amacıyla yasal düzenlemeler ile ilgili tepkilerini demokratik olarak ortaya koymakta ve bu doğrultuda ilgili düzenlemeleri kendi lehleri çerçevesinde yönlendirmektedirler. Ülkemizde ise Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği sivil toplum ve demokrasinin gelişimi konusunda bir üretici örgütlenmesinin baskı grubu olması anlamında önemli görevler üstlenmiştir. Bu konuyla ilgili ilk akla gelen somut örnek, 2001 yılında Milli Aydın Bankası'nın devamı niteliğindeki Tarişbank'ın el konularak Tasarruf Mevduat Sigorta Fonuna devredilmesine binlerce Tariş üretici ortağı, İzmir Alsancak Gündoğdu meydanında organize olarak yüksek sesle tepki göstermişlerdir*. Bu organizasyon Türkiye'nin yakın tarihindeki en büyük örgütlü çifti tepkisi olarak kayıtlara geçmiştir. (Resim 2.)

12. Ekonomi ve Tarım Politikaları Boyutundaki Katkılar

Özel hukuk çerçevesinde kurulup faaliyetlerin sürdüren kooperatifler ve üst birlikleri ekonomi politikası karar sürecinde dolaylı olarak yer almaktadırlar. Bu dolaylı etkileme, karar birimlerinin karar sürecinde etkilenerek belli kararların alınması için ortak isteğin oluşturulması yoluyla sağlanmaktadır. Ekonomi ve tarım politikası kararları ve uygulamaları çoğu kez kanun ve kararnamelerde ortaya konmaktadır. Bunların oluşumu ise öncelikle bu yöndeki istek oluşumu ile sağlanmaktadır. İstek ve istek oluşumu ise toplumdaki sosyal grupların taleplerine bağlıdır. Sosyal grupların, örneğin üreticilerin istek ve talepleri ise birlikler yoluyla ekonomi ve tarım politikası karar birimlerine yansıtılır. Birliklerin bu alandaki fonksiyonu, modern toplumda, sosyal grupların talep ve isteklerinin devlet organlarına yansıması, yani demokrasinin katılım boyutunun işlemesi şeklinde gerçekleşmektedir[323].

---

* Bu organizasyon, Tariş Markasını kullanan dört birlik olan Pamuk, İncir, Üzüm, Zeytinyağı Birliklerinin ortak girişimleri ile gerçekleşmiştir.

323 Erkan, Birlikler, s.72.

Batı toplumlarında üretici örgütlenmelerinin niteliksel ve niceliksel çerçevede gelişmiş olması, bu toplumlarda demokrasi kültürünün de etkisi ile bu tarımsal üretici örgütleri ekonomi ve tarım politikalarının şekillenmesinde baskı grubu olarak önemli fonksiyonlar üstlenmektedirler.

Türkiye'de ise kırsal alanda kalkınmaya önemli katkılar yapan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin uzun yıllar devlet vesayeti altında faaliyetlerini yürütmesi, esasında üreticinin örgütlenme gücünü ve dolayısıyla ekonomi ve tarım politikalarını yönlendirici gücünün zayıflamasına yol açmıştır. Ancak bu süreçte bilinçli örgüt yapısını koruyan tarımsal kooperatifler, tarım politikalarının belirlenmesi ve yönlendirilmesinde etkin rol oynamışlardır. Bu bağlamda Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatifler Birliği bilinçli örgüt yapısına örnek bir model olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birlik, içinde bulunduğu sektörle ilgili hükümetlerin oluşturduğu politikalarda belirleyici fonksiyonlar üstlenmiştir. Örneğin zeytinyağı ürünün desteklenmesi ile ilgili olarak prim sisteminin kurgulanıp uygulanmasında Türkiye'de 24.000 üretici ortağı ile büyük bir örgütlü güç olan Birlik, kooperatifleri ile ortak dil geliştirmiş ve yazılı ve görsel medya yoluyla prim sisteminin çerçevesinin nasıl olması gerektiği konusunda devletin kararlarını etkilemiştir. Birliğin özellikle vesayet döneminin bitmesini takiben yürüttüğü üretken ve yenilikçi politikalar Türkiye'de zeytinyağının daha değerli olarak görülmesini sağlamıştır. Bu çerçevede son yıllarda zeytin ekim alanları giderek genişlemiş ve zeytinyağına olan talep artmıştır. Birliğin yürütmüş olduğu tüm bu planlı faaliyetlerin etkisi ile zeytinyağı, devletin tarım politikası konuları arasında girmiştir.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği son yıllarda sadece zeytinyağı ile ilgili hükümet politikalarının belirlenmesinde etkide bulunmamış, ülkemiz için stratejik öneme sahip olan tarım sektörünün geleceği konusunda da yönlendirici çabaları olmuştur. Bu bağlamda özellikle ülkemizde dışa bağımlı olmayan bir tarım sektörüne yönelik politikalar geliştirilmesi konusunda, Birliğin basın yoluyla birçok açıklaması ve girişimi olmuştur. Birlik, bunun için özellikle kooperatifçiliğin tarım politikalarının ana ekseninde olması gerektiği konusunda çok çaba sarf etmiş ve bu çabaları siyasi iradenin kooperatifçiliğe olan ilgisinin artmasına destek olmuştur. Birliğin sektörün ve kooperatifçiliğin geliştirilmesi konusundaki çabaları, ilgili bakanlık temsilcileri tarafından birçok etkinlikte övgüyle bahsedilmiştir.

SONUÇ

Devlet ve tarımsal kooperatifler olan ilişkiler her ülkede olduğu gibi ülkemizde de mevcuttur. Bu ilişki yapısı çoğunlukla karşılıklı yardım olarak başlamış olsa da çoğu zaman vesayete dönüşme riski ile karşı karşıya kalmıştır. Tarımın ülkeler için stratejik öneme sahip olması bunun yanında az kalkınmış ve kalkınmış tüm ülkelerde tarım kesiminin devlet desteğine ihtiyaç duyması, tarım sektörünün bir gerçeğidir.

Niceliksel ölçütlerin yanında niteliksel ölçütleri de barından kalkınma olgusu geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır. Ulusal ölçekte kalkınmanın sağlanması kuşkusuz tüm alanların ve bölgelerin dengeli kalkınması ile ilişkilidir. Bu bağlamda günümüzde ölçek olarak büyük alanı kapsayan kırsal alanın kalkınması ile ulusal kalkınma hedeflerine ulaşılacaktır. Kırsal alanın kalkınması bu alanın dominant sektörü olan tarım sektörünün gelişimi ile doğru orantılıdır. Tarımsal kooperatifler, tarım sektörünün geniş bir alanının kapsayan üretici birimlerinin örgütlenmeleri olarak kırsal kalkınmanın önemli aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde gelişmiş ülkelerin tamamında gıda üretimi, güçlü tarımsal kooperatifler üzerinden sürdürülmektedir. Tarımsal kooperatiflerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler içinse kalkınma hedeflerine ulaşmak anlamında önemi giderek artmaktadır. Birleşmiş Milletler özellikle az gelişmiş ülkelerde yaşam koşullarını iyileştirmek ve Milenyum Kalkınma hedeflerine ulaşılması için kooperatiflerden yararlanılması konusunda tüm dünya genelinde girişimlerde bulunmaktadır.

Çalışmamız kapsamında, kırsal alanda tarımsal kooperatiflerin doğuşunu irdelediğimizde işbirliği ve dayanışma eylemi sayesinde büyük bir ekonomik ve siyasi gücün ortaya çıktığı gözlenmiş hatta tarihte birçok devletin tarımsal kooperatiflerin attığı temeller üzerine kurulduğu tespiti yapılmıştır. Devlet unsurunun tarımsal kooperatifçilik hareketi ile bu denli iç içe geçmiş olması ulusal hükümetler ile uluslararası kuruluşların bu örgütlenmelere olan ilgisini her dönem yüksek tutmuştur. Bu ilgi, zaman zaman kooperatif ve birliklerini ya popülist politikaların aracı olarak yönetmeye çalışmak ya da destekleme araçları şeklinde kullanmak olarak kendini göstermiştir. Bunun yanında özellikle küreselleşme olgusunun son yılardaki artan etkisi ile birlikte uluslar üstü kuruluşların ve çok uluslu şirketlerin tarım sektörü ile yakın ilgisi, Türkiye gibi verimli coğrafyaya sahip ve tarım kesimi büyük olan ülkelere yapısal değişikliklere zorlamaktadır. Tarımın ve gıda sektörünün

ülkeler için büyük bir stratejik öneme sahip olması bu ilginin esas dayanağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkemizde tarımsal kooperatifleri geçmişten bugüne incelediğimizde ilk kooperatifçilik hareketi Mithat Paşa ile 1864 yılında tarım kredi kooperatifi olarak tavandan tabana doğru gelişen bir model olarak tasarlanmış ancak daha sonra bu hareketin kooperatifçiliğin esas mantığı olan tabandan gelişmemesi nedeniyle bu girişim kamulaştırılarak sonlandırılmıştır. Türkiye'de tabandan gelişen ilk kooperatifçilik hareketi esasen Batı Anadolu Kooperatifçiliği olarak tanımladığımız temelleri, bugünkü Tariş'in kök kuruluşu sayılan "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi" ile atılmıştır. Bu kurumun ve benzer kurumların kuruluşu ile Türkiye'de ilk kez milli iktisat kavramı konuşulur olmuştur. Cumhuriyetin kurulduğu dönemden sonra özellikle Cumhuriyetimizin kurucusu M. Kemal Atatürk Türkiye'de kooperatiflerin kurulup gelişmesi konusunda büyük çaba sarf etmiştir. Atatürk bu dönemde kendi de kooperatif ortağı olarak toplumun kooperatifleşme bilincini arttırmaya çalışmıştır. Bunun yanında Türkiye'de kooperatifçiliğin gelişimi için ilgili yasal düzenlemelerde Atatürk'ün önemli rolü olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri ile ilgili ilk yasal düzenleme 1935 yılında meclisçe kabul edilmiştir.

Türkiye'de tarımsal kooperatifçilik ile devlet arasındaki etkileşim, özellikle 2. Dünya Savaşından sonra artan gıda fiyatları ve kıtlık nedeniyle devletin gıda güvenliğini sağlamak amacıyla Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine stok ve destekleme alımları yaptırmak ile daha fazla belirginleşmiştir. Ayrıca kırsal alanın kalkınması için öncelikli ihtiyaç olan finansal sermayenin biriktirilmesi için kurulan Tarım Kredi Kooperatifleri ise yine devlet tarafından yönlendirilmek istenen tarımsal kooperatiflerden olmuştur. O dönem mevcut olan zor şartlarda ortaya çıkan kamu ve üretici yakın ilişkisi, ilerleyen yıllarda çeşitli nedenlerden devlet vesayetine dönüşmüş, vesayet kırsal alanda ağırlıklı olarak Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri üzerinden yürümüştür. Vesayet süreci Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri üzerinde 1960'lardan itibaren destekleme alımları ile başlamış ve bu süreç 2000 yılına kadar devam etmiştir. Bu durum evrensel kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde incelendiğinde "ortağın demokratik yönetim ilkesi" ve "özerklik ve bağımsızlık ilkesini" ihlal etmiş, otuz seneden fazla süren bu süreçte bu kooperatifler bir nevi kamu kuruluşu gibi faaliyete zorlanmıştır. Bu durumun acı tarafı kamu kuruluşu gibi faaliyete zorlanan bu kurumların sahipleri olan üreticiler, devletten ürün fiyatı bekler duruma düşmüşlerdir. Bunun sonucunda kendi kurumunu yönetmesi

engellenen bu kooperatiflerde ortaya çıkan görev zararları kamuoyunda yine bu kurumlara mal edilmiştir. Toplumun kendine ait olan örgütlerin imajının bu şekilde bozulması, esasen bilgi toplumunun olmazsa olmazı olan örgütlü toplum bilincini de zedelemiştir.

Gerek devlet vesayeti gerekse de örgütlü toplum bilincinin zayıf olması Türkiye'de kooperatifler ile ilgili verilerin toplanması konusunda yeterli özenin gösterilmemesine neden olmuştur. Bu nedenle, Türkiye'de tarımsal kooperatiflerin kırsal kalkınmaya olan etkileri tam olarak ölçülememiştir. Kırsal alanda önemli yer tutan kooperatif tiplerinden biri olan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ise yıllarca devlet destekleme alımları ile görevlendirilmiş, yönetsel anlamda özerk davranamamış, bir noktada kamu kuruluşu gibi faaliyet yürütmeye zorlanmışlardır. 2000 yılında ilgili kanunla beraber bu kooperatifler özerkleştirilmiş ve devletin finansal desteği kaldırılmıştır. Bu süreçte, gerek vesayet döneminde olsun gerekse vesayetin bittiği 2000 yılından bugüne kadar ki dönemde olsun, kooperatiflerin ülke ekonomisi ve kırsal kalkınmaya etkileri anlamında sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır.

Kırsal alanda önemli yer tutan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin özerkleştirilmesi ile yeniden yapılanma sorunu ortaya çıkmış ve devlet bu kooperatifleri Dünya Bankası yönlendirmeli ARIP projesi çerçevesinde yeniden yapılandırma programına almıştır. Ancak bu sürecin verimi konusu tartışmalıdır. Yeniden yapılandırma sürecinin verimi ile ilgili ortaya çıkan tartışmalar daha çok kooperatifçilik eğitiminin eksik kaldığı yönünde olmuştur.

Tezimizde model olarak irdelenen Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, yeniden yapılandırma döneminde yetkili birimler tarafından yüksek puanlar verilmiş olan bir birliktir. Modelde yaptığımız incelemelerde en dikkat çeken noktalar, Birliğin bu dönemde evrensel kooperatifçilik ilkelerinden taviz vermeden hareket etmiş olması, bunun yanında geniş örgütlü yapısında barındırdığı potansiyeli ortaya çıkarmak için yenilikçi girişimlerde bulunmuş olmasıdır. Bu girişimler özellikle kırsal alanda yer alan kooperatiflerinin tesis yapılarının güçlendirilmesi, üretici-kooperatif-birlik koordinasyonun sağlanması, kooperatiflere yönetsel yetki devrini tamamlaması, kooperatifçilik eğitimine önem verilmesi ve markalaşma vasıtası ile ürün ve hizmetleri en yüksek katma değerle gerçekleştirmesidir.

Birlik bu süreçte ortaklarının kooperatifçilik bilincini arttırmak için büyük gayret sarf etmiş, kırsal alanda yer alan kooperatiflerinin organizasyon yapılarını, tesisleşme ve yönetimsel anlamda kuvvetlendirmiş, aynı zamanda markalaşma

stratejisi ile de uluslararası piyasalara girişler yapmıştır. Birlik, günümüz küreselleşme çağında, hem yerel değerlerini korumak, hem ulusal ekonomiye katkı sağlamak hem de küresel pazarlardan yer almak boyutunda Türkiye'de örnek bir tarımsal kooperatif modeli olmuştur.

Çalışmamız kapsamında görülmüştür ki, tarımsal kooperatiflerin ve birliklerinin kırsal kalkınmaya olan etkilerinin artması ve gelişmiş ülkelerdeki örnekleri seviyelerine çıkabilmesi için hem devletin, hem de tarımsal kooperatiflerin yapmaları gerekenler vardır. Bu çerçevede devletin kooperatifler ile ilgili yapması gerekenler özetle şunlardır:

- Evrensel nitelikteki kooperatifçilik eğitimini yaygınlaştırmak,
- Kooperatifler ile ilgili mevzuatı modern yönetim bilimi ve gelişmiş ülke örnekleri referans alarak düzenlemek,
- Kooperatifçilik finans sistemini kurgulamak; bu çerçevede kooperatifler bankasının kurulması için gerekli yasal düzenlemeleri ve teşvikleri sağlamak,
- Kooperatiflerin markalaşma sürecindeki gerekli eğitim ve danışmanlık faaliyetlerini desteklemek,
- Kooperatiflerin performansının artmasını sağlayacak olan denetim sisteminin uluslararası standartlar seviyesine çıkarmak.

Bahsi geçen devletin yapması gerekenler ile ilgili olarak, TC Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü'nün hazırlamış olduğu ve Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanarak Resmi Gazete 'de yayınlanmış olan Türkiye Kooperatifçilik Strateji Belgesi'nde kooperatifler için vizyon, stratejik amaç ve yedi stratejik hedef belirlenmiş ve 2012- 2016 yılları arasını kapsayan eylem planı hazırlanmıştır.

Devletin kooperatiflere yönelik yapması gerekenlerin yanında, tarımsal kooperatiflerin de dikkat etmesi gerekenler önemli noktalar vardır. Bunlar;

- Kooperatifçiliğin, dayanışma ve işbirliği felsefesi üzerine kurulmuş olduğunu unutmamak,
- Devleti sürekli bir biçimde kendilerine destek vermesi gereken, sınırsız kaynaklara sahip bir unsur olarak görmemek, ihtiyaç duyulacak ekonomik gücü öncelikli olarak "dayanışma" olgusunda aramak,
- Bilinçli bir üretici örgütü yapısına sahip olmak yoluyla, önemli bir baskı grubu olacağını bilmek,

- Sürekli olarak kooperatifçilik eğitimi ve Ar-Ge faaliyetlerine destek vermek,
- Bilgi teknolojilerinden en yüksek derecede faydalanmak; bu bağlamda örgütlenmeyi daha etkin hale getirecek, kurumsal kaynak planlama, iletişim teknolojileri gibi konularda sürekli iyileştirmelerde bulunmak,
- Evrensel kooperatifçilik ilkelerine uyumlu faaliyet göstermek,
- Kooperatiflerde, üst birliklerinde ve bunların bağlı ortaklıklarında çağın gereklerine uygun modern yönetim anlayışını benimsemek; bu doğrultuda kurumsal yönetim ilkelerine uyum, toplam kalite, stratejik planlamaya dayalı bütçeleme, performans denetimi gibi konulara önem vermek ve uygulamak,

olarak özetlenebilir. Bunlarla beraber çalışmamızda; tarımsal kooperatiflerin geleneksel anlamda sadece piyasa şartlarından "kendilerini spekülasyona karşı korumaya çalışmak" politikasını yürütmelerinin, kırsal kalkınma boyutunda yeterli olamayacağı görülmüştür. Bu bağlamda tarımsal kooperatiflerde markalaşma politikalarının, sermaye birikimini arttıracak ve aynı zamanda kayıt altına alınacak katma değerin daha fazla olmasını sağlayacak önemli bir unsur olduğu tespiti yapılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz ki, markalaşma konusunda gelişim göstermiş bir tarım satış kooperatifi kırsal kalkınma ve kamu ekonomisi boyutunda önemli niceliksel ve niteliksel katkıları olacaktır. Bu katkılar çalışmamızda Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği özelinde ortaya konmuştur. Türkiye'de markalaşma boyutunda yeterince ilerleme kaydedememiş olan bazı tarım satış kooperatifleri birlikleri çok büyük ölçeğe sahip olmalarına rağmen içinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinden olumsuz etkilenmiş ve güçlerini koruyamayarak küçülmek zorunda kalmışlardır. Bir dönem Türkiye'nin en büyük tarım satış kooperatiflerinden olan Fiskobirlik ve Tariş Pamuk Birliği bu çerçevede önemli örneklerdir.

Türkiye'de kooperatifçilik eyleminin kırsal kalkınmaya olan etkileri ve kamu ekonomisine katkılarının artması anlamında en öncelikli konu, toplumun örgütlenme bilinci arttırmak amaçlı olarak kurgulanacak kooperatifçilik eğitimi konusundur. Devlet ve kooperatifçilik eylemi arasındaki eğitim boyutundaki ilişki Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar ki süreçte çeşitli aşamalardan geçmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kırsal alanlarda görev alan öğretmenlere kooperatifçiliğin geliştirilmesi konusunda önemli misyonlar yüklenmiştir. İlerleyen yıllarda özellikle Köy Enstitüleri deneyiminde kooperatifçilik öncelikli eğitim konularından biri olmuştur.

1980'lere kadar birçok üniversitede kooperatifçilik ile ilgili bölüm ve ders varken, özellikle 1980 ihtilalinden sonra kooperatiflere olan olumsuz bakış akademik çevreye de yansımış ve bu bölümler kapatılmıştır. Bununla beraber bilimsel çalışmalarda kooperatifler ağırlıklı olarak mikro ölçekte yani işletmecilik alanında yer almıştır. Hâlbuki kooperatifçilik hareketinin, tezimizde de bahsedilen, dünya ekonomi tarihindeki yerine baktığımızda, konunun akademik anlamda çok daha geniş bir perspektifte ele alınması gerekliliği net olarak görülmektedir. Kelime anlamını göz önüne aldığımızda kooperatifçilik eylemi işbirliği ve dayanışmanın çıkardığı kuvveti oluşturmakta bu kuvvet ise örgütlü yapıların küçükten büyüğe tümünün temel yapı taşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihte birçok devletin kooperatiflerin üzerine inşa edilmesi ve/veya kooperatiflerden yararlanılarak devletlerin sağlamlaştırılması bahsi geçen bu kurumların, sermayelerin değil insanların dayanışmaları ile oluşturulması ile ilişkilidir.

Kooperatifçilik modern anlamda sanayi toplumunda "etkiye tepki" niteliğinde doğmuştur. İşbirliği ve dayanışmanın, bireyler arasındaki kurmuş olduğu ağ yapı günümüz bilgi toplumunda, sanayi toplumuna nazaran daha net olarak tanımlanmakta ve değerlenmektedir. Bu konuyla ilişkili olarak, son yıllarda sosyal sermaye, güven ve ağ yapılar ile ilgili çalışmalar özellikle kamu ekonomisi alanında yer almaktadır. Bununla beraber kamu finansmanı mantığında, vergiyi genel anlamda devletin kamu hizmetlerini karşılamak adına egemenlik gücüne bağlı olarak vatandaşlarından tahsil ettiği bir değer değil de, vatandaşların kendi rızası ve dayanışması ile ortak bir fona, tekrar kullanılmak üzere gelirlerinden verilen paylar olarak düşündüğümüzde, kooperatifçilik eylemi örtülü de olsa kendini bu noktada gösterecektir. Bu çerçevede üniversitelerin ilgili bölümlerinde kooperatifçilik eylemi sadece mikro çerçevede ele alınmamalı, kamu ekonomisini oluşturan bir eylem olarak değer görmelidir.

KAYNAKÇA

Acar, Mustafa. "Fiyat Desteğinden Doğrudan Desteğe: Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Yeni Yönelimler", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2003, ss. 101-116.

Acaroğlu, İrem. **Toplum Kalkınması Teori ve Uygulanması**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yayın No: 4. Ankara, 1966.

Açıkalın, Oya ve Ahmet Saltık. "Kalkınmada Yeni Kavram ve Stratejiler", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı:10, 2007, ss.5-27.

Ada, Erhan. **Ekonomi Sözlüğü**, Alfa Yayınları, Bursa, 2002.

Akdoğan, Abdurrahman. **Kamu Maliyesi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2006.

Albayrak, Mustafa. "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm, Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 5 Sayı: 18, 1997, ss.90-121.

Altay, Asuman. "Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi", **Ege Akademik Bakış**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2007, ss.337-362.

Altınışık, İsa ve Hasan Sencer Peker, "Bölgesel Kalkınma Ajansları, Ekonomik Önemi, Avrupa Birliği ve Türkiye'deki Durumları", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Sayı 34. 2010, ss.145-156.

Amaç, Nazlı. **Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye**, Konya Ticaret Odası Etüd Araştırma Servisi, 2011, http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/kalkinmaajans.pdf, (21.05.2011).

Antalya İhracatçılar Birliği, "Kooperatifler", http://www.aib.org.tr/proje/kooperatif.pdf, s.7, ss.1-24, (06.10.2012).

Arıkan, Zeynep ve Hakan Bay. "Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu Kapsamında Kooperatiflerin Vergiden Muaf Olmasının Şartlarında Yapılan Değişiklikler", Editörler: Kamil Tüğen ve Mustafa Yaşar, **D.E.U. İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü – Aytaç Eker ve Ayşegül Eker'e Armağan**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2012, ss.187-195.

Arslan, Kahraman. "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Araçları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:4, Sayı:7 2005, ss.275-294.

Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye'nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.

Bakırcı, Muzaffer. **Türkiye'de Kırsal Kalkınma; Kavramlar - Politikalar-Uygulamalar**, Nobel Yayın, Ankara, 2007.

Barro, Robert J. "Economic Growth in a Cross Section of Countries", **The Quarterly Journal of Economics**, Cilt: 106, Sayı: 2. 1991, ss.407-443.

Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, (2011). "Gül Sektörü Raporu", http://www.baka.org.tr/uploads/1303486478GUL-TURKCE-KATALOG.pdf, (21.12.2012).

Berber, Metin. **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, Trabzon, 2006.

Bilgin, Necdet ve Şaban Tanıyıcı, "Türkiye'de Kooperatif Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi", **Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 15. 2008, ss.138-159.

Bilici, Nurettin. **Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri**, Güncelleştirilmiş 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.

Birchall, Johnston. **Cooperatives and The Millenium Development Goals**, International Labour Organization, Geneva, 2004.

Bulutoğlu, Kenan. **Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2008.

Can, Ergüder. **Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü: İzmir Kalkınma Ajansı Örneği**, Altın Nokta, İzmir, 2011.

Can, Halil. "Yönetim Bilimi ve Tarihçesi", **Yönetim ve Organizasyon**, Ed. Salih Güney, Nobel Yayınları, Ankara, 2001.

Candan, Esin. **Türkiye'de Kalkınmanın Finansmanında Tarımın Rolü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

Chang, Ha-Joon. **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**, çev. Tuba Akıncılar Onmuş, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Chloupkova, Jarka. "European Cooperative Movement Background and Common Denominators", **The Royal Veterinary and Agricultural University Unit of Economics Working Papers** No: 4, 2002, ss.1-44.

Claeys, Gregory. "Justice, Independence, and Industrial Democracy: The Development Of John Stuart Mill's Views on Socialism", **The Journal Of Politics**, Cilt: 49, Sayı: 1, 1987, ss.122-147.

Coleman, James S. "Social Capital in The Creation of Human Capital", **The American Journal of Sociology**, Sayı: 94, 1988, ss.95-120.

Commission For Architecture and Built Environment, **Physical Capital, How Great Places Boost Public Value,** Ernest Bond, London, 2005.

Cropp Robert ve Kimberley A. Zeuli, "Cooperatives: Principles and Practices in The 21st Century", http://learningstore.uwex.edu/assets/pdfs/A1457.PDF, 2004, (19.03.2012).

Curl, John. "The Cooperative Movement in Century 21" **Affinities. A Journal of Radical Theory, Culture, and Action**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2010, ss.12-29.

Çekiç Tuba İnal ve Ayşe Nur Ökten, "Sosyal Sermaye Perspektifinden Kırsal Kalkınma Sorunsalına Yeniden Bakış", **Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2009, ss.203-213.

Çekiç, Tuba İnal. **Kırsal Kalkınma Açısından Sosyal Sermayenin Öğeleri: Şanlıurfa-Hilvan Örneği**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Çetin, Hakkı. "Kalkınma Sürecinde Kooperatifçiliğin Sosyal, Ekonomik ve Demokratik Etkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 46, 2009, ss.36-50.

Çıkın, Ayhan. "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kooperatifçilik", **YAR Müdafaa-i Hukuk Dergisi**, Sayı: 62, 2003, ss.25-32.

Çolak, Filiz. "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Batı Anadolu'da Üretim ve Dış Ticaret 1908-1923", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2005.

Dağ, Rıfat. **Kırsal Kalkınma Siyaseti**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007.

Dağdemir, Özcan. "Ekonomik Kalkınma Sürecinde Gelir Eşitsizliği Sorunu ve Makroekonomik Göstergeler", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 9, Sayı: 30, 1998, ss.41-58.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Birinci Beş Yıl Kalkınma Planı 1963-1967**, Ankara, 1963.

Dinçer, Nabi. "Kooperatif Devlet İlişkileri", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 3, 1975, ss.115-122.

Doğan, Adem ve Nazım Öztürk. "Yeni Kalkınma Kuramları", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Sayı: 33, 2010, ss.35-55.

Doğan, Sibel. "Kırsal Gelişmede Kooperatif Faaliyetten Beklenen Ekonomik Sonuçlar", **Mülkiye**, Cilt: 24, Sayı: 222, 2000, ss.195-214.

Dolun Leyla ve A. Hakan Atik. **Kalkınma Teorileri ve Modern Kalkınma Bankacılığı Uygulamaları**, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara, 2006.

Dönek, Ekrem. "Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 1, 1995, ss.174-185.

DPT, "1960 Sonrası Dönemde Planlama", www.dpt.gov.tr, (12.10.2012).

DPT, "Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu", **8. Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2001-2005**, Ankara, 2000.

DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı, **"Bölgesel Gelişme"**, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2008.

DPT, **Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi**, No: 48508, Ankara, 2009.

DPT, **Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi**, Ankara, 2006.

Drucker Peter ve Joseph A. Maciariello. **Yönetim**, çev. İlker Gülfidan, Optimist Yayınları, İstanbul, 2012.

Dulupçu, Murat Ali. "Kalkınma İktisadı Üzerine Bazı Düşünceler", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 1, 2002, ss 31-52.

Dura Cihan ve Hayriye Atik. **Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002.

Dünya Bankası İnternet Sitesi, http://web.worldbank.org, (15.04.2012).

Dünya Bankası Resmi İnternet Sitesi, www.worldbank.org, (11.02.2011).

Ecevit, Bülent. **Mithat Paşa ve Türk Ekonomisinin Tarihsel Süreci**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Eker, Aytaç ve Asuman Altay ve Mustafa Sakal. **Maliye Politikası**, Anadolu Mataabası, İzmir, 2005.

Ekiz, Cengiz ve Ali Somel. "Türkiye'de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişmesi", Ankara Üniversitesi, SBF, **GETA Tartışma Metinleri**, No: 81, 2005, ss.1-36.

Ellis, Frank ve Stephen Biggs. "Evolving Themes in Rural Development 1950's-2000s", **Development Policy Review**, No: 19/4, 2001, ss.437-448.

Eminağaoğlu Zehra ve Sonay Çevik. "Kırsal Yerleşmelere İlişkin Tasarım ve Planlama Politikalarının Bölgesel Ölçek İçinde Değerlendirilmesi", **Planlama**, Sayı: 2, 2005, ss.72-81.

Erkan Hüsnü ve Canan Erkan. "Bilgi Ekonomisinde Paradigmal Arayışlar: Ekonomide Bilişsel, Connectionist ve Computionalist Yaklaşımlar", **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi,** Cilt I-I, 2006, ss.15-24.

Erkan, Hüsnü ve Canan Erkan. **Kültür Politikamızda Yeni Boyutlar Türkiye'nin Geleceğine Yönelik Kültür Değerleri ve Politikaları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Erkan, Hüsnü. **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Erkan, Hüsnü. **Demokrasi ve Piyasa Ekonomisinde Birlikler: Odalar, Sendikalar, Dernekler**, Dokuz Eylül İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İzmir, 1992.

Erkan, Hüsnü. **Ekonomi Politikasının Temelleri**, Kardeşler Ciltevi, İzmir, 1997.

Erkan, Hüsnü. ***Kişisel Sunum***, "Zeytin ve Zeytinyağında Evrensel Kooperatifçilik Sempozyumu", İzmir, 06-05 Haziran 2009.

Erkan, Hüsnü. **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme - Teori ve Uygulamalı Bir Yaklaşım**, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Yayını, İzmir, 1987.

European Commission, Taxation and Customs Union, http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/customs_duties/index_en.htm, (10.10.2012).

European Commission, "Environment Fact Sheet: Industrial Development" Mart, 2006, http://ec.europa.eu/environment/pubs/factsheets.htm, (21.11.2010).

European Commission, http://eurpa.eu/pol/financ/index_en.htm, (11.06.2011).

Fiskobirlik Resmi İnternet Sitesi, www.fiskobirlik.org.tr, (12.12.2012).

Freeman Chris ve Luc Soete. **Yenilik İktisadı**, çev. Ergun Türkcan, TUBİTAK Yayınları, Ankara, 2003.

Friedman, Thomas. **Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği**, Boyner Yayınları, İstanbul, 2003.

Galor, Zvi. **The Moshav**, The International Institute, Histadrut, Israel, 1981.

Genç, Nurullah. **Yönetim ve Organizasyon Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar**, Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Geray, Cevat. "Kooperatifçiliğin Dünya'da ve Türkiye'deki Nicel Gelişimi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 1, 1992, ss.427-441.

Geray, Cevat. **Dünden Bugüne Kırsal Gelişme Politikaları**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011.

Giray, Fatma Handan ve Ayşegül Alkın ve Sema Gün. "Kırsal Kalkınmada Yeni Perspektifler", **Türkiye Altıncı Tarım Ekonomisi Kongresi**, Tokat, 2004, ss.161-168.

Göymen, Korel. **Türkiye'de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2010.

Groves, Frank. (1985). "What is Cooperation?, The Philosophy of Cooperation and It's Relationship to Cooperative Structure and Operations", University of Wisconsin Center for Cooperatives, **Occasional Paper**, No 6. http://www.uwcc.wisc.edu/info/ocpap/groves.html, (06.06.2012).

Gutierrez, A. Carlos Morales. "A Cooperative Synthesis of 20'th Century Agricultural Cooperative Movements in Europe", **Journal of Rural Cooperation**, Cilt: 33, Sayı: 1, 2005, ss.47-65.

Güçlü, Nezahat. "Stratejik Yönetim", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 2, 2003, ss.61-85.

Gülbuçuk, Bülent, Nurettin Yıldırak, Nuray Kızılaslan, Dilek Özer, Mustafa Kan ve Arzu Kepeoğlu. "Kırsal Kalkınma Yaklaşımları ve Politika Değişimleri", **Türkiye Ziraat Mühendisliği, VII. Teknik Kongresi**, Ankara, 2010, ss.1-18.

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Türkiye Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağı 2012-2016, http://tgm.sanayi.gov.tr, (03.04.2012).

Gün, Sema. "Türkiye'de Tarım Topraklarının Mülkiyet Durumu ve Uygulanan Politikalar", Ankara, **Cumhuriyetin Yüzüncü Yılına Türk Tarımının Hedefleri Sempozyumu**, 2001, ss.325-336.

Günay, Ünver. "Kuramsal Yaklaşım ve Türk Sosyolojisi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 21, 2006, ss.509-542.

Gündüz, Ali Yılmaz. **Bölgesel Kalkınma Politikası**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006.

Gürlük, Serkan. "Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma", **Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 4, 2001, homepage.uludag.edu.tr/serkan/rural.pdf, (12.03.2010).

Güven, Sami. "Kırsal Yapıda Bir Değişim Aracı Olarak Köy Kalkınma Kooperatifleri", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 2, 1982, ss.22-62.

Halisçelik, Ergül. **Dünya Bankası'nın Yapısı, Faaliyetleri ve Türkiye'de Finansmanı Dünya Bankasınca Sağlanan Kredilerin ve Etkilerinin Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2008.

Handbook On Rural Households' Livelihood And Well-Being, http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/pages/rural/files/1.8_Chapter_II_National_and_International_Rural_Development_Policies.pdf, (12.10.2011).

Hanisch, Marcus. "A Governnance Perspective on The Role of Cooperatives in The EU-25", Humboldt University, Berlin, 2005, http://www.indiana.edu/~workshop/papers/hanisch_berlin.pdf, (11.02.2011).

ICA, "Co-operative Principles and Values Revisions", http://www.ica.coop/coop/principles-revisions.html, (14.03.2012).

ICA, "Statement On The Cooperative Identity", http://www.ica.coop/coop/principles.html, (20.03.2012).

ILO, "The Role Of Trade Unions In THe Global Economy And The Fight Against Poverty", **International Workers' Backround Paper, Symposium**, Geneva, 2005.

İnan, Hakkı., Gamze Saner, Murat Yercan, Burçin Başaran, Çağdaş İnan ve Ömer Özdoğan. "Türk Tarım Kooperatiflerinin AB Tarım Kooperatiflerine Uyumu ve Tarımsal Sanayiye Etkileri", 2009, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/a845d4d23b883ac_ek.pdf, (12.03.2012).

İnan, Hakkı., Mithat Direk, Burçin Başaran, Serkan Birinci ve Erhan Erkmen. "Tarımda Örgütlenme", http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/97399278d24e6bb_ek.pdf?tipi=14&sube, (22.05.2011).

İnan, Hakkı. **Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2008.

International Cooperative Alliance, "Statical Information on the Cooperative Movement", http://www.ica.coop/members/member-stats.html, (17.04.2012).

International Cooperative Alliance, http://www.ica.coop/coop/statistics.html, (12.01.2011).

International Labour Organization, "ILO and Cooperatives", Coop News No 2, 2008, www.ilo.org/coop, (24.04.2012).

Kara, Mustafa ve Hamit Palabıyık. "5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ve Köy Birlikleri-Toplum Kalkınması İlişkisi", **Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar: 2**, Ed. Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik, Nobel Yayınları, Ankara, 2007, ss.25-47.

Karaca, Nil. "GATT'tan Dünya Ticaret Örgütüne", **Maliye Dergisi**, Sayı: 144, 2003, ss.84-99.

Karacan, Ali Rıza. **Tarımsal Pazarlama**, İzmir, Meta Basım, 2009.

Karagül, Mehmet ve Mahmut Masca. "Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 1, 2005, ss.37-52.

Kaya, Ayşe. **Türkiye'de Bölgesel Net Mali Yansıma**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 395, Ankara, 2009.

Kaynak, Muhteşem. "Kalkınma İktisadının Kilometre Taşları ve Teknoloji", **Yeni Dünya Düzeni ve Kalkınma Kongresi**, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2003, ss.12-43.

Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Kazgan, Gülten. **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Kazgan, Gülten. **Tarım ve Gelişme**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Kesbiç, C. Yenal., Ercan Baldemir ve Sibel Doğan. "Rekabet Gücü Ölçümü ve Önemi: Türk Tarım Sektörü İçin Bir Analiz", 2005, http://www.kafkas.edu.tr/duyurular/web_katalog/hayvancilik_kat1/tarimiktanaliz.pdf, (06.10.2012).

Kızılaslan, Halil ve Mehmet Menek. "Kooperatiflerin Hukuki Statüsü ve Vergiler Karşısındaki Durumu", **Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2. 2009, ss. 47-55.

Kocabaş, Özlem Yıldırır. **Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi**, Libra Yayın, İstanbul, 2010.

Koç, Ali., Murat Belke ve Süreyya Kovancı. "İktisadi Kalkınmaya Yeni Yaklaşımlar: Sosyal Sermayenin ve Kurumların Artan Rolü", http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma8.pdf, (12.09.2009).

Koç, Hakan. **Kooperatifçilik Bilgileri**, Nobel Yayın, Ankara, 2001.

Koçtürk, Okan. "Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt: 15 Sayı: 2, 2008, ss. 45-54.

Koray, Meryem. **Sosyal Politika**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

Köstekli, Şeyma İpek. **İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Kurtaslan, Temur. "Türkiye'de Kooperatifçilik Eğitimi", 2006, http://www.koopkur.org.tr/pdf/karinca/836.pdf, (16.11.2012).

Kuznets, Simon. "Modern Economic Growth: Findings and Reflections", **The American Economic Review**, Cilt: 63, Sayı: 3, 1973, ss.247-258.

Leblebici, Doğan Nadi ve Erdem Erkul. "Planlı Kalkınma Deneyiminden Stratejik Planlamaya Geçiş: Türkiye Örneği", **Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 1, 2008, ss.269-285.

Leblebici, Özkan. "Tarımda Küresel Üretim Örgütlenmeleri ve Kooperatifler", **20. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, ss.113-139.

Lewis, W. Arthur. **Development Planning**, Routledge Library Editions, George Allen and Unwin Pub. İngiltere, 1966.

Marin, Mehmet C. "Ekolojik- Ekonomik bir Perspektiften Sürdürülebilir Kalkınma Çabaları", **Kalkınma ve Küreselleşme**, Ed. Saniye Dedeoğlu ve Turan Subaşat, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, ss.141-178.

Müderrisoğlu, Alptekin. **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1974.

Mülayim, Ziya Gökalp. **Atatürk'ten Bugüne Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1998.

Mülayim, Ziya Gökalp. **Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006.

Nesterova, Svitlana. "Kooperatifçilik İlkelerine Uygunluğu Bakımından SSCB'deki Kolhozlar ve Kollektivizasyon Politikası", **20. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, ss.81-97.

North, Douglass C. "Institutions", **Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 5, Sayı: 1, 1991, ss.97-112.

OECD, www.oecd.org, (24.02.2011).

Oğuz, Çataloğlu. **Kooperatifçilik ve Sermaye Birikiminde Kooperatiflerin Rolü**, Ege Ün. Yayınları No.64/20. İzmir, 1971.

Örnek, Aylin. **Kırsal Kalkınma El Kitabı**, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayını, İstanbul, 2007.

Özalp, Ali. "Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal ve Siyasal Bakımdan Önemi", T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2008, http://www.icisleri.gov.tr/ortak_icerik/www.icisleri/tez9.pdf, (22.05.2011).

Özçelik Özer ve Güner Tuncer. "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2007, ss.254-266.

Özen, Aylin ve Özay Özpençe. "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Borçlanma Politikaları ve Sonuçları", **Mevzuat Dergisi**, Sayı:100, 2006, http://www.mevzuatdergisi.com/2006/04a/03.htm, (22.09.2012).

Özer Osman Orkan ve Ahmet Özçelik. "Tarım Ürünlerinin Gümrük Birliği Kapsamına Alınması Durumunda Pamuk ve Tekstil Sektörü Üzerinde Yaratacağı Etkiler: Bir Genel Denge Analizi", **Tarım Ekonomisi Dergisi** , Cilt: 15 Sayı: 2, 2009, ss. 73-81.

Öztürk, Şinasi. "Kırsal Yoksulluk ve Neo-Liberal Ekonomi Politikaları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 5, 2008, ss.606-634.

Özyakışır, Deniz. "Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011, ss.46-71.

Parasız, İlker. **Kalkınma Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2005.

Pherson, Ian Mc. "The Co-operative Movement and The Social Economy Traditions: Reflections on The Mingling of Broad Visions" **Annuals of Public and Cooperative Economics,** Cilt: 79, Sayı: 3/4, 2008, ss.625-642.

Pollet, Ignace ve Patrick Develtere. **Development Co-operation: How Co-operatives Cope, A Survey of Major Co-operative Development Agencies**, CERA, Belgium, Leuven. 2004.

Putnam, Robert D. The Prosperous Community Social Capital and Public Life", The American Prospect Sayı: 13, 1993, "http://xroads.virginia.edu/~HYPER/DETOC/assoc/13putn.html, (15.04.2012).

Rehber, Erkan. "Tarımda Endüstrileşme ve Küreselleşme", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, **İktisat Dergisi**, Sayı: 477, 2006, ss.20-25.

Rehber, Erkan. "Tarımda Yeni Nesil Kooperatifler", Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, **Türktarım Dergisi**, Sayı: 171, 2006, ss.40-43.

Rehber, Erkan. **Kooperatifçilik**, Ekin Yayınları, Bursa, 2011.

River, Oswaldo. **Kalkınma Efsanesi**, çev. Ömer Karakurt, Çitlembik Yayınları, İstanbul, 2003.

Saraç, Özgür. **Küresel Vergi Rekabeti ve Ulusal Vergi Politikaları: Türkiye Değerlendirmesi**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, 2006.

Saraçoğlu, Metin ve Erol Bulut. "Tarımın Kalkınmadaki Rolü ve Türkiye'de Tarımsal Teşvikler", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı: 1, 2004, ss. 47-62.

Savaş, Vural. **İktisadın Tarihi**, 5. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.

Savaş, Vural. **Kalkınma Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul, 1984.

Saygılı, Şeref., Cengiz Cihan ve Hasan Yurtoğlu. **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972–2000**, Yayın No: DPT.2665, www.dpt.gov.tr (10.09.2009).

Schumacher, E. F. **Küçük Güzeldir**, çev. Osman Deniztekin, Cep Kitapları, İstanbul, 2002.

Sencer, Muzaffer. "Türkiye'de Kalkınma Stratejileri ve Planlama Süreci", Amme İdare Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 4, 1991, ss.25-55.

Serinikli, Nilüfer ve Hakkı İnan. "Küreselleşme Sürecinde Tarım Kooperatifleri ve Küreselleşmenin Tarım Kooperatiflerine Etkisi", **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Sayı: 17, 2011, ss.19-27.

Sına, Zeynep ve Serap Soyer. "Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 3, 1998, ss.103-117.

Solmaz, Erol. "İktisadi Kalkınma Kuramlarının Yoksulluk Konusuna Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış", **Mevzuat Dergisi**, Sayı: 132, 2008, http://www.mevzuatdergisi.com/2008/12a/01.htm, (22.12.2010).

Stiglitz, Joseph. "The Role of Cooperatives in Globalisation", Working Paper No 9. Luglio, Italy, Genova University, s.1. 2004, http://www.caledonia.org.uk/stiglitz02.htm (06.08.2010).

Susam, Nazan ve Ufuk Bakkal. "Türkiye'de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2008, ss. 327 - 357.

Şahin, Mehmet. (**Kamu Ekonomisi ve Sivil Toplum Kuruluşları**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007.

Şen, Murat. "Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar", **Çimento İşveren Dergisi**, Sayı: 6, Cilt: 16, 2002, ss.18-40.

Şenses, Fikret. "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar**, Ed. Fikret Şenses, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.235-281.

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Kooperatifler Kontrolörleri Başkanlığı Mesleki Çalışma Raporu, **Dünya'da Kooperatifleşmenin Tarihi**, http://tgm.sanayi.gov.tr/DocumentList.aspx?catID=1080&lng=tr, (26.01.2012).

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016**, Ankara, 2012.

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağı 2012-2014, www.turkiyemillikoop.org.tr/**stratejibelgesi**.doc, (8.10.2012).

T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, **2010-2013 Kırsal Kalkınma Planı**, Ankara, 2010.

Takım, Abdullah. "Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları", **Maliye Dergisi**, Sayı: 160, 2011, ss. 154-177.

Tan, Sibel. "Tarım Reformu Uygulama Projesi Kapsamında Kırsal Kalkınma Projeleri: Çanakkale İli Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı Örneği", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2. 2009, ss.51-62.

Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Birliği, **Geçmiş Şimdi ve Gelecek**, İzmir, Etki Matbaacılık, 2012.

Taş, Umut ve Füsun Yenilmez. "Türkiye'de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 9, 2008, ss.155-186.

TC. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, **Kooperatifçilik Strateji Belgesi Taslağı 2012-2016**, Ankara, 2012.

Thorbecke, Erik. "Kalkınma Doktrinin Evrimi, 1950-2005", çev. Haki Pamuk, **Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar,** Der. Fikret Şenses, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.123-176.

Tolunay, Ahmet ve Ayhan Akyol. "Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar", **Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, Sayı 2. 2006, ss.116-127.

Tosuner, Mehmet ve İhsan Cemil Demir. "Ege Bölgesi'nin Vergi Ahlak Düzeyi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2008, ss. 355-373.

Tosuner, Mehmet ve Zeynep Arıkan. **Türk Vergi Sistemi**, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 16. Bası, Kanyılmaz Matbaası, İzmir, 2011.

Tosuner, Mehmet ve Zeynep Arıkan. **Vergi Usul Hukuku**, İlkem Ofset, İzmir, 2008.

Turan, Ahmet. "Kalkınmada Kooperatiflerin Rolü ve Önemi", **Karınca Dergisi**, Sayı:767. 2000, ss.8-18.

Turan, Nurcan. "Kooperatif İşletmelerin Ekonomik ve Toplumsal Kalkınmayı Gerçekleştirmede Başarı Sağlamalarında Etkili Olan Faktörler ve Bu Faktörlerin Türk Kooperatif İşletmeciliği Açısından Ele Alınması", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2002, ss.83-101.

Turhan, Mehmet Serdar. **Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Tedbirleri Uygulama Süreci**, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara, 2005.

Türkdoğan, Orhan. "Kırsal Alanlarda Kalkınma ve Kooperatifçilik İdeolojisi", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4. 1977, ss.304-317.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, **TARİŞ Tarihi**, Ayma Matbaası, İzmir, 1993.

Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, **Avrupa Birliği'nde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yaşamda Kooperatiflerin Rolü**, Türkiye Koop Yayınları, Ankara, 2003.

Türkiye Ziraat Odaları Birliği, http://www.tzob.org.tr/, (22.06.2011).

Tüylüoğlu, Şevket ve Hamza Çeştepe. "Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi", **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular,** Ed. Sami Taban ve Muhsin Kar, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004, ss.35-87.

Tüylüoğlu, Şevket. "Sosyal Sermaye, İktisadi Performans ve Kalkınma: Bir Yazın Taraması", **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi** Sayı:12. 2006, ss.14-60.

Uluslararası Kooperatifler Yılı İnternet Sitesi, http://social.un.org/coopsyear/, (07.06.2011).

UN, **Food and Agriculture Organization of the United Nations**, www.fao.org, (15.04.2011).

UN, **Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat**, 2007, http://esa.un.org/unup (10.04.2008).

UN, **The International Fund for Agricultural Development**, http://www.ifad.org, (15.04.2011).

United Nations, The Secretary General, "Message On The International Day Of Cooperatives", 2009, http://www.copac.coop/idc/2009/2009-unsg-en.pdf, (04.05.2012).

United States Department of Agriculture, Rural Development, http://www.rurdev.usda.gov/AboutRD.html, (11.10.2011).

Uysal, Yaşar. "Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Perspektifinde Türkiye'de Gelir Dağılımının Düzenlenmesine Yönelik Öneriler", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, ss. 248-292.

Wadsworth, James J. "Strategic Planning Systems of Large Farmer Cooperatives", United States Department of Agriculture, Agricultural Cooperative Service, ACS Research Report Number 103, 1992, http://www.rurdev.usda.gov/rbs/pub/rr103.pdf, (20.06.2012).

Warman, Mark ve Tracey L. Kennedy. "Understanding Cooperatives, Agricultural Marketing Cooperatives" United States Department of Agriculture – Rural Business Cooperative Service, 1998, http://www.rurdev.usda.gov/rbs/pub/cir4515.pdf, (20.01.2012).

Watkins, Thayer. The Economic System of Corporatism", 2009, "http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/corporatism.htm, (25.06.2012).

Yapraklı, Sevda. "Kurumsal Yapının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Üst Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Üzerine Bir Uygulama", **Ege Akademik Bakış**, Sayı: 8, 2008, ss.301-317.

Yavuz, Ali. "Başlangıçtan Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20, 2009, ss.203-226.

Yavuz, Ersen. "Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri ve Halka Açılma", **Makaleler Bildiriler**, TŞOF Plaka Matbaacılık, Ankara, 2007.

Yeldan, Erinç. **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, çev. Murat Yıldırımoğlu ve Harun Öztürkler, Elif Yayınevi, Ankara, 2010.

Yenal, Oktay. **Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı: Eğitim Boyutu**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999.

Yercan, Murat. "Kırsal Kesimin Finansmanında Tasarruf ve Kredi Kooperatifçiliği; Nedir, Nasıl Çalışır", www.orkoop.org.tr/uploads/files/16.doc, (06.11.2012).

Yıldırır, Özlem. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifinin Durumu", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 4-5, Cilt: 2, 1995, ss.103-110.

Yıldız, Rıfat ve Güven Delice. "1990 Sonrasında Türkiye İhracatındaki Yapısal Değişmeler Üzerine Gözlemler", **Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2001, ss. 101-127.

Yılmaz Hasan ve Ahmet Tolunay. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yönelimler ve Türkiye", **Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, 2007, ss.107-122.

Yılmaz, Hasan. "Türkiye'de Tarım Politikalarının Demokratikleşmesi ve Alternatif Tarım Politikları Oluşturulması Sürecinde Baskı Grupları Olarak Üretici Örgütleri", **2. Ulusal İktisat Kongresi**, DEU İİBF İktisat Bölümü, İzmir, 2008.

Yiğiter, Cenk. "Tarım Politikasının Dönüşümü ile Kırsal, Kentsel ve Siyasal Yaşama Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Kırsal Kalkınma El Kitabı**, Ed. Aylin Örnek, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, 2007, ss.59-77.